

A DUALIZMUS KORA

MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE

1867–1918

ÍRTA

GRATZ GUSZTÁV

ELSŐ KÖTET

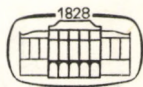
A
DUALIZMUS
KORA

I

A MAGYAR SZEMLE KÖNYVEI

VIII

AZ AKADÉMIAI KIADÓ
REPRINT SZOROZATA

BUDAPEST, 1992

A DUALIZMUS KORA
MAGYARORSZÁG TÖRTÉNETE
1867—1918

ÍRTA
GRATZ GUSZTÁV

ELSŐ KÖTET

MAGYAR SZEMLE TÁRSASÁG
BUDAPEST

1934

E kétkötetes munkát a Magyar Szemle Társaság tulajdonában levő „Old Kenntonian Face” anyadúccokkal 1934 április havában szedte és nyomta a Tipográfiai Műintézet Budapesten

Minden jogot fenntartunk

A KIEGYEZÉS ÉS MEGALKOTÓI

AZ 1848/49. évi szabadságharc szerencsétlen befejezése után a magyar nemzet — mint oly gyakran története folyamán — ismét választáson állt. Hogy Magyarországnak az egységes osztrák birodalomba való beolvasztását, amellyel az osztrák kormány akkor kísérletezett, minden rendelkezésre álló eszközzel meg kell akadályozni, az a magyarság körében jóformán nem volt vita tárgya. Fényesen bebizonyosodott, hogy válságos időkben Magyarországon nincsenek pártok, hanem csak magyarok vannak. De igenis választania kellett a magyarságnak aközött, vajjon engesztelhetetlenül folytassa-e az ellenállást mindaddig, míg Ausztriától való teljes elszakadását és függetlenségét ki nem vívta, avagy pedig kompromisszum útján keresse az uralkodóházzal való kibékülés és az osztrák néppel való együttműködés útjait. A világosi fegyverletételt követő évtizedben ennek a kérdésnek nem volt gyakorlati jelentősége. A kibéküléshez mindig két fél egyező akarata szükséges, már pedig ez az akarat a bécsi kormánynál nem volt meg. A hatvanas évek elején azonban mind világosabbá vált, hogy Magyarországnak az osztrák birodalomba való beolvasztása nem járhat sikerrel. Közeledett tehát az idő, amikor a kétféle politikai irány között választani lehetett és feleletet kellett találni arra a kérdésre, hogy Magyarország mely úton biztosíthatja jobban fennállását, területének épségét és alkotmányos jogainak érintetlenségét: úgy-e, hogy egy méltányos kiegyezés útján leszereli a vele szemben álló erőket, avagy pedig

úgy, hogy hosszú, küzdelmes és talán kockázatos ellenszegüléssel kivárja azt az időt, amikor Ausztriától teljes elválása lehetővé fog válni.

A kibékülés hívei abból indultak ki, hogy a számszerűleg kis és ezért gyenge magyar nép abban az exponált nemzetközi helyzetben, amelybe a sors állította, egyedül a maga erejéből nem képes megküzdeni az őt fenyegető veszélyekkel. Európa ama részében, amelyhez Magyarország is tartozik, nem álltak fenn és nem állanak fenn ma sem kiegyensúlyozott és megállapodott erőviszonyok. Nemcsak a nyugat, nemcsak Ausztria fenyegette Magyarország önállóságát. Délkeletről, a török birodalom helyébe lépett Balkán-államok nemzeti egységre való törekvése és északkeletről a szláv népeknek valamilyen egységbe való összefogására irányuló, a XIX. században nagy erővel jelentkező tendenciák szintén veszélyeket rejtettek magukban. E veszélyek közül mindegyik külön-külön is olyan komolynak látszott, hogy kérdéses volt, vajjon Magyarország azzal szemben képes lesz-e eredményesen védekezni; több ilyen ellenséges tendenciának Magyarországgal szemben való egyesülése pedig jóformán kilátástalanná tette volna a magyar nemzetnek önállósága megóvására irányuló törekvéseit. Ez a helyzet különösen azért volt aggodalomkeltő, mert Magyarország nem volt fajilag egységes állam és számolni kellett azzal, hogy az országot fenyegető törekvések egyike-másika benn az országban is szövetségeseket fog találni. A magyarság helyzetének ez a veszélyeztetett volta teljesen áthatotta a vezető magyar államférfiakat. Azt a következtetést vonták le belőle, hogy Magyarországnak szövetségest kell keresnie a maga érdekeinek megvédésére. Alkura kell lépnie a vele szemben álló és létét fenyegető tendenciáknak legalább egyikével, hogy azután ennek segítségével ellenszegülni tudjon a két másik veszedelemnek, amellyel állandóan számolnia kell. Az uralkodóházzal való kibékülés hívei szerint ily szövetségesként leginkább Ausztria jött

tekintetbe, mert a vele való együttélésnek évszázados tradíciói voltak, amelyek a magyar alkotmányba is beeresztették gyökereiket, hiszen egyedül az Ausztriával való szövetség felelt meg a magyarság ama törekvéseinek, hogy inkább legyen a nyugatnak utolsó védvára kelet felé, mint a keletnek legmesszebb kitolt őrszeme nyugat felé; végül pedig Ausztria éppen elég erős volt ugyan arra, hogy Magyarországgal együtt nagy hatalmat alkosson, de nem elég nagy arra, hogy Magyarországot állandóan elnyomja. Teljes különállása esetében Magyarország tekintettel arra, hogy számbeli erejének fogyatékoságánál fogva nem lehet az európai politikában semmi irányban sem döntő tényező, kénytelen lett volna számolni azzal, hogy a nagyhatalmak versengésének játéklabdájává fog válni és ki lesz téve annak, hogy felváltva fogja kijátszani egyszer a nyugat a kelet ellen, máskor a kelet a nyugat ellen, hogy tehát az európai politikában érvényesülő idegen akaratok objektumává leszen. Mint egy nagyhatalom részese ellenben Magyarország azon a lehetőleg tágan megszabandó körön belül, melyet ennek a nagyhatalomnak egyéb részeire való tekintettel túllépni nem szabad, a külpolitikának egy saját akaratát érvényesítő szubjektumává lehet. Ilyesféle elgondolások vezették a magyarságot a múltban a Habsburg-ház elismerése, majd a *pragmatica sanctorum* és ezek irányították azoknak a magyar államférfiaknak gondolkozását is, akik a XIX. század hatvanas éveiben a kiegyezés gondolatával foglalkozni kezdtek.

Az uralkodóházzal való kibékülés ellenzői másként érveltek. Nézeteiket a legalaposabban Kossuth Lajos fejtette ki. Szerinte Magyarországra nézve nem jelentett volna kedvezőtlen fordulatot, ha Ausztria 1866 után végleg feloszlik. Magyarország szerinte ebben az esetben elfoglalta volna helyét Európa független államai sorában és az európai egyensúlynak tekintélyes tényezőjévé vált volna már csak azért is, mert Románia, Szerbia és tán Csehország is a Magyarországgal való védszövetségben talál

hatnák meg függetlenségük legbiztosabb támpontját. De Kossuth nézete szerint, Magyarországnak Ausztria megmaradása esetében is kerülnie kell a vele való szövetséget, mert az uralkodóház Königrätz után mindenkifelett arra fog törekedni, hogy visszaszerezze állását Németországban, ami Magyarországot háborús bonyodalmakba ránthatja, melyek annál veszélyesebbek, mert a Hohenzollern-uralom alá került Románia ez esetben szintén meg fog minket támadni. Ami pedig az orosz veszedelmet illeti, azt Kossuth szerint az Ausztriával való szövetség nem ellensúlyozza, hanem fokozza. Magyarország Ausztria nélkül is elég erős lehet a védelemre, mert belereje kompakt volna és szövetségeseeknek sem volna híjjával. Az Ausztriával való szövetség azonban „gyengékké teszen, mondta Kossuth, mert belerönket megoszlatja, természetes barátainkat, szomszédjainkat, sőt polgártársaink egy részét is ellenségeinkké teszi, izolál a világtól és elkülönít azoknak érdekeitől, kikre különben a veszély órájában számíthatnánk.” A szorosabb egyesülés az osztrákokkal ilyformán az oroszokkal szemben „nemcsak nem villámhárító, de sőt villámvonzó.” „Az osztrák birodalommal egybeolvadás nemcsak hogy nem biztosítja hazánkat az orosz ellen, hanem éppen ez az összeolvadás... az, ami az orosz inváziót nyakunkra hozza.” Ami végül a keleti kérdést illeti, abba Kossuth Lajos szerint a bécsi udvar „oly irányban fog beavatkozni, amelynek már csak pusztá kilátása is ellenségeinkké teszi a keleti népeket, s őket és velük hazánkbeli fajrokonait s még a horvátokat is az orosz karjaiba fogja hajtani.” Ennélfogva Kossuth Lajos meg van győződve, hogy „ha nemzetünk rendületlenül ragaszkodnék az álladalmi függetlenséghez, nemzeti létünk semmi szétbomlasztással, állami konzisztenciánk semmi külmegettámadással, országunk földterületi épsége semmi csorbítással nem volna s nem lehetne az európai komplikációk folytán fenyegetve;... ellenben ha nemzetünk az osztrák birodalommal összeolvad s magát a bécsi udvar nagyhatalmi végzel-

mes politikájával azonosítja, oly hatalmas érdekeket zúdít fel maga ellen s oly vihart von magára, hogy hazánk belülről szétbomlással, kívülről szétdarabolással vagy végenyészettel lesz fenyegetve.”

Kossuth Lajos azonban nem gondolt arra, hogy az Ausztriától elvált Magyarországnak elszigetelt helyzetben kellene megmaradnia, mert ő is tisztában volt a veszélyekkel, amelyekkel ez járna. Ő Magyarországot Ausztria helyett Romániával és Szerbiával, a nyugat helyett a kelettel akarta egy „dunai szövetség”-ben összefoglalni. E terv szerint a szövetséghez tartozó országok szabad megegyezése alapján közös ügyeknek volnának tekintendők: a szövetséges terület oltalma, a külpolitika, a külképviselet, a kereskedelmi rendszer (beleértve a kereskedelmi törvényhozást) a vám, a főbb közlekedési vonalak, a pénz, a súlyok és a mértékek. A szövetségben a végrehajtó hatalmat egy szövetségi tanács gyakorolná. Ez adna irányt a szövetség külpolitikájának és a szövetségi hatóság székhelye váltakozva volna majd Pesten, majd Bukarestben, egyszer Zágrábban, másszor Belgrádban. Összehasonlítva az osztrák magyar kiegyezéssel ez a dunai terv nem több, de kevesebb önállóságot hagyott volna Magyarországnak.

Az utolsó évtizedek története Kossuth Lajos aggodalmát különben sem igazolta. Az uralkodóház nem törekedett Németországban régebben elfoglalt pozíciójának visszaszerzésére, a Magyarország ellen irányuló német-román szövetség nem jött létre, Magyarországot a kiegyezés nem izolálta a külvilágtól és a bécsi politika nem is akasztotta meg a keleti népek békés fejlődését. Ha ezek végül is a világháborút megelőzően, illetve annak folyamán „az oroszok karjaiba” vetették magukat, ezt nem az uralkodóház politikája okozta, hanem az, hogy ezekben a népekben oly expanzív erők hatottak, amelyeknek a földrajzi viszonyoknál fogva Magyarország ellen kellett érvényesülniök. Ezért illúzió volt

Kossuth hite, hogy egy független Magyarország az ellene irányuló támadások kivédésére szomszédai körében könnyen fog szövetségeseket találni, hiszen azokat a szomszéd népeket, amelyekre Kossuth mint szövetségesekre gondolt, ellenállhatatlan, immanens erők bármilyen általános konstellációban a Magyarországon élő fajtestvéreikkel való egyesülésre, tehát az ország földterülete épségének csorbítására hajtották volna. Az Ausztriával való szövetség ezeket a törekvéseket sokáig visszaszorította és a világháború is csak erre irányuló utolsó kísérlet volt, — de semmi támpont nincs arra, hogy ezek az expanzív törekvések elmaradtak, vagy sikerük elodázódott volna, ha Magyarország Ausztriával szakít. Inkább ennek az ellenkezője állítható. Igaz, hogy az Ausztriával való szövetség sem biztosította minden időkre Magyarország épségét, — de biztosította azt legalább egy félszázadra és minden valószínűség amellet szól, hogy abban az esetben, ha Magyarország nem valamely nagyhatalom egyenjogu tagja, de független állam, ez a katasztrófa már régebben bekövetkezik.

A hatvanas években a magyar nemzet mindinkább az Ausztriával való szövetség gondolata felé hajlott. E politika követésének azonban még útját állották nemcsak azok az érzelmi ellentétek, amelyek akkoriban — kivált a szabadságharc emlékeivel kapcsolatban — a nemzet és az uralkodó között fennálltak, hanem azok a tárgyi nehézségek is, amelyeket e két tényező eltérő közjogi felfogásának közös nevezőre való hozatala okozott. Ezeknek az ellentéteknek áthidalását megkönnyítette az a körülmény, hogy Magyarország — Deák Ferenc befolyása alatt — szigorúan jogi alapokon építette fel a maga igényeit.

A magyar nemzet történetében a jogi szempontok mindig rendkívül nagy súllyal estek latba és a régi alkotmányhoz és jogintézményekhez való ragaszkodásnak nagy része volt abban, hogy a magyar nemzet súlyos megpróbáltatások dacára is évszázadokon keresztül fenn tudta tartani a maga függetlenségét. Exponált

helyzetben élő, viszonylag kicsi nemzeteknek törekvéseik állandósága és változatlansága olyan erőt ad, amely hatalmasabb tényezőkkel szemben is védelmet nyújt. Azt az erőt, amelyet a kis magyar nemzet számbeli gyengeségénél fogva nem tudott mindig az őt környező veszedelmekkel eredményesen szembehelyezni, pótolta azzal, hogy alkotmányos intézményeinek megóvására irányuló céljai sohasem változtak és évtizedekig tartó erőszakos elnyomatás után is mindig újra feltámadtak, amíg a mindenkori ellenfél, aki politikáját célszerűségi szempontok által irányította, el nem fáradt vagy egyéb okokból kénytelen nem volt a nemzettel megalkudni. A már számbeli erejükénél fogva is mindig féltelmes hatalmat alkotó nagy nemzetek, amelyekkel senkisémmel könnyelműen kikezdeni, nem szorulnak rá hasonló mértékben politikájuk állandóságára, hisz elég erősek arra, hogy a viszonyok átalakulásával változó céljaikat saját erejükből mindig meg tudják valósítani. Az olyan kis országok, amelyek a nagy hatalmi vetélkedések érintkezési pontjaitól távoli területen élnek és ezért sohasem gerjesztették fel nagyobb mértékben idegen vetélytársaik étvágát, talán szintén nincsenek erre reá utalva. A magyarhoz hasonló kis nemzetre nézve azonban, amely exponált földrajzi fekvésének veszélyeit állandóan ott látja szeme előtt, nagy erőt jelentett az, hogy céljai nem változtak opportunitási szempontokból, mintegy ötletszerűen, hanem alkotmányában és történeti hagyományaiban állandóan le voltak fektetve. Ennek a helyzetnek átértése adott átütő erőt a jogfolytonosság elvének, amelyet Deák Ferenc a kiegyezés előkészítése során úgy a bécsi udvarral, mint a magyar nemzet egy részével szemben eredményesen képviselt. A régi magyar alkotmányos elv szerint, amely már 1514-ben Verbőczy tripartitumában is mint régóta fennálló jogszabály szerepel, sem a magyar országgyűlésnek akaratnyilvánítása, ha azt a koronás király nem szentesíti, sem pedig a királynak az országgyűlés hozzájárulása nélkül kifejezett akarata nem bír kö-

telező erővel és nem tekinthető a nemzet akaratának. Az alkotmánynak minden megváltoztatása, amely nem a két tényező együttes akaratából jön létre, nem jogszerű úton keletkezik, hanem forradalmi tény. Forradalmak más nemzeteket gyakran előbbre vittek a fejlődés útján. Magyarországra nézve azonban a nemzet számszerű gyengeségére való tekintettel nagyobb érték a régi alkotmányhoz való ragaszkodás, mint a forradalmi kísérletezés, mert az alkotmány megingathatatlan alap, forradalmi tények pedig labilis állapotot teremtenek; az első a nemzet ellen irányuló támadásoknál biztos bástyát alkot, amely mögé mindig vissza lehet vonulni, a forradalmak alakjában létrejött erőszakot pedig más erőszak mindig hatálytalaníthatja. Abban a viszályban, amely az 1848/49. évi események óta az uralkodó és a nemzet között fennállt, ez a két tényező nem találkozhatott másutt, mint a régi alkotmányosság alapján. Vissza kellett menni az 1848. évi törvényhozásig, azaz az utolsó törvényhozási aktusig, amely a király és nemzet egyetértésében jött létre. Ami azóta más úton történt, — tehát úgy az 1849. évi debreceni országgyűlés határozatai, amelyeket király sohasem szentesített, mint a bécsi kormánynak a szabadságharc leveretése után a magyar országgyűlés hozzájárulása nélkül foganatosított intézkedései — jogilag érvénytelenek. A kiegyezésnél az 1848-iki törvények érvényének újból való elismeréséből kellett kiindulni, de a magyar nemzet késznek nyilatkozott, hogy „törvényszabta úton saját törvényeit a birodalom szilárd fennállhatásának biztosságával összhangzásba fogja hozni.”

Az osztrák-magyar monarchia dualisztikus szervezetét megállapító kiegyezési törvény (1867. XII.), amelyet a magyar országgyűlés és az uralkodó között folytatott hosszabb tárgyalások után a magyar képviselőház 1867 május 29.-én 209 szavazattal 89 ellen elfogadott és amelynek elfogadása után június 8.-án Ferenc József császár magyar királlyá koronáztatta magát, szigorú jogi

alapon állapítja meg azokat a módozatokat, amelyek mellett egy felől a *pragmatica sanctió*ban Magyarország és Ausztriára nézve kimondott együttes és elválaszthatatlan birtoklás, másfelől Magyarországnak önálló törvényhozási és kormányzási függetlensége lényegében sértetlenül fenntarthatók. Alapgondolata az, hogy a monarchia egységességéből annyit kell megőrizni, amennyi szükséges ahhoz, hogy a monarchia nagyhatalmi állása érintetlen és kifelé való fellépése erőteljes maradjon, ezen a határon túl azonban Magyarország önállóságát érinteni nem szabad. A korona tehát megóvta a kiegyezésben mindazokat az érdekeket, amelyek a monarchiának nemzetközi vonatkozásokban való egységes fellépését tették kívánatossá, de ezen túlmenően a magyar politikai élet szabad fejlődésére nem kívánt többé befolyást gyakorolni. Viszont Magyarország érvényre emelte azt az elvet, hogy ezentúl parlamenti formák között önmaga fogja magát kormányozni, de lemondott arról, hogy önálló intézkedési jogát olyan területekre is kiterjessze, amelyeken ezzel a monarchia hatalmi állása került volna veszélybe.

Egy erős kötelességérzettől áthatott uralkodónak súlyos tapasztalatok tüzeiben kiformált akarata és egy korlátlan tekintélynek örvendő magyar államférfiú bölcsesége egyesültek arra, hogy a kiegyezésben megkíséreljék az Ausztria és Magyarország közötti viszonyok maradandó szabályozását, mindkét fél jogainak és érdekeinek gondos tekintetbevételével és az évszázados fejlődés tanulságainak körültekintő felhasználásával.

Első Ferenc József a magyar ügyek terén több tapasztalatot szerzett, mint elődeinek bármelyike. A „magyar kérdés” megoldására az elmúlt századokban alig hoztak javaslatba olyan rendszert, amelyet Ferenc József saját uralkodása idejében önmaga ki ne próbált volna. Amikor 1848 december másodikán trónra lépett, már éles volt az ellentét Magyarország és az uralkodóház között. Néhány hónappal később a debreceni országgyűlésen Magyaror-

szág megkísérelte a teljes elszakadást az uralkodóháztól. Az ott elfogadott trónfosztási javaslat és azok az események, amelyek azt követték, alkalmat adtak Ferenc Józsefnek, hogy megfigyelhesse annak az ellenállásnak, amelyre Magyarország képes volt, legélesebb formáit, de megismerhesse azokat a határokat is, amelyekén túl ez az ellenállás eredményesen nem folytatható. A következő években viszont, — az ú. n. Bach-korszakban — Ferenc Józsefnek nyílt alkalm arra, hogy kísérletet tegyen a legélesebb eszközök alkalmazására, amelyek az uralkodóháznak Magyarországgal szemben rendelkezésére álltak, amikor Magyarországot Ausztriába bekebelezte és egy ideig az osztrák tartományok mintájára kormányoztatta. De meg kellett győződnie arról, hogy az ő hatalma Magyarország felett szintén nem korlátlan és hogy a nyílt küzdelemben levert magyar nép még mindig elég erős arra, hogy teljesen megbénítsa a monarchia erejét. Az eszköz, amellyel a magyar nép e célból élt, a „passzív ellenállás” volt, amely kivált az országgyűlés által meg nem szavazott adók és ujoncok megtagadásában állt és amely a hatalom birtoklóinak minden lépésével szemben számtalan egymagukban nem döntő, de egészükben erejüket szétforgácsoló és idegeiket megőrlő nehézséget támasztott. A monarchiának olaszországi területi veszteségei után nyilvánvalóvá vált az abszolutisztikus és centralisztikus rendszer gyengesége, amely Ferenc Józsefben is felkeltette a meggyőződést, hogy a Magyarországgal való kiegyezés nélkül Ausztria sohasem lesz abban a helyzetben, hogy valamilyen nagyobb nemzetközi konfliktusban eredményesen állhassa meg a maga helyét. Ezért az 1860-iki októberi diplomával és a Schmerling-rendszer inaugurálásával Ferenc József új útra lépett. A centralisztikus rendszert lényegében ugyan fenn akarta tartani, mert enélkül veszélyeztetve látta a monarchia nagyhatalmi pozícióját, de az abszolutizmust parlamenti formákkal akarta helyettesíteni. Ez az út azonban Magyarországgal szemben szintén nem vezetett cél-

hoz. Ferenc Józsefnek meg kellett győződnie arról, hogy Magyarország törekvése nem az, hogy valaminő alkotmányos jogokat és szabadságokat kapjon, hanem az, hogy visszanyerje saját régi alkotmányának érvényét és biztosítva lássa saját belső függetlenségét és önállóságát. Mind világosabbá vált egyfelől az, hogy Magyarországgal csakis ezen az áron lehet békét kötni, de másfelől az is, hogy abban az esetben, ha a béke ezen az áron létesül, a mindkét félre nézve káros, mindkettőnek érdekeit veszélyeztető és mindkettőt gyengítő konfliktus maradandó elintézése komolyan remélhető.

A hatvanas évek második felében az európai helyzetben beállt változások teljesen megérlelték a Magyarországgal való kiegyezés gondolatát, mely e tapasztalatok hatása alatt Ferenc Józsefben gyökeret vert. Ausztria olaszországi veszteségeivel és a Német Szövetségből való kiválásával a Habsburg-birodalomnak energiája ezekben a vonatkozásokban felszabadult. Az osztrák politika előtt egyszerre széjjelfoszlottak azok a célok, amelyek a multban Németország és Olaszországgal szemben állandóan szembe elött lebegtek és ettől kezdve nagyobb figyelmet tudott fordítani kelet felé. Ez a változott helyzet két irányban éreztette a hatását. Egyfelől abban a pillanatban, amikor a monarchia a maga külpolitikai tevékenységét olyan területre helyezte át, melyen a monarchia érdekei egyúttal magyar érdekek is voltak és amelyen ezért Magyarország egész erejére lehetett és kellett támaszkodni, egy meglegedett Magyarország fokozottan vált a sikeres politikának elengedhetetlen feltételévé, sokkal nagyobb mértékben, mint akkor, amikor Ausztria olyan célok után is futott, amelyek Magyarországra nézve többé-kevésbé idegenek voltak. Másfelől azonban Magyarországra nézve is az Ausztriával való szorosabb kapcsolat annál előnyösebbé vált, minél inkább szorítkozott a monarchia külpolitikája olyan feladatokra, amelyek a két ország összhangzó és közös érdekeiből folytak, mert ezzel elmúlt az a

veszély, hogy Magyarország fiai kénytelenek lehetnek, vérüket olyan célokért is áldozni, amelyek Magyarország biztonságával semmiféle közvetlen kapcsolatban nem állanak. Ezt az új helyzetet Ferenc József talán világosabban érezte meg, mint bárki osztrák kortársai között és hajlandó volt ennek a megismerésnek minden következtetését levonni.

A kiegyezés és az ezen alapuló osztrák-magyar dualizmus nagymértékben Ferenc József személyes műve volt. Sem az udvari körök előtt, sem a hadseregben, sem az osztrák politikai körökben ez a gondolat akkoriban nem volt rokonszenves. Az udvarnál és a hadseregben a magyarokat húsz év óta „rebellis nép”-nek tartották, a velük való kibékülés tehát itt nem lehetett népszerű. A német-osztrákok vezetőinek szintén aggályaik voltak a kiegyezéssel szemben és többen közülük ama nézetüknek adtak kifejezést, hogy a kiegyezés eredménye inkább a teljes szétválás lesz, mint a teljes egybeolvadás. De nem volt barátságosabb a kiegyezéssel szemben Ausztria nem-német népeinek magatartása sem. Kivált a csehek saját közjogukra való tekintettel sanda szemmel nézték a magyarok által elért sikereket és a magyarországi tótok mozgalmaival való összeköttetések szintén nem voltak alkalmasok a magyarság iránti rokonszenv fokozására. Ha még tekintetbe vesszük, hogy Ferenc Józsefnek a kiegyezés megkötésekor sok keserű emlékre kellett fátyolt vetnie, — ami különben még fokozottabb mértékben állt a magyar nemzetről, — hogy szakítania kellett az uralkodóház hagyományaival és hogy eddig ki nem próbált utra tért, akkor nem tagadható, hogy sok bátorságra, férfias elhatározásra, saját ítéletében való szilárd bizalomra volt szüksége, amikor Magyarországgal szemben követett politikáját új alapokra fektette. Hogy akkori kancellárja, Beust báró, aki külföldi létére mentes volt az osztrák politikai körök előítéleteitől és hangulataitól és abbeli törekvésében, hogy Poroszországon bosszút álljon, Ausztriát Magyarország kiengesztelése révén is meg akarta erő-

síteni, hasonló álláspontot foglalt el, az bizonyára szintén jelentőséggel bírt.

A kiegyezés megkötésénél Ferenc Józsefet egyedül az államrezon vezette. Hosszú uralkodása alatt különben is mindig ez volt vezércsillaga. A döntése alá kerülő kérdéseket oly komolysággal kezelte, mely távol állt minden frivolitástól és cinizmustól, de egyúttal oly józanul és szárazon is, hogy hangulatok nála nem érvényesültek politikai ideológiák visszhangra nem találtak. Éppen mert ezektől a politikai ideológiáktól távol állt, tudott időnként szövetkezni a legellentétebb politikai eszmékkal. A makacsság, amely arra ösztönözhetne volna, hogy minden áron kitarson valamely politika mellett akkor is, ha az elhibázottnak vagy a fejlődés által túlhaladottnak bizonyul, teljesen hiányzott benne. Viszont rendszerető volt, sőt pedáns és nem tűrt sokáig kuszált helyzeteket. Gyakran szemére is vetették, hogy bonyolult kérdésekben túlságosan türelmetlen, sőt olykor-olykor elhamarkodva keres megoldásokat annak érvényesítésére, amit az államrezon szempontjából szükségesnek tartott. Hogy ez az államrezon mit követel tőle, azt megmutatták neki családjának hagyományai. Felületes szemlélők azt a monarchiát, amelyen Ferenc József uralkodott, gyakran mesterkélt politikai alakulatnak tartották, valami történeti anachronizmusnak, amelyet nem annyira erőszakkal, mint inkább ügyes családi politikával — *bella gerant alii tu felix Austria nube* — hoztak össze az uralkodócsalád európai tekintélyének, fényének és hatalmának, a gyakran emlegetett „Hausmacht”-nak növelése és emelése érdekében. Ferenc József azonban, — és vele együtt házának minden feladata magaslatán állt tagja, — másként és mélyebben fogták fel a dinasztia hivatását. Szerintük az uralkodócsalád feladata, amelyet az isteni gondviselés ruházott reá, az volt, hogy együtt tartsa a birodalomhoz tartozott különböző népeket, amelyek különben egymás ellen fordulnának és egymás békéjét zavarnák, hogy közös munkára egyesítse azokat és megszerezze nekik e bé-

kés munka számára azt a biztonságot, amelyet csak az összes népek együttmaradásán alapuló nagyhatalmi állás adhat meg. Ez volt Ferenc József jelmondatának, a „Viribus unitis” jelszónak, mélyebb értelme. Ferenc József úgy látta, hogy a monarchia különböző népei között az uralkodóház közössége volt a leghatalmasabb összekötő kapocs és tudta, hogy mihelyt ez a kapocs meglazul, ezek a népek egymással szembe fognak fordulni és erőiknek javarészét egymás gyengítésére fogják fordítani. Ezért Ferenc József felfogása szerint minden helyes volt, ami ezeknek a népeknek együttműködését és összetartozását erősítette. Szemében mindig az volt az államrezon, ami ezt a célt szolgálta. Az ilyen értelemben felfogott államrezonnak engedett az 1867. évi kiegyezés megkötésénél is, amely uralkodói pályájának talán legnagyobb és legtermékenyebb cselekedete volt.

Magyar részről Deák Ferenc vitte az Ausztriával való meggyezés gondolatát érvényre. A kiegyezés elsősorban az ő művének tekinthető.

Deák Ferenc személyében mintegy megtestesült a magyar nemzet erős jogérzéke. Sohasem tért el attól, amit jogosnak és igazságosnak tartott, sem ha magánérdekről, sem ha közügyről volt szó. Már pályájának elején, 1843-ban erről tett tanubizonyosságot. Barátai akkor a választóknak általában dívó, de nem éppen kifogástalan eszközökkel űzött befolyásolásával keresztülvitték az országgyűlésbe való beválasztását. Deák azonban a nem tiszta eszközökkel megszerzett mandátumot nem fogadta el, dacára annak, hogy ezzel nemcsak politikai pozícióját veszítette el, hanem még barátainak megbecsülését is, akik, nem értvén meg lelki nagyságát, nyilvánosan árulónak bélyegezték. A szabadságharc válságos idejében csak addig vállalt aktív szerepet, amíg a küzdelem szigorúan a jog alapján folyt. Jogérzetével nem tudta összeegyeztetni, hogy egy nemzet az uralkodó tényezők önkényéből a saját önkényére való jogot vezesse le. Bölcsesége azonban

visszatartotta attól, hogy Kossuth Lajossal, a szabadságharc vezérével, nyíltan szembehelyezkedjék, ami nem is vezetett volna sikerre. Ő maga ezt a magatartását a következő szavakkal indokolta: „Ha a lovak megbokrosodnak, a szekérnek nem kell okvetlenül felfordulnia, de egészen biztosan felfordul, ha ketten tartják a gyeplőt és az egyik jobbra, a másik balra akar hajtani”. Az 1849-ik év forradalmi eseményei idejében és azt követően az abszolutizmus alatt visszavonultan birtokán élt. Változatlanul kitarzott a Magyarország és az uralkodóház egymáshoz való viszonyáról táplált, később a kiegyezésben megrögzített meggyőződése mellett és nyugodtan várt, amíg egyfelől az udvar, másfelől az ország közeledni fognak e felfogása felé. Ha Bécsből azoknak a törekvéseknek előmozdítását kívánták tőle, amelyek a szabadságharc leverése folytán elért előnyök kihasználására és a magyar alkotmánynak a monarchia keretei közé való beszorítására irányultak, Deák Ferenc azzal válaszolt, hogy egy múltó politikai konstelláció okából nem szabad feladni semmit sem az ország marandó és állandó jogaiból, mert amit a nemzettől elvesznek, azt alkalmas időben vissza lehet venni, amiről azonban a nemzet önként mond le, az örök időre elveszett. Ha viszont magyar részről nyilvánultak meg törekvések a magyar nemzeti követelések túlfeszítésére, ami kivált Ausztria königgrätzi veresége után sűrűn történt meg, Deák azzal válaszolt, hogy jobban szereti hazáját, mint ahogyan ellenségeit gyűlöli és ehhez hozzátette, hogy sohasem szabad szerződést kötni, sem a köz- sem a magánéletben, ha az ember biztosan tudja, hogy a szerződést az, akivel azt megkötjük, nem képes betartani és hogy sohasem szabad sem a köz- sem a magánéletben másnak szerencsétlenségét előnyök elérésére kihasználni. Álláspontja mindvégig változatlanul az volt, hogy a létező ellentéteket a törvény alapján kell kiegyenlíteni, még pedig, — mivel az utolsó szentesített törvények 1848-ból erednek, — ezeknek az 1848-as törvényeknek előbb elismerésével, majd

azonnali módosításával. Ez a felfogás eredetileg elfogadhatatlannak látszott az osztrák politikai körök előtt, akik akkor a „Rechtsverwirkung” elméletéből kiindulva azt vitatták, hogy Magyarország az 1849. évi forradalom folytán minden régebbi alkotmányos jogát elveszítette. „Miként képzelhető el, — mondotta Schmerling Deáknak —, hogy ennyi befejezett tény után most Magyarországon mindent újra kezdjünk?” Deák Ferenc így válaszolt: „Aki rosszul gombolta be kabátját, annak újból ki kell gombolnia és jobban kell begombolnia”. „Inkább levágjuk a gombokat” — mondotta Schmerling. „Akkor a kabát egyáltalában nem lesz begombolható” — válaszolt Deák. Magyarországon, ahol ebben az időben szívesen álmodoztak arról, hogy a nemzet külföldi segítséggel vissza fogja nyerni teljes önállóságát, Deák Ferenc megfontolt magatartása szintén nem találkozott mindenütt megértéssel és helyesléssel. Azokkal szemben, akik saját hazájában elégedetlenek voltak vele, azt hangoztatta, hogy egyedül a törvény az a biztos talaj, amelyen egy nép fegyveres erő nélkül is fenn tudja magát tartani még a fegyveres erővel szemben is. Ha osztrák részről fényes színekkel ecsetelték előtte azokat az előnyöket, amelyek az ott kidolgozott, az összmonarchia egységének elvén álló alkotmánytervezetek elfogadása esetében Magyarországra háramlani fognak, Deák azt mondotta, hogy még annak is, aki hisz a mennyei üdvösségben, nem kell éppen öngyilkosságot elkövetnie. De éppen olyan kevéssé szorítottatta magát a hazai közvélemény által olyan lépésekre, amelyek szerinte elhibáztak voltak. „Van egy hű barátom, — szokta volt mondani, — akinek szavát többre tartom a közvélemény szavánál és ez a barátom a lelkiismeretem”.

Kortársai helyesen jellemezték azt a szerepet, amelyet Deák Ferenc betöltött, amikor őt „a haza bölcsé”-nek megtisztelő jelzőjével ékítették. Római szabású alakja megingathatatlan sziklaként állt az események forgatagában, mialatt úgy a korona,

mint a nemzet a legnagyobb változásokon mentek át. Nagy ellenfele Kossuth Lajos akkor, amikor Deák halálának híret vette, azt mondta róla, hogy republikánus erényeket tanúsított egy monarchia keretében. Megvesztegethetetlen volt. Nővéreivel együtt örökölt atyai birtokának szükös jövedelméből élt és sohasem fogadott el semmit, amiből anyagi előnyt húzott volna. Amikor a kiegyezés után az a gondolat merült fel, hogy az ország nemzeti adománnyal rójjja le vele szemben érzett háláját, Deák ezt a gondolatot felháborodással utasította vissza és élete utolsó három évében, amikor súlyos betegsége meggátolta őt az országgyűlésen való megjelenésben, még képviselői napidíjait sem vette fel. Amint ment volt anyagi haszonleséstől, úgy ment volt mindenfajta hiúságtól is. Mikor őt akarták megbízni azzal, hogy a koronázás alkalmával a koronát a király fejére feltegye, azzal fenyegetőzött, hogy inkább lemond a mandátumáról. A koronázás napját a legnagyobb visszavonultságban töltötte, nehogy ünneplések középpontjába kerüljön. Amikor a király megkérdezte tőle, nincsen-e valamilyen óhaja, csak azt mondta: „Szeretném, ha Őfelsége halálom után azt mondhatná rólam: Deák Ferenc becsületes ember volt.” A miniszterelnöki tisztet is, amely bizonyára legalább ugyanolyan mértékben teher mint méltóság, visszautasította. Úgy vélte, hogy a kiegyezés megkötése után még fennmaradt feladatokat most már másokra lehet bízni. Mindenben maga az ügy volt az, ami őt érdekelte, a külső tisztességeket szívesen engedte át másnak. Számtalanszor ő maga készített el gondosan mindent az országgyűlés tárgyalásaira, de aztán nem törődött vele, ha eszméit mások sajátjukként képviselték és sikert arattak vele. Teljesen igénytelen volt. Ritkán élt olyan ember, akitől az emberi gyengeségek távolabb álltak volna.

Politikája megfelelt jellemének és egész egyéniségének. A politikában is ingatag talajon érezte magát, mihelyt lábai alatt nem érzett szilárd jogi alapot. Az a képesség, hogy a nemzetet

új utakon új célok felé vezesse, hiányzott benne, de ez nem is volt az ő történeti feladata. A viszonyokat, amelyek eszméit diadalra vitték, szintén nem ő maga teremtette meg: ő mint nyugodt megfigyelő csak várt, amíg azok maguktól, az ő közreműködése nélkül, úgy alakultak, hogy eszméinek megvalósítása lehetőségessé vált. Ez a passzivitás azzal a veszéllyel járt, hogy az idő politikájának megvalósítására csak akkor fog megérni, amikor ő maga nem lesz már az élők sorában. Mégis igaza volt, amikor azt találta, hogy a kivárásnak politikája volt akkor az egyetlen járható út Magyarország részére és nagyságát nem utolsó sorban az is mutatja, mily világosan ismerte fel, hogy a viszonyok önmaguktól is úgy fognak alakulni, amint eszméinek valóra-váltása érdekében szükséges. Államférfiúi működésének személytelensége okozza, hogy Deák Ferenc úgy áll az utókor előtt, mint aki nemzetének hagyományos függetlenségi és jogérzetét legtisztultabb — mintegy idealizált — alakban képviselte. Mintha azok a százados tapasztalatok, amelyekre a magyar nemzet visszatekintett, az ő személyében testet öltöttek volna. Ha az a korszak, amelyben működése lefolyt, nem állana olyan közel hozzánk, kísértésbe jöhetnénk, hogy alakját legendásnak tartsuk, a nép fantáziája szüleményének, amelyben a magyarság egész belső lényét és egy hosszú történelemből levont tanulságokat egyetlen személyre ruházta át, ebben az egy személyben úgyszólván szimbolizálva azokat.

Szónoki megnyilatkozásai egyenes, minden kicsinyes fortélyt megvető férfi beszédei, akinek szellemi és erkölcsi tulajdonságai teljes egyensúlyban vannak. Ha beszél, meggyőzni akar és nem elragadni. A pátoszt a legemelkedettebb fejtegetésekben is kerüli és szentenciával helyettesíti. Kerüli a frázisokat és cikornyás metaforákat, amelyek korának retorikájában eléggé kedveltek voltak. Szónoki stílusát a szigorúan logikus eszmefűzés és rendíthetetlen józan ész — az amit a francia *bon*

sens-nek nevez — jellemzik és legfeljebb egy-egy frappáns hasonlat vagy találó adoma tette változatossá. Beszédeiben majdnem mindig a létező jogból indul ki és a jogi helyzetet igyekszik tisztázni, de sohasem téved el a pusztá jogászi formulák és szörszálhasogatások útvesztőjébe. Ezért beszédei, amennyiben állandó érdekű tárgyakra vonatkoznak, maradandó becsűek. Kivételes tehetsége volt másokat meggyőzni. Ez a tehetsége egyaránt nyilatkozott meg a szónoki emelvényen és a magántársalgásban. Meglepő új eszméket beszédei ritkán foglalnak magukban, de senki nem múlta őt felül, ha valamely kuszált kérdésben rendet kellett teremteni és világosságot kellett reá deríteni. A humor, az irónia és a szatira nem idegenek tőle, — de a retorika nemtelen fegyvereit, amelyek csak a hallgatók elámítására, félrevezetésére vagy esetleg terrorizálására szolgálnak, sohasem alkalmazta.

Olyan személyiség, amilyen Deák Ferenc volt, szükséges volt ahhoz, hogy úgy a koronánál mint a nemzetnél felkeltse a bizalomnak azt a mértékét, amely egy közöttük létesülő állandó kibékülés előfeltétele volt. A kiegyezés megkötésével vezető szerepe megszűnt. Inkább transactionális mint aktív természete, — mondja róla Asbóth — józan elfogulatlansága, méltányossága és igazságossága, főképp pedig politikai mély belátása alkalmasabbá tették a bíró és békeapostol szerepére a nemzetközi nagy konfliktusokban, mint a kormányzás és igazgatás rendszeres működést kívánó tevékenységére, amelynek terheitől a bölcszet jellemző önismerettel maga is irtózott. De az akkor hatvannégy éves egyenes tartású és szélesvállu férfiú, markáns, ritka akaratereőtől tanuskodó vonásaival, erős szegletes állával, élénk szemeivel, lelógó bajuszával és még aggkorában sem megőszült bozontos szemöldökeivel, még sokáig a magyar parlament legszembetűnőbb alakja maradt és hivatalos állás nélkül is szava élete végéig minden kérdésben döntő volt.

A PÁRTALAKULÁS

A PÁRTVISZONYOK a magyar országgyűlésen a kiegyezés után a közjogi felfogások különböző árnyalatai szerint alakultak ki, aminek az új Magyarország sorsára messze-kiható szerepe volt.

A pártoknak csoportosulása a közjogi kérdésekről való nézetek szerint már az 1861. évi országgyűlésen vette kezdetét, amelynek az egész osztrák-magyar birodalomra oktrojált októberi alkotmányhoz kellett állást foglalnia. Abban a tekintetben, hogy ezt az alkotmányt vissza kell utasítani és hogy ragaszkodni kell Magyarország ősi alkotmányának helyreállításához, nem volt semmi nézetkülönbség. De míg Deák és hívei ezt az álláspontot feliratban akarták kifejezésre juttatni, abban a reményben, hogy ezzel megkezdődhetik a magyar nemzet és az uralkodóház ellentétes álláspontjai között való hidépítés munkája, az országgyűlésnek egy másik része, amelynek Tisza Kálmán volt legmarkánsabb szószólója, mereven és dacosan egyszerű határozatban akarta az országgyűlés akaratát lerögzíteni. A szavazásban a felirati párt győzött ugyan, de csak három szótöbbséggel és csak azért, mert a határozati párt — nehogy a kiegyezés meghiusulásáért való felelősséget neki kelljen viselnie, — több tagját távoltartotta a döntő ülésről. Abban az időben azonban még Deák Ferencnek mérsékelt politikája számára sem volt a helyzet érett és a király az országgyűlést feloszlatta.

Az ezt követő fejlemények során Deák Ferenc minden erejéből azon igyekezett, hogy a magyar nemzetet egységes állásfoglalásra bírja saját elgondolásai mellett. Érezte, hogy az a cél, amely a kiegyezés megalkotásánál szeme előtt lebegett, — a szerelmi politika kiküszöbölése, hogy a nemzet egész erejét belső megerősödésére és kulturális, valamint gazdasági haladására fordíthassa, — nem lesz elérhető, ha a nemzet nem helyezkedik a maga egészében a kiegyezés alapjára. Ezért állandóan fenntartotta a kapcsolatot a határozati párt híveivel és igyekezett nekik megadni mindazokat az engedményeket, amelyek helyzetüket megkönnyítették, amennyiben azok saját elgondolásaival összeegyeztethetők voltak. Bécsben ekkor az volt a benyomás, hogy „Deák túlságosan elhajlik balfelé.” Amikor az 1865. évi választásokból kialakult új országgyűlés december 15.-ére kitűzött megnyitása küszöbön állt, Deák a felirati párt és a határozati párt egyesítését mondta barátai körében kívánatosnak, bár egyik-másik híve, mint pl. Lónyai, ezt ellenezték, attól tartván, hogy Tisza Kálmán hívei a legelső alkalommal mégis cserben fogják hagyni a kiegyezési politikát. Deák Ferenc törekvései az országgyűlés egységes állásfoglalásának lehetővételére egy ideig sikereseknek is látszottak. Tisza ebben az időben egy Ghyczy Kálmánhoz írt levelében azon véleményen van, hogy ők ketten és híveik Deák Ferencsel együtt fognak mehetni. Deák kívánságára egy „Deák-kör” címen alakult pártklub december 10.-én átalakul „képviselői kaszinó”-vá, amelyben az országgyűlés összes tagjai, politikai véleményükre való tekintet nélkül, helyet foglalhatnak. Ez a törekvése azonban elégedetlenséget kelt saját hívei sorában, akik már annak lehetőségéről is beszélnek, hogy Deák elhagyva őket, „még szorosabban csatlakozik Ghyczyhez, Nyáryhoz” és a baloldal sem tudja magát visszatartani attól, hogy külön álláspontjait a Deák-párttal szemben minduntalan kifejezésre juttassa.

A kiegyezési törvény előkészítésére kiküldött bizottságokban a baloldal képviselői erősen túlmentek Deák Ferenc álláspontján, kivált a katonai kérdésekben, amelyben az önálló magyar hadsereg mellett foglalnak állást. A két csoport felfogása közötti különbségek nagyrésztben eltérő alapgondolataikra vezethetők vissza. Deák Ferenc elgondolása szerint az Ausztria és Magyarország között a *pragmatica sanctio* alapján fennálló közös ügyek a két ország népeinek, illetve parlamenti képviselőiteinek közvetlen megegyezése útján voltak intézendők; az erre alkalmas eszköz a két parlament delegációinak intézménye volt. Viszont a baloldal egyáltalában nem akart elismerni közös ügyeket Magyarország és Ausztria között. Az uralkodóház közösségéből Magyarországra háramló kötelezettségek, amelyek fennforgását különben a baloldal sem tagadta, szerinte nem a két állam egymáshoz való viszonyából, hanem Magyarországnak az uralkodóházhoz való viszonyából fakadnak, úgy hogy azok nem a két parlamentnek, hanem Magyarországnak és az uralkodónak megegyezése útján lettek volna intézendők. E felfogásnak megfelelően a baloldal hajlandó lett volna tágabb teret engedni az uralkodó személyes elhatározásainak is. Ehhez jött, hogy a baloldal a kiegyezési tárgyalásokat megkezdeni sem akarta, mielőtt az 1848-as törvények önkényes hatályonkívül helyezésével megszakított jogfolytonosság e törvények újlagos elismerése alakjában nincsen helyreállítva, míg a jobboldal az 1848-as törvények helyreállítását éppen a kiegyezési tárgyalások során akarta keresztülvinni. Ilyenformán a jobboldal és a baloldal útjai már a kiegyezés előkészítésénél ismét széjjelváltak.

A balközép elvileg nem ellenezte ugyan az Ausztriával való kiegyezést, de nem értett egyet a kiegyezés ama formájával, amelyet Deák javasolt. Azon a véleményen volt, hogy az adott körülmények között — kivált Königrätz után — az uralkodóházhoz való viszonynak valamely előnyösebb szabályozása is el-

érhető volna. Éppen mert a balközép állandóan hangoztatta, hogy a maga részéről is elsőrangú érdeknek tartja az uralkodóházzal való kibékülést, a különbségek, amelyek elválasztották a Deák párttól, többnyire csak a Magyarországra nézve elérhetőnek tartott önállóság mértékére és részleteire, valamint az annak megvalósítására alkalmas taktikára vonatkoztak. A balközép rendszerint megvárta, amíg a Deák-párt a maga álláspontját kinyilvánította, azután egy jól kimért lépéssel — de semmiesetre sem többel, — tovább ment a Deák-pártnál, ami olyan benyomást keltett, mintha a párt nem annyira a maga programjának megvalósítása érdekében fejtene ki oppozíciót, mint inkább az opponálhatás kedvéért alakítaná ki a maga programját. Erre valának a programján ejtett folytonos változtatások is, míg azok az 1868. március 17.-iki ú. n. „bihari pontok”-ban végleges alakot nem nyertek.

A Magyarország és Ausztria közötti viszonyok a kiegyezésben megvalósított első szabatos körülírása, amely egészen új jövőt nyitott meg Magyarország előtt, oly nagyjelentőségű tény volt, amellyel szemben a balközép kívánságai és követelései csak alárendelt jelentőséggel bírtak. Hogy dacára ennek a balközép sem el nem fogadta a kiegyezést, sem el nem vetette azokat az elveket, amelyeken a kiegyezés nyugodott, az mindennél jobban hozzájárult azoknak a közjogi szörszálhasogatásoknak kifejlesztéséhez, amelyek Magyarországon később is oly nagy szerepet játszottak. Hogy ez hiba volt, azt nyolc évvel később a balközép vezeterei is belátták, amikor elfogadták Deák politikáját, az általuk megalapított irányzat azonban megteremtőitől függetlenül nemsokára újból feltámadt és tovább élt. A balközépnek abban az időben mégis volt bizonyos missziója. Létezése sokaknak, akik még az 1848/49. évi események hatása alatt álltak, lehetővé tette, hogy az ország függetlenségét ne foradalmi eszközökkel igyekezzenek előmozdítani. Ha a balközép nincs, akkor igen sokan azok

közül, kik hozzá csatlakoztak, a forradalmi politika támogatásába sodródtak volna bele.

Közben a baloldalon egy külön csoport vált ki: a szélső baloldal, amely a Ghyczy és Tisza közjogi álláspontját sem találta eléggé radikálisnak és Kossuth Lajos elveit sértetlenül igyekezett képviselni a politikai vitákban. Kossuth Lajos nyíltan kijelentette, hogy az osztrák ház uralmát Magyarország függetlenségével és önállóságával inkompatibilisnek hiszi. Ennek folytán elvetett minden közösséget Magyarország és Ausztria között is, mert ez az ország függetlenségének és önállóságának csorbításával járna. „A hadügy, külügy s legnagyobb részben (?) a pénzügy és ezekkel a háború, béke, szövetségek, nemzetközi szerződések és általában az államkormányzat mindazon magas attributumai tekintetében, melyek egy országot statussá, egy népet nemzetté tesznek, — hazánk állami personalitása eltöröltetett s Magyarország részint alávetetett a birodalmi miniszteriumnak, részint politikailag egy nemzetté összeforrasztatott.” Ha pedig az uralkodóháztól való elválasztás nem lehetséges, legalább is vissza kell térni az 1848. évi törvényekben megalapozott tisztán perszonális unió eszméjére, amelyet, „ha nem léteznék, a bécsi udvarnak fel kellene találnia... sőt a birodalom (többi) nemzeteire is ki kellene azt terjesztenie.” Kossuth Lajos hívei ezért elejétől kezdve hadat üzentek az összes közösügeknek és az 1848-as eszmék szerint a perszonális unio kivívását vették programjukba. Kérdéses különben, hogy az 1848-as törvények valóban tiszta perszonális uniót valószínűsítettek-e meg, mert az önállóság amaz attributumai közül, amelyeknek hiányát Kossuth imént idézett nyilatkozatában kiemeli, a külügy és minden, ami vele összefügg, tehát a háború, béke, a szövetségek és a nemzetközi szerződések szintén nem tartoztak volna a magyar kormány hatáskörébe, hiszen magyar külügyminiszter kinevezését az 1848-as törvények nem vették kilitásba.

Kossuth Lajos eszméinek hívei az 1861. évi országgyűlé-

sen a határozati párthoz tartoztak. Az 1865/68. évi országgyűlésen sem alakultak meg mint külön párt, de gyakran önálló különvéleményekkel léptek fel, legelőször akkor, amikor 1865-ben Madarász József az Ausztriával való közjogi kapcsolat minden alakja ellen tiltakozást jelentett be. A csoport némileg szilárdabb alakot nyert, amikor közvetlenül Ferenc József megkoronáztatása előtt Böszörményi László megalapította a „Magyar Ujság” című lapot és ezzel megteremtette a szélső baloldal első sajtóorgánumát. Kossuth hívei egy ideig ugyan még ezentúl is rendszeresen résztvettek a baloldal értekezletein, itt azonban mindinkább szolidárisan léptek fel, — sőt előfordult, hogy a baloldal értekezletein szóba kerülő kérdésekhez előbb saját külön konferenciájukon foglaltak állást. Végül is megmondták nekik nyíltan, hogy nincs helyük ezeken a pártértekezleteken.

A pártviszonyoknak illetően módon való kialakulása után a Deák-párt 201 tagot számlált (beleértve az ebben az időben külön csoportot nem alkotott, gróf Apponyi György vezetése alatt állt, konzervatív párt 21 tagját), a Ghyczy és Tisza vezetése alatt állt balközépnek 94, a szélsőbaloldalnak 20 híve volt. Az Erdéllyel való unió kimondása után tekintettel arra, hogy az erdélyi képviselők majdnem mindannyian a Deák-párthoz csatlakoztak, ennek a pártnak többsége még növekedett.

Hogy az országgyűlés összes tagjait nem lehetett — Deák Ferenc minden irányú fáradozása dacára — közjogi tekintetben egységes alapra hozni, az sajnálatos ugyan, de érthető volt. Magyarország történetében a kiegyezést megelőzőt századokban állandó volt az ellentét egyfelől azok között, akik teljes nemzeti függetlenségre törekedtek és másfelől azok között, akik kompromisszumok útján akarták Magyarország létét és függetlenségét biztosítani. Az ellentét e két felfogás között, amelyek mindegyike régi nagy hagyományokkal bírt, megtartotta jelentőségét a kiegyezés megkötése után is. A kedélyeket még túlságosan uralta

a nemzet önállóságáért folytatott harcoknak és kivált a húsz évvel ezelőtt lefolyt szabadságharcnak emléke. Az a kérdés, hogy az 1867-ben kialakult jelen miként viszonylik a múlt szabadságtörekvéseihez és ezekkel összehasonlítva, mennyiben tekinthető haladásnak és mennyiben visszafejlődésnek, a nagy tömegekben még túlkevésé volt tisztázva, semhogy a pártalakulás régi alapjaitól való eltérés megvalósítható lett volna. Az Ausztriával való kiegyezés szükségességéről való belátás sem volt általános és az uralkodóházzal szemben táplált bizalmatlanság még sok helyütt fennállt. De az új politikai rendszer állandóságába vetett hit is sokfelé ingatag alapon állt és sokan azt vélték, hogy okosabban cselekszenek, ha be nem várva a régi küzdelmeknek szerintük elkerülhetetlen kiújulását, elejétől kezdve a nemzetibb irány szolálatába állanak.

A pártoknak közjogi szempontok szerint végbement tagozódása azok szempontjából, kik abban a hitben ringatták magukat, hogy a kiegyezéssel a Magyarország és Ausztria közötti harcok véglegesen nyugvópontra kerültek és hogy az ezek tárgyát alkotó közjogi sérelmek és a hozzájuk kapcsolódó közjogi viták ezentúl nem fogják megzavarni Magyarország békés fejlődését, kedvezőtlen tünetnek látszottak. A parlamentáris államok politikai fejlődése egy olyan parallelogramma irányában játszódik le, amelyben a ható erőket az egyes pártok törekvései jelzik, így tehát a magyar pártalakulásnak közjogi jelszavak szerint való végbemenetelével el is volt döntve, hogy a magyar politikai harcok a jövőben elsősorban ezen a területen fognak lejátszódni. Ez bizonyos tekintetben sajnálatos volt. A magyar közjog fejlesztéséért folyó nem mindig elsőrendű fontosságú harcok túlságosan lekötötték az általános figyelmet és nem engedtek elég teret és időt arra, hogy a nemzet komolyan foglalkozzék más problémákkal is, amelyek veszélyeket rejtettek magukban reánézve. Az osztrák-magyar ellentéteknek e helyzet folytán később bekövetkezett ki-

élesedése hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország egy félszázaddal később, amikor ránézve döntő órák következtek be, ezekre sem katonailag, sem politikailag nem volt felkészülve, úgy, amint ez kívánatos lett volna. Voltak azonban a közjogi kérdésekről folytatott harcoknak előnyei is, mert ezek a harcok rendkívüli mértékben kifejlesztették a magyarság nemzeti önértékét és hazafiságát. Ha a magyar parlament pártjai 1867-ben világnézeti különbségek, gazdasági érdekek, vagy osztályellentétek szerint alakultak volna ki, a nemzeti érzés a magyarságban kevésbé erősödött volna meg, nem ilyen egységesen fejlődött volna ki és a világháború után bekövetkezett súlyos megpróbáltatások, ha azok mégsem lettek volna elkerülhetők, talán egy nemzetileg kevésbé öntudatos népet értek volna.

Az 1865/68-iki országgyűlésben — amely sok tekintetben alkotmányozó országgyűlésnek volt tekinthető, — Magyarország akkori politikai tekintélyei és tehetségei jóformán kivétel nélkül helyet foglaltak. Nem voltak számosan. Egyiküknek — Kerkapoly Károlynak — megállapítása szerint: „alig van 25 vagy 30 ember, aki valóban folytonosan és haszonnal dolgozik és hivatásának magaslatára jutni törekszik. A legnagyobb résznek sinecura az egész országgyűléskedés.” Ki volt az a 25—30 dolgozó ember?

A jobboldalon Deák Ferencen és a kormány tagjain kívül ott találjuk a képviselőház elnökéül megválasztott Szentiványi Károlyt, az 1848 előtti országgyűlés szabadelvű ellenzékének kimagasló tagját és Deák Ferenc benső barátját, akinek később olykor-olykor szemére vetették, hogy mint elnök ő honosította meg a házszabályoknak amaz előzékeny kezelését, amely aztután a rendszeres obstrukciók idejében annyi zavarra vezetett. Itt foglal helyet egyelőre mint a Deák-párt elnöke az éleselméjű és sokoldalú Somssich Pál. Sima modoru férfi, kiváló szónok és klasszikus műveltségű publicista, aki régebben a konzervatívokhoz állt közel, nem vett részt a szabadságharcban és ellenezte az 1848-as

törvényeket is, az abszolutista időben azonban bátran állást foglalt Magyarország jogai mellett és most odaadóan támogatta Deák politikáját. Az alkotmány helyreállítása után létesült első kormányban neki felajánlott helyet a konzervatívokkal való régi összeköttetésére való tekintettel skrupulozitásból nem fogadta el, nehogy az a benyomás keletkezzék, mintha becsvágyból hagyta volna el régi elvtársait, de a következő országgyűlésen ő lett a képviselőház elnöke. A Deák-párthoz tartozik báró Kemény Gábor, a későbbi földművelésügyi miniszter, művelt politikai író, aki 33 éves kora óta tagja az Akadémiának és aki a képviselőházban becsületes fáradozással főleg pénzügyi kérdésekkel foglalkozik. Atyafia báró Kemény Zsigmond, aki előkelő helyet biztosított magának a magyar irodalomban, szintén a többség tagja. Annyira közel áll Deák Ferenchez, hogy „Deák holdjának” nevezik. Publicisztikai téren, mint a „Pesti Napló” szerkesztője, pártjának igen értékes szolgálatokat tett, a nyilvános szereplést azonban mindig kerülte. A Deák-párt egy másik dísze, aki ugyancsak tollával tett az országnak és pártjának értékes szolgálatokat, Csengery Antal volt. Francia és angol mintákon kicsiszolt stílusával és eszméinek bőségével egyik legkiválóbb művelője, talán egyik megteremtője volt a magyar publicisztika új — a régebbi dagályosságot kerülő — irányának, de az irodalmi munkáiban kifinomult ítélőképességével és tág látókörével mint politikus is — szónoki képességei fogyatékoságának dacára — nélkülözhetlenné tudta magát tenni. Egyelőre még a párt közkatonáinak, de rövid idő múlva a kor vezető politikusainak sorában találjuk Kerkapoly Károlyt, a későbbi pénzügyminisztert, akinek hatalmas koponyája a legkülönbözőbb területeken otthonos, hisz tanított hegeli filozófiát, esztétikát, közgazdaságtant, elméleti politikát, világtörténetet és protestáns egyházi alkotmányt. Amint könyveit újból és újból átgondolta, mielőtt azokat — gyakran évekig tartó habozás után — nyilvánosságra bocsátotta, úgy most

a politikának számára új területén is egyelőre csak tanul a megszokott alapossággal és észbeli fegyelmezettséggel, de még alig szólal fel és csak később tűnik fel tompa, ércetlen hangon hihetetlen gyors tempóban, de mindig szabatos nyelven előadott és mélyen érvelő szónoklataival. A rideg ész embere, zárkózott és hideg, akinek sohasem volt fiataltsága. Nem keresi a népszerűséget, sőt megveti azt. Merev, nem könnyen tranzigáló természeténél fogva nincsenek barátai és a szélesebb körök érdeklődését sem vonja magára, — sem a lapok, sem az akkoriban divatos politikai tollrajzok nem igen foglalkoztak puritán egyszerűségü személyével.

Bizonyos mértékben ellentéte tanártársa Kautz Gyula. Kerkapoly minden munkája önálló gondolkodás produktumának látszik. Kautz munkái fáradhatatlan és bámulatos szorgalommal feldolgoznak mindent, amit mások a szóbanforgó tárgyról írtak. Valaki epésen azt mondotta róla: „Ha Kautz Gyula nem volna, Magyarország nem ismerné Mohlt, Bluntschlit, Brougham-ot, Roschert, Steint, Ahrenst, Sismondit stb. Viszont azonban az is igaz, hogy ha Mohl, Bluntschli, Brougham, Roscher, Stein stb. nem lettek volna, akkor Magyarország még kevésbé ismerhetné Kautz Gyulát.” De tudományos munkásságának értékét azért külföldi szaktekintélyek is elismerték. Egy közbenső választáson valamivel később került a parlamentbe az emigrációból hazatért Pulszky Ferenc, a szabadságharcban Kossuth Lajos londoni követe, aki az abszolutizmus idejében tevékeny részt vett abban az összeesküvés politikában, amellyel Kossuth Lajos az 1849-ben elveszett ügyet újból életre akarta kelteni, most azonban Deák Ferenchez csatlakozott. Elismert archeologus volt, aki azonban szenvedélyesen foglalkozott a politikával is. Örökké mozgékony észjárása, minden iránt való érdeklődése és mindenbe való beleszólása, állásfoglalásainak egyéni önállósága és a közvéleménnyel való gyakori szembehelyezkedése, cinizmusra való hajlama és

modorának sokszor a gorombaságig menő érdeessége megakadályozták, hogy akár a képviselőházban, akár azon kívül, nagyobb népszerűsége tegyen szert, de rengeteg értékes külföldi összeköttetéseivel, nyelvismereteivel és kiváló publicisztikai képességeivel kétségtelenül sok értékes szolgálatot tett az országnak. Azok közül, kik a későbbi években a magyar politikai vagy közéletben szerephez jutottak, tagjai voltak még a képviselőház Deákpártjának: Bittó István és gróf Szapáry Gyula későbbi miniszterelnökök, gróf Ráday Gedeon, aki pár évvel később mint kormánybiztos véget vetett a magyar betyárvilágnak, Gajzágó Salamon, az állami számvevőszék első elnöke, Szentkirályi Móric, Trefort Ágoston, a történetíró Horváth Mihály, Rónay Jácint 1848/49-es tábori pap, később Rudolf trónörökös nevelője, továbbá Jekelfalussy Lajos, a csendőrség és államrendőrség megszervezője, gróf Zichy Nándor és gróf Zichy Jenő stb. A Deák-pártban foglaltak helyet a régi konzervatívok is, annak a pártnak tagjai, amely annak idejében határozottan elítélte a szabadságharcot és állást foglalt nemcsak az 1849. év eseményei, hanem az 1848-as év eredményei ellen is, úgy hogy a kiegyezési tárgyalásokban is, ellentétben Deákkal, nem az 1848-as törvényhozásból, hanem a március előtti alkotmányból akartak kiindulni. A konzervatívok vezérei, gróf Apponyi György és báró Sennyey Pál, magánéletbe vonultak ugyan vissza, amikor saját álláspontjuk vereségét látták, voltak azonban, akik mint pl. Bartal György, Ürményi Miksa, Zsedényi Ede stb., tovább is megmaradtak Deák pártjában.

Az ellenzék szóvivője ebben a korszakban Tisza Kálmán volt, — Ghyczy Kálmánnal együtt a balközép vezére.

Tisza Kálmán heves és makacs, minden tekintetben kombattáns egyéniségének mélyén már akkor is meghúzódnak, — olykor-olykor előbukkanva — azok a tulajdonságok, amelyek későbbi államférfiúi működését jellemezték: a mérséklet és a végletes állásfoglalásoktól való tartózkodás, a doktriner jelszavakat

megvető józan és gyakorlatias gondolkodás és a nemzeti célokhoz való következetes ragaszkodás mellett a kompromisszumokra való képesség. Szónoki készsége felülmúlhatatlan. Kitünő debatter, aki mindig kész egy-egy bravuros visszavágásra. Éles szemmel azonnal észreveszi az ellenfél megsebezhető pontjait és kíméletlenül kihasználja azokat. Elsőrangú taktikus, aki nagy művészettel egyeztetni össze a kettős szerepet, amelyet ez időben vállalt: hogy felfelé mindig loyálisnak, lefelé pedig mindig kissé forradalmárnak tűnjék fel. Rendkívüli akaratú nagy szívóssággal párosul benne. Beszédei nem mindennapos eszességre vallanak ugyan, de sem nem mélyek, sem nem emelkedettek. Megérezhető rajtuk, hogy Tisza azokat csak eszköznek tekintette valamely előttelevő taktikai cél elérésére, de nem fakadtak abból a lelki szükségletből, amely a vérbeli szónokot arra hajtja, hogy felfogását újból és újból szervesen építse fel hallgatósága előtt. Személyes érintkezéseiben hideg és kedélytelen, — sokan önzőnek tartják, valami oligarchikus dolyfőt és szertelen nagyravágyást éreznek ki belőle. Ellenzéki volt, mint általában a Tiszántúl élő protestánsok, de „inkább összeköttetésinél, mint lelki és szellemi alkatánál fogva,” és ellenzéki hajlandóságai a realitások iránti amaz erős érzékkel párosultak, amely a született államférfiakat jellemzi. Ezért, — bár majdnem mindent elvetett, amit az akkori kormánypart Deák vezetése alatt javasolt, — pozitív programjának felállításában igen óvatos volt és mindig megőrizni igyekezett teljes mozgási szabadságát úgy felfelé, mint lefelé. Az ellentéteket, amelyek egyfelől ellenzéki magatartása, másfelől kormányzati hajlamai között fennálltak, azzal a balközép politikai programjába, az ú. n. bihari pontokba is felvett nyilatkozattal hidalta át, hogy a párt higgadtan fogja megválasztani az időt és az alkotmányos eszközöket elveinek megvalósítására.

A balközép második vezére, Ghyczy Kálmán, sok tekintetben Tisza ellentéte volt. Tisza kíméletlen energiája nem ismert céljai

követésében semmiféle kételyt és akadályt, Ghyczy viszont határozatlan, ingadozó és örökké aggályoskodó természet. Ha Tisza semmitől sem riadt vissza, ami őt közelebb hozhatta céljai felé, Ghyczy majdnem túlzott lelkiismeretességgel töprengett minden lépésén. Tisza ugyanolyan mértékben volt merev és gőgös, amilyen mértékben Ghyczy kedvesnek és szeretetreméltónak mutatkozott. Mindketten jó szónokok voltak, de mint ilyenek is ellentétek. Ghyczy kellemesen és finoman beszélt. A régi iskolából való szónok volt, aki elmondandóját a retorika szabályainak betartásával előbb mindig leírta és betanulta. Gazdag ismeretei, nyugodt temperamentuma és személyes méltósága révén magasan kiemelkedett a balközép tagjai sorából, sőt voltak, akik az egész képviselőházban Deák Ferenc után a legkiválóbb egyéniségnek tartották. Ghyczy azonban mindjobban és jobban háttérbe szorult a keményebb fából faragott Tisza Kálmán nyersebb és erőszakosabb személyisége mögött és szerény, minden nagyravágástól ment természete mellett nem is tett semmit ennek megakadályozására. Mindig egy árnyalattal guvernementálisabb volt, mint Tisza és az ő mérsékletének ugyanannyi része van abban, hogy a balközép sohasem égette fel maga mögött teljesen a hidakat, mint Tisza Kálmán becsvágyának.

A balközép soraiban foglaltak helyet a negyvennyolcas idők előtti ellenzék vezére, Nyáry Pál, aki azonban már csak árnyéka önmagának és nem tudja visszanyerni régi befolyását, Jókai Mór, a nagy író, aki a balközép sajtóorgánumának, a „Hon”-nak szerkesztését vette át, melybe inkább szellemességükkel és ötletességükkel, mint érvelésük alaposágával, politikai érzékükkel és tájékozottságukkal feltűnő vezércikkeket írt és Csernátony Lajos, akit 1849 után *in effigie* felakasztottak, akinek az emigráció idejében való szerepléséről csúnya pletykák keringenek és aki most maró, epés, gyűlölködő és durva személyeskedésekkel és piszkolódásokkal teli cikkeivel „rövid idő alatt korrumpálta az

egész sajtót, sőt a közönséget is", mint harapós kutya állván Tisza Kálmán előtt és megfélemlítvén annak minden ellenfelét. Ide tartozott báró Podmaniczky Frigyes, a kifogástalan gavallér, akiről az volt a vélemény, hogy csak feltűnési vágyból csatlakozott a Deák-párt helyett a balközéphez, továbbá az 1849-es kormány igazságügyminisztere, Vukovich Sebő, báró Simonyi Lajos, Szontagh Pál, Ivánka Imre és mások.

A szélső baloldal az 1865/68-iki országgyűlésen még nem volt egészen megszervezett. Tagjai közül leginkább Böszörményi László válik ki, áldozatkész, becsületes meggyőződésű férfiú, akinek az ellenzékieskedés volt igazi eleme. Simonyi Ernőt, aki később a párt vezére lett, csak az országgyűlés vége felé választották meg, úgy, hogy komoly szerephez egyelőre még nem jutott. De a párt erejét nem azok adják meg, akik a képviselőházban ülnek, hanem a távolban élő Kossuth Lajos, akinek a független Magyarország erejének túlbecsülésén alapuló hatásos agitációja hajtotta be a magyarság nagy részét abba a végzetes politikába, amely állandóan állami biztonságunk alapjait döngette. Még ha fel is tesszük, hogy a magyar nemzet képes is lett volna jövőjét Kossuth Lajos elgondolásai szerint biztosítani, egészen kétségtelen, hogy a nemzet a két politika közül csak az egyiket követhette, már pedig az olyan sorsdöntő elhatározásoknál, amilyen az 1867-es kiegyezés volt, a kisebbségnek kötelessége magát az ország akaratának alárendelni. Ha ezt elmulasztja, akkor egyáltalában megakaszt minden egészséges és erősebb fejlődést akár hiúságból, akár makacsságból, csak azért, mert ez a fejlődés nem az ő kedvenc elgondolása szerint megy végbe. Hogy Kossuth Lajos fenntartotta a maga külön állásfoglalását, az végzetes hatással volt Magyarország további sorsára, mert elvette a magyar politika nagyvonalúságának lehetőségét és folytonos felemás politikát kényszerített a nemzetre.

AZ ANDRÁSSY-KORMÁNY

AZ 1867. évi kiegyezésben lefektetett alapelveknek a papirosról az életbe való átvitele gróf Andrássy Gyula és miniszter társainak feladata volt. Kényes feladat, amely egész férfiakat kívánt. Előrelátható volt, hogy a kiegyezési törvények végrehajtásánál nézeteltérések fognak felmerülni, amelyek áthidalásánál a felülről és alulról mutatkozó érzékenységeket lehetőleg kímélni kellett. Gróf Andrássy Gyula személye kiválóan alkalmas volt ennek a misszióknak betöltésére. Úgyszólván korlátlan mértékben bírta az uralkodó bizalmát, de amellett nemzeti érzületéhez sem fért semmi kétely és hazafiasságának úgyszólván legendás híre volt, hisz azt mondták róla, hogy jobban szereti hazáját, mint vőlegény menyasszonyát. Nem volt senki az országban, — talán az egy Deák Ferencet kivéve, — akit fenn és lenn hasonló bizalommal fogadtak volna. Érthető tehát, ha Deák abban a beszédében, amellyel a Deák-pártnak Andrássyt mint miniszterelnököt bemutatta, őt „isteni kegyelemtől nekünk adott providenciális embernek” mondotta.

Andrássy fiatalsága a XIX. század minden terén haladásra törekvő negyvenes éveibe esett és ennek a kornak merészröptűségéből sokat örözött meg egész életén át. Politikai pályáját mint 24 éves fiatal ember 1847-ben kezdte meg, amikor Zemplén megye kiküldte az országgyűlésbe. Itt fenntartás nélkül az akkor népszerűsége tetőpontján álló Kossuth Lajoshoz csatlakozott. De a politika inkább csak sport részére, akárcsak a lovaglás, vívás vagy

udvarlás. Pezsgő temperamentuma akkoriban a politikában éppen úgy, mint a társaságban főleg bravuros cselekedetekben nyilvánult meg.

Nem mindennapos jelenség volt. Magas, karcsu, férfias alakja, kissé szabálytalan, de érdekes sápadt arca, dús fekete haja és szakálla és mély kék szemei, délceg tartása, társalgásának szellemessége és fellépésének lebilincselő szeretetreméltósága mindenütt, hol megfordult, magukra vonták a figyelmet. Modorában a fiatalos elevenség a gavallér kifogástalan biztonságával egyesült. Bátor volt mint lovas és briliáns a társalgásban, de sem a sport terén, sem a társas életben elért sikerei nem elégitették ki teljesen és így az akkori idők politikai viharaiban új alkalmakat keresett tehetségének csillogtatására. Mélyebb, önálló ítélettel az egyes politikai irányok rúgóiról és hajtóerőiről ebben a korban aligha bírt, egy 24 éves ifjútól nem is lehetett elvárni, hogy hazája sorsát ugyanazzal a tragikus komolysággal szemlélje, amely Széchenyi Istvánt előbb az örületbe, majd az öngyilkosságba kergette. Szívesen ragadtatta magát tova a Kossuth nevéhez fűződő nemzeti és demokratikus áramlatok által, ami még a tömegek előtt is népszerűvé tette különben is rokonszenves személyét. Általában inkább a felszínen mozgott a politikában is, de azért akkor, amikor cselekedni kellett, bátran állt az első sorba, ahol a veszély a legnagyobb. Egyik ellenfele később azzal vádolta, hogy inkább képes életét kis dolgokért kockára tenni, mint nagyokért feláldozni. Ifjúkorára alkalmazva ez a megjegyzés sok tekintetben találó volt.

A szabadságharcot mint honvéd küzdötte végig és a schwechati ütközetben jelét adta személyes bátorságának, ő lévén az egyetlen, aki a legsűrűbb golyózápokban is megállt. Később Kossuth diplomáciai misszióban Konstantinápolyba küldte őt. Elutazása előtt bemutatkozott a magyar hadsereg főparancsnokának, Görgey Arturnak is. A cifra, aranytól ragyogó ezredesi uni-

formis, amelyet Andrássy ez alkalommal viselt, rikító ellentétben állt Görgey kopott, megviselt ruhájával. Görgey nyugodtan meghallgatta Andrássyt és aztán azt mondta: „Mit keres Ön Konstantinápolyban? Nincs nekünk ott semmi dolgunk. Annál több dolgunk van itthon.” Konstantinápolyi missziója természetesen eredménytelen maradt. Amikor a szabadságharc összeomlik, még a külföldön van. Hadbíróság elé idézik és mivel nem jelenik meg, 1851 szeptember 21.-én 35 társával, többek közt Kossuth Lajossal együtt *in effigie* felakasztják, azaz az ő nevét is fehér táblán az akasztófára szegezik.

Andrássyt most az emigráció mozgalmi ragadják tovább. Ő reá nézve az emigráció nem jelentett nyomort és nélkülözést, mint a magyar politikai menekültek legtöbbször nézve. Ott-honról bőven ellátták zsebpénzzel és kitűnő összeköttetései voltak, amelyek — személyének varázsával együtt — London és Párizs legexkluzívabb szalonjainak ajtaját is megnyitották előtte. Hogy a csinos fiatal ember száműzött volt, hogy politikai cselekedetek miatt üldözték és hogy halálra volt ítélve, mindez romantikus érdekességet adott személyének. Azok az évek, amelyeket mint menekült töltött külföldön, számára nem veszték el. Ha nem is folytat komoly és alapos tanulmányokat, mégis nyílt szemmel jár a nagyvilágban, látóköre tágul és éles szeme sok igazságot fedez fel, amely mások előtt alapos tanulmányok után is rejtve marad. Amikor 1858-ban rokonai kegyelmet eszközölnek ki részére és fiatal hitvesével, Kendeffy Katinka grófnővel, együtt visszatér hazájába, már belátta az emigráció összeesküvés politikájának teljes céltalanságát. Deák Ferenc irányához csatlakozik és az emigránsok ellen fordul, kíméletlenül szemükre hányván, hogy politikájuk nem egyéb, mint nyugtalanvérű és becsvágyó férfiak kedvtelése, akikkel a külföldi diplomácia csak azért áll szóba, hogy velük koronként pressziót gyakorolhasson az osztrák kormányra. A férfivá lett ifjú Andrássy csakhamar Deák politi-

kájának legfényesebb védelmezője volt. Sohasem volt híjján valami találó ötletnek, alkalmas kifejezésnek vagy élesre csiszolt érvnek, ha ezt a politikát képviselnie kellett. Deák számára azonban Andrássy több, mint egyszerű szónoki segéderő, hisz ilyenre nem is volt szüksége. Andrássyt értékessé teszi számára tájékozottsága a külpolitika ama kérdéseiben, amelyek a kiegyezés előkészítésében olyan nagy szerepet játszottak, főleg azonban az, hogy oly férfit talál benne, aki Deák eszméit az udvar által elfogadható formába tudta öltöztetni és aki ezért alkalmasabb közvetítő az udvar és Deák között, mint bárki más. Valóban Andrássy az, aki elsősorban vezeti az uralkodóval való tárgyalásokat és sorjában eloszlatja Deák javaslataival szemben nyilvánított aggályokat. E tevékenységében a legszigorúbban tartja magát Deák elgondolásához — bár egész természeténél fogva egyénileg hajlandó volna az opportunitási szempontoknak a kiegyezés előkészítésében valamivel nagyobb teret engedni. Tekintete mindig a praktikusságra és célszerűségre irányult. Egy hölgynek arra a kérdésére, hogy mit szeret legjobban a művészetben, azt írta emlékkönyvébe: „Amit a politikában a legjobban megvetek: az eszményt!”

Az a mély alaposág, amellyel Deák Ferenc alakította ki a maga politikai elgondolását, Andrássytól idegen. Amikor a miniszterelnökséget átveszi, nincsenek sem bő elméleti ismeretei, sem pedig kormányzási gyakorlata. Kacérkodik azzal, hogy nemzetgazdasághoz, pénzügyekhez, igazságügyhöz és joghoz nem ért semmit és tréfásan dicsekszik, hogy harminc év óta nem olvasott komoly könyvet. Előnynek tartja, hogy így mentes maradt az előítéletektől és az elméletek bilincsetől. Viszont az újkori Magyarországnak összes államférfiai közül egyik sem viseli magán annyira a lángésznek bélyegét, mint Andrássy. Biztos intuícióval tekintette át a helyezteket; kivált azokat, amelyeknek helyes megítélésére erősen szétágazó részletismeretek nem szükségesek, a

legnagyobb könnyűséggel hatolt be a legnehezebb kérdéseknek lényegébe és találékonyága kimeríthetetlen volt az olyan szerencsés ötletek felvetésében, amelyekkel egyes nehézségeket meg lehetett oldani. Vallás- és közoktatásügyi minisztere, báró Eötvös József, aki mélyreható bölcselkedésekben és a problémák minden oldalról való mérlegelésében felülmulthatatlan gondolkodásával sok tekintetben Andrássy ellentéte volt, egyízben, amikor a miniszterelnökkel egy bonyolult egyházpolitikai kérdés megoldására Bécsbe utazott, valósággal konsternálva volt, amikor Andrássy csak a vasúton, negyven perccel a vonat megérkezése előtt, kérdezősködött nála, hogy miről is van tulajdonképen szó, — és mégis másnap Andrássy a tárgyalások megnyitásánál bámulatosan ura volt a kérdésnek.

Andrássy kormányzását bizonyos szeretetreméltó, néha-néha a bohémséggel határos könnyedség jellemezte. Ellensége volt a túlságos kormánybeavatkozásoknak. Legszívesebben hagyta, hogy a dolgok a maguk útján menjenek tovább és azt tartotta, hogy a beavatkozás csak felesleges komplikációkat okoz. A legfőbb elv, amely szerint igazodott, az volt, amelyet külügyminiszterré való kinevezése után egyetlen programjának mondott, hogy „nem szabad ostobaságokat csinálni”. Szellemi rugékonyságából fakadó optimizmusa kétségkívül gyakran bevált. Másfelől azonban nem lehet tagadni, hogy természete nem volt alkalmas tervszerű, rendszeres politikai vezetésre és hogy kényelmetlen kérdések, amelyekbe nem avatkozott be idejében, gyakran elmérgesedtek. De ha ennek folytán kényes helyzetbe került, mindig gyorsan és meglepő ügyességgel kivágta magát. Megfelel a valóságnak, hogy borzadt a részletektől, hogy gyakran a hátsólépcsőn menekült, mialatt előszobája tele volt tanácsosokkal, akik hivatalos előterjesztésekkel akartak elibe járulni és hogy fontos tárgyi kérdésekről folytatott miniszteri tanácskozásokról is eltávozott, kollegáit kérve meg arra, hogy tárgyaljanak csak nélküle

tovább, mert ő ezekhez a dolgokhoz úgy sem ért. De politikai kérdésekben genialis intuíciója sokat pótolta. A politika nem annyira tudomány, mint művészet s aki mint művész uralkodik rajta, annak nem kell azt okvetlenül tudományként kezelnie. A részletektől való idegenkedésénél nagyobb hibája volt talán az, hogy nem volt mindig eléggé határozott. Pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért róla való ítéletét abban foglalta össze, hogy Andrassy sokszor genialis, szép ítélőtehetségű, diplomáciai készségű férfiú, erkölcsi bátorsággal kivált felfelé, de rossz elnök és habozó munkaerő. „Mindig erélyről, üstökmegradadásról, elseprésről, elfojtásról beszél, de midőn cselekedni kell, megáll és jól esik neki, ha valamit halogathat.”

Mint szónok összes ellenfeleivel felvehette a versenyt. Nem volt ugyan született nagy szónok, de kortársai közül még azok is, akik nem tartoznak feltétlen bámulói közé, elismerik, hogy a képviselőház, ha nem is legnagyobb, de mindenesetre legérdekesebb és leglebilincselőbb szónokainak egyike. Soha vita nem merülhetett ki annyira, hogy Andrassy valami újat ne tudott volna mondani a tárgyról. „Még ahol nincs is igaza és ő maga sincs tisztában céljaival, ott is oly ügyesen tud manővrozni, hogy a vita hevében támadt ötleteiből bontakozik ki előtte határozott alakban egy bizonyos cél, vagy ellenfeleinek argumentumaiból vonja ki azt. Ahol pedig igaza van és maga is tudja mit akar, ott szinte imponálni tud felfogásának és érveinek szellemdús hasonlataival, paraboláival és sokszor találó fényes ötleteivel. Ha tisztában van céljával, akkor ehhez a legbonyolultabb elméletek között is meglegli az utat s egészen a gyakorlati élet tanítványa lévén, senki a teoriák és doktrinák közül ügyesebben kibujni nem tud, mint ő.” „Ha az ember Deák Ferencet hallgatja — mondja egyik kortársa — az ember azt véli, hogy ugyanazt hallja, csak áttekinthetőbben, logikusabban és meggyőzőbben kifejezve, amit ő maga is gondolt. Viszont Andrassy mindig meg-

lepi hallgatóit, oly oldalról támadja meg ellenfeleit, amelyről legkevésbé várnak támadást és oly érveket sorakoztat fel, amelyekre senki sem gondolt. Ezért Deák beszédei rendesen befejezik a vitát, míg Andrásseyi új fordulatot adnak annak."

A miniszterium teljesen Andrásy kezében volt. Egyik minisztertársa, báró Eötvös József szerint, a többi miniszter „csak többé-kevésbé ügyes bürófőnök, akiket csak udvariasságból neveznek miniszternek, akik azonban őt tényleg nem tudják pótolni.” Kivétel volt talán pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért, akiről Eötvös is elismeri, hogy önállóan dolgozik. A kiegyezési tárgyalásokban ő volt Deák és Andrásy gazdasági szakértője és mint ilyen volt nélkülözhetetlen az Andrásy-kormányban is, bár sem Deáknak, sem Andrásynak nem volt rokonszenves. Válás- és közoktatásügyi miniszter báró Eötvös József lett, aki ezt a hivatalt már 1848-ban is viselte és aki Andrásy mellett a kabinet legjelentékenyebb tagja volt. Az elsőik közé tartozott, akik még 1848 előtt a modern parlamentarizmusnak Magyarországra való átültetése mellett küzdöttek, — oly időben, amikor ezért még kinevették. Azóta felfogásait nemcsak kiváló regényeiben, hanem mély alaposágról és tisztult ítélőképességéről tanuskodó állambölcséleti munkáinak hosszú sorozatában is következetesen képviselte. A gyakorlati politika terén legértékesebb tulajdonságait csak tehernek érezte. Itt alaposága nehézkességgé, tárgyilagossága határozatlansággá vált, meditativ természete gyöngévé és ingadozóvá tette. Ha toll volt kezében, a legmerészebb következtetésektől sem riadt vissza, gyakorlati téren a legcsekélyebb nehézségek is álmatlan éjjeleket okoztak neki. „Nagy képzelőtehetsége rendesen annyi oldalról tekintett minden kérdést, hogy lelkében a lényegtelennek is külön elmélete villant.” Puha és érzékeny természetével Lónyay szerint „mindig végletekben jár, vagy mindent szépnek, vagy mindent feketének lát.”

A kormánynak egyéni kiválóságuknál fogva kimagasló tagjai

közé tartozott Horvát Boldizsár igazságügyminiszter is, egyszerű szombathelyi cipésmesternek fia. Egyéniségének puritánsága csak Deák Ferencével hasonlítható össze. Egész életében mindig visszautasított minden rendjelet, kitüntetést és címet s talán az egyetlen miniszter volt Magyarországon, aki nem tűrte, hogy „excellenciás”-nak címezzék. Korának egyik legfényesebb stilsztája lévén, a legfontosabb leiratok, trónbeszédek és államokmányok szerkesztésével rendszeren őt bízták meg. Ő a kabinet legkiválóbb szónoka is. Metaphorákban gazdag szónoki stílusa ma idegenszerűen hat, de nem érint kellemetlenül, mert a patetikus hangot mindig csak olyankor alkalmazta, amikor erre a hangulatot megfelelően előkészítette és eszmedús gondolatfűzése, kifejezéseinek precizitása és kristálytisztá logikája állandóan lekötve tartották a hallgatók figyelmét. Még Lónyay is, minisztertársainak ez az éles kritikusa, alig talál benne kivetni valót. „Erélyesen beszél, szépen ír, legtovább lát, fáradhatatlanul munkás, becsületes ember,” írja róla és csak azt hibáztatja benne, hogy „nem tud gyorsan organizálni.”

A kormány belügyminisztere előbb báró Wenckheim Béla volt, gazdag és független arisztokrata, aki nem volt elég erős annak a feladatnak elvégzésére, amely reá várt és amely elsősorban az újjáteremtett központi hatalom és a régi vármegyék alkotmányos szerepének összeegyeztetésében állt volna. 1869 októberében felváltja őt Rajner Pál, majd pedig, amikor ő is túlgengének mutatkozik, egy erélyes pártember, Tóth Vilmos. A kereskedelemügyi miniszteriumban a túlkényelmes Gorove Istvánt nemsokára Szlávay József, gróf Mikó Imre közlekedésügyi minisztert előbb Gorove, majd Tisza Lajos, a balközép vezérének fivére váltja fel. 1870 májusában Lónyay közös pénzügyminiszter lesz és helyébe Kerkapoly Károly kerül. Az első őfelsége személye körüli miniszter gróf Festetich György, akinek helyébe később báró Wenckheim Béla lép. Báró Eötvös Józsefnek 1871 február 2.-án bekövetkezett halála után Pauler Tivadar a kiváló egyetemi tanár

és jogtudós lesz vallás- és közoktatásügyi miniszter, de ezen a nem is neki való helyen elődjének súlyos egyéniségét alig tudja pótolni, úgy hogy Deák Ferenc azt az epés megjegyzést tette, hogy ez a miniszterváltás ugyanannyit ártott a miniszteriumnak, mint az egyetemnek. Az elkedvetlenedett Horvát Boldizsár helyébe mint igazságügyminiszter Bittó István lépett az Andrássy-kormányba. Ezek a sűrű és nem mindig szerencsés miniszterváltások gyengítették az Andrássy-kormányt és még annak a felfogásnak is tápot adtak, hogy Andrássy szándékosan veszi magát körül kevésbé önálló és jelentékeny miniszterekkel, hogy annál kényelmesebben kormányozhasson. A Deák-pártra nézve azonban a kormány tekintélyének gyengülése, amelyet az ellenzék erősen kihasznált, bizonyára nem volt előnyös.

Az Andrássy-kormány, amely 1868 február 28-án mutatkozott be a képviselőházban, óriási feladatok előtt állt. Nemcsak a kiegyezést kellett a közösnek jelzett ügyek részletes szabályozásával kiegészíteni, hanem a belső kormányzásban is meg kellett indítani, jóformán minden téren, Magyarország újjászervezését és az abszolutizmus időszakában rendeleti úton életbeléptetett intézkedéseknek törvényes intézkedésekkel való pótlását. E feladatok megoldásánál a kormánynak csak egy, sok tekintetben tapasztalatlan hivatalnoksereg állt rendelkezésére, hiszen azok az osztályok, amelyekre elsősorban akart támaszkodni, az elmúlt másfél évtizedben semmiféle kontaktusban nem álltak az állami közigazgatással és csak most kezdték magukat ebbe beledolgozni.

A parlamenti viták azonban nem annyira a szervezési munka, mint inkább a közjogi kérdések körül folytak. Bár Magyarország a kiegyezésben olyan helyzetbe jutott, amilyenben már évszázadok óta nem volt része, a parlamentben sohasem került le napirendről a vita afelett, vajjon a kiegyezésnek egyik-másik részlete nincs-e elhibázva. Megnyugvás ezen a téren nem tudott beállani. A felelősség ezért nem a koronát terheli, mert Ferenc József a

legnagyobb lelkiismeretességgel ragaszkodott a magyar nemzettel kötött megállapodás szelleméhez és betűjéhez és számos jelét adta annak, hogy a kiegyezést végleges állapotnak, nem pedig csak szorult helyzetben rákényszerített szükséges rossznak tartja. Ezt Andrássy minden alkalommal elismerte. Az egyik koronatanács után azt mondta barátainak, hogy két ember volt azon a magyar álláspont mellett: a király és ő. A koronázás napján az uralkodó általános amnesztiát adott az összes politikai vétségekért, ami az emigránsoknak — feltéve, hogy a koronás királynak és az országos törvényeknek hűséget fogadni hajlandók — lehetővé tette a hazájukba való visszatérést és elkobzott javaik visszaszerzését. Eltekintve Kossuth Lajostól, aki a hűségesküt nem akarta letenni és néhány olyan menekülttől, kik távol a hazától, kivált Amerikában, új egzisztenciát alapítottak, az amnesztiát jóformán az összes emigránsok igénybe vették. Azt az 50.000 aranyat, amelyet az országgyűlés a királynak és királynőnek koronázási ajándéknak megszavazott, az uralkodó és hitvese odaajándékozta ama magyar honvédek rokkantjainak, özvegyeinek és árváinak, kik tizennyolc évvel előbb az uralkodóház ellen harcoltak. Az udvar az első időben gyakran és szívesen jött Magyarországra és Erzsébet királyné személyében a magyar nép melegszívű barátot és védnököt kapott. A királyné szűkebb udvartartása túlnyomóan magyarokból állt, környezetében magyarul beszéltek, elsőszülött fia, Rudolf trónörökösnek magyar nevelője volt és a királyi pár legfiatalabb leánya a budai várban született. A király szigorúan ügyelt arra, hogy a katonai körök, amelyek előtt a kiegyezés nem volt népszerű, korrekt és a megváltozott viszonyoknak megfelelő magatartást tanúsítsanak. Mikor Liechtenstein herceg budapesti katonai parancsnok egy napiparancsban némi megvetéssel bírálhatta a külön magyar honvédelmi miniszterium felállítását, Andrássynak nem veszik rossz néven, hogy őt a képviselőház színe előtt dezavualja. Mikor egy évvel később Neipperg

gróf pozsonyi katonai parancsnok bántó kifejezésekkel visszautasít egy a magyar honvédcsepatoak által rendezett bála ra szóló meghívót, azonnal elmozdítják helyéről. Amikor az első magyar delegációban a hadügyminiszter képviselője, Grivisics tábornok az önálló magyar hadsereget követelő interpellációra adott válaszában túlélés kifejezéseket használ, a hadügyminiszter azonnal eltávolítja a delegációból és kijelentteti, hogy nem ért vele egyet. A király elrendelte, hogy azok a tisztek, kik a szabadságharcban való részvételük miatt összes szerzett igényüktől meg lettek fosztva, nyugdíjaikat mégis megkapják és hogy a magyar ujoncok csak magyar ezredkebe soroztassanak be s lehetőleg magyar tisztek alá rendeltessenek. Hogy mily komolyan fogta fel az uralkodó a kiegyezést, azt talán legjobban akkor bizonyította be, amikor hozzájárult a magyar honvédség felállításához, amely ugyanazt a nevet viselvén, mint 1849-ben Kossuth csapatai, ezek jogutódjának volt tekinthető.

A delegációknak 1868 januárjában tartott első ülészaka, amelyben a közös ügyeket Beust báró pénzügyminiszter, Kuhn báró hadügyminiszter és Becke báró közös pénzügyminiszter képviselték, szintén simán folyt le. A magyar delegáció elnöke, Somssich Pál, bizonyos tartózkodással beszélt arról, mennyire nehéz, valamely egyelőre csak teoriában létező intézményt gyakorlatilag megvalósítani és a delegációkat csak experimentumnak mondta. Még a Deák-párt is tartózkodást tanusít az intézménnyel szemben annyira, hogy a magyar delegáció tagjai még az osztrák delegáció részéről vett ebédmeghívást sem merték elfogadni, attól tartván, hogy ezt odahaza rossz néven vehetnék. A delegációkban különösen a közös miniszterek címének kérdése keltett izgalmat. Ghyczy kifogásolta, hogy a közös miniszterek az osztrák delegációban „Reichsminister”-nek, azaz birodalmi minisztereknek nevezik magukat. A delegációk 1868 őszén megtartott második ülészakában pedig Tisza sürgette az uralkodó és a

monarchia címének a kiegyezés szellemével való összhangba hozatalát, sőt elvtársaival együtt ki is lépett a delegációból, amikor kielégítő választ nem kapott. Öt nappal később azonban, november 14.-én, az uralkodó már kijelentette, hogy ezentúl az „Ausztia császára” cím helyett az „Ausztia császára és Magyarország apostoli királya” címet fogja viselni és egyben elrendelte, hogy az eddigi osztrák császárság a jövőben: „Osztrák-magyar monarchia” vagy „Osztrák-magyar birodalom”-nak neveztesseék.

Azért, hogy közjogi téren megnyugvás nem következett el, elsősorban a Kossuth Lajos eszméit képviselő szélsőbal felelős. Ez a kiegyezés elleni agitációjában főleg egyes vármegyékre támaszkodott. Főfészke Heves vármegye, amely miután 1867 április 10.-én az ország többi vármegyéivel együtt visszakapta autonómiáját, június 26.-án nemcsak tiltakozott a kiegyezés ellen, de egyúttal tisztviselőit arra is utasította, hogy kormányrendeleteket csakis akkor hajtsanak végre, ha a vármegye erre külön engedélyt ad. Az a teljes fogalomzavar, amely ebben a határozatban mutatkozik, a vármegyei intézmény megtartására és megerősítésére szóló agitáció következménye volt, hisz nem kisebb ember, mint Nyáry Pál, akkoriban egészen komolyan vitatta, hogy a megyék a kormánynak nincsenek alárendelve, de mellérendelve. A kormány természetesen megsemmisítette Heves megye határozatát. A következő hónapokban Kossuth Lajos, akit több kerületben képviselővé választottak vagy legalább jelöltek, több mesteri frazeológiájával megírt, baljóslatokkal teli nyílt levelében erősen felkavarta a közhangulatot. Amikor a váci választókhöz intézett levelében felállítja azt az elvet, hogy a dinasztia uralkodása inkompatibilis Magyarország önállóságával és függetlenségével, a kormány újból kénytelen beavatkozni. Azzal az indokolással, hogy a *pragmatica sanctio* elleni izgatás alkotmányellenes, a kormány lefoglaltatta Kossuth nyílt levelének nyomtatásban megjelent példányait és a szélső baloldal poli-

tikáját képviselő „Magyar Hírlap” szerkesztőjét, Böszörményi Lászlót, a levél közzététele miatt perbefogta. Eger városa a váczi levél megjelenése után tüntetően üdvözölte Kossuth Lajost és amikor a kormány ezt a határozatot meg akarta semmisíttetni, Heves vármegye az ebben való közreműködést megtagadta. A kormány erre október 9.-én felfüggesztette Heves vármegye autonómiáját. Erélyes rendszabályait a képviselőház is tudomásul vette a szélső baloldal által beadott vádalahelyezésnek és a balközép által benyújtott helytelenítési indítványnak elutasításával, valamint Böszörményi mentelmi jogának felfüggesztésével.

A kiegyezés ellen megindított mozgalomnak egy másik esz-keze az ú. n. honvédegyetek megalakítása volt, amelyekben a szélsőbal az 1848/49. évi szabadságharcban résztvevő honvédeket igyekezett tömöríteni. A szabadságharc katonai vezetői közül ugyan többen Kossuth ellen foglaltak állást. Klapka tábornok, Komárom védője, aki még az 1866-ik évi porosz-osztrák háborúban magyar légiót akart szervezni a porosz hadsereg részére, képviselőséget vállalt Deák-párti programmal. Egy másik népszerű szabadsághős, Perczel Mór, aki ugyancsak mandátumot vállalt, a balközéphez csatlakozott ugyan, de körútat tett az egész országban és igyekezett Kossuth Lajosnak akkor divatba jött felmagasztalása ellen állást foglalni, amivel — mint tréfásan mondták — alighanem több kárt okozott önmagának, mint Kossuth Lajosnak. Türr István pedig egy fáklyászene alkalmával, amelyet abban a hitben, hogy ő Magyarországon Kossuth Lajos eszméit fogja hirdetni, az ő tiszteletére rendeztek, egész nyíltan kijelentette, hogy tévednek benne, mert ő a kiegyezés alapjára helyezkedik. A volt honvédek nagy tömege azonban isteníttette Kossuth Lajost. A honvédegyetet végül elnöke, Perczel Móric, jelentette ki feloszlottnak, úgy hogy a kormány nem volt kénytelen működésébe beavatkozni. Erre a szélsőbal „Demokrata egyeteket” alapít az országban híveinek tömörítésére. Hogy azok milyen szellemben

működtek, az kitűnik abból, hogy az egyik egyesület alakuló ülésére szóló meghívó a következő szavakkal kezdődött: „Üdv hazánk nagy fia, nemzetünk védőszelleme Kossuth Lajos apánk nagy nevének! Mindörökké, — Amen!” A mozgalom vidéki vezetői között sok a kétes egzisztencia: egy Asztalos nevű félegyházi ügyvédről okmányszerűleg beigazolást nyert, hogy csalás, sikkasztás és rágalmazás miatt ismételtén állt a bíróság előtt, Madarász Vilmos ellen régebben csalás és lopás miatt körözőlevelet adtak ki, egy Balla Gergely nevű egyénről pedig, aki báró Wesselényi Miklós fiának adta ki magát, megállapították, hogy utonállás miatt egy ízben fél évi börtönbüntetésre volt elítélve. Amikor a kormány az egyesület alapszabályai megerősítésének feltételéül bizonyos módosításokat kíván és az egyesületek ezeket megtagadják, több ilyen egyesület hatósági feloszlását mondták ki, de a tömegek egyes helyeken, mint pl. Félegyházán, ellenszegülnek, katonaságot kell a rend helyreállítására kivonultatni és az összetűzésnek több emberáldozata van. Lassanként azonban a vezetőinek személye folytán súlyosan kompromittált mozgalom, amely egyes vidékeken agrár-kommunista irányt is vett, összeomlott. Kossuth Lajos ugyan folytatta a távolból agitációját, de már nem a régi hatással. Akik politikájának megnyerhetőek voltak, azokat már megnyerte.

A balközép távortartotta magát ezektől a mozgalmaktól, sőt Tisza Kálmán nyilvánosan is szembehelyezkedett velük, ami nem akadályozta meg abban, hogy kihasználja azokat a kormány ellen, megtámadván egyes, a mozgalom elfojtására irányuló kormányintézkedéseket. A balközép azonban szintén hozzájárult ahhoz, hogy a közjogi kérdések terén az annyira kívánatos megnyugvás ne tudjon beállni. Kivált a kiegyezésben szabályozott legkényesebb kérdést, a hadseregét, állandóan napirenden tartotta, az 1848/49. évi szabadságharc honvédei részére nyugdíjakat akart megállapíttatni, törültetni akarta az abszolutisztikus kor tisztviselőit.

lőinek nyugdíjellátását és egyetlen alkalmat sem mulasztott el a kiegyezéssel összefüggő különböző intézkedések megtámadására. A balközép egy része — kivált Jókai Mór — mégis elégedetlen Tiszának és Ghyczynek szerinte túlságosan engedékeny politikájával. Amikor ezek a férfiak elfogadják a delegációba való választásukat, átmenetileg a balközépben még szakadás is áll be, amely azonban csakhamar véget ér, amikor a balközéphez tartozó képviselők a delegációból kilépnek.

1867 decemberében az 1865-ben megválasztott országgyűlés megbízatása lejárt. A király az országgyűlést befejező trónbeszédében joggal hivatkozhatott arra, hogy ennek az országgyűlésnek „gyümölcsöző tevékenysége példátlanul áll Magyarország több százados történetében.” Utalt arra, hogy azok a kérdések, melyek „évszázadok óta kútforrásai voltak a bizalmatlanságnak, tespedésnek és surlódásnak” a király és a nemzet őszinte szövetkezése útján meg lettek oldva úgy, hogy a közjogi surlódásokat a két állam között „a kölcsönös becsülés és barátság viszonya váltotta fel.” A trónbeszéd azzal a szép kijelentéssel végződik, hogy „boldog fejedelme csak boldog nemzetnek lehet.” Deák Ferenc pedig választóinak nyugodtan elmondhatta: „Közjogi tekintetben tetteleg sohasem voltunk oly helyzetben, mint most. A mohácsi vész óta Szent István koronájának országai így együtt soha nem voltak, mint most. Ily bizalmas viszonyban fejedelem és nemzet, mióta az osztrák dinasztia uralkodik, soha nem volt. Ily kevés surlódás köztünk és Ausztria között sohasem volt, mint most.”

A választási küzdelem rendkívül szenvedélyes volt. A balközép és a szélsőbal, — amely különben a választások előtt a „Negyvennyolcas Párt” nevét vette fel — a kormány ellen intézett támadások élességében alig különböztek egymástól, sőt helyenként, mint pl. a fővárosban, a két csoport szövetkezve indul a választási harcba. A kormánypártban arról panaszkodtak, hogy az ellenzék központi bizottságától ajánlólevelekkel ellátott jelöltek

demagógiát üznek, a választóknak a közlegelők és az adók eltörlését ígéri és kommunista ízű jelszavakat terjesztenek. Azokban a vármegyékben, ahol az ellenzék van többségben a kormánypárt hívei egy részének — városi polgároknak, kereskedőknek, zsidóknak, — nem adják ki a választási igazolványokat. Az ellenzéki Pest vármegye a kormány egy rendeletét, amely nagyobb korrektségre int a választási jegyzékek elkészítésénél, egyszerűen visszautasítja. Egy másik vármegye a kormánynak a választások szabadságának biztosítása érdekében kibocsátott rendeletét mintegy gúnyból csak a választások befejezése után hirdeti ki. Ennek az agitációnak láttára a kormány is felhasználta minden legitim és illegitim befolyását arra, hogy a többséget megtarthassa és Tisza Kálmán már a választások előtt kijelenti, hogy amennyiben a kormány többségre jutna, ezt csak választási visszaéléseinek fogja köszönhetni.

Az 1869. évi választásoknál ilyformán először találkozunk azokkal a választási visszaélésekkel és az ezek miatti panaszokkal, amelyek ettől kezdve jóformán állandóan minden választás után megismétlődtek és amelyek annyira megmérgezték a pártoknak egymáshoz való viszonyát. Magyarország már régebben, a megyei választások révén hozzá volt szokva a választási fortélyokhoz és a választások erőszakos befolyásolásához. A vármegyei életben kialakult választási erkölcsöket most azután átvitték a parlamenti életbe is. Mivel az ellenzék túlzásba vitte választási agitációját, a kormány már 1869-ben is, de még inkább a következő 1872. évi választásokon szintén szükségesnek és jogosultnak tartotta a választókra gyakorolt saját befolyásának erősebb kihasználását, ami aztán a végtelen csavar törvényei szerint ismét előbb az ellenzéki izgatás fokozásához, majd a kormányerőszak hatékonyabb alkalmazásához vezetett. Így fejlődött ki a magyar választási rendszer, amelyben az egymással szemben álló politikai meggyőződések egymással való mérkőzése gyakran háttérbe szorult és a pénz, a ha-

talom, a furfang, az erőszak egyfelől és a lelkiismeretlen demagógia másfelől játszott döntő szerepet. Nehéz feleletet adni arra a kérdésre, hogy az ilyen irányu fejlődés megindításáért ki viseli a felelősséget. Az ellenzéknek azonban bizonyára éppen annyi része van benne, mint a kormánypártnak és azzal, hogy már az első választásokon túlment a megengedett határokon, hamis irányba szorította a kormányt és pártját is.

A Deák-párt abban az időben attól a lélektanilag érthető meggyőződéstől volt áthatva, hogy a kiegyezés vele áll vagy bukik. Kötelességének tartotta, megvédeni az országot attól az özönvíztől, amelynek véleménye szerint be kellett volna következnie, ha az ellenzék többségre jut és eltörli a kiegyezést. Ez a felfogás érthető, de nem biztos, hogy helyes is volt. Alig kétséges, hogy a balközép, ha 1869-ben többséget nyer, semmi lépést nem tett volna, amely az Ausztriával való viszonyt újból felforgatta volna. Programja lehetőséget nyújtott neki arra, hogy pihenni hagyva a közjogi kérdéseket, egyelőre más problémákat toljon előtérbe. Annak a feladatának, hogy az ország forradalmi elemeit lassanként átvezesse egy mérsékelt kormánypolitika területére, a balközép ez esetben talán még nagyobb mértékben tett volna eleget. Talán ilyformán a magyar parlamentben valóban kifejlődhetett volna valamilyen politikai váltógazdaság, amely elvette volna a későbbi pártharcok élet és csökkentette volna kíméletlenségüket.

A több mint háromhónapos választási küzdelem után március 20.-án kezdődött választásoknak nagy jelentőségük volt, mert ez volt az első alkalom, amikor a nemzet a kiegyezésről véleményt nyilváníthatott. Ha az ellenzéki pártok agitációja nem is maradt eredmény nélkül, mert a 48-as párt 32 kerületet tudott elhódítani és a balközép is megerősödött és ha a Deák-párt több mint 60 kerületet elvesztett is, a kormánynak mégis volt kb. 80 szavazatnyi szilárd többsége az új országgyűlésen is. Andrassy szerint a párt „csak embonpoint-jét veszítette el, ami voltaképpen egészséges

dolog". A kormánypárt kiválóságai közül Lónyay, Csengery, Somssich, Trefort, Zichy Antal és mások, kisebbségben maradtak és csak egyes utóválasztásokon tudtak a parlamentbe bejutni. Mint új emberek kerültek be a képviselőházba a kormánypárt részéről a fiatal Széll Kálmán, aki csakhamar a parlament egyik leghasználhatóbb tagjának bizonyult, Falk Miksa, a kiváló publicista, Wahrmann Mór a budapesti kereskedővilág nagytekintélyű reprezentánsa, Hódossy Imre, aki kiváló jogi tudásával a Deák-párt szabadelvű csoportjának egyik erőssége lett, Klapka György stb.; a balközép részéről Móricz Pál, aki Tiszának legszűkebb környezetéhez tartozott és odaadó személyes híve volt, Schvarcz Gyula, egyike a legkiválóbb, eszmékben fölötte gazdag magyar tudósoknak, akiknek értékes és gyakorlatias eszméi és kezdeményezései, amelyek közül igen sok megvalósult, rendkívül termékenyítőleg hatottak a magyar közéletre, Perczel Mór stb.; a 48-as párt részéről Simonyi Ernő, aki a párt elnöke lett, továbbá a becsületes szándékú, erősen doktriner hajlamú Irányi Dániel, aki szabadelvű meggyőződéseinek következetes hangoztatásával erősen járult hozzá a táblabírói gondolkodásmódnak a szabadelvű eszmékkel való ama sajátságos összeházasodásához, amely a hetvenes években a 48-as pártot jellemezte és Helfy Ignác, akinek elvitázhatatlan nagy műveltsége mellett leginkább mégis az a körülmény adott súlyt és jelentőséget, hogy Kossuth Lajos előszeretettel hozzá intézett levelekben és rajta keresztül ismertette az egyes kérdésekről való felfogását.

A pártellentétek a választások után lehetőleg még élesebb alakot öltenek. Az akkori idők napilapjaiból, röpirataiból és egyéb megnyilatkozásaiból ádáz gyűlölet árad a politikai ellenfelek felé és ez a parlamentben is gyakran jut kifejezésre, bár még bizonyos stílusérzéssel, mely később kiveszett. Mikor Böszörményi László a fogságban meghalt, Irányi Dániel ezért igazságtalan módon Horvát Boldizsár igazságügyminisztert tá-

madta meg, szemére vetvén, hogy az 1848-as eszmék egyik legkiválóbb hívét „törvénytelen ítélet alapján halálra kínoztatta”. A miniszter erre nagy méltósággal kijelentette, hogy ő mindent szívesen feláldoz hazájáért, csak becsületét nem és ezért nem fog a képviselőházban megjelenni, mielőtt elégtételt nem kapott volna. Miután a képviselőházból eltávozott, még Bösziorményi barátai is kijelentették, hogy a minisztert semmiféle gáncs nem érheti, mert egyenesen felajánlotta, hogy a beteg Bösziorményinek kegyelmi úton lehetővé fogja tenni valamely fürdőhelyen való gyógykezelését, Bösziorményi azonban a kormánytól semmiféle kegyelmet nem akart igénybevenni. Deák javaslatára azután a képviselőház az ellenzék kivonulása után helytelenítette Irányi eljárását. Az incidens illusztrálja az akkori politikai küzdelmek szenvedélyességét. Főtárgyuk tovább is a kiegyezés marad. A balközép egy kedvenc indítványát, amely az 1848-as honvédek állami ellátására irányult gróf Andrássy Gyula ugyan tárgytalanná teszi, amikor a ház nyílt ülésén gyűjtést indít a honvédekért és azt egy 10.000 forintos adománnyal maga nyitja meg, de a balközép mindig talál új utakat annak a benyomásának felkeltésére, hogy a kiegyezési kérdésekben hazafiasabban gondolkodik, mint a kormány. A balközép egyik-másik tagjánál — mint pl. Ghyczynél — mutatkoznak ugyan bizonyos aggályok az iránt, vajjon pártjuk helyes úton jár-e és itt-ott felbukkan már az a híresztelés, hogy a balközép és a Deák-párt között valami egyesülés készül — de ezek a hírek még koraiak. Az ellenzék még egy ideig folytatja régi politikáját, amelyet Andrássy azzal kifogásolt, hogy mindig csak negációkban mozog és hogy az észlelt hiányok okait nem a fenforgó nehézségekben, az európai helyzetben és más tényezők erejében keresi, hanem egyetlen programjának azt vallja: „Minden jó lesz, ha helyettetek mi leszünk kormányon. Ennek a politikának — tette hozzá — kiindulópontja a taps, eredménye a könny”.

KIEGYEZÉS HORVÁTORSZÁGGAL

AZ Ausztriával való kiegyezés után Magyarországra az a fontos és nehéz feladat várt, hogy újonnan szervezze és a dualizmus kereteibe beilleszse Horvátországgal való viszonyát is. Az elmúlt századokban Magyarország és Horvátország a legszorosabb kapcsolatban álltak. Az a hosszú történeti korszak, amelynek folyamán a magyarok és horvátok közösen és vállvetve harcoltak közös külellenségeik ellen, mindkettőben megerősítette a politikai együvértartozás érzését. A magyar nép fiai gyakran nagy szerepet játszottak Horvátországban, horvátok sokszor ontották vérüket Magyarország érdekében. A Zrinyiek és Frangepánok nemzeti hovatartozása cselekedeteik és politikai irányuk alapján meg sem állapítható, mert horvát származásúak voltak ugyan és a horvátok saját nemzeti hőseiknek tartják őket, de épp annyi joggal szerepelnek a magyar szabadsághősök sorában is. Horvátország arisztokrata családjaiban találkozunk magyar, viszont a magyar arisztokráciában horvát nevekkal. A két nép e mélyreható érdekközössége dacára azonban Horvátország mindig féltékenyen ügyelt arra, hogy a magyar kormány ne kezelje egyszerűen a magyar vármegyék mintájára és ismerje el a magyar állam külön részeként. A régebbi évszázadok kevésbé szabatos kifejezési módja mellett alig lehet kétségtelen bizonyossággal megállapítani, hogy eredetileg milyen terjedelmű volt Horvátország jogi különállása. Az e tekintetben fennálló számos ellentétből a legkülönbözőbb felfogások alátámasztására

lehet érveket találni. Általában azonban Horvátország törekvései, hogy Magyarországon belül bizonyos önállóságot tartson meg, párhuzamosak voltak Magyarország ama törekvéseivel, hogy Ausztriába ne olvadjon bele teljesen.

Magyarország és Horvátország egymás közötti viszonyának első szabatosabb körülírását 1790-ben kísérelték meg, amikor a horvátok közvetlenül II. József császár eredménytelen németesítési és központosítási törekvései után, amelyek során Horvátország ugyanannyit szenvedett mint Magyarország, szükségét érezték annak, hogy erősebben támaszkodjanak Magyarországra és vele együtt igyekezzenek a közös érdekek megvédésére. Különböző régebbi törvényes intézkedések alapulvételével az akkori megállapodások különbséget tettek egyfelől a közös magyar-horvát és másfelől a külön horvát ügyek között. Az előbbieket a magyar országgyűlésbe utaltatták és ezekben a többségi határozatok esetleg a horvát szavazatokkal szemben is döntőek voltak, az egyes horvát szavazatoknak tehát ezekben az ügyekben csak ugyanannyi súlya volt, mint bármely magyar szavazatnak. Viszont a külön horvát ügyekben a horvát szavazatokat illette meg a döntés joga, még a többi országgyűlési tagok esetleges ellenkező szavazataival szemben is, úgy hogy a horvátok hozzájárulása nélkül ezekben az ügyekben döntés egyáltalában nem jöhetett létre.

1825-től kezdve azonban, kivált az addig latin tárgyalási nyelvnek a magyar nyelvvel való felváltása óta, a magyar és a horvát törekvések között ellentétek fejlődnek ki. Magyar részről azt a felfogást vallják, hogy Horvátország voltaképen nem egyéb, mint a déli magyar vármegyék egy csoportjának külön elnevezése, horvát részről viszont ragaszkodnak ahhoz a nézethez, hogy a horvát megyék a magyar királyságnak nem integráns részei, hanem különálló testeik (*corpora distincta*). Magyar részről a zágrábi tartománygyűlés számára a magyar tárgyalási nyelvet akarják a latin helyett előírni és a horvátok végül az ural-

kodóhoz fordulnak, aki 1832-ben meg is tagadja a magyar országgyűlésen a nyelvhasználatra vonatkozólag hozott törvények szentesítését. A magyar-horvát együvé tartozás érzete azonban még ekkor is megvan és Horvátország abba is beleegyezik, hogy iskoláiban a magyar nyelv kötelező tantárgyként vezetessék be.

Az abban az időben keletkezett nemzeti mozgalmak azonban mindjobban eltávolították egymástól a két népet. Magyarország minden törekvése arra irányult, hogy az országot magyar nemzeti alapon belsőleg újjászervezze, Horvátországban pedig az u. n. illyr mozgalom indult meg, amely megteremtette a horvát irodalmi nyelvet és az összes délszlávokat horvát vezetés alatt egy a Habsburg-ház alá tartozó önálló királyságban akarta egyesíteni. Ez a két ellentétes törekvés nem lévén összeegyeztethető, az összeütközések Magyarország és Horvátország között mind sűrűbbé válnak. A magyar országgyűlés 1844-ben törvényt hoz, amely Szlavóniában és a tengerparton a magyar nyelv használatát 1850-től kezdve kötelezővé tette, a tulajdonképeni Horvátországra nézve pedig megkivánta, hogy legalább is a magyar hatóságokkal való érintkezés magyarul folyjon, — de ez a törvény sem nyer szentesítést. Horvátországban viszont nyílt szeparatizmus üti fel fejét, de a bécsi központi kormány ezt nem akarja meglátni, sőt gróf Apponyi György alkancellár javaslatára a 40-es években elköveti azt a hibát, hogy az illyr-pártot támogatja a magyar pártokkal szemben. Ezekben a folytonos surlódásokban a nemzetiségi elv hatása alatt, amely a népeket csak nyelvük szerint határolja el s a rokonságnak vagy érdekközösségnek minden más fajtáját figyelmen kívül hagyja, a közös történelmi múltnak és a jelenkorban is fennálló egymásra utaltságnak érzete lassanként elhomályosult. Ennek következményei az 1848/49-es események során odavezettek, hogy az ekkor hozott magyar törvények már jóformán egyáltalában nem veszik tekintetbe Horvátország önállóságát, a horvát tartománygyűlés pedig a horvát nemzeti törekvésekkel rokon-

szenvedő Jellachich bán befolyására 1848 április 19.-én kimondja Horvátországnak Magyarországtól való teljes elszakadását, sőt ennek a határozatnak érvényrejuttatása érdekében Jellachich bán néhány nappal később horvát csapatokkal átkel a Dráván, amivel a magyar szabadságharc kezdetét veszi.

A háborúra következő abszolutisztikus uralom azonban Horvátországgal szemben, amely a császár oldalán harcolt, semmivel sem előzékenyebb mint Magyarországgal szemben. A horvát és szlapon vármegyéből ugyan külön koronatartomány alakul, de a központból leküldött tisztviselők úgy mint Magyarországon, itt is németesítő szellemben működnek és mindabból, amit Horvátország elérhetni vélt, semmi sem valósult meg, mert sem a katonai vezetés alatt álló határőrvidéket, sem a Szerémséget és még kevésbé Dalmáciát, amely 1861-ben határozottan visszautasítja Horvátországgal való egyesítésének gondolatát, nem csatolják a horvát területhez. Ezek a csalódások Horvátországot lassanként visszavezetik Magyarország felé. Az 1860-iki októberi diploma Horvátországnak is megengedi régi tartománygyűlésének újbóli összehívását és Sokcsevics tábornokhoz, az akkori horvát bánhoz intézett császári leirat a Magyarországgal való kiegyezést mondja a tartománygyűlés legfontosabb feladatának. 1861 február 26.-án a tartománygyűlés kijelenti, hogy Horvátország állami önállóságának és függetlenségének elismerése esetében kész Magyarországgal bensőbb állami összeköttetésbe lépni, de csak a teljes paritás alapján. Ez azt jelentette, hogy Horvátország a Magyarországhoz való viszonyát hasonló alapon akarta szabályozni, amelyen később a magyar-osztrák kiegyezésben Magyarországnak Ausztriához való viszonya nyert szabályozást, e kívánság teljesítésével tehát a kiegyezésben megvalósult dualizmus trializmussá alakult volna át. A magyar országgyűlés ezt az álláspontot nem fogadja ugyan el, de előzékenyen válaszol és késznek nyilatkozik a horvát tartománygyűléssel való megegye-

zésre, ha annak képviselői a magyar országgyűlésen megjelennek. Az erről folyt vitában használta Somssich Pál azt a helytelenül és más értelemmel Deák Ferencnek tulajdonított kifejezést, hogy Horvátország „fehér lapot” kapott, azt mondván, hogy az országgyűlés Horvátországnak mindaddig, amíg a vele való megegyezés nem jön létre, egy fehér lapot tart fenn Magyarország alkotmányában.

Az 1865 végén újból összeült horvát tartománygyűlés fenntartotta Horvátországnak a trializmusra vonatkozó álláspontját és 1866 február 10.-én kijelentette, hogy az Ausztriával való kiegyezést a zágrábi tartománygyűlésnek is külön kell letárgyalnia és elfogadnia. Az uralkodó véget vet a meddő közjogi vitának, felszólítván a tartománygyűlést, hogy küldjön ki a maga kebeléből egy deputációt a Magyarországgal való viszony újabb szabályozására. A két parlamenti testület deputációi 1866 április 21.-én kezdik meg a tárgyalásaikat, amelyek június 22.-ig folynak. Egyelőre megegyezés nem jön létre, mert Magyarország a Horvátországgal szemben fennállt régi viszonyt akarja visszaállítani, míg Horvátország egészen új paktumot kíván. A két deputáció, amikor tárgyalásaikat az osztrák-porosz háború miatt meg kell szakítaniok, mégis barátságosan válik el egymástól. A következő hónapokban azonban Zágrábban ismét a magyarellenes hangulat kerekedik felül. Amikor a tartománygyűlés a magyar országgyűléssel egyidejűleg december közepén összeül, hallani sem akar a deputációs tárgyalások folytatásáról és december 19.-én felirati-
lag azt kéri, hogy Horvátországnak Ausztriához — és nem Magyarországhoz — való viszonyáról közvetlen tárgyalásokat folytathasson. Felelet helyett az uralkodó elnapolja az tartománygyűlést.

Amikor a magyar alkotmány 1867 február 17.-én életbe lép, anélkül, hogy Horvátország a magyar országgyűlésen képviselve lett volna, ez Zágrábban nyugtalanságot vált ki. Attól

tartanak, hogy Fiume közjogi hovatartozásának Horvátországra nézve különösen fontos kérdésében befejezett tények fognak keletkezni. Fiume ugyanis 1822-től 1848-ig Magyarország fennhatósága alatt állt, attól kezdve pedig Horvátországhoz volt csatolva és ezért úgy Magyarország, mint Horvátország igényt tartott rá. A város úgy a pesti országgyűlésen, mint a horvát tartománygyűlésen is képviselve volt, túlnyomóan olasz nemzetiségű lakossága azonban, tartván a horvát hatóságok elszlávosítási törekvéseitől, inkább Magyarországgal akartak kapcsolatban maradni. A Fiume sorsa feletti aggodalom élesztette azt az ellenséges érzületet, amely az Ausztria és Magyarország közötti kiegyezés ellen Horvátországban keletkezett. Március közepén az összes horvát vármegyék főispánjait királyi biztosok váltják fel, mert több megye határozatilag mondta ki, hogy az új magyar kormányt nem ismerik el. Zágráb vármegye küldöttséget bízott meg azzal, hogy Őfelségénél közvetlenül tiltakozzék Horvátországnak Magyarországgal való egyesítése ellen, de a király a deputációt nem fogadja.

Andrássy április 5.-én Cseh Ervin személyében királyi biztost küld Fiumébe, hogy az a magyarérmű lakosságot a horvát hatóságokkal szemben támogassa. Ez a lépés olaj a tűzre és a szenvedélyek nem csillapodnak akkor sem, amikor a király a horvát tartománygyűlés december 19.-ik feliratára azzal válaszol, hogy Horvátország kívánságai ellentétben állanak a Magyarország és Horvátország közösségéből kiinduló pragmática sanctióval, amihez a király azt az óhaját fűzi hozzá, hogy Horvátország a küszöbön álló koronázási szertartáson képviseltesse magát. A tartománygyűlés e leirat tudomásulvétele céljából május elsején újból összeült. Bécsből mindent elkövettek, hogy a tartománygyűlést engedékenyebb magatartásra bírják, Sokcsevics bán ilyen értelemben erős nyomást gyakorolt a tartománygyűlés hivatalnoktagjaira mire sokan a képviselők közül, — így a nemzeti párt

vezére, Mazsuranics, volt horvát udvari kancellár és későbbi bán — letették mandátumaikat. A horvát nemzeti párt egyik vezérét, Strossmayer diakovári püspököt, a király ad audiendum verbum Bécsbe hívatta és felszólította, hogy vagy maradjon távol a tartománygyűlésből, vagy pedig támogassa a kormányt, mire Strossmayer aláveti magát a király akarátának és külföldre utazik. A tartománygyűlésen azonban a nemzeti párt 57 hívével csak 44 unionista képviselő áll szemben és a többség május 18.-án olyan feliratot fogad el, amelyben megtagadja a koronázásban való részvételt és fenntartja magának az osztrák-magyar kiegyezés felülbírálásának jogát. A király ezúttal sem fogadja azt a küldöttséget, amelynek a feliratot át kellett volna nyújtania és május 25.-én feloszlatja a tartománygyűlést. Ugyanekkor Fiume horvát főispánját is felmentik, amivel a horvát közigazgatás a kikötővárosban véget ér. Fiumének a zágrábi tartománygyűlésbe küldött követei már előzőleg kijelentették, hogy lemondanak mandátumaikról és hogy Fiume csak a pesti országgyűlésen akarja magát képviseltetni. Június 5.-én Sokcevicz bán lemondott. Helyét az unionista párt erélyességéről ismert vezére, Rauch Lewin báró foglalta el, aki a nemzeti ellenzékhez szító hivatalnokokat unionista hivatalnokokkal váltotta fel. Szeptember elsejével a pénzügyi közigazgatást Horvátországban a magyar kormány veszi át.

A királyi kézirat, amely október 20.-án elrendeli az új választásokat, abból indul ki, hogy Magyarország és Horvátország együvértartozása adott tény, amely vita tárgyává nem tehető. Az új tartománygyűlésnek tehát csak az lehet a feladata, hogy ennek a viszonynak részleteit Magyarországgal egyetértésben szabályozza. Egyúttal a választási jogosultság is rendeletileg új szabályozást nyer. Az eredmény: unionista többség. A nemzeti ellenzék az 1863 január 9.-én összeült tartománygyűlésen ugyan érvénytelennek minősíti az oktroyált választási rend alapján egybegyűlt testületet és 18 ellenzéki képviselő elhagyja a tanács-

termet, de a többség január 29.-én olyszövegű feliratban állapodik meg, amely elejti a trializmus gondolatát. A horvát tartománygyűlés e feliratban teljes mértékben aláveti magát a király óhajainak és készségét nyilvánítja a pesti parlament tanácskozásaiban való részvételre, valamint a Magyarország és Horvátország közötti közjogi viszony újjászervezésére. Június 25.-én a két országgyűlés deputációi megegyeznek egymással és megállapodásaikat a horvát tartománygyűlés szeptember 24.-én, a magyar képviselőház négy nappal később törvényre emeli.

Az 1868: XXX. t. c.-ben foglalt egyezmény a *pragmatica sancti*óból kiindulva, amelyben „ki van mondva, hogy a magyar korona országai is elválaszthatatlanok egymástól”, kijelenti, hogy Magyarország és Horvátország „egy és ugyanazon állami közösséget képeznek” úgy a külföld, mint Ausztria irányában. Csak egy koronázás van, amely Horvátországra is érvényes. A magyar-osztrák közös ügyekben csak egyetlen törvényhozás áll fenn, ami a monarchia szerkezetének trialisztikus átalakulását lehetetlenné teszi. A magyar-osztrák kiegyezést Horvátország ugyan utólag érvényesnek és kötelezőnek ismeri el, de kiköti, hogy a jövőben hasonló alaptörvények csak Horvátország törvényes hozzájárulásával hozassanak. Az egyezés taxatívén sorolja fel Magyarország és Horvátország közötti közös ügyeket. Ezek az udvartartás költségeinek megállapítása, az ujoncmegajánlásra és véderőre, a pénzügyre (adók, államadósságok, pénzrendszer, bankjegyek stb.), a kereskedelemre, a hajózásra, az iparra és állampolgárságra vonatkozó ügyek. Horvátország jogot nyert arra, hogy saját adójövedelmeinek 45°/_o-át belső szükségletei számára visszatarthassa („horvát tangens”). A felsorolt közös ügyekre vonatkozó törvényhozási jog a magyar közös országgyűlést illeti meg, amelynek képviselőházába a horvát tartománygyűlés egyelőre 29 (a határőrvidék felosztása után 40) képviselőt választ, akik közül négyet a delegációkba is be kell választani. A végrehajtó hatalmat a

felsorolt ügyekre vonatkozólag Horvátország területén is a magyar kormány gyakorolja, amely a horvát érdekek képviselőjére egy külön horvát miniszterrel egészül ki. Horvátország élén egy a király által kinevezett bán áll, az autonóm ügyek (közigazgatás, vallás- és közoktatási ügyek és igazságügy) pedig Zágrábban egy-egy osztályfőnök által intézendők. Bán és osztályfőnökök a tartománygyűlésnek felelősséggel tartoznak. A belső közigazgatásban, a központi hatóságokkal való érintkezésben, sőt az országgyűlésen is a horvátok saját nyelvüket használhatják.

A magyar-horvát kiegyezés megalkotóit, Andrássyt és Deák Ferencet későbbi időben magyar részről gyakran szemrehányással illették, amiért állítólag túlságosan bőkezűek voltak a Horvátországnak adott jogokban. Aki ennek a kiegyezésnek előzményeit ismeri és számot vet azzal, hogy tulajdonképpen egy Magyarország számára jóformán elveszett országnak barátságos módon való visszaszerzéséről volt szó, az nem oszthatja ezt a felületes nézetet. Andrássy éppen a horvát kérdésben, amelynek később igen kiemelkedő külpolitikai jelentőségét már akkor felismerte, mutatkozott egészen nagynak. Gyakran kiméletlenül erélyes rendszabályai egyfelől és az alárendelt kérdésekben való előzékenysége másfelől olyan eredményre vezettek, amelyet kevesebb erély éppen úgy veszélyeztetett volna, mint kisebb előzékenység. De azok a támadások sem jogosultak, amelyekkel a kiegyezést horvát nemzeti körök illették. A kiegyezés Horvátországnak megadta mindazokat a jogokat, amelyekre az akkori kölcsönös erőviszonyok alapján igényt tarthatott, sőt pénzügyileg hosszú ideig privilegizált, gondtalan helyzetbe jutatták.

A horvát ügyekkel kapcsolatban még három kérdés várt elintézésre: a fiumei kérdés, Dalmácia jogi helyzete és az u. n. határőrvidék felosztása.

A fiumei kérdésben a magyar-horvát kiegyezés kimondja, hogy Fiume „a magyar koronához csatolt külön testet” (sepa-

ratum sacrae regni coronae adnexum corpus) alkot, amelynek külön autonomiájára nézve Magyarország, Horvátország és Fiume között küldöttségi tárgyalások útján kell megállapodást létrehívni. A horvát tartománygyűlés 1868 szeptemberében a királyt kérte fel arra, hogy Fiume közjogi hovatartozásának kérdését eldöntse, a magyar országgyűlés pedig a királyt arra kérte, hogy Fiumét közvetlenül Magyarországhoz csatolja. Az uralkodó november 7.-én mindkét kérésre azzal válaszol, hogy ezt a monarchia két népe között felmerült vitás kérdést nem akarja eldönteni, azt javasolta tehát, hogy Fiume a magyar koronához csatolt külön test maradjon mindaddig, amíg ebben a kérdésben egyetértés nem hozható létre. A pesti és a zágrábi országgyűlések deputációk útján megkísérelték ugyan a megegyezést, de 1870-ben csak egy provizóriumban tudtak megállapodni, amelynek értelmében Fiume a miniszterelnök javaslata alapján a király által kinevezett kormányzó fennhatósága alá került. Az első kormányzó Zichy József gróf volt.

Ami Dalmáciát illeti, amelyre Horvátország ősi jogok alapján igényt tarthatott, egy 1868 november 7.-én kelt királyi leirat kimondja, hogy a létező állapot csakis a dalmát tartománygyűlés hozzájárulásával volna megváltoztatható. Ez azonban a Horvátországgal való egyesülést nem tartotta kívánatosnak, sőt néhány évvel előbb egyenesen tiltakozott ellene. Dalmáciára való jogigényüket úgy Magyarország, mint Horvátország fenntartották, ami abban is kifejezésre jutott, hogy Horvátország a kiegyezési törvény értelmében hivatalosan a „Horvát-Szlavon-Dalmátország” elnevezést kapta és a magyar szent korona országainak közös nagy címerébe a dalmát címer is felvétellett.

A katonai határőrvidék feloszlatása és egy részének Horvátországba való bekebelezése elvben 1869-ben valósult meg. Ez a határőrvidék, amelyet a XVI. században kezdtek szervezni a törökök betörései ellen való védekezés céljából; az ország déli

részén végigvonuló széles sávból állt, amely kivonatván a polgári közigazgatás alól teljesen katonailag volt megszervezve és ebbeli különállását a török betörések megszűnte után is megtartotta. Az 1848-as pesti országgyűlés kimondta ugyan a határőrvidék felosztását, de ez a határozat papíron maradt; az abszolutizmus korában a határőrvidék is külön tartományként lett kezelve. A magyar-horvát kiegyezés a határőrvidéket felosztotta Magyarország és Horvátország között úgy, hogy a Duna volt a határ a két rész között — de a katonai közigazgatás még egyideig megmaradt az egész területen. A határőrvidék felosztását egy 1869 augusztus 19.-én kelt királyi leirat rendeli el. Úgy a határőrvidék lakossága, mint a horvát nemzeti ellenzék erős agitációt folytatnak e rendszabály ellen. A horvát jogpárt két vezére, Kwaternik Jenő és Starcsevics Antal Rakovicán fel is lázítják ellene a katonákat, akik foglyul ejtvén tisztjeiket Károlyváros felé indulnak, mialatt a horvát ellenzék Zágrábban lázító kiáltványokat terjeszt. A kormány erélyesen lép fel ellenök és Molli-náry tábornokot bízza meg a rend helyreállításával, aki körülkeríti és azután széjjelkergeti őket. A mozgalom három vezetőjét, — többek közt Kwaternikot is, — menekülés közben agyonlőtték. A határőrvidék beolvasztásának valóságos keresztülvitelét azonban a monarchia katonai körei, melyek a határőrvidéket saját dominiumuknak tartották, még igen sokáig késleltették, úgy hogy az csak 1881-ben valósult meg.

Horvátországban a Magyarországgal való kiegyezés nem teremtett megnyugvást. Az ellenzék a falusi lakosság körében azzal izgatott, hogy Magyarország újból be akarja vezetni a robotmunkát. 1868 május 20.-án Jellachich bán halálának évfordulóján, Zágrábban nagy utcai tüntetések folynak le, amelyek ettől kezdve a horvát fővárosban jóformán állandóan napirenden maradnak. Rauch báró horvát bánnak súlyos küzdelmei vannak az ellenzékkel, amely állandóan Fiume és Dalmácia visszacsatolását követeli

és komoly munkára nem hajlandó. Amikor a bán 1870 április 28.-án feloszlatta Károlyváros községi képviselőtét, amely a magyarországi szerbek vezérét, Miletics Szvetozárt, díszpolgársággal tüntette ki, az ellenzéki képviselők otthagyják a tartománygyűlést, amely ezzel határozatképtelenné válik. Minden év május 20.-án megismétlődnek az utcai zavargások, különösen hevesen 1870-ben, amikor katonaságot is ki kell vonultatni a rend helyreállítására és alig lehet elkerülni a vérontást. A tartománygyűlés 1870 július 19.-én megalkotja a végleges választási törvényt, amelynek értelmében örökös tagok, közvetlenül és közvetve választott képviselők egyetlen testületben egyesítették, aztán a tartománygyűlést elnapolják.

Közben Rauch báró helyzete megrendült. A határőrvidéken megjelenő lapokban azzal vádolták, hogy a lonskopoljei mocsár lecsapolási munkálatainál visszaéléseket követett el. Rauch sajtópert indított az egyik lap ellen, amely őt a korrupció vádjával illette, de ez a per, amely a határőrvidéken, Petrinjában folyt le, a vádlottak felmentésével végződött. Erre Rauch báró 1871 februárjában lemondott. Rauch mindig „Justizmord”-nak minősítette a petrinjai ítéletet. Kísérletet is tett a maga rehabilitálására. A Lónyay-kormány a periratokat Rauch kérésére egy kiváló magyar jogásznak, Csemeginek adta át, aki áttanulmányozásuk után azt mondta, hogy sohasem látott igazságtalanabb ítéletet. Lónyay azonban megbukott, mielőtt Rauchnak elégtételt adhatott volna és utóda Szlávy, nem érdeklődött az ügy iránt. Rauch helyett Bedekovics lesz horvát bán, aki 1871 májusában feloszlatta a tartománygyűlést. Az új választások azonban rosszul sikerülnek, mert a kormánynak alig marad többsége, úgy hogy a dolgok Horvátországban ismét komoly stádiumba jutnak.

UNIÓ ERDÉLLYEL ÉS NEMZETISÉGI TÖRVÉNY

AHORVÁTORSZÁGGAL való kiegyezéssel egyidejűleg Magyarország komoly kísérletet tett arra is, hogy a magyarság és a nem-magyar nemzetiségek közötti viszonyt, amelyet az elmúlt évtizedekben a mindenféle nagy erővel felburjánzó nemzeti törekvések megzavartak, állandóan szabályozza. A szabadságharc eredménytelenségét sokan annak tulajdonították, hogy Magyarország egyidejűleg szállt szembe három ellenséges tényezővel: Ausztriával, Horvátországgal és a nemzetiségekkel. Miután a dolgok Ausztriával és Horvátországgal annyira-amennyire rendbe jutottak, rendbe kellett hozni a nemzetiségekhez való viszonyt is, amely 1867 előtt más volt a tulajdonképpeni Magyarországon, ahol a magyarság kétségtelenül nagy többségben volt és más Erdélyben, ahol a magyarság a vezetést kezében tartotta anélkül, hogy többsége lett volna.

A tulajdonképpeni Magyarországon a nemzetiségeknek nem volt semmiféle különállásuk. 1848-ig az országban egyáltalában csak a nemességnek voltak politikai jogai, a nemesség pedig túlnyomóan magyar volt. Előfordult ugyan, hogy nem-magyar nemzetiségű egyének is nemességet kaptak és magyar nemesi családok közt elég sok a szláv vagy német nevű, de akik bejutottak a nemességbe, igen gyakran elidegenedtek saját nemzetiségüktől és beolvadtak az uralkodó magyar fajba. Az a körülmény, hogy a nemzetiségeknek külön jogaik nem voltak, a XIX. század harmincas éveitől mégsem adott okot panaszra, mert a magyar

másnyelvű polgártársaival szemben nem volt türelmetlen és nem törekedett erőszakos megmagyarosításukra. A magyar és a nem-magyar nemzetiségek békés együttélése körül csak akkor támadnak nehézségek, amikor a nemzetiségi elv magával ragadja úgy a magyarságot, mint a nemzetiségeket és amikor ezek törekvései mindinkább nacionalista irányt vesznek.

A magyarság körében a nacionalista áramlat az 1825-iki országgyűlésen kezdődik és elsősorban a magyar nyelv használatának fokozására irányuló intézkedésekben nyilatkozik meg. Ha nem azt tekintjük magyar álláspontnak, amit egyes hírlapok írtak vagy egyes exaltált politikusok mondtak, hanem csak azt, ami az országgyűlés határozataiban mint nemzeti akarat megnyilvánul, akkor bizvást állítható, hogy a magyarság ezen a téren nem követelt semmit, ami a nemzetiségek szempontjából méltánytalan lett volna. A magyar nyelvet az állam nyelvének jelentették ki és igyekeztek annak minden területen érvényt szerezni. Ennek jogosultságát nem lehet kétségbevonni, mert az addig használatban volt latin hivatalos nyelvnek egy élő nyelvvel való pótlása elkerülhetetlen volt, mint ilyen élő nyelv pedig csakis a magyar jöhetett tekintetbe. A nemzetiségekkel szemben a sajtó egyes orgánumaiban és a magyar társadalom bizonyos részeiben mutatkozik ugyan bizonyos túlzott nacionalizmusból fakadó ellenszenv, de ezek a felfogások nem azonosíthatók az ország politikájával, sőt inkább elismerést érdemel, hogy az országgyűlés nyomásuknak mindig ellenállt. A nemzeti kérdésekben kivált Kossuth Lajos befolyása alatt türelmetlenebbé vált közszellemnek mégis az a hatása volt, hogy a magyarságot elsőízben hozta élesebb ellentétbe a nemzetiségekkel, ami annál kevésbé volt elkerülhető, mert hiszen ugyanaz a nacionalista eszmeáramlat, amely a magyarságba behatolt, magukkal rántotta a nemzetiségeket is.

A szerbek duzzogtak, mert a magyar országgyűlés megtagadta tőlük azokat a jogokat, amelyekkel a horvátok bírtak.

Ebben egyoldalú állásfoglalást láttak a horvátok mellett, akik a szerbeknek ugyan fajtestvéreik is, elsősorban azonban mégis vetélytársaik voltak, mert mindkét nép vezérszerepre áhítozott abban a nagy délszláv birodalomban, amely úgy a horvátok, mint a szerbek politikai álmaiban már akkor is nagy szerepet játszott. A szomszédos Szerbiában észlelhető és Oroszország által támogatásban részesült nemzeti törekvéseknek a magyarországi szerbekre szintén hatásuk volt. A tót népet ugyancsak igyekeztek egyesek külön nemzeti öntudatra ébreszteni. Vezetőik, mint pl. Schafarzik, aki később 1848-ban a prágai szláv kongresszus elnöke volt, és Kollár János, a költő, az összes szlávoknak Oroszország vezetése alatt való egyesítéséről álmodoztak. Kollár egyik époszában felhívja a szlávokat, hogy egységes egésszé alakuljanak, amelynek feje Oroszország volna, törzse Lengyelország, a csehek keze és a szerbek lába, míg a kisebb szláv népek ennek a szláv egységnek fegyvereivé válnának. Ez egységes szláv nemzet előtt azután Kollár szerint egész Európa térdre borulna, a szláv nyelv mindenütt felhangzanék, még a szlávok riválisai szájában is és a szláv tudomány, szláv viseletek, szláv erkölcsök és a szláv dalok birodalma az Elbáig, sőt a Szajnáig terjedne. A pánszlávizmus eszméje, amely Kollár munkáiban ily nyílt kifejezést nyer és amely a művelt tótok egy részében élénk visszhangot kelt, a germánok és szlávok közt beékelődött magyarságban természet-szerűleg nyugtalanságot váltott ki. Ha tót részről azt mondták is, hogy Kollár eszménye a szlávságnak csak kulturális, nem pedig politikai egysége volt és ha arra hivatkoztak, hogy Kollár maga is óvott az államhatalom ellen való ellenszegüléstől, — igaz, hogy csak azért, mert azt kilátástalannak tartotta, — a magyarság politikai ösztöne előtt mégsem lehetett kétes, hogy a szláv nyelv és a szláv szokások ama birodalma, amelyet a tótság álmaiban az Elbáig és a Szajnáig akart kiterjeszteni, elnyelte volna a magyarságot is. Megállapítható, hogy a Schafarzik és Kollár által

megindított pánszláv propaganda a század húszas és harmincas éveiben folyt le, míg a tótság kulturális fejlődésének erőszakos megakasztása miatti panaszok csak 1840 után öltenek határozott alakot. Kossuth lapja, a „Pesti Hirlap”, amely először üt meg türelmetlenebb hangot a nem-magyar nemzetiségekkel szemben, csak 1841-ben indul meg és a nemzetiségek által sérelmesnek tartott törvény a magyar tannyelv bevezetéséről csak 1844-ben jön létre, úgy hogy a pánszláv mozgalom megelőzte a magyarságnak eleinte talán csak a defenzíva szükségességének érzetéből fakadó élesebb állásfoglalását a nemzetiségekkel szemben. Erre vall az is, hogy a szabadságharc előtti időben tulajdonképpen csak a szerbek és a tótok panaszkodnak arról, hogy nem tudnak kellően érvényesülni, míg a rutének hallgatnak, a románok különösebb panaszokat nem hangoztatnak, a németiség pedig éppenséggel támogatja a magyarság politikai törekvéseit.

A szabadságharc korában sem tesz a magyarság semmit, amit a nemzetiségek provokációként foghatnának fel. A március 15-iki tizenkét pontban egy sincs, amely a nemzetiségek érdekeit sértette volna. Ugyanez áll az országgyűlés szabadelvű pártjának programjáról, amely az 1848. évi törvényekben megvalósult; Kossuth Lajosnak a nemzetiségekkel szemben gyakran megnyilatkozó heves türelmetlensége ezúttal is csak hirlapi cikkekben mutatkozik, nem pedig az ország törvényhozásában. Az országgyűlés tehát a nemzetiségeknek nem nyújtott semmi indokot a szabadságtörekvések ellen való állásfoglalásra. De ez mégsem maradt el és megint a szerbek és a tótok járnak elől benne. Április 20.-án a karlocai szerb kongresszus ilyen értelemben foglal állást, négy nappal később a szerbek fegyveresen törnek a magyarokra és május 13.-án egy külön szerb vajdaság felállítását proklamálják. Példájukat követik a tótok. Május 15.-én Liptószentmiklóson tartott gyűlésükön vezetőik, Stur tanár és Hurbán és Hodzsa evangélikus lelkészek befolyása alatt „Magyarország testvérnemzetei részére” oly

parlamentet követelnek, amelyben mindenki saját anyanyelvén beszélhet, kívánják továbbá tartománygyűléseknek szervezését minden egyes nemzetiség számára, egy tót vezényleti nyelvvel bíró külön tót nemzetőrség szervezését, tót egyetem felállítását stb. Még Scotus Viator is, a tótság érdekeinek meglehetősen egyoldalú szószólója, elismeri, hogy a lipótszentmiklósi program sohasem volt végrehajtható. Ezek az események természetesen a legnagyobb mértékben alkalmasak voltak arra, hogy mindinkább áthidalhatatlanná tegyék azt az űrt, amely a nemzetiségeket a magyarságtól elválasztotta. De a magyar országgyűlés határozataiban ez ekkor sem nyilvánul meg. Sőt amikor Kossuth Lajos, aki pedig a nemzetiségi kérdésben erősen nacionalista álláspontot foglalt el, a szabadságharc vége felé a nemzetiségek jogviszonyainak törvényes úton való szabályozását készíti elő, abból indult ki, hogy a magyar nyelvet ugyan meg kell hagyni államnyelvnek, de a községekben, vármegyékben és iskolákban meg kell engedni az anyanyelv használatát. Mindenesetre sajnálatos volt, hogy a magyarság és a nemzetiségek ebben a korban nem találták meg az egymáshoz vezető utat. A nemesség előjogainak eltörlése és a régi alkotmánynak parlamentáris és demokratikus intézményekkel való felváltása a nemzetiségek szempontjából már magában véve is nagy haladást jelentett. Eddig az állam ügyeinek intézésében egyáltalán nem volt szavuk, ezentúl szabadon választhatták képviselőiket. Ha a nemzetiségek jószándékkal erre az alapra helyezkednek és a magyarsággal együttműködve keresik további fejlődésük útjait, egész más irányba terelhetnék volna a magyar nemzetiségi politikát.

A bécsi kormány felhasználta a nemzetiségeket a Magyarország elleni harcban, de távolról sem gondolt arra, hogy politikáját később is rájuk alapítsa. Ehhez a nemzetiségi törekvések túlságosan kétszínűek voltak. Bécsben is tartottak attól, hogy a szerbek és a románok külföldi fajtestvéreik felé fognak gravitálni és ezzel

a magyaroknál is veszélyesebbek lesznek az összbirodalomra nézve. Ilyformán a nemzetiségek az abszolutizmus korában éppen olyan kevésbé voltak megelégedve, mint a magyarok. Jutalmul kapták ugyanazt, amivel a magyarokat büntetni akarták. Ez a lecke azonban nem használ. Mikor 1860-ban megindulnak az ország újjászervezésének előkészítésére irányuló tárgyalások és munkák és ezek során a nemzetiségi kérdés is szóba kerül, ismét megállapítható, hogy a magyarság megértőbb álláspontot foglal el a nemzetiségekkel szemben, mint a nemzetiségek a magyarsággal szemben.

1861-ben a tótok petícióval fordulnak az országgyűléshez. Ekkor egy június 6.-án Turócszentmártonban tartott kongresszus határozatai alapján követelik: a tótok önálló nemzeti individualitásának elismerését, egy Felsőmagyarország 13 vármegyéjéből álló külön tót tartománynak szervezését, amelyben a hivatalos nyelv az egész vonalon a tót lett volna, egy tót jogakadémia felállítását stb. Hasonló petícióval járulnak a szerbek is az országgyűlés elé. A magyar álláspont e petíciókkal szemben abban a jelentésben jut kifejezésre, amelyet a nemzetiségi kérdés törvényes szabályozására kiküldött bizottság terjesztett be és amelynek kristálytiszta eszmemenete báró Eötvös József hatására vall. A jelentés utal Magyarország nemzetiségi viszonyainak egészen speciális jellegére, amely abban mutatkozik, hogy itt a nemzetiségek nem egyes nagy zárt csoportokban, hanem keverve élnek, úgy hogy az országnak nemzeti egységekre való felbontása nemcsak visszavonhatatlanul megsemmisítené az ország egységét, hanem egyes kisebbségeket is mindenütt az elnyomatás veszélyének tenne ki. A jelentés ezután kijelenti, hogy Magyarország összes polgárai alkotják az egységes és osztatlan magyar nemzetet, de a magyarok, tótok, románok, németek, szerbek, ruténok stb. összességét külön-külön egyenjogu nemzetiségeknek kell tekinteni, akik az ország politikai egységén belül politikai céljaikat külső kényszertől menten követhetik az egyéni és egyesülési szabadság alapján. Ilyen-

formán a jelentés szerint az egyes nemzetiségeket korporatív jogok is megillették volna. A későbbi nemzetiségi programoknak ez volt a legfőbb követelése, — ezúttal azonban a nemzetiségeket ez nem elégítette ki. Az állam hivatalos nyelve a jelentés szerint a magyar, de minden miniszteriumba ki kell nevezni az ország egyéb nyelveit beszélő hivatalnokokat is. A megyék és városok, valamint az egyházak maguk határozhatják meg tárgyalási nyelvüket, minden polgár anyanyelvén érintkezhetik a hatóságokkal, az egyes nemzetiségeknek jogukban áll saját nyelvükben tanító közép- és felsőiskolákat létesíteni. Ezek az elvek alkalmasak lehetnek volna a nemzetiségek kulturális fejlődésének előmozdítására az állami egység fenntartása mellett. A tótok azonban azzal válaszolnak a jelentésre, hogy 1861 decemberében küldöttség útján kéri az uralkodót egy Magyarország integráns részét alkotó külön tót tartomány felállítására. Ilyformán a nemzetiségek ismét visszautasítottak egy alkalmat, amely a magyarsággal való kiegyezésre kínálkozott. Az 1867. évi kiegyezés, amely a szeparatiztikus és federaliztikus tendenciák elől eltorlaszolta az utat és teljesen átszántotta azt a talajt, melyből azok a multban kinőttek, az adott körülmények között a nemzetiségeknek súlyos csalódást hozott.

Másként fejlődtek a viszonyok Erdélyben. Itt a magyarok, akik a külön nemzetnek elismert székelyekkel együtt 600.000 lélekre rúgtak, csak kisebbséget alkottak. A szászok, akik régi privilégiumaik alapján saját municipális alkotmánnyal bírtak és egy a szász nép egyeteme által szabadon választott „szász comes” vezetése alatt álltak, kb. 200.000-en voltak. A magyar, székely és szász nemzetekkel szemben, amelyek a politikai jogokat gyakorolták, 1,200.000 román állt, akiknek a politikai ügyekre semmi befolyásuk nem volt. Erdély alkotmánya, az „unio trium nationum,” nemzetiségi tekintetben annyiban tért el Magyarországtól, hogy legalább egy nem-magyar nemzetnek — a szászoknak, — külön jogállását és autonómiáját elismerte. Már

1653-ban törvény mondja ki, hogy a három nemzet független egymástól és *aequo iure* koordinálva vannak egymással. Az ország nevében kiállított okmányokat 1659 óta mindhárom nemzet pecsétjével kellett ellátni, különben nem voltak érvényesek. A XVIII. század végétől kezdve pedig el volt ismervé az az elv is, hogy oly dolgokban, amelyek a három nemzet egyikének szabadságát és jogait érintik, csak ennek a nemzetnek kifejezett hozzájárulásával lehet rendelkezni. Tekintettel arra, hogy Erdély ilyformán nemzetiségek szerint volt szervezve, a nemzetiségi elv Erdélyben csak két irányban vált ki új törekvéseket: egyfelől a románoknál, akik a három nemzettel való egyenjogúságra törekszenek és másfelől a magyaroknál, akik ettől kezdve erélyesebben sürgetik Erdélynek Magyarországgal való egyesítését. A magyaroknak ez az óhaja megvalósul, amikor az 1848. VI. t. c. kimondja Erdélynek Magyarországgal való egyesülését, mielőtt még az erdélyi országgyűlés kinyilatkoztatta volna ilyen irányu akaratát. Erdély magyarsága, amely az unió révén egy erdélyi nemzeti kisebbségből Magyarország nemzeti többségének egyik fontos részévé lett, ezt a határozatot örömmel üdvözölte. A létező alkotmány szerint azonban ez unióhoz, hogy érvényes legyen, a szász nemzetnek is hozzá kellett járulnia, amely aggodalommal látta a régi privilégizált helyzetét komolyan fenyegető fejlődést. Ez alkalommal először jut kifejezésre a Szent István birodalmában élő németek és a többi nemzetiségek politikai magatartása közötti nagy különbség. Míg ez utóbbiak kivétel nélkül ellenséges magatartást tanúsítanak a magyar nemzeti mozgalommal szemben, a magyarországi németek nyíltan a magyarság mellé állanak, az erdélyi szászok pedig lemondanak arról, hogy jogaik érvényesítésével vétót mondjanak az unió ellen, úgy hogy a kolozsvári országgyűlésen a szász képviselők egy körükben hozott többségi határozat alapján Erdélynek Magyarországgal való egyesítése mellett foglaltak állást.

A románok az uniót ellenezték. Március 10.-én Balásfalván tízezer ember jelenlétében népgyűlést tartanak, amelyen az Erdély három politikai nemzetével való egyenjogusítást követelik. A népgyűlés az uralkodóhoz deputációt küld, amely az uniót „égbekiáltó igazságtalanság”-nak mondja és tekintettel arra, hogy a román nemzet nem járult hozzá, érvénytelennek minősíti. A szeptember 16.-án tartott második balásfalvi népgyűlésen, tekintettel arra, hogy az unió közben tényvé vált, a románok külön nemzeti szervezetet és nemzeti kormányt követelnek és később fegyveresen is részt vesznek a magyarság elleni küzdelmekben. Amikor az események Magyarországot ellentétbe hozzák az uralkodóházzal, a szász képviselők is otthagyják a pesti országgyűlést és ők az egyetlen németek, akik Ausztria táborában küzdenek az uralkodóház mellett Magyarország ellen. Az abszolutizmus korszakában ismét egyedül a szászok azok, akiknek többsége Schmerling centralisztikus alkotmánykísérleteit támogatja és részt vesz az akkor felállított „Reichsrat”-ban is, amelytől egész Magyarország távortartotta magát. A szászok főtörekvése az egész idő alatt autonómiájuk megóvása volt. Többségük, az „ó-szászok” azt a birodalmi alkotmány keretében találták könnyebben biztosíthatónak, kisebbségük, az „ifjú-szászok” abban a reményben ringatta magát, hogy a szászok ezt az autonómiát meg fogják tarthatni, ha ők is a magyarság politikai törekvései mellé állanak. Mindkét párt tévedett, mert a szászföld autonómiája egyáltalában nem volt beilleszthető a modern alkotmányosság kereteibe.

Amikor az 1865. évi országgyűlés az Ausztriával való kiegyezés megkötésére összeül, az unió ellenzőinek ügye már elveszett. Az uralkodót gróf Andrássy Gyula megnyerte az unió részére, kifejtvén, hogy az elsősorban a monarchia érdeke, másodszorban az uralkodóházé és csak harmadszorban Magyarországé. Egyidejűleg a magyar országgyűléssel a király összehívja az erdélyi országgyűlést is, amelynek többsége nem is bocsátkozik már

semmiféle diszkusszióba, hanem egyszerűen kijelenti, hogy az unió már 1848-ban jogérvényesen ki lett mondva és hogy ennélfogva az erdélyi országgyűlés jogszerint már nem is létezik.

A magyar országgyűlés 1861. és 1865. évi felirataiban ünnepelesen kijelentette, „hogy a mindinkább fejlődő nemzetiségi érzet figyelmet igényel és nem lehet azt a mult időknek és régibb törvényeknek mértékével mérni. Nem fogjuk elfelejteni, hogy Magyarország nem magyar ajku lakosai szintűgy Magyarország polgárai s mi őszinte készséggel akarjuk mindazt, amit e részben az ő érdekeik és a haza közérdeke megkíván, törvény által biztosítani.” Nem kétséges, hogy ez a magyarság vezéreinek legkomolyabb akarata volt. A nemzetiségi egyenjoguságról való nézeteiknek már a fentebb említett 1861. évi bizottsági tárgyalások során kifejezést adtak. Deák Ferenc, akinél a szavak sohasem szolgáltak hátsó gondolatok leplezésére, ismételten a legszabadelvübb szellemben nyilatkozott a nemzetiségek jogairól. „A nemzetiségi törekvések, — mondotta 1867. március 7.-én, — ma éppen olyan korszerűeknek látszanak, mint egykor a vallási viszályok voltak, de remélem Istentől, hogy valamint vagy elértük vagy közel vagyunk ahhoz az időhöz, ahol az ember becsét nem a katekizmus szerint ítélik meg, úgy eljön az az idő is, midőn az ember becsét, értékét, alkalmas voltát nem a grammatika s a szótár szerint bírálják meg.” Máskor pedig azt mondta: „Ha mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk, ennek nem az az útja, hogy őket minden áron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltessük. Mert kettő tisztán áll előttem: kiírtani őket istentelen barbárság volna még akkor is, ha nem volnának oly számosan, minélfogva őket megsemmisíteni lehetetlen. Ellenségeinkké tenni őket: nem fekszik érdekünkben.” Bárá Eötvös József a nemzetiségi kérdésről írt kitűnő tanulmányában azt fejtegeti, hogy a nemzetiségek kibékítése Magyarország számára az egyedül lehetséges politika, hogy az 1848-ban megvaló-

sult jogegyenlőség nem fér össze a nemzetiségek elnyomatásával, hogy a nemzetiségeknek saját nyelvükben elért kulturális haladása hasznos az ország érdekei szempontjából és hogy minden kísérlet, amely a nemzetiségeknek nyelvüktől való megfosztására irányul, eleve eredménytelenségre van ítélve. De még ellenzéki férfiak is, mint pl. Tisza Kálmán, akinek később nemzetiségi politikája meglehetősen eltávolodott Deák Ferenc szellemétől, készségüket nyilvánították arra, hogy a nemzetiségeknek meg fognak adni mindent, ami az ország integritásával ellentétben nem áll, hogy nevezetesen mindenkinek módot fognak nyújtani arra, hogy gyermekeit saját nemzeti irányában nevelhesse. Ez a szabadelvű szellem érvényesül a szerb és román görög-keleti egyház autonómiájának szabályozásánál is, amelyért Sztratimirovics szerb és Babes román képviselők a Ház színe előtt fejezik ki köszönetüket. Jellemző volt, hogy amikor az első költségvetési tárgyalás folyamán a pesti Nemzeti Színháznak adandó támogatás tételénél Dimitrievics szerb képviselő a nemzetiségek kulturális intézményeinek, — pl. az újvidéki szerb színháznak, — támogatását is kéri, még ellenzéki tagok is, mint pl. Ivánka, elismerik ennek a kérésnek jogosultságát, Deák pedig a vitát eldönti, amikor kijelenti: „Ha volna módunk valamennyinek adni, igenis adnánk, ha módunk nincs, az államköltségvetésből ne adjunk a magunk nyelvéért sem.” Néhány évvel később az ilyen nyilatkozat lehetetlen lett volna.

A nemzetiségek közül a németek a magyarsággal tartanak. Még a szászok is lojálisan a törvény alapjára helyezkednek, bár az unió végrehajtásával és az állami egység megvalósításával kapcsolatos intézkedések lassanként összetörik féltve őrzött régi autonómiájukat és bár báró Wenckheim Béla belügyminiszter ezekben az intézkedésekben nem is tanúsít a szászokkal szemben semmiféle kíméletességet. 1868. május 8.-án a kormány az országgyűléstől felhatalmazást kap, hogy az erdélyi igazságszolgáltatás és közgazgatás terén diktatorius teljhatalommal megtegye a szükséges

intézkedéseket. Nemsokára ezután a kormány elmozdítja állásából a szász comes-t, Schmidt Konrádot. Tekintettel arra, hogy Schmidt a szászok között az osztrák centralizmus politikai gondolatának legexponáltabb képviselője volt, helyzete bizonyára tarthatatlanná vált, de eltávolítását a szászok mégis megváltozott politikai pozíciójuk keserű érzéseket keltő jelének tartották, annál inkább, mert a kormány a comes-t, akit régebben a szász egyetem választott meg, most egyszerűen kinevezte Konrád Móric volt igazságügyminiszteri tanácsos személyében. Ha a szászok régi autonómiája nem is volt fenntartható, talán lehetett volna annak hatályon kívül való helyezésében kíméletesebben eljárni. De annak a körülménynek, hogy a szászok Erdélyben a románsággal szemben mily fontos feladatot tölthettek be, a magyar politikai körök akkor még nem jutottak tudatára. Évtizedekkel később hallatszottak hangok, hogy a magyar állami egység fenntartása érdekében a szászokat még kivételes jogok megadásával is meg kellene erősíteni a románok ellen. A kiegyezési korszakban talán lehetett volna módot találni a kis szász nép megerősítésére. Az az ellenszenv azonban, amely a szászokkal szemben az abszolutizmus idejében elfoglalt álláspontjuk miatt megnyilatkozott, megakadályozta a viszonyoknak egyedül csak a kockán forgó érdekek szempontjából való tárgyilagos mérlegelését. Ám dacára a dolgok rájuk nézve nem kedvező fejlődésének, a szász képviselők a Deák-párthoz csatlakoznak és csak a népüket érintő kérdésekben tartanak fenn maguknak szabad kezét.

A többi nem-magyar nemzetiségek képviselőinek egy része élesebb hangot üt meg a kormánnyal szemben. A szerbeknek szóvivője Miletics Szvetozár volt újvidéki polgármester. Szenvedélyes szerb, aki a Bach-korszak idejében a magyarokhoz közeledett a németesítési törekvések elleni küzdelem érdekében, most viszont a magyarok ellen fordul, mert magyarosítási tendenciáktól tart. A tótok képviselői rendszerint a szélsőballal szavaznak, mindig

túlzó álláspontot foglalnak el és lapjaik adómehtagadásra izgatják a tót népet. A románok 1868 május 15-én Balásfalván újból népgyűlést tartanak, amelyen tiltakoznak Erdélynek Magyarországba való beolvasztása ellen és Erdély részére autonómiát, azaz a régi jogi helyzetnek és Erdély régi törvényei érvényének helyreállítását követelik. A népgyűlés rendezőit perbe fogják és mikor ez az ügy a képviselőházban szóba kerül, Horvát Boldizsár igazságügyminiszter kijelenti, hogy azok, akik Erdély autonómiáját követelik, az állam egysége ellen vétének, aki pedig az állam egységét támadja, éppen olyan ellenség, mint az, aki az országot fegyveres hatalommal kívülről támadja meg. A kormány — mondotta Horvát — békülékeny politikát akar a nemzetiségekkel szemben követni, aki azonban az alkotmányt támadja, az felelősségre fog vonatni. A nemzetiségek ama személyeket, akiket óhajaik képviselőjére a képviselőházba küldtek, gyakran szerencsétlenül és provokálóan választották ki. Így pl. a tótok szószólója egy bizonyos Dobránszky volt, aki abban a soha meggyőzően meg nem cáfolt gyanuban állt, hogy 1849-ben ő vezette át az orosz csapatokat a Kárpátokon és akit ezért az 1861-es országgyűlésen szóhoz sem engedtek jutni. Román részről pedig elsősorban egy Macellariu nevű képviselő támadta a kormányt, aki született román létére a Bach-korszakban a német Fleischhacker nevet vette fel és kormányhivatalt vállalt, most pedig ismét régi neve alatt a román követelések legtúlzóbb képviselőjévé lett.

Amikor a kormány a nemzetiségi egyenjoguságról szóló törvény megalkotásához hozzáfogott, a helyzet már nem volt ugyanaz, mint 1861-ben. A magyarságnak az elért sikerek folytán megduzzadt nemzeti önérzete a magyar közvéleményben olyan áramlatokat váltott ki, amelyek lekicsinyelték a nemzetiségek jelentőségét és alábecsülték erejüket és amelyeknek a Deák és köre által képviselt liberális nemzetiségi politika éppenséggel nem volt inyére. Ez az áramlat mind erősebbé vált és mind újabb táplálé-

kot kapott, amikor a nemzetiségek ellenséges álláspontot foglalnak el az újjáalkotott egységes magyar állammal szemben és autonómiákat követelve fenyegetik a magyar nemzet egységét. Ennek ellenére a nacionalizmus ebben az időben sokkal merevebb és türelmetlenebb formában nyilatkozik meg a nemzetiségeknél, mint a magyarságnál. Egyes magyar hírlapok vagy egyes iskolázatlan magyar politikusok nyilatkozataiban találhatunk olyan nézeteket is, amelyek kevés megértést tanúsítanak a nemzetiségekkel szemben. De ha igazságosan akarunk eljárni, az akkori Magyarországnak a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontját megítélve, csak a törvényekben kifejezett állami akaratot vehetjük alapul, — aminthogy a nemzetiségek álláspontját is csak hivatalos nyilatkozataik szerint ítélni lehet és nem a szerint, amit egyes nemértékadó férfiak az ő soraikban mondtak vagy írtak. A magyar hivatalos álláspont pedig akkor nem volt a nemzetiségekkel szemben sem erőszakos, sem méltánytalan.

A magyarság és a nemzetiségek álláspontjukat külön-külön fejtették ki azokban a törvényjavaslatokban, amelyeket a képviselőház elé terjesztettek. Ezek közül a magyar javaslat az 1868. 44. t. c.-ben törvényerőre emelkedett. A magyar javaslatot maga Deák Ferenc, a nemzetiségek külön javaslatát Mocsonyi román és Branovaczky és Miletics szerb nemzetiségű képviselők terjesztették elő.

A magyar többség javaslata abból az alapelvből indul ki, hogy az ország összes polgárai „politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatlan egységes magyar nemzetet, amelynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozik is, egyenjogú tagja” és az országban divatozó többféle nyelvek hivatalos használata: „csak annyiban eshetik külön szabályok alá, amennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és a közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik.” A nemzetiségek javaslata ezzel szemben abból indul ki, hogy a

Magyarországon élő történeti népek, azaz a magyarok, románok, szerbek, tótok, ruténok és németek az ország egyenlőjogu nemzeteinek tekintendők és hogy ennél fogva őket az állam területi integritásának, valamint politikai egységének határain belül nemzeti és nyelvi tekintetben a teljes egyenjoguság illeti meg. Míg tehát a többség javaslata az állam egységének alapevéből indul ki és a nemzetiségek külön jogainak kiterjesztésében csak addig megy, amennyire ezt az állam egysége megengedi, a nemzetiségek javaslata megfordított úton halad, amennyiben a nemzetiségek nyelvi és nemzeti egyenjoguságának elvéből indul ki és csak azután koncedálja, hogy ennek az egyenjoguságnak az állam politikai egysége határt szab. További különbség is van a két javaslat között. A többség javaslata, eltérően a fentebb ismertetett 1861. évi javaslattól, amelyet a nemzetiségek akkor nem fogadtak el, nem ismeri el a nemzetiségeket zárt politikai egységekként, amelyeknek önálló korporatív jogaik vannak, míg a nemzetiségek javaslata az ú. n. történeti nemzetiségeket önálló közjogi alanyoknak akarta minősíteni, ami abban is kifejezésre jutott volna, hogy minden nemzetiségnek meglett volna a maga külön zászlaja. Ezért a nemzetiségi javaslat szerint az ország a lakosság többségének nemzetiségi hovatartozása szerint külön kerületekre lett volna osztandó, még pedig olyan bizottság által, amelyben a magyarság és a nemzetiségek egyenlő számú tagokkal lettek volna képviselve. Az egyes nemzetiségeknek joguk lett volna arra, hogy kulturális érdekeik előmozdítására nemzeti szervezetet teremtsenek és nemzeti gyűléseket tarthassanak, joguk lett volna továbbá kulturális és nemzeti célok érdekében adókat kivetni és politikai kérdésekben a koronához, a parlamenthez vagy a kormányhoz felterjesztéseket intézni. A többség javaslata a magyar nyelvet államnyelvnek minősíti és csak azt rendeli el, hogy a törvények az összes nemzetiségi nyelveken is kiadandók. Ezzel szemben a nemzetiségi javaslat nem ismer el államnyelvet. A törvényhozás és a

központi hatóságok magyar hivatalos nyelvét ugyan nem kifogásolja, de minden nemzetiségnek jogot akar adni arra, hogy képviselői az országgyűlésen saját nyelvükön beszélhessenek. A többség javaslata szerint a vármegyék hivatalos nyelve szintén a magyar, bár a megyei üléseken mindenki beszélhet anyanyelvén és ha a törvényhatóságoknak a központi hatóságokkal való érintkezésben elő is van írva a magyar nyelvnek használata, a helyi közigazgatásban a javaslat kiterjedt mértékben megengedi a nemzetiségi nyelvek használatát. Viszont a nemzetiségek javaslata szerint az egyes kerületek és a hozzájuk tartozó vármegyék saját nyelvüket használhatták volna úgy gyűléseiken, mint az egymással és a felekkel, valamint a központi hatóságokkal való érintkezésben is, sőt ezeknek is a nemzetiségek nyelvén kellett volna válaszolniuk a hozzájuk érkezett beadványokra. Az oktatási nyelv megállapítását a többség javaslata az állami iskolákban a kormányra bízta, de ennek kötelességévé teszi a gondoskodást arról, hogy a nem-magyar nyelvű állampolgárok anyanyelvükön legyenek kiképezhetőek odáig, ahol a magasabb akadémikus műveltség kezdődik; az egyetemeken pedig minden nemzetiségi nyelv számára külön tanszéket kell felállítani. Magánosok, községek és egyházak jogot nyernek arra, hogy saját alsó-, közép- és felsőiskolákat állítsanak fel és azok tannyelvét önmaguk állapítsák meg, sőt nemzeti célok számára az állam ellenőrzése mellett pénzalapokat is gyűjthetnek. A nemzetiségek javaslata ezzel szemben kimondatni óhajtja, hogy a történeti nemzetiségek mindegyike saját területén saját nyelvét nyilváníthassa tannyelvnek és azt kívánja, hogy az egyetemen az összes tárgyakat magántanárok útján a nemzetiségek nyelvén is előadják és hogy a vizsgák a nyelvek bármelyikében letehetőek legyenek.

A két javaslat közti különbségek lényegbevágóak. Ha a nemzetiségek javaslata bizonyos törekvést is mutat arra, hogy a „történeti nemzetiségek” részére követelt külön szervezetekből a politi-

kai elemet kiküszöbölje és tevékenységüket kulturális feladatokra szorítsa, — ez az elhatárolás maradandóan nem lett volna fenn tartható. Ez a megszervezett kulturális autonomia érdekközösségeket teremtett volna a nemzetiségeknek az ország határain kívül élő fajtestvéreivel és az ezekkel való kulturális együttműködés igen hamar csapott volna át politikai térre is. Az önálló nemzeti ségi kerületekben élő nemzetiségi kisebbségek helyzete, tehát a magyaroké és németeké, akik ott szétszórva megmaradtak volna, teljesen tarthatatlan lett volna. Hogy az országgyűlés soknyelvűsége mily bábeli zürzavart támasztott volna, azt még egy a többség javaslatával különben elégedetlen román képviselő, Vlád Aurél is elismerte. A kizárólagosan nemzeti nevelés, amelyet a nemzetiségek saját fiaiknak adhattak volna, amikor lehetővé akarták tenni részükre azt, hogy még főiskolai kvalifikációjukat is kizárólag saját nyelvükön szerezhessék meg, az egyes nemzetiségeket és a magyarságot teljesen elidegenítették volna egymástól. Köztük ezentúl semmiféle organikus kapcsolat, legfeljebb valami ideig-óraig tartó mechanikus együttélés állt volna fenn. Az egyes különéletet folytató nemzeti szervezetek a legcsekélyebb megrázkodtatásnál — sokkal hamarabb, mint ahogyan ez tényleg bekövetkezett, — széthullottak volna. Ha a magyar országgyűlésen kívül megnyilatkozott türelmetlen magyar nemzetiségi politikáról azt mondták, hogy az a magyar állami épület köveit nem összeilleszteni, de épületté összeolvasztani szeretné, a nemzetiségek javaslata kísérletnek tekinthető arra, miként lehetne a köveknek minden kötőanyag nélkül egyszerű összehányásával épületet emelni. A magyarság nem követhette ezt az utat, amíg erőt érzett magában az egységes magyar állam megtartására. Lehetett tőle toleranciát kívánni, de nem abdikációt oly merész kísérletek kedvéért, amelyekben — bármint végződjének is, — csak veszíthetett. A világháború után bekövetkezett események nyomán felvetődhetik az a kérdés, hogy vajjon a trianoni kataszt-

rófa nem lett volna-e elkerülhető, ha Magyarország a nemzeti-ségek követeléseinek elfogadásával Magyarországból idejében nemzetiségi államot alkot. Erre a kérdésre azonban még azoknak is tagadólag kell válaszolni, akik elismerik, hogy a későbbi magyar nemzetiségi politika gyakran túllőtt a célon. Ez az elhatározás a katasztrófát nem elkerülhetővé tette, hanem ellenkezőleg siettetten volna. Hogy a vezető magyar államférfiak tisztán látták a Magyarország épségét a nemzetiségi viszonyokkal kapcsolatban fenyegető katasztrófának lehetőségét, annak íásaikban sok nyomát látjuk. De ez aggodalmak dacára a magyarság nem helyezkedhetett más álláspontra, mint arra, amelyet Deák Ferenc elfoglalt, amikor más vonatkozásban azt mondta: „Azért, mert tudjuk, hogy meg kell halnunk, nem kell éppen öngyilkosságot elkövetnünk.”

Arra a kérdésre, vajjon a nemzetiségek nem követhettek volna-e más politikát, amely mellett a magyarsággal való egyetértést megtalálhatták volna, nehezebb a felelet. A nemzetiségek ezzel a politikájukkal nem kockáztatták volna jövőjüket, — hiszen erejük azokon a tömegeken alapult, amelyek hozzájuk tartoztak és ez az erő a nemzetiségeknek minden más politikája esetében is érintetlenül megmaradt volna. Ők maguk sem tagadhették, hogy a nemzetiségi törvényben a magyarságnak a nemzetiségi kérdés konciliáns megoldására irányuló törekvése nyilatkozott meg. De ők mindig valamivel többet követeltek, mint amit a magyarság valamely adott időpontban megadni hajlandó volt. A magyarság törekvése odairányult, hogy a nemzetiségeket kielégítse, a nemzetiségek törekvése az volt, hogy ne engedjék magukat sohasem teljesen kielégíttetni. Ahelyett, hogy kihasználták volna azokat a jogokat, amelyek ölükbe hullottak; ahelyett, hogy kiindulási pontnak tekintették volna azokat helyzetüknek a magyarsággal egyetértésben való további megszilárdítására és művelődésük előmozdítására, — visszautasították és nagyrészen ki-

használatlanul hagyták azokat. Pedig a nemzetiségi törvény módot nyújtott nekik a továbbfejlődésre. A valamely nemzetiséghez tartozó egyes polgár ennek a törvénynek pontos végrehajtása esetében akkor is kedvező helyzetben lett volna, ha a magyar nyelvet nem bírja. Ez a körülmény elzárhatott volna ugyan előtte bizonyos előnyöket, de nem okozott volna senkinek sem pozitív hátrányokat és aki nem akart az állami közigazgatás magasabb állásába felhatolni, megélhetett volna az államnyelv ismerete nélkül is.

A törvény becsületes végrehajtásának egyik előfeltétele lett volna az, hogy a nemzetiségek is elfogadják jogalapul. Ha elfogadták volna ezt a törvényt és ha azt a maguk Magna Chartájának tartották volna, sokkal nehezebb lett volna e törvény egyes intézkedéseit megszegni, — ami később csakugyan megtörtént, — mint amikor olyan rendelkezések szenvedtek sérelmet, amelyeket a nemzetiségek maguk is mint értékteleneket lekicsinyeltek és mint lényegteleneket visszautasítottak. A nemzetiségeket azzal, hogy a törvénnyel szembehelyezkedtek, felelősség terheli azért, hogy a nemzetiségi kérdésben Magyarországon idővel olyan hadiállapot állt be, amelyben az egyes rendszabályokat inkább célra-vezetőségük, mint belső jogosultságuk alapján bírálták el.

A törvényjavaslat feletti vita hosszú volt és szenvedélyes. Az összes nemzetiségi képviselők ellene foglaltak állást, megerősítvén ezzel azt a benyomást, hogy lehetetlenség velük megegyezni. A törvény elfogadása után sem helyezkednek — a szászok kivételével — lojálisan a most már törvényesen lefektetett új alapra, hanem féktelenül izgatnak ellene. Ebben az agitációban a románok járnak elől. A mozgalom itt áttérjed a határokon is és Bratianu román miniszterelnök nyilvános népgyűléseken először adja ki a jelszót, hogy a Magyarországon élő román fajtestvéreket ki kell szabaddítani a magyarok jármából. Ismételt kísérletek történnek az összes nemzetiségek valamely közös szervezetének létrehozatalára. 1868 június 15.-én a tótok és románok lépnek egymással érintkezésbe,

1869. február 7.-én pedig a választási mozgalom folyamán Temesvárt kb. 150 szerb és román tart Mocsonyi és Miletics vezetése alatt közös értekezletet, amely az összes nem-magyar fajok szolidaritását proklamálja, az Ausztriával és Horvátországgal való kiegyezés ellen foglal állást, követeli a nemzetiségi törvény revízióját és Erdély uniójának hatálytalanítását és kilátásba veszi a nemzetiségi képviselők együttes parlamenti klubjának megalakítását. De ez az első kísérlet egységes nemzetiségi politika megteremtésére nem valósul meg, mert a választások után, amelyek eredménye a nemzetiségekben csalódást keltett, a románok március 7.-én passzivitásba lépnek. Ezentúl a nemzetiségek egyideig az országgyűlésen kívül foglalkoznak kalandos tervekkel és szövetségeket keresnek a dualizmus megbuktatására a bukovinai románok, a csehek, a szlovének és a délszlávok körében, vakon remélve, hogy az 1867-ben megalapított közjogi helyzet rövid életűnek fog bizonyulni és hogy a magyarság hegemoniája csakhamar össze fog omlani. Ennek a téves politikának csak egyetlen eredménye volt: bizalmatlanságot keltett a magyarság körében és folyton új tápot nyújtott a magyarságban is észlelhető — bár eddig a törvényhozásban nem érvényesült — sovíniszta szellem számára.

AZ ANDRÁSSY-KORSZAK BEL- ÉS KÜLPOLITIKAI PROBLÉMÁI

MIVEL a pártalakulás a kiegyezést követő időben közjogi szempontok szerint ment végbe, azoknak a nagy politikai irányeszméknek harca, amely más államokban gyakran a politikai küzdelmek egyetlen tárgya, nálunk háttérbe szorult. A politikai jogok birtokában levő osztályok védekezése az érvényesülésre törekvő új rétegek ellen, az összeütközések egyfelől a nemesi előjogokhoz való ragaszkodás, másfelől a politikai jogok egyenlőségére való törekvés között, a liberális eszmék összecsapása a konzervatív világfelfogással, a súrlódások az egyház befolyásának erősítésére és az azok gyengítésére irányuló áramlatok között Magyarországon is megvannak ugyan, de annyira összeszővődnek a nemzeti és közjogi küzdelmekkel, hogy nem fejlődhetnek ki szabadon és önállóan, hanem csak csenevész és sokszor eltorzult alakban nyilvánulnak meg és nincs meg az a döntő jelentőségük, mint más országokban. Ennek egyik oka az a sajátságos mód, amelyben a régi rendi alkotmánynak parlamentáris intézményekkel való felváltása Magyarországon végbe ment. Más országokban ezt az átalakulást rendszerint megelőzi a polgári osztály megerősödése és az a gyakran hosszú küzdelem, amelyet a polgárságnak politikai jogai kivívásáért folytatni kell. Magyarországon azonban 1848-ban, amikor ez az átalakulás lejátszódott, ilyen erős és öntudatos polgári osztály még alig volt. A köznemesség Kossuth Lajos befolyása alatt, akinek nagy-

sága éppen ezen a téren bontakozik ki a legerősebben, megtette az átalakuláshoz szükséges engedményeket, anélkül, hogy azokat tőle ki kellett volna csikarni. Tette pedig ezt teljes tudatában annak, hogy pozíciója az átalakulás folytán gyengülni fog, — körülbelül olyan érzésekkel és olyan megfontolások alapján, mint aminők az angol konzervatívokat vezérelték akkor, amikor éppen ők voltak azok, akik a választójog kiterjesztésében előljártak. De az a nagy gesztus, amellyel 1848-ban előjogairól lemondott, mégsem volt hiábavaló, mert nagy része volt abban, hogy a nemesség Magyarországon ezentúl is megtartotta a politikai vezetést. Az a hirtelenség, amellyel 1848-ban Magyarországnak parlamentáris állammá való átalakulása végbement, különben is mély nyomokat hagyott hátra a magyar politikai életben. Ha a politikai jogok egyenlőségének kivívása Magyarországon is annyi időbe, fáradságba és vérbe került volna, mint egyes más országokban, akkor a vele kapcsolatos kérdések a közvéleményben nagyobb fontosságot nyertek volna. Ez esetben pártok keletkeztek volna az ország belső berendezkedését illető álláspontok szerint és a nemzet hozzászókkott volna ahhoz, hogy a haladást elsősorban ezen a téren keresse. Az ilyen hosszú küzdelem a népet talán érettebbé is tette volna a politikai jogokra. Azzal, hogy a politikai jogegyenlőség a magyar polgárságnak egyszerűen ölébe hullt, mint ajándék ama nemesség részéről, amely addig ezeket a jogokat kizárólagosan gyakorolta, nálunk olyan felfogás keletkezett, amely talán túlkevéssre becsülte az állami intézmények modernizálásának jelentőségét, aminthogy azt azokban az államokban, ahol a politikai küzdelmek e kérdés körül forogtak, gyakran túlbecsülték.

A kiegyezés utáni időben a kis konzervatív csoport kivételével jóformán mindenki liberálisnak mondta magát: a Deák-párt, a balközép, a szélsőbal és a nemzetiségek egyaránt. A vezető államférfiak legtöbbször tényleg szabadelvű elveket vallott, de a libe-

ralizmus híveinek mondták magukat olyanok is, kik bensőleg távol álltak tőle. Attól, hogy a szabadelvű és a nem-szabadelvű elemek között valamilyen határozott választóvonal vonassék, különben is mindenki fázott. A kormány és pártja, attól való félelmükben, hogy ez esetben elveszíthetik a többséget és hogy ezzel újból kitörhetne az áldatlan közjogi küzdelem Ausztria és az uralkodóház ellen, gondosan kerültek a kényesebb kérdések felvetését. A Deák-párt ebbeli aggodalmának néhány évvel később a közben hozzá átpártolt Ghyczy Kálmán adott világos kifejezést, amikor arra utalt, hogy mindaddig, amíg a kormánynak tartania kell attól, hogy az ellenzék megdöntheti azt a közjogi alapot, amelyen az ország jövője nyugszik, nem léphet fel olyan radikális reformjavaslatokkal, amelyek az ellenzék agitációja számára kihasználhatók volnának és amelyek a kormány megbuktatására vezethetnének. Ghyczy ennek a helyzetnek fonákságát azzal illusztrálta, hogy az adott helyzetben a kormány nem tudja határozottan követni sem a centralizáció, sem a decentralizáció politikáját. Tisza Kálmán ennek a felfogásnak persziflálására akkor megjegyezte, hogy eszerint tehát a kormánynak a közepén kell megállania és semmit sem szabad tennie. Ebben a gúnyos megjegyzésben, sajnos, igen sok volt az igazság.

A belpolitikai problémák ilyformán rendszeresen kompromisszumok segítségével oldódtak meg. Élesebb ellentétek csak abban a kérdésben mutatkoznak, hogy a régi vármegyei rendszer miként hozassék összhangba a modern parlamenti alkotmánnyal.

A régi magyar vármegyei rendszer a decentralizáció elvén épült fel. Nem tagadható, hogy ez a rendszer akkor, amikor az ország a maga függetlenségéért harcolt, igen jól bevált. A passzív ellenállás, Magyarországnak ez a legerősebb fegyvere, a megyei rendszer nélkül alig lett volna elképzelhető. Minden vármegye, amely a nemzeti ellenállásban résztvett, az alkotmánynak egy-egy bástyája volt, amelyet külön kellett bevenni. Ennek fontos-

sága annyira átment a köztudatba, hogy a centralizmussal szemben széles körökben bizonyos ellenszenv mutatkozik. Az 1848. évi törvényhozás, amely különben reformjaiban igen nagy merészséget tanúsít, nem nyúl a vármegyékhez és az 1867-iki kiegyezés után a vármegyék önkormányzatának helyreállítása a legelső és legfontosabb magyar követelések egyike. A vármegyék régi szerepének emlékeiből folyik, hogy minél bizalmatlanabbak az egyes körök a kiegyezés tartósságával szemben, annál jobban ragaszkodnak a megyei önkormányzathoz: ezért az ellenzék inkább municipalista, a Deák-párt inkább centralista elveket vall. A municipalisták a vármegyét a magyar nemzeti génusz egy értékes, eredeti és ezért kíméletet érdemlő alkotásának és az alkotmány védőbástyájának tartják; szerintük a vármegyék politikai hasznossága felülmúlja azokat a hátrányokat, amelyekkel a fennálló rendszer egy jó közigazgatás érdekének szempontjából jár. A centralisták viszont elismerik ugyan, hogy a megyei intézmény a multban a nemzeti ügynek nagy szolgálatokat tett, de úgy vélekednek, hogy most már túlélte önmagát, mert a kiegyezés megalkotása után Magyarországnak nincs már szüksége ezekre a védőbástyákra; mivel pedig a fennálló rendszer minden eredményes közigazgatást lehetetlenné tesz, a rendszert módosítani és modernizálni kell, hisz a megyék Trefort egy 1866-ban kiejtett szava szerint: „a középkori barbárság mentsvárjai” voltak és báró Sennyey Pál még 1875-ben, tehát a legégetőbb reformok keresztülvitele után is „ázsiai állapotok”-ról beszél, amelyek Magyarország közigazgatásában uralkodnak. Hogy az Ausztriával való kiegyezéssel párhuzamosan a vármegyék fontosságáról való vélemények egyes államférfiak gondolkodásában mennyire megváltoztak, azt legjobban mutatja gróf Andrássy Gyula példája, aki 1865-ben még azt mondta, hogy ha a megyei szervezet nem volna összeegyeztethető a parlamentáris rendszerrel, ő inkább a parlamentarizmust áldozná fel, mint a municipiumokat, 1870-ben pedig a vármegyei intézmény

reformjának szükségességét a parlamentben meggyőzően képviselte.

Ahányszor az országgyűlés a vármegyék újjászervezésével foglalkozik, a kormány éles ellenzésre talál. A baloldal már azt a javaslatot is ellenezte, amely 1869-ben kimondta az igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való elkülönítését (1869 : IV. t. c.), mert ebben a magától értetődő reformban is csak a vármegyék hatáskörének csorbitását látta. Még erősebb ellenállást fejt ki az ellenzék az 1870 : 42. t. c. megalkotásánál, amely a megyei és városi törvényhatóságok működésének a parlamentáris rendszerhez való hozzáalkalmazását kíséri meg. Pedig ez a törvény semmiképpen sem mutat radikális tendenciákat, nem bántja a törvényhatóságok autonomiáját, kimondja, hogy a törvényhatósági tisztviselőket a jövőben is a felerészben virilistákból, felerészben választott tagokból álló törvényhatósági bizottságokban fogják megválasztani, nem érinti a törvényhatóságoknak azt a jogát, hogy az országgyűlés által meg nem szavazott adókat és ujoncokat megtagadhassák és megengedi nekik, hogy politikai kérdéseket is tárgyalhassanak és hogy még a kormány intézkedéseivel szemben is felterjesztéssel élhessenek. A törvényt később gyakran szigorú bíráló tárgyává tették. Grünwald Béla nem minden jogosultság nélkül „az állam és a vármegye közötti kiegyezésnek” mondja. A legnagyobb baj az volt, hogy a politikai kérdésekkel való foglalkozás nagymértékben elvonta a vármegyéket tulajdonképeni hivatásuktól, a közigazgatástól. A vármegyék ilyformán — ugyancsak Grünwald Béla szerint — oly testületekké fejlődtek, amelyek éppen azt tartották fontosnak, aminek elintézésére nem voltak kompetensek, viszont méltóságukon alulinak tartották, hogy azokkal a kérdésekkel foglalkozzanak, amelyek kompetenciájuk leglényegesebb alkatrészei voltak. A közigazgatási tisztviselői állásoknak hatévenként megismétlődő választások útján való betöltése függővé tette a tisztviselőket a törvényhatósági bizottságban be-

folyással bíró elemektől, a legjobb családi összeköttetésű elemeknek előnyt adott az ilyen kapcsolatokkal nem rendelkező kiváló szakemberek felett, nehézkessé tette a központi hatóságok akaratának az egész vonalon való érvényesülését és tekintettel arra, hogy a tisztviselőknek mindig egy és ugyanazon a törvényhatóságon belül kellett megmaradniok, akadálya volt a legalkalmasabb tisztviselők szelekciójának is. Viszont kétségtelen, hogy a vármegyék kitűnő előiskolái voltak a politikában való részvételnek és a későbbi országgyűlésnek és kormányok számos kitűnősége belőlük került ki. De a közigazgatási reform kérdése az 1870-es törvény megalkotása után is a magyar politikai élet fontos problémája maradt.

A katolikus egyháznak az államhoz való viszonya, amely ugyancsak a kilencvenes években nyomult egy időre a magyar politikai élet homlokterébe, a kiegyezést közvetlenül követő években szintén foglalkoztatja a kedélyeket. Amikor báró Eötvös József benyújtja népiskolai törvényjavaslatát (1868 : XXXVIII. t. c.) amely első ízben veszi tervbe az eddigi felekezeti népiskolák mellett állami népiskolák felállítását is, Simor János hercegprímás pásztorlevelet bocsát ki a felekezeten kívüli iskolák ellen, Haynald érsek pedig a főrendiházban foglal állást amellett, hogy a népnevelés az egyház kizárólagos jogául hagyassék meg. Amikor a házassági ügyekben való ítélkezésnek a rendes bíróságok elé való utalása kerül szóba, a klérus oly erővel foglal állást e gondolat ellen, hogy azt el kell ejteni és így a polgári perrendtartás egyelőre fentartja ezekben az ügyekben az egyházi bíróságok kompetenciáját. Ellentétek keletkeznek a katolikus egyház autonómiájának kérdésében is. Az a kívánság, hogy a magyar katolikus egyház hasonló autonóm szervezetet kapjon vagyoni ügyeinek a laikus elem bevonásával való intézésére, mint aminővel a protestáns egyházak rendelkeznek, már 1848-ban felmerült és erre a gondolatra tért vissza báró Eötvös József, amikor 1867-ben fel-

szólította Simor hercegprímást, hogy a püspöki kar teremtsen a katolikus egyházon belül hasonló szervezetet. Egy katolikus kongresszus, amely Deák tanácsára összeült, elfogadott egy tervezetet, amely az egyházközségekben, esperességekben és egyházmegyékben harmadrészben egyházi és kétharmadrészben világi elemekből álló autonóm szervezeteknek, valamint egy az egész országra kiterjedő katolikus kongresszusnak, végül egy kilenctagu direktóriumnak létesítését vette tervbe. A kongresszus többsége ennek a szervezetnek körébe akarta utalni az egész egyházi vagyonnak kezelését, — beleértve a vallás és tanulmányalapot is, — míg a kisebbség a laikus elemnek még továbbmenő jogokat is szeretett volna adni. A kongresszus bizottsága által elfogadott javaslatot megerősítés céljából közvetlenül az uralkodóhoz akarta felterjeszteni, az országgyűlésen azonban még előkelő katolikus férfiak is, mint Ghyczy Kálmán, azt az álláspontot képviselték, hogy a tervbevett autonóm szervezet létesítéséhez az országgyűlésnek is hozzá kell járulnia és hogy enélkül a tervezetnek a király által való megerősítése alkotmányellenes cselekedet volna. Amikor a hercegprímás a tervezetet mégis az uralkodó elé terjeszti, ő 1871 június 12.-én azt válaszolja, hogy azt alkotmányos tárgyalásra az országgyűlésnek küldi meg. Ezzel a tervezet el is van temetve, mert az országgyűlés nem foglalkozott vele többé.

Újabb konfliktus keletkezik a katolikus klérussal a csalhatatlansági dogmának kihirdetésével kapcsolatban. A kormány már 1870 tavaszán egy Rómába küldött megbízottja útján felszólította a római zsinaton résztvevő magyar püspököket, hogy a csalhatatlansági dogma ellen foglaljanak állást és a püspökök ennek az óhajnak eleget is tesznek. A zsinat befejezése után azonban a püspökök alávetik magukat az új dogmának. Eötvös erre 1870 augusztus 10.-én figyelmezteti a püspöki kart arra, hogy a királyt megillető tetsvényjogra — *ius placeti-re* — való tekintettel a zsinat határozatait csak akkor szabad közzétenni, ha ezt az

uralkodó a kormány előterjesztésére kifejezetten megengedi. Amikor egyes püspökök, dacára ennek, kihirdették az új dogmát, Jekelfalussy székesfehérvári püspököt egy minisztertanács elé idézik, amelyen gróf Andrássy Gyula hivatalosan, a kormány nevében fejezi ki helytelenítését a zsinat határozatainak kihirdetése miatt. Ennek ellenére októberben az összes püspökök alávetik magukat a csalhatatlansági dogmának, bár kijelentik, hogy ezt nem fogják kihívó módon tenni és a zsinati határozat ellenzőit nem is fogják felelősségre vonni.

Az 1870 és 1871-ben az európai kontinensen lejátszódott események alkalmat adtak arra, hogy gróf Andrássy Gyula az új Magyarország befolyását külpolitikai téren is érvényesítse: Andrássy akkor vetette meg annak a magyar külpolitikának alapjait, amelyet azután egészen a világháború kitöréséig az összes magyar kormányok képviseltek és amelynek alapja Ausztria-Magyarország és Németország szoros politikai együttműködése volt.

Az akkori külügyminiszternek, Beust grófnak, nem ez volt a politikája. Annakidején, mint Szászország külügyminisztere, ellenlábasa volt Bismarck törekvéseinek, hogy egész Németország porosz vezetés alatt egységesíttessék: éppen ezért Königrätz után, ahol a szászok is az osztrákok oldalán harcoltak és velük együtt szenvedtek vereséget, el kellett hagynia állását. De azért tovább is mindenképpen Bismarck politikájának meghiusítására törekedett és kétségkívül ez irányította feléje azoknak a tényezőknél figyelmét, akik őt az osztrák-porosz háború befejezése után az osztrák birodalmi kancellár állásába juttatták. A rendkívül becsvágyó, politikájában kissé könnyed felfogású férfiú a Poroszországgal szemben való revanche gondolatát tűzte ki politikája céljául és valószínűleg ebből a szempontból segítette elő Bécsből a Magyarországgal való kiegyezés létesülését is, azt vélvén, hogy Magyarország előzetes kibékítése nélkül Ausztria a poroszok ellen sohasem fog elég erőt kifejthetni. Ennek a politikai

célnak szolgálatában azon igyekezett, hogy megakadályozza Poroszországnak a Majna vonaltól délre fekvő kisebb államokkal való egyesülését és e törekvés részére igyekezett megnyerni Franciaországot is, amelynek egy egységes és erős Német Birodalom keletkezése szintén nem lehetett inyére. Az 1869. évi osztrák delegáció egyik ülésében igen tartózkodóan nyilatkozik egy esetleg Németországgal kötendő szövetség előnyéről és szembe állítja vele azokat az előnyöket, amelyekkel a monarchiára nézve a Franciaországhoz való közeledés járhatna. Egy másik beszédben, amelynek különös fontosságot tulajdonított, mert azt emlékirataiban teljes szövegében teszi közzé, székszist mutat abban a tekintetben, hogy Németország szükség esetében képes volna megtenni a monarchiának azokat a szolgálatokat, amelyeket tőle várnak és óvott attól, hogy elidegenítsük magunktól Franciaországot, „nagyon jó barátunkat,” amelytől Ausztria-Magyarország a maga keleti érdekeinek támogatását remélheti. De Oroszország barátságának megszerzésére is törekszik és már 1867-ben felkínálja Oroszországnak a párizsi szerződés bizonyos, az oroszok által sérelmesnek tartott rendelkezéseinek módosítását. Egész magatartása III. Napoleonban kétségkívül azt a benyomást keltette, hogy Franciaország, Poroszországgal való összeütközés esetében, valószínűleg számíthat Ausztria-Magyarország támogatására. Bizonyos mértékig számított is rá.

Gróf Andrassy Gyula az ellenkező politikát képviselte. Már 1867-ben, miniszterelnökké való kinevezése után, Lónyay feljegyzései szerint Bécsben tartózkodást ajánlott Napoleon császárral szemben. Szerinte Ausztriának 1866-ig Németországban elfoglalt pozíciójának visszaszerzése a monarchiának nemcsak hasznot nem hozna, de egy egyenesen káros és veszedelmes volna. Ennélfogva Beust politikájának egész tendenciáját és végcéljait helytelenítette, annál inkább, mert nézete szerint az északi és a déli németiség egyesülésének megakadályozására nincsen lehetőség. Szerinte a

monarchiának életérdeke, hogy jó viszonyban éljen Poroszországgal, legalább is olyan mértékben, hogy ez a hatalom válságos pillanatokban ne forduljon — esetleg szövetségben Oroszországgal — Ausztria-Magyarország ellen. Gramont herceg francia nagykövetet óvta attól, hogy Franciaország magát a monarchia magatartását illetően hiú ábrándokban ringassa. Megmondta, hogy Ausztria-Magyarország egy esetleges német-francia háború esetében nem támogatná Franciaországot és ha Beust az ellenkezőjét állítja, olyasvalamit ígér, amit megtartani nem tud. Andrássy szerint a Franciaországgal való együttműködés, amely Poroszországot a monarchia engesztelhetetlen ellenségévé tette volna, nagy veszélyeket idézett volna fel és ezekért az a támogatás, amelyet a monarchia francia részről a keleten kaphatna, nem nyújtana megfelelő rekompenzációt, annál kevésbbé, mert ez a támogatás tekintettel arra, hogy Franciaország Németországgal szemben elérendő esetleges hadi sikereitől függ, kétséges is. Báró Eötvös József is aggodalmakat táplált magyar szempontból a Franciaországgal való együttműködéssel szemben. Egyik 1870 augusztus 28-án Andrássyhoz intézett levelében azt írja, hogy az akkor kitört német-francia háborúban Magyarország érdeke inkább a porosz, mint a francia fegyverek győzelmét teszi kívánatossá, mert ha Poroszország vereséget szenvedne, semmi sem fogja visszatartani az osztrák köröket attól a törekvéstől, hogy Ausztriának Németországban régebben elfoglalt pozícióját visszaszerezzék, már pedig ez volna a legnagyobb csapás, amely Magyarországot érhetné. Azt az aggodalmat, hogy az egységes Németország agresszív tendenciákat követhetne a monarchia ellen, Eötvös alaptalannak tartja. Előrelátja, hogy Németország egyesítése föderatív alapon fog létrejönni, a föderatív alkotmány pedig nem lesz alkalmas arra, hogy Németország hódító politikát folytasson. Németország — mondja — mégsem foglalhatja el az egész Dunavölgyét, érdeke lesz tehát, hogy Európa ezen része egy barátságos, rész-

ben német és semmiesetre sem szláv hatalom kezében maradjon.

Ez volt a magyar vezető államférfiak felfogása, amikor 1870 július 17.-én Franciaország háborút üzent Poroszországnak. A következő napon Bécsben az uralkodó elnöklété alatt koronatanács ült össze. Beust azt javasolta, hogy a monarchia várakozó álláspontra helyezkedjék és egyelőre ne lépjen ki a passzivitásból, míg Andrassy nyílt és határozott semlegességi nyilatkozat mellett foglalt állást. Beust ezt ellenezte, mert szerinte Franciaország ellenséges lépésnek tartaná a semlegességet, amely Poroszországnak lehetőséget nyújtana arra, hogy egész haderejével Franciaország ellen forduljon. Beust nézete az volt, hogy Franciaország győzelme nem veszélyeztetné a monarchia érdekeit, sőt a keleti érdekek szempontjából egyenesen előnyös volna, míg Poroszországtól a monarchia semmi jót nem várhat. Andrassy azzal felelt, hogy a monarchia semlegességi nyilatkozata megnyugtató Poroszországot, úgy hogy a monarchiának ez országhoz való viszonya egy porosz győzelem esetén annál szívélyesebb lesz. Ami pedig Franciaországot illeti, teljesen közömbös, hogy a monarchia semlegesnek nyilvánítja-e magát vagy pedig passzív marad, mert mindkét lépés egyaránt a monarchia ellen fogja hangolni Franciaországot. Ezt csak abban az esetben lehetne elkerülni, ha a monarchia Franciaországgal szövetségre lépne a poroszok ellen, ezt pedig senki sem ajánlhatja.

A koronatanács Andrassy álláspontjához járult hozzá és a fegyvertelen semlegesség mellett döntött. Az uralkodónak ilyértelmű állásfoglalására valószínűleg az a körülmény is hatással volt, hogy a monarchia fegyveres ereje akkor nem volt harcrakész állapotban. Schäffle emlékirataiban elmondja, hogy az uralkodó a francia hadüzenet után magához rendelte John hadügyminisztert és kérdést intézett hozzá a hadsereg állapotát illetőleg. John három napot kért a helyzet tanulmányozására és aztán határozottan kijelentette, hogy az osztrák-magyar haderő

nincs harcrakész állapotban. Erre a császár úgy döntött, hogy a monarchiának minden akciótól tartózkodnia kell.

Andrássy állásfoglalása Magyarországon általános helyesléssel találkozott. A közhangulat rokonszenve megoszlott ugyan Franciaország és Poroszország között, de az összes pártok egyetértettek abban, hogy a monarchiának semlegesnek kell maradnia. Andrássy a képviselőházban egy interpellációra adott válaszában már július 13.-án kijelentette, hogy a monarchia a francia-német konfliktusban csak a béke megóvásának álláspontjából van érdekelve. Június 16.-án a szélsőbal nevében Madarász József kéri annak határozott kijelentését, hogy Ausztria-Magyarország meg fogja őrizni teljes semlegességét. Július 19.-én pedig a balközép nevében Tisza Kálmán jelentette ki, hogy Magyarország érdekei a legteljesebb semlegességet, még pedig a fegyvertelen semlegességet követelik meg és azt a kívánságot nyilvánította, hogy a kormány sem Franciaország iránt érzett szimpátiája, sem a Németországban bírt régi pozíció visszaszerzésének vágya által ne csábíttassa magát olyan cselekedetre, mely az országot a német nép ellenségének tüntethetné fel. Andrássy július 28.-án válaszol, kijelentvén, hogy a monarchia meg fogja őrizni semlegességét és ennek nem fog agresszív élt adni egyik állammal szemben sem. Ez a nyilatkozat az összes pártokat kielégítette. A főrendiház, ahol gróf Szécsen Antal jelenti ki, hogy bár nem rajong Németországért, mégis tisztában van azzal, hogy a német egységet meggátolni nem lehet és azt nem is tartja Ausztria-Magyarország szempontjából veszedelmesnek, — szintén egyhangulag helyeselte a kormány magatartását.

Beust azonban nem adta fel a reményt, hogy Poroszország ellen irányuló politikáját érvényre fogja juttatni. Állandó összeköttetést tartott fenn azokkal az osztrák körökkel, amelyek azt szerették volna, hogy a monarchia Franciaországot fegyveresen is támogassa és Oroszországgal is bizonyos eszmecserékbe bocsát-

kozott. Poroszország ellenfeleinek reményei akkoriban arra irányultak, hogy egy osztrák-magyar-orosz szövetség még meggátolhatná a német fegyverek diadalát, melyet sokan aggályosnak tartottak, hisz még Lónyay is hajlani látszik e felfogás felé, mert egy ízben annak a politikai éleslátásról tanúskodó aggodalmának ad kifejezést, hogy Poroszország diadala egész Európa fegyverben tartására fog vezetni, ami lehetlenné tenné Magyarország pénzügyi és gazdasági felvirágzását. Andrássy nincs beavatva Beust akcióiba. Csak amikor augusztus végén Oroszország csapatokat koncentrált Varsó körül, javasolta Beust is, hogy a monarchia egy 250.000 főből álló hadsereget állítson fel a célból, hogy a békekötésnél érdekeit hathatósabban képviselhesse.

Augusztus végén ezt a javaslatot egy Bécsben tartott közös minisztertanács vitatja meg. Beust azt ajánlotta, hogy a monarchia az Oroszországból kapott előzékeny nyilatkozatokra hasonló előzékenységgel válaszoljon és törekedjék Oroszországgal együtt mediációra Franciaország területi integritása érdekében. Andrássy óvatosságra intett Oroszországgal szemben és kételkedett Oroszország közeledésének őszinteségében és állandóságában. Ausztria-Magyarország természetes feladata — mondotta, — hogy védőfalul szolgáljon az orosz expanzió ellen. Amíg ennek a feladatának megfelel, nagy fontossága van az európai egyensúly szempontjából. Nem támasztott kifogást az ellen, hogy a monarchia Franciaország területi integritása érdekében lépéseket tegyen, de nézete szerint abban az esetben, ha Poroszország Elzász-Lotaringiát Németországba bekebelezni óhajtaná, a monarchiának nem érdeke, hogy ezt megakadályozza. A minisztertanács nem határoz véglegesen, de néhány nappal később megjön a francia hadsereg sedan-i kapitulációjának híre, amely Beust terveit tárgytalanokká tette.

Andrássy ilyformán álláspontját — a magyar álláspontot, — Ausztria-Magyarország külpolitikájában érvényre juttatta és elsősorban az ő érdeme volt, hogy a monarchia a francia-német

háborúban mindvégig megőrizte a maga semlegességét, ami lehetővé tette a monarchia és Németország későbbi messzemenő közeledését. Ennek a politikának gyümölcsei mutatkoztak november vége felé, amikor Schweinitz porosz követ Bismarck nevében Beust gróf előtt annak az óhajnak ad kifejezést, hogy az új német birodalom és Ausztria-Magyarország egymáshoz való viszonya barátságosan alakuljon és december 14.-én hozzátette, hogy Németország, amelynek nemzeti törekvései immár kielégítést nyertek, a legbarátságosabb viszonyt akarja Ausztria-Magyarországgal fenntartani. Beust december 26.-án válaszolt meleg hangon — bár aligha szívből jövő érzésekkel. A Német Birodalomhoz való közeledést az összes magyar pártok ezúttal is helyesléssel fogadják és csak a nemzetiségek foglalnak ellene állást. 1871 január 19.-én, egy nappal a német császárságnak Versailles-ben történt proklamálása után, Stratimirovics szerb nemzetiségű képviselő azt mondja, hogy a bécsi és berlini külügyi hivatalok közötti jegyzékváltás német szellemtől van áthatva, mert hiszen a közeledés főindokául német érdekekre hivatkozik, holott Magyarországot és szomszéd népeit a pangermanizmus megerősödése komolyan veszélyezteti. Szerinte ez a közeledés „a szabad Magyarország természetes szövetségesét, a szabad Franciaországot, amely iránt Magyarországon az összes nemzetiségek a legőszintébb rokonszenvvel vannak eltelve,” sajnálatos módon el fogja idegeníteni Magyarországtól. Andrassy január 26.-án azzal válaszol, hogy a jegyzékváltás egyedüli célja a német birodalomhoz való jó és barátságos szomszédi viszony megteremtése és hogy ebben „valami germanizáló veszélyt, mely akár Magyarországot, akár a szomszéd népeket fenyegethetné”, nem lát.

A 48-as párt helyesli ugyan a Németországhoz való közeledést, de ezt igyekszik bizonyos osztentatív franciabarát nyilatkozatokkal ellensúlyozni. Interpellációkban már novembertől kezdve intervenciót sürgetett Franciaország érdekében és februárban azok

a törvényhatóságok, amelyekben a 48-as párt van többségben, petíciókban fordulnak a kormányhoz, amelyekben Franciaország megcsonkításának megakadályozására diplomáciai intervenciót kérnek. Irányi Dániel a képviselőházban ugyanezt az álláspontot képviseli, határozottan kiemelve, hogy azért ő is barátja Németország egyesülésének és a Németországgal való szövetségnek. Egy indítványával kapcsolatban, amelyben helytelenítettetni akarta, hogy a kormány semmiféle lépést nem tett Elzász és Lotaringia annexiójának meggátlására, márciusban nagy külpolitikai vita folyik le a képviselőházban. A Deák-párt és a balközép helyeselte a kormány politikáját, amelynek alátámasztására Tisza Kálmán még arra is figyelmeztetett, hogy Ausztria-Magyarországnak Németország ellen való állásfoglalása a német birodalmat Oroszország karjaiba hajtaná. A szélsőbal szónokai, Irányi, Simonyi, Kállay Ödön, Franciaországot vették védelembe és elítélték Elzász-Lotaringia annexióját, amely szerintük a béke állandóságát veszélyeztette. A nemzetiségi képviselők határozottan állást foglalnak minden Németország felé való közeledés ellen és a román Babes sajnálkozik azon, hogy Ausztria-Magyarország nem akadályozta meg a német fegyverek győzelmét, amely Magyarországra és a magyar-román nemzetre veszélyessé válhatik. Szerinte a német egységnek nincs célja, nincs jogosultsága és nincsenek korlátai. Előbb vagy utóbb Németország ki fogja nyújtani kezét a többi németlakta területek után is. Andrassy felhasználta az alkalmat arra, hogy a kormánynak a német-francia háború folyamán elfoglalt álláspontját mégegyszer igazolja. A képviselőház a kormány politikáját nagy többséggel helyeselte.

Az a befolyás, amelyet Magyarország ebben az időben a monarchia külpolitikájára gyakorolt és amely az európai politika alakulására nagy kihatással volt, Magyarországot elégedettséggel és büszkeséggel tölthette el és nagy mértékben alkalmas volt a kiegyezési politika igazolására. Magyarország évszázadok óta

nem tudta akaratát és érdekeit az európai politikában ennyire érvényesíteni, mint ezúttal és ezt mindvégig békés szellemben tette.

A magyar államférfiaknak a német-francia háborúval kapcsolatban felmerült kérdésekhez való állásfoglalása világosságot vetett az új Magyarország külpolitikai törekvéseire. Nemsokára ezután Magyarországnak annak az álláspontnak kifejtésére is alkalmá nyílt, amelyet a monarchia másik államában, Ausztriában, felmerült belpolitikai problémákkal szemben elfoglalt. Ez az alkalom akkor következett be, amikor a Hohenwart elnöklete alatt állt osztrák kormány az osztrák alkotmányos élet alapvető kérdéseit érintő reformjavaslatokkal állt elő.

Ausztria belviszonyai 1867 óta a cseheknek az új alkotmánnyal szemben tanúsított ellenállása miatt nem tudtak rendbe jönni. A csehek a magyar közjog elismerése után elérkezettnek látták az időt arra, hogy most már a maguk részéről is kieszaközöljék saját közjogi követeléseik teljesítését. Az a lehetőség, hogy ezt a céljukat el fogják érni és hogy ezzel a monarchia dualisztikus alkotmánya föderalisztikus alkotmánnyá válhatnék, állandóan nyugtalanította a magyar államférfiakat, hisz a dualizmusról való koncepciójuk mindig az volt, hogy a monarchiának a német vezetés alatt álló Ausztria és a magyar hegemonia alatt álló Magyarország paritásos összekapcsolásából kell állania, és attól is tartottak, hogy Ausztriának egyes kisebb nemzeti egységekre való feloszlása megerősíthetné a magyar nemzetiségek hasonló irányú törekvéseit is. Ezt az álláspontot Szlávy József, a későbbi magyar miniszterelnök, egy Schäßle-vel folytatott beszélgetésben egészen nyílan kifejezésre juttatta és ezt az álláspontot képviselte Lónyay is, aki azonban hozzátette, hogy az ausztriai németiségnek — hogy jobban megállhassa helyét — meg kell szereznie a maga részére a lengyelek támogatását is. Egy centralista Magyarország, amely egy föderalisztikus Ausztriával

dualizmusban állt volna, magyar szempontból alig volt elképzelhető.

Osztrák részen ez a felfogás nem volt ilyen általános. Az osztrák Potocky-kormány utakat és módokat keresett a cseh kérdésnek engedmények útján való megoldására és egy 1870 szeptember 27.-én kelt leiratban az uralkodónak cseh királlyá való megválasztását is — de csak a fennálló alkotmányon belül — kilátásba helyezte. A csehek azonban egyedül ezzel nem elégedtek meg. Törvénytelennek mondták az osztrák birodalmi tanácsot, megtagadták a tanácskozásaiban való részvételt és állandóan követelték az alkotmánynak föderalisztikus szelvényben való átalakítását. A Potocky-kormány erre, látva, hogy a csehekkel való kiegyezésre irányuló minden törekvése hiábavaló és hogy a birodalmi gyűlés mindkét házának német többsége ellene fordul, 1870 november 23.-án lemondott és gróf Hohenwart Károly új kormányt alakított.

Már Potocky idejében egészen bizalmasan tárgyalások folytak az uralkodóval az osztrák államnak olyan újjászervezéséről, amely a csehek óhajainak teljesítését, azaz a cseh közjog elismerését és az uralkodónak Csehország királyává való megkoronáztatását lehetővé tette volna. A gondolat az osztrák konzervatív, feudális és klerikális körökből indult ki. 1870 október 24.-én Schäffle osztrák miniszter megbízást kapott arra, hogy ennek a csoportnak programját az uralkodónak előadja. Schäffle kiindulópontja az volt, hogy Ausztriának a németekre és magyarokra, valamint az „Oroszországgal szemben Ausztria védelme alatt önállóan individualizálódó nyugati és déli szlávokra” kell támaszkodnia. A magyarok — mondta — a monarchia egyedüli nemzete, amely nem hajlik valamilyen külföldi gravitációs központ felé. Nem tagadható ugyan, hogy az 1867. évi kiegyezés Magyarország túlsúlyát alapította meg és közeli lehetőségnek kell tartani, hogy a magyarság ezt a túlsúlyát, Ausztria katonai helyzetének

nagy kárára, a többi nemzetiségek elnyomására fogja felhasználni, de mivel Magyarországot Bécsből kormányozni nem lehet, ezt a veszélyt nem lehet elhárítani sem a kiegyezés megbolygatásával, sem újabb németesítési kísérletekkel, hanem csakis azzal, ha a magyar praeponderancia megfelelő ellensúlyt kap. Ilyennek tekinti Schäßfle az összes osztrák népek egymásközti békéjének az uralkodó védelme alatt való helyreállítását, amelynek első előfeltétele a németek és csehek közötti kiegyezés.

A csehekkel való kiegyezés gondolatát Hohenwart gróf 1871 augusztusában hozta Andrásy tudomására, aki osztrák kollegáját óvta attól, hogy idevonatkozó tervét mint saját javaslatát terjessze elő vagy az uralkodót lekösse mellette és azt ajánlotta, hogy ezek a javaslatok mint a csehek kívánságai terjesztessenek a birodalmi gyűlés elé. Ám azért nem foglalt még határozottan állást ellenük. Ausztriában olyan pohárból akarnak inni — mondta —, amelyben nemes tokaji bort sejtének; ő a maga részéről ugyan meg van győződve arról, hogy hitvány karcos bor van a pohárban, de ha ezt a poharat el akarná venni és ki akarná önteni, ezzel csak azt a vádat vonná magára, hogy azokat, kik belőle inni akartak, a tokaji bor élvezetétől fosztotta meg. Ilyenformán a dolgok egyelőre tovább fejlődtek a maguk útján. Október 7-én a cseh tartománygyűlés kidolgozta az u. n. „alapszabályokat” (Fundamentalartikel) és ezeket felirat kíséretében az uralkodó elé terjesztette. Beust, aki az akciót nem helyeselte és aki emlékiratban foglalt állást az alapszabályok ellen, rábírta az uralkodót, hogy végleges állásfoglalása előtt hallgassa meg Andrásy véleményét is. Október 16-án Beust, Kuhn hadügyminiszter, Lónyay és a külügyminiszterium két osztályfőnöke értekezletet tartanak és ezen különböző szempontokból kiindulva, de lényegében egyetértően az alapszabályok ellen foglalnak állást. Lónyay ekkor Deák Ferencre is hivatkozik, aki egy nappal előbb Pesten kijelentette, hogy a cseh kívánságok között több olyan

is van, amely nézete szerint a kiegyezéssel nem egyeztethető össze. Este Andrássy is Bécsbe érkezett azzal a szándékkal, hogy lehetőleg meg fogja kísérelni az ellentétek kiegyelítését. A király október 17.-én kihallgatáson fogadja őt, a következő napon mindkét miniszterelnök együttesen jelenik meg előtte, október 20.-ra pedig az uralkodó koronatanácsot hív össze. Itt Andrássy kijelenti, hogy szerinte a monarchia legelső és legfontosabb érdeke a kiegyezés sértetlen megóvása. Az alapcikkeknek az a kijelentése, hogy Csehország utólag bizonyos feltételek mellett megadja a kiegyezéshez hozzájárulását, nem fogadható el. Az osztrák urakházának minden komoly indok nélkül kilátásba vett eltörlése teljesen megváltoztatná a delegációknak a kiegyezésben szabályozott összeállítását. Egyáltalában nem közömbös, hogy ki választja a delegációkat, aminthogy Ausztriára nézve sem mindegy, hogy a delegációkat a magyar képviselők választják-e avagy pedig a magyar vármegyék. Ezért megengedhetetlen, hogy Csehország a maga delegátusait úgy mint ezt az alapcikkek tervezik, külön válassza meg. Ezt a példát csakhamar utánozná Galicia és Tirol, de talán Horvátország is, ezzel pedig az államegység teljesen felbomlanék. Beust főleg a külügyi politika szempontjából tett ellenvetéseket az alapcikkek ellen. Annak lehetőségére mutatott rá, hogy a csehekkel való kiegyezés folytán az osztrák németek távol fogják tartani magukat a delegációktól, ebben az esetben pedig a delegációk többsége esetleg olyan nemzetiségekből fog kikerülni, amelyeknek felfogása merő ellentétben áll azzal az iránnyal, amelyet a monarchiának külpolitikájában követnie kell. Már az érvényben levő alkotmány is fölötte néhezze teszi az erélyes, egységes és állandó külpolitika folytatását, a külpolitika intézésére befolyással bíró tényezők szaporítása azt teljesen lehetetlenné tenné.

E súlyos érvekkel szemben Hohenwart gróf csak erőtlenül válaszol, ennek ellenére azonban az uralkodó még ingadozik. Októ-

ber 23.-án Andrássy kihallgatásra jelentkezik és előadja, hogy a közte és Hohenwart gróf közötti ellentétek áthidalhatatlanok. Ő maga a dualizmus álláspontján áll, Hohenwart föderalista álláspontot képvisel. Ha Hohenwart javaslatai elfogadtnának, ő nem adhatná oda nevét a bennük megnyilvánuló politikához, amely nem egyeztethető össze az 1867-ben elfoglalt alappal és ezért erre az esetre beadja lemondását. Másnap az uralkodó Hohenwart ellen döntött, aki a következő napon a miniszterelnökségről lemondott. A csehek elkeseredve passzívitásba léptek és 1879-ig nem jelentek meg a birodalmi gyűlésen. A rend Csehországban a folytonos nemzeti irányú zavargások folytán csak a legerélyesebb rendszabályokkal volt fenntartható.

Ma, amikor tudjuk, hogy a világháború szerencsétlen kimene-
telének legfőbb okai közé az tartozott, hogy Ausztria a cseheket nem tudta kibékíteni, felmerülhet az a kérdés, hogy a Hohenwart-féle kísérlet sikere nem teremtett volna-e megfelelőbb viszonyokat Ausztriában. Bizonyosra vehető, hogy ez nem történt volna meg. Tekintettel azokra az éles ellentétekre, amelyek a csehek és a csehországi németek között fennálltak, a csehek kielégítése eltaszította volna az államtól a németeket, ami Ausztria szempontjából a kisebbik veszélynek a nagyobb veszéllyel való felcserélését jelentette volna, de súlyos bonyodalmakat okozott volna a közös ügyek kezelésében is. A csehek különállása kétségkívül megerősítette volna a monarchia egyéb szláv népeit, aminek folytán vagy hasonló engedményeket kellett volna nekik tenni, vagy pedig elkeseredésük és ennek nyomán irredentájuk még fokozódott volna. Az első út a monarchia önkéntes felbomlását jelentette volna, a másik nem háritotta volna el a világháború után Ausztriában bekövetkezett katasztrófát, sőt talán siettetten volna. Hohenwart politikai koncepciójához hasonló elgondolásokkal még későbbi időkben is fogunk találkozni — leginkább Ferenc Ferdinánd trónörökös körében, — de a magyar nemzet álláspontja

ekkor is ugyanaz lesz, amelyet Andrásy 1871-ben elfoglalt és sikerrel érvényesített.

A magyar ellenzék sajtóságosképpen nem fogadta osztatlan örömmel a magyar álláspontnak ezt a fényes győzelmét. Október 28.-án Helfy Ignác, 30.-án Tisza Kálmán intéz interpellációt a kormányhoz. Az ellenzék egyfelől az osztrák belügyekbe való beavatkozást látott Andrásy eljárásában és annak az aggodalmának adott hangot, hogy Ausztriában ezt az esetet precedensül fogják fehasználni arra, hogy adandó alkalommal Magyarország belügyeibe is hasonlóan avatkozzanak bele, másfelől attól is tartott, hogy Andrásy fellépése Magyarországnak Ausztriában, — kivált a cseheknél, — ellenségeket szerzett. Andrásy az aggodalmakra adott válaszában azt mondta, hogy ő a bécsi tanácskozásokon mint a korona tanácsadója, meghívásra vett részt és hogy különben is az a kérdés, amelyről ott szó volt, nem volt osztrák belső kérdés, hanem a monarchiát érintő kérdés.

Ez volt Andrásynak utolsó, a képviselőházban tartott felszólalása. Néhány nappal Hohenwart gróf lemondása után Beust kancellár, aki már régebb idő óta érezte, hogy nem bírja teljesen az uralkodó bizalmát, lemondott állásáról. Az uralkodó erre eltörli a birodalmi kancellári állást, amely Magyarországnak mindig szemet szűrt és november 14.-én Andrásy Gyula grófot nevezi ki külügyminiszterül.

Andrásy fényes sikerekben és fontos eredményekben gazdag magyarországi kormánytevékenysége ezzel véget ért. Mint miniszterelnök azokon a területeken érte el a legnagyobb sikereket, amelyeken egyénisége otthonos volt. A kiegyezés végrehajtása, a horvát kiegyezés megkötése, a külügyi kérdésekhez való állásfoglalása és a monarchia föderalisztikus átalakítására vonatkozó kísérletek megakadályozása körül annyi éleselméljűséget és ügyességet, oly biztos ítéletet és ügyes kezet mutatott, mint előtte vagy utána egyetlen magyar államférfiú sem. Azokon a terü-

leteken ellenben, amelyek érdeklődési körétől távol estek és amelyek sajátos tehetségei nem tudtak annyira érvényesülni, kivált a belső közigazgatás terén, kormányzása nem volt ment hibáktól és hiányosságoktól és ezek lassanként a Deák-párt gyengülésére vezettek. Ez a párt akkor, amikor Andrássy a kormánytól megvált, — ami a pártra nézve is nagy csapás volt, — már nem foglalta el távolról sem ugyanazt a pozíciót, mint a kiegyezés elfogadása idejében, pedig azóta alig öt esztendő telt el. Ez azonban mitsem változtat azon, hogy Andrássy kormányzata az újkori magyar történet legfényesebb korszaka volt.

A LÓNYAY-KORMÁNY

A NDRÁSSY utódeként a magyar kormány élén egyedül Lónyay Menyhért jött tekintetbe, aki 1870 elején a pénzügyi tárcát átadta Kerkapoly Károlynak és helyette a közös pénzügyminiszteri állást vállalta el és akit a király röviddel ezelőtt grófi rangra emelt. Nem volt ugyan rokonszenves egyéniség és nem volt népszerű, de az 1867-ben megalakult első alkotmányos kormány miniszterei közül Andrásyn kívül leginkább ő mutatott képességet önálló elhatározásokra és azok megvalósítására, mióta pedig Eötvös meghalt és Horvát Boldizsár elkedvetlenedve háttérbe vonúlt, egyedül ő maradt meg azok közül, akik a kiegyezési tárgyalásokban magasabb államférfiúi képességeket mutattak: biztos iudiciumot, alapos szakismereteket, tisztánlátást a politikában ható erők felismerésében, akaraterőt és ügyességet a politikai célok érvényesítésében és tájékozottságot a parlamenti élet ama veszedelmes szírtjeiről, amelyeken a kormány hajóját lehetőleg sértetlenül kellett keresztülvizetni. Mint a kormány elnöke ezekről a képességekről sajátosképen kevésbé tett tanúbizonyságot. Lónyay mindig számított arra, hogy ő lesz Andrásy utóda és mivel a király bizalmát is bírta, aminek fontosságáról a kiegyezés utáni időben általában jobban voltak meggyőződve, mint később, minden tekintetben a legalkalmasabbnak látszott a kormány vezetésére.

Egyéniségéről kortársai nem nyilatkoznak mindig rokonszenvesen. Szemére hányják, hogy mértéktelenül önhitt és nem

tűr ellentmondást, hogy mindég saját feje szerint cselekszik és környezetéből távol tartja az önállóan gondolkodó fejeket és hogy munkatársait csak holt eszközöknek tekinti saját akaratának érvényesítésére. Hibájául rójják fel, hogy a személyes érintkezésben gőgös, hogy a szeretetreméltóság teljesen hiányzik benne és hogy nem tud magának barátokat szerezni. Mint szónok sem volt kiváló. Igen gyorsan beszélt, úgy hogy helyenként meg sem lehetett érteni, ismétlésekbe bocsátkozott, amelyek beszédeinek meghallgatását fárasztóvá tették, gesztusai túlságosan élénkek voltak és gyakran elvesztette a fonalat. De kitűnő volt mint adminisztrátor. Amikor 1867-ben a magyar pénzügyminiszterium vezetését átvette az adóhátralékok 45 millió forintra rugtak, a pénzügyi közigazgatás korrump volt, a nép a hosszú alkotmányos küzdelem folyamán, amikor az adók meg nem fizetése hazafias érdem volt, jóformán elszokott az adófizetéstől és az állami birtokok nem hoztak jövedelmet, sőt állami hozzájárulásokra volt szükségük. Lónyay abban az aránylag rövid időben, amelyet a pénzügyminiszterium élén töltött, rendet hozott az államháztartásba. Újjászervezte a pénzügyi közigazgatást és fegyelmet teremtett benne, az adóhátralékok lassan csökkentek, a költségvetések felesleggel zárultak és az állam hitelképessége is fokról-fokra megerősödött. Ha nem tartozott is a nagy pénzügyi lángelmék közé és ha nem is voltak mély és eredeti elgondolásai, de ügyes volt, takarékos, otthonos a pénzügyi kérdések terén és sohasem jött zavarba, ha egyes felmerülő nehézségeket valamilyen ötlettel át kellett hidalnia.

Bizonyos mértékben gyengítette Lónyay helyzetét az a viszony, amely közte és Deák Ferenc közt fennállt. Deák becsülte Lónyay tulajdonságait, de bensőleg soha nem állt hozzá közel. A nyugodt, óvatos, minden kérdést kétszer megfontoló és a jog szempontjából latolgató Deák és a folyton aktív, mozgékony, tigyelmét százfelé szétforgácsoló, mindig a hasznosra és célsze-

rúre törekvő, nyugtalan és szenvedélyes Lónyay túlnagy ellentétek voltak, semhogy egymással rokonszenvezhettek volna. Ehhez egy további körülmény jött. Lónyay olyan jó üzletember hírében állt, aki ezt a tehetségét nemcsak az ország hasznára, de saját javára is érvényesíti. Fáradhatatlanul gyarapította saját vagyonát és merész tervekbe és spekulációkba bocsátkozott, amelyek a mindig önzetlen Deák szemében ellenszenvesek voltak. Hogy Deák mennyire idegenkedett Lónyaytól, kitűnik abból, hogy mikor egyszer, még Andrásy miniszterelnöksége alatt, valaki szóba hozta, hogy Andrásy utóda csak Lónyay lehet, Deák azt mondta, hogy ezt az országra nézve szerencsétlenségnek tartaná. Később beletörődött Lónyay kormányelnökségébe, de nem melegedett fel iránta. Deák felfogása azonban a magyar politikai életben még mindig nagy súllyal esett latba. Feltétlen tekintélye volt a kormánypártban és ha valamiről véleményt mondott, a többség ez előtt mindig meghajolt. Ez a nagy befolyása már Andrásy idejében is észlelhető volt, — Lónyay maga panaszkodik miatta, — de akkor nem voltak hátrányos következményei. Andrásy teljes mértékben bírta Deák bizalmát és ha szükséges volt, még ő vele szemben is érvényesíteni tudta akaratát, azzal fenyegetvén, hogy lemond, üljön Deák a helyére és csinálja a dolgokat jobban. Hogy Lónyay hasonló viszonyba kerülhessen Deákkal eleve ki volt zárva és állása nem is volt sohasem eléggé szilárd arra, hogy saját akaratát esetleg Deákkal szemben is végrehajtsa.

Lónyay, — aki különben elődének összes minisztereit átvette, — elsősorban a Deák-pártban mutatkozó bomlás megállítását tűzte ki célul maga elé. Azok a félrendszabályok és örökös kompromisszumok, amelyekre a kormánypárt Andrásy idejében a belső politikában szorítkozott, nem voltak alkalmasak arra, hogy a nagy tömegeket és pártokat elvonják a közjogi jelszavaktól. Határozott politikai irányt viszont a Deák-párt a belpolitikai

kérdésekben nem követhetett, mert ezzel felidézte volna a párt felbomlásának veszélyét. Mivel pedig a párt széttöredezése veszélyeztette volna azt a nyugalmi állapotot, amely a kiegyezés óta Magyarország és Ausztria, illetve Magyarország és az uralkodóház között fennállt, a párt mégis csak félrendszabályokra és kompromisszumokra kényszerült és tartani lehetett attól, hogy lassanként annak a csalódásnak fog áldozatául esni, amelyet eszmeszegénysége és tétlensége mindenütt kiváltott. Ezt a circulus vitiosust akarta Lónyay keresztültörni, amikor kettőre törekedett: egyfelől arra, hogy a közjogi ellenzékét lehetőleg meggyengítse, másfelől arra, hogy a Deák-párton belül olyan egységes csoportot formáljon, amely önmagában is elég erős volna gyökeres reformok foganatosítására, úgy hogy a kormánynak nem kellene mindig a többség különféle frakcióival számot vetnie. Ezt a kettős célt Lónyay a választások útján akarta elérni, e célból azonban szüksége volt olyan új választótörvényre, amely alkalmas lett volna arra, hogy a kormánynak a választótömegekre való befolyását megerősítse.

A választótörvényjavaslat 1871 november 9.-én, öt hónappal az országgyűlés mandátumának lejárta előtt került a képviselőház elé. Tóth Vilmos belügyminiszter, aki benyújtotta, kemény és kiméretlen pártember volt, aki teljesen meg volt győződve arról, hogy az akkori többség fenntartása és megerősítése az ország elsőrangú érdeke és aki ezért nem riadt vissza semmitől ami ezt a célt szolgálta. A törvényjavaslat különben nem törekedett a régebbi magyar választási törvénynek valamilyen rendszeres és gyökeres újjáalakítására, fenntartotta a cenzust, a kerületi beosztást nem bolygatta meg és pusztán csak foltozgatások útján akarta a kormánynak befolyását növelni. Az ellenzék részben ezért, de részben talán azért is, mert közvetlenül a választások előtt különösen szükségét látta egy hangulatkeltő parlamenti sikernek, a legélesebb ellenállást fejtette ki a javaslattal

szemben. Kétheti vita után a képviselőház 1872 március 5.-én 182 szavazattal 140 ellen a javaslatot általánosságban elfogadta ugyan, ekkor azonban a szélsőbaloldal egyik vezére, Helfy Ignác, felállt és bejelentette, hogy pártjának 32 tagja becsületszóval kötelezte magát a javaslat törvényerőre emelkedésének megakadályozására és hogy ennél fogva az „agyonbeszélés” taktikájához fognak folyamodni.

Tekintettel arra, hogy a magyar házszabály a szólásszabadságot semmi tekintetben nem korlátozta, az ellenzéknek nem okozhatott különösebb nehézséget, hogy a 104 szakaszból álló javaslatnak az országgyűlés mandátumának lejártáig, — április 16.-ig — való letárgyalását lehetetlenné tegye. Lónyay megkísérli ugyan a szélsőbaloldal kifárasztását, amikor március 6.-án elhatároztatja, hogy a képviselőház ezután naponta két ülést fog tartani, de ezzel csak azt éri el, hogy most már a balközép többsége is Tisza vezérlete alatt csatlakozik az obstrukcióhoz. A kormánypárt és a balközépnek ama tagjai, akik az ellenzék magatartását nem helyeslik, — ezek közé tartozik Ghyczy Kálmán is, aki éppen ebben a napokban kezd bensőleg elidegenedni saját pártjától, — tehetetlenül áll szemben az obstrukcióval, amelyben a skrupulozus Somssich Pál az elnöki székből szintén nem tud megbirkózni. Az ülések végtelen hosszú beszédekkel és jelentéktelen kérdések feletti névtelen szavazásokkal, valamint apróbb és nagyobb botrányokkal telnek el. Tisza kijelenti, hogy naponta tízszer is fog szavazást kérni arról, hogy az ülés befejeztessék-e és egy ízben éjfélkor még arról szavaznak, hogy az ülés 10 órakor, — tehát két órával előbb, — befejezendő-e, vagy nem. Minden közvetítési kísérlet meghiusul, mert az ellenzék az obstrukció beszüntetését a kormányjavaslat visszavonásától teszi függővé. Végre április 12.-én, négy nappal a parlament berekesztése előtt, elintézését nyer a javaslat — első szakasza. A többi 103 szakaszra egyáltalán nem kerül sor és a választási törvényjavaslattal együtt

76 más törvényjavaslat is elintézetlenül maradt a ház asztalán. A Deák-párt veresége nyilvánvaló, — de vele együtt súlyos sebeket kapott a parlamentarizmus is. A parlamentarizmus lényegét, amely a kölcsönös meggyőzésen nyugszik, az ellenzék megfojtotta a parlamentarizmus formáságainak segítségével. A kormányjavaslatból kiolvasott erőszakos szándékok ellen az ellenzék nyílt és leplezetlen erőszakkal válaszolt, amivel szemben a kormány a választásokon megint csak fokozott erőszakkal védekezett.

Az adott körülmények között Lónyaynak meg kellett kísérelnie, hogy kettős célját, — az ellenzék visszaszorítását és saját híveinek megerősítését — a régi választási törvénnyel közelítse meg, azoknak a lehetőségeknek fokozott kihasználásával, amelyek abban a választók befolyásolására kínálkoztak. Ha 1869-ben kormánypárt és ellenzék vetekedtek a választások eredményének mesterséges befolyásolásában, ezúttal nem lehetett kétséges, hogy a kormány az, amely erőszakosabb eszközöket alkalmaz. Mindenekelőtt a választói névjegyzékek összeállításával megbízott megyei központi választmányokra igyekezett hatást gyakorolni. Ahol ezek többsége kormánypárti volt, ott ennek a pártnak érdekei szerint állították össze a választói lajstromokat; esetleges felebbezéseket a belügyminiszter egyszerűen elutasított. Ahol viszont a központi választmányok többsége az ellenzék felé hajlott, ott a kormány a főispán útján nyújtott be felebbezéseket a választói jegyzékek ellen, amelyeknek a miniszter mindig helyt adott. A kormánypárt jelöltjeinek a választási költségek fedezésére jelentékeny pénzüsségeket bocsátottak rendelkezésre, magánál a választási aktusnál a legkülönbözőbb fortélyokat vették igénybe. Lónyay önmaga előtt talán azzal indokolta ezeket a választási visszaéléseket, hogy csak egyetlen egyszer lesz rájuk szüksége, mert ha ezúttal sikerre vezetnek, olyan viszonyokat fog teremteni, amelyek mellett pártja a következő választásokon ily hatalmi eszközök felhasználása nélkül is többséget fog kapni.

Ez a menség azonban nem állja ki a komoly kritikát. A választók demoralizálása felidézte azt a veszélyt, hogy az, aki egyszer pénzt kapott szavazataért, a jövőben fokozott mértékben lesz hajlandó az ellenzékhez csatlakozni, ha újból nem fizetik meg. Mivel azonban a kormánypárt és a kormány nem tudott vagy nem akart a parlamentarizmus szempontjából egyedül helyes álláspontra helyezkedni, hogy a többségnek mindig érvényesülnie kell, más politika lehetetlennek látszott.

Dacára azoknak az erőszakos módszereknek, amelyeket a kormány a választók befolyásolására felhasznált, Lónyay nem tudta elérni célját, mert az 1872 július végén lefolyt választásokban a Deák-párt többséget kapott ugyan, de sem az ellenzék nem semmisült meg, sem a Deák-párton belül nem alakult ki Lónyay személyes híveinek olyan jelentős csoportja, amely akaratát a párt többi frakciójától függetlenül érvényesíthette volna. A Deák-párt 19 mandátumot nyert, úgy hogy az új képviselőházban 245 tagból állt, a balközép 116, a 48-as párt 38 mandátumot kapott. A fővárosban a Deák-párt jól megállta helyét, de tért vesztett a tulajdonképpeni magyarlakta vidékeken: az Alföldön, a Székelyföldön és a Dunántúli megyékben. A párt elsősorban a vegyes nemzetiségű kerületekre támaszkodott és ez azután állandóan így is maradt. Mint a politikai élet új szereplői jelennek meg a képviselőházban a jobboldalon: a fiatal gróf Apponyi Albert, akire oly fényes politikai jövő vár, Lukács Béla későbbi kereskedelmi miniszter, Szögyény-Marich László, a későbbi nagykövet, Eötvös Károly, akiből valamikor majd függetlenségi pártvezér lesz és a nagy tudású, az angol parlamentarizmusért rajongó Beöthy Ákos, a balközépen: Horánszky Nándor, Ugron Gábor, Bartha Miklós, Chorin Ferenc és Gulner Gyula. Gróf Szapáry Gyula, Szilágyi Dezső és Pulszky Ágost már nem egészen új nevek a Házban, mert már az előző országgyűlés vége felé mandátumot kaptak.

A kormány bevárta, míg a választási visszaélések okozta felháborodás némileg lecsillapult és az új országgyűlést csak szeptember 3.-ra hívta össze. A képviselőház elnöki állásába Somssich Pál helyett, akinek az obstruáló ellenzékkel szemben való engedékenységét a többség nem tudta megbocsátani, Bittó István igazságügyminiszter került, aki a birói állások betöltésénél hű pártembernek bizonyult volt. Az igazságügyminiszteriumot Pauler kultuszminiszter vette át, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium Trefort Ágostonnak, báró Eötvös József sógorának vezetése alá került. A pártokban külsőleg is bizonyos változások mentek végbe, mert a balközépnek néhány tagja, — báró Prónay József, báró Podmaniczky Frigyes, gróf Károlyi Ede és Schvarcz Gyula, — már a választások előtt otthagyták pártjukat, a Deák-párton belül pedig báró Sennyey Pál vezetése alatt a régi konzervatívok verődtek össze kis külön csoportban. Sokkal jelentősebb azonban a belső átalakulás, amely a pártokon belül végbement és amely a felirati vita folyamán kifejezésre jutott.

A balközép, amely 1869-ben még azt a tételt állította fel, hogy a közjogi intézmények megjavítását elsősorban kell részesíteni a belső reformokkal szemben, mostani felirati javaslatában a közjogi kérdéseken azzal a megállapítással siklik át, hogy tekintve az uralkodó alkotmányos érzületét, minden törvény, vonatkozzék az közjogi vagy belső kérdésekre, normális és alkotmányos úton megváltoztatható. Egyébként a balközép felirati javaslata a belső politika kérdéseivel foglalkozik. A szélsőbaloldal felirati javaslata fenntartja ugyan a perszonális unió álláspontját, de vezére kijelenti, hogy ha egy szabadon választott többség a kiegyezés fenntartása mellett foglalna állást, ő a maga részéről tovább is fenntartaná ugyan ez állásponttal szemben a maga aggályait, de nem folytatna ellene harcot. A balközépből kivált képviselők, akik „reformpárt” néven külön csoporttá alakultak, határozottan haladó irányú politika mellett foglalnak állást, kö-

vetelik az egyháznak az államtól való elválasztását és a választójognak az összes írni és olvasni tudó férfi lakosságra való kiterjesztését. A Sennyey-csoport nem adott be külön felirati javaslatot, de szónokai éles kritikát gyakoroltak a közállapotok felett és bizonyos hajlandóságot mutattak az ellenzéki politikusoknak az aktív politikába való bevonására. A Deák-párt Pulszky Ferenc által szerkesztett felirati javaslata a meglehetősen üres trónbeszéd egyszerű parafrázisa. De éppen ennek a feliratnak tárgyalásánál tűnt ki, hogy Lónyay, aki a többséget a választásokon a maga képére akarta formálni, azt egyáltalában nem tartja kézben. Mikor ugyanis Lónyay egy olyan mondatnak a feliratba való felvételét kívánta, amelynek éle a közjogi ellenzék ellen irányult, a felirati bizottság ezt az indítványt egyszerűen leszavazta. Lónyayt ez a vereség nagyon bántotta és saját lapjában a „Reform”-ban oly összehasonlítást tétetett a Deák-pártnak és balközépnek felirati javaslatai közül, mely a többségjavaslatra semmiképpen nem volt hízelgő. Ha Lónyay módosító javaslata talán tényleg el volt is hibázva, ha talán valóban tapintatlanság lett volna az ellenzékét az uralkodónál befeketíteni, mindenesetre aggályos tünet volt, hogy a többség már az új országgyűlés elején megtagadta — habár lényegtelen kérdésben — a miniszterelnök támogatását. Semmi sem bizonyíthatta jobban azoknak az elgondolásoknak sikertelenségét, amelyekkel Lónyay a magyar pártéletet egészséges alapokra akarta fektetni.

Lónyay tekintélyének süllyedése azonban főleg azoknak a személyes támadásoknak volt a következménye, amelyeknek állandó céltáblája volt és amelyekkel az ellenzék el akarta hitetni, hogy bizonyos, a közéletben mutatkozó visszás jelenségekért, amelyeket némileg túlozva a „korrupció” szóval jelöltek meg, ő személyesen felelős. Az a gazdasági fellendülés, amely Magyarországon a kiegyezés után bekövetkezett, számos üzleti alapításra adott alkalmat és ezek gyakran kormánytámogatásban is részesül-

tek. Csakhamar szokássá vált, — még a Lónyay-kormány előtti időben, — hogy egyes vállalatok tekintélyes politikusokat vontak be az igazgatóságukba, abban a reményben, hogy azok politikai befolyásukat az illető vállalat érdekében fogják érvényesíteni. Nem alakulhatott olyan bank, nem épülhetett olyan vasút, amelyben egyes politikusok — még pedig a legkülönbözőbb pártokhoz tartozók — ily módon érdekelve ne lettek volna és az is megesett, hogy állami közszállításokat és rendelkezéseket is egyes politikusok közvetítésével bonyolítottak le. Deáknak ezek a dolgok oly kevésbé voltak inyére, hogy rendesen eltávozott az ülésteremből, ha ott vasúti ügyeket tárgyaltak. Azt mondta egyszer, hogy a vasúti ügyekkel úgy van, mint a csíkkal. Régebben szívesen ette, mióta azonban egyszer látta, hogy milyen piszokban tenyésztik, minden étvágya elment tőle.

Már az Andrássy-kormány idejében megtámadták Lónyayt, hogy mint pénzügyminiszter bizonyos állami erdők kihasználását egy bécsi cégnek juttatta, Lónyay azonban bebizonyítja, hogy ez a tranzakció az államra nézve kedvező volt és az ügy felett napirendre térnek. Az 1871-iki költségvetés tárgyalásakor Hollán Ernő kereskedelmi államtitkárnak vetik szemére, hogy a Déli-vasutat jogosulatlan kedvezményekben részesítette. Tisza ebben az ügyben parlamenti vizsgálóbizottság kiküldését javasolja, de ezt az indítványt — bár Hollán maga is kéri elfogadását, — a többség elvetette. A választótörvény ellen folytatott obstrukcióban egy szélsőbaloldali képviselő Lónyayt azzal vádolja, hogy családjának tagjait bankkoncessziókkal látja el. Általános a panasza, hogy a vasútak építésénél túlságos mértékben veszik figyelembe a magánérdekeket és hogy ez az oka azoknak a görbe vasútvonalaknak, amelyeknél az egyik vagy másik befolyásos személyiség birtokának érintésére szemlátomást nagyobb súlyt vettek, mint a vasútvonal legcélszerűbb vezetésére. Az emberek mindenütt korrupciót sejtnek. Néhány képviselő már 1868-ban

törvényjavaslatot terjesztett be a képviselői összeférhetetlenség szabályozásáról és 1872-ben Lónyay maga is beterjesztett ilyen javaslatot, de egyik sem kerül tárgyalásra.

A Magyarországon mutatkozó visszásságokat — bár tényleg fennforogtak — az ellenzék erősen túlozta. Ebben az időben más országokban is fordultak elő hasonló jelenségek, megtörténtek pl. — még pedig sokkal nagyobb mértékben — a szomszédos Ausztriában is. Hogy a magyar közvélemény oly erősen reagált ezekre a tünetekre, — nemcsak a hetvenes évek elején, hanem később is, — az becsületére válik. De az örökös korrupció-szaglászás egyes politikai ellenfelek megbuktatása érdekében igen sok kárt is tett, ha egyébként nem, azzal, hogy túlságosan előtérbe tolt a személyes kérdéseket az elvi kérdések hátrányára és hogy gyakran teljesen megmérgezte a politikai atmoszférát. Ezeknek a személyes hajszáknak első áldozata Lónyay Menyhért lett.

Korrupciót a szó valódi értelmében, a közérdek megkárosítását magánérdek kedvéért, Lónyaynak nem lehet szemére vetni. Annyi azonban valószínű, hogy azt a jólérsütséget, amellyel neki közjogi állásánál fogva gazdasági kérdésekről is bírnia kellett, felhasználta olyan egyéni spekulációkra és üzletekre is, amelyekről skrupulozusabb, a gazdagság kísértéseivel szemben nagyobb ellenállóképességgel bíró jellem tartózkodott volna. Ezekben a dolgokban bizonyos könnyed felfogásnak hódolt. Amikor szemrehányást tettek neki, hogy a nyiregyháza-ungvári vasutat az ő befolyására vezették saját birtokain keresztül, csodálkozva kérdezte: „Hát felelős vagyok azért, ha a sors úgy akarta, hogy a vasút két birtokomat érinti?” A fáma felfujta az ilyen eseteket. Azt rebesgették, hogy éppen akkor szerzett meg Vajdahunyadon erdőségeket, amikor a kormány ott vasgyárat akart létesíteni, hogy elértéktelenedett vasúti részvényeket vásároltatott össze, mielőtt azokat az állam magasabb árfolyamon magához váltotta stb. Ezeket a híreszteléseket megcáfolták, de azok lassankint

mégis aláásták Lónyay tekintélyét. A kompromittáló híreszteléseket alátámasztani látszottak Lónyay folytonos birtok- és házvásárlásai, amelyekről a lapok is hírt adtak. Széltében azt a következtetést vonták le belőlük, hogy Lónyay állandóan gazdagszik. Ez azonban tévedés volt. Igaz, hogy Lónyay szenvedélyesen igyekezett saját vagyonának gyarapítására. Szívesen vásárolt meg adósságokkal megterhelt birtokokat és annak a jóformán korlátlan hitelnek felhasználásával, amelyet mint magánember is élvezett, Budapesten egy bérházat és saját használatára egy palotát építtetett, úgy számítva, hogy a részben aránytalanul súlyos terhektől, amelyeket magára vállalt, a földbirtok és a városi ingatlanok értékének szerinte biztosan bekövetkező emelkedése révén néhány év alatt szabadulni fog. Az 1873-ban bekövetkezett pénzügyi krach folytán azonban ez a számítás nem vált be és az ingatlanok értéke süllyedt, ahelyett, hogy emelkedett volna. A felvett adósságok törlesztése ilyformán súlyos pénzügyi zavarokba sodorta Lónyayt és mikor pár évvel később bekövetkezett halála után a birtokokat eladták és az adósságokat kiegyenlítették, kitünt, hogy ezek az üzleti tranzakciók vagyonát nem gyarapították, de csökkentették.

A Lónyayról terjesztett híresztelések azonban mindinkább sűrűsödtek. 1872 november 11.-én egy jelentéktelen interpellációval kapcsolatban — az ellenzék által kifogásolt bírói ki nevezésről volt szó — a balközéphez tartozó Csernátony a maga személyeskedő, gyanúsító modorában általános támadást intézett a kormány ellen, azt mondván, hogy sem politikai, sem kulturális, sem anyagi téren nem mutathat fel sikereket. Ilyformán szerinte a kormánynak nincs létjoga, „mert az ország nem elégszik meg azzal, hogy a miniszterek házakat építsenek és birtokokat vásároljanak.” Az elnöklő Perczel Béla alelnök a Csernátony kijelentése által támasztott viharban elveszítette fejét; ahelyett, hogy Csernátonyt rendre utasította volna, felszólította őt, hogy „magya-

rázza meg a kormány ellen imént használt szavait." Több sem kellett Csernátonynak. „Én kérdem gróf Lónyay Menyhért kormányelnök urat, — folytatta, — nem épített-e házat, nem vett-e uradalmakat akkor, mikor az ország deficitben van? Hogyha én ezen házak és uradalmak szerzési módjára nézve gyanúsítani akar-nám tovább, mint tudomásom van, a miniszterelnök urat, vagy bárki mást, meg lehet győződve, hogy megtenném itt, ha dokumentumaim volnának. Én egyszerűen azt tartom, hogy ezen országban mindenkinek van joga gyarapodni, vagyonosodni, gazdagodni, de a minisztereknek nincs ehhez joguk. Nincs ehhez joguk még a legbecsületesebb módon sem, akkor, midőn az ország deficitben van." Lónyay azonnal szót kért. Vannak vádak, — szölt, — amelyekre az egyetlen méltó felelet a megvetés. Becsületes nyílt ellenfélnek szívesen fog kimerítő választ adni, de ama férfi számára, aki Magyarországon „a rágalom iskolájának megalapítója," nincs más válasza, mint a megvetés.

Másnap, november 19.-én, a Deák-párt értekezletet tartott, amely tekintettel a képviselőházban lejátszódott eseményekre, elhatározta, hogy sürgősen indítványozni fogja a házszabályok szigorítását. A vita során, amely erről a javaslatról a képviselőházban megindul, Tisza Kálmán is az indítvány mellett emelt szót, csak azt kívánta, hogy annak indokolásában ne történjék említés Csernátony támadásáról, amelyet ő maga sem helyesel. Miután Csernátony maga is sajnálkozásának adott kifejezést a történetek felett, Lónyay hozzájárult ahhoz, hogy a november 18.-iki incidensre való hivatkozás a javaslatból töröltessék és ügylátszott, mintha ezzel az egész ügy befejezést nyert volna. De nem így volt. A kormány tagjai és a Deák-párt hívei ugyan Csernátony támadásaival szemben védelembe vették Lónyayt, — de tulajdonképpen szabadulni akartak tőle, részben, mert attól tartottak, hogy az ellene irányuló gyanúsítások a pártnak ártalmára lesznek, részben, mert akkoriban már erősen kísértett a bal-

középpel való egyesülés gondolata, amelynek megvalósítása az ellenzék által gyűlölt Lónyay miniszterelnöksége alatt nem volt remélhető. Különben is Lónyay még minisztertársainak sem volt rokonszenves; a kormányban kartársainak megállapítása szerint két párt állt egymással szemben, amelyek egyike az egyetlen Lónyayból állt, másika az összes többi miniszterekből. A kormány tagjai november 30.-án rábírták Lónyay lemondó kérvényének benyújtására. Lemondását Lónyay a kormánypárt hangulatával indokolta meg, amely nem olyan, hogy a kormány eredményre való kilátással foghatna hozzá az előtte álló feladatok megvalósításához. Amikor Lónyay lemondó kérvényét megírta, abban a véleményben volt, hogy minisztertársai vele együtt szintén vissza fognak vonulni. Csak mikor látta, hogy az összes miniszterek átmentek az új kormányba, eszmélt rá arra, hogy tulajdonképpen kollégái intrikájának lett áldozata. Az ilymódon megaláztatott büszke férfit határtalanul bántotta, hogy ő volt az egyedüli, akit pártja feláldozott, hogy nem kormányának politikájával, hanem egyedül az ő személyével volt a párt elégedetlen. Egy nappal a lemondás megtörténte után a válság már meg volt oldva. A király Gödöllőről, hol éppen tartózkodott, feljött Budapestre, meghallgatta Deák Ferencet és vele való megállapodás alapján Szlávy József kereskedelemügyi minisztert nevezte ki miniszterelnöknek, aki a Lónyay-kormány összes tagjait megtartotta. Mint új miniszterek gróf Zichy József kereskedelmi miniszter és Szende Béla honvédelmi miniszter lépnek be a kormányba. December 5.-én az új kormány bemutatkozott a képviselőházban. Amikor az új miniszterek megjelentek az ülésteremben, csak a kormánypárt egyrésze tapsol, a másik, kisebbik rész, amelynek középpontjában Lónyay rokonai és személyes hívei ülnek, fagyosan hallgat. A sok ellentéthez, amely a Deák-párton belül eddig is fennállt, most új, ezúttal egészen személyes ellentét jő. Aznap este a Deák-párt értekezletén fellengős szavakkal búcsúztatják el

Lónyayt. Szlávy miniszterelnök kijelentette, hogy céljai semmiben sem térnek el elődje céljaitól, akinek fényes tehetségével ő a maga szerényebb képességeit még csak összemérni sem akarja és hozzátette, hogy nem is ad programot, mert azt akarja, hogy ez a nap Lónyay napja maradjon. Hogy a párt miért bukatta meg Lónyayt, ha utóda ugyanazokat a célokat akarta követni, csak csekélyebb tehetséggel, erre nézve az értekezlet nem adott feleletet.

Lónyayval megbukott az utolsó miniszterelnök, aki a magyar politikai viszonyokat egyedül a Deák-pártra akarta alapítani. Akik utána jöttek, már csak átmenetként szerepeltek a Deák-párt és a balközép egyesülésétől várt új politikai korszak felé.

PÁRTBOMLÁS ÉS FUZIÓ

AZ új miniszterelnök, Szlávay József, nem volt az az ember, aki hajlandó lett volna arra, hogy elődéhez hasonlóan esetleg erőszakos eszközökhöz is hozzányúljon a Deák-párt régi súlyának és egységének helyreállítására. Simamodoru, udvarias és konciliáns férfiú volt, akit már pesszimizmusra hajló szkeptikus természete is visszatartott attól, hogy saját politikai nézeteit az egyedül üdvözítőeknek tartsa. Annakidején végigküzdötte a szabadságharcot és ezért öt évi súlyos börtönre ítélték. E büntetésből két esztendő Olmützben ki is töltött. Az a súlyos megpróbáltatás, melyen akkor keresztülment, még jobban kifejlesztette egyéniségében azt a rezignációt és nyugodt életfilozófiát, amelyre különben is hajlott. Míg az eddigi miniszterelnökök a dolgokat saját elgondolásuk szerint intézték és arra igyekeztek, hogy a fejlődésre rásüssék a maguk egyéniségének bélyegét, Szlávay meglegedett annak az időpontnak kiváráásával, amikor a parlamenti erők mérkőzéséből valamilyen új alakulás lehetősége fog adódni. Ez a passzivitás talán politika is volt nála. Valószínűleg elejétől kezdve az lebegett szeme előtt, hogy a többség és az ellenzék könnyebben fognak egymáshoz közeledni, ha a kormány sem vitáikba, sem közeledési kísérleteikbe nem avatkozik be. Szlávay a maga részéről nem tartotta aggályosnak a kiegyezés ellenfeleinek a kormányba való bevonását. Meg volt ugyan győződve arról, hogy a közjogi ellenzéknek — már csak a bécsi körök érzékenységre való tekintettel is, — nyíltan fel

kell adnia álláspontját, mielőtt kormányra kerülhetne, de nem tartotta lehetetlennek, hogy ez be fog következni. Egyelőre azonban a pártoktól várta a kezdeményezést. Annak az időszaknak, amelyben ő volt Magyarország miniszterelnöke, nem ő adta meg a maga sajátos jellegét, hanem azok az áramlatok, amelyek a parlamentben észlelhetők voltak és amelyeknek szabad folyást engedett. Kormányzását úgy jellemezték, hogy az a zérusok uralma a numerosok felett.

A Deák-párt mindinkább képtelennek mutatkozott valamilyen egységes és céltudatos politika folytatására. Kisebb frakciókra oszlott, amelyeknek mindegyike külön célok felé törekedett. Még mindig különállást foglalt el Deák Ferenc köre, amelyhez Csen-gery, Horváth Mihály, Bittó István, Trefort Ágost, Széll Kálmán és mások tartoztak. Deák tekintélye csorbíthatatlan volt és szava rendszeren eldöntött minden vitát, de már betegeskedésére való tekintettel sem volt képes arra, amire különben hajlandóságot sem érzett, hogy a képviselőház irányítását kezében tartsa. A Deák-csoporthoz közel állt az ú. n. szabadelvű csoport, amely Horvát Boldizsár és Gorove körül tömörült és amelyhez 22 képviselő tartozott, köztük Hódossy Imre, Horváth Lajos és mások. Horvát Boldizsár és hívei azon az állásponton voltak, hogy a közvélemény figyelmét nagy belpolitikai problémák felvetésével kell a közjogi kérdésektől elvonni, oly gondolat, amely még több ízben kerül előtérbe és válik egyes kormányok törekvéseinek alapjává. Külön, körülbelül 50 főnyi csoportot alkottak Lónyay személyes hívei, köztük báró Kemény Gábor. Ez a csoport oly kevéssé titkolta, hogy önálló álláspontot foglal el a politikai kérdésekben, hogy közös vacsorák alakjában még külön összejöveteleket is tartott, amelyekről a „vacsorapárt” elnevezést kapta; sőt meg volt a maga önálló sajtóorgánuma is, a „Reform”, amely állandóan hirdette, hogy Lónyayt vissza kell hívni, mert egyedül ő képes a fennforgó bajokon segíteni. A Deák-párt szélső jobb szárnyát

a konzervatív csoport alkotta. Ez báró Sennyey Pált ismerte el vezérül, aki kíméletlenül éles, de legtöbbször találó kritikát halatott a közállapotokról. Egy további csoport volt a „kis emberek” frakciója, akik nem csoportosultak valamely elismert politikai tekintély körül, de függetlenségüknél és önzetlenségüknél fogva a parlament legtisztéletreméltóbb elemei közé tartoztak. A kormánynak is megvolt a maga külön csoportja, amelyhez az akkor még a képviselőházból ki nem zárt miniszteriális tisztviselőkön kívül a két Pulszky is tartozott. Kerkapoly pénzügyminiszternek szintén volt egy néhány főből álló kisebb csoportja. Végül külön-külön csoportokat alkottak a Deák-párthoz tartozó szász képviselők, valamint az egyéb nemzetiségeknek a többséghez csatlakozott mérsékelt képviselői. Nem szorul bizonyításra, hogy ez a bomlásnak indult párt nagyvonalu politikai akciókra nem volt képes.

De volt ennek még egy másik oka is: az állam pénzügyi helyzete, mely évről-évre aggasztóbbá vált. Az 1869. évi zárszámadások voltak az utolsók, amelyek felesleggel zárultak. Az 1870. évi költségvetés 15 millió forint, az 1873. évi már 36 millió forint hiányt tüntetett fel. Az állami kiadások öt év alatt megduplázódtak. Az állam folyton hitelműveletekre szorult, amelyeknek feltételei mind kedvezőtlenebbekké és terhesebbekké váltak. A deficitet csak erélyes takarékosági rendszabályokkal és új adókkal lehetett volna eltüntetni, erre azonban a Deák-párt nem tudta magát elhatározni. Az állami pénzügyek terén fennálló súlyos állapotokat legjobban annak a 153 millió kölcsönnek feltételei tüntették fel, amelyet Kerkapoly 1873 novemberében felvett. Ez öt évre szóló törlesztéses kölcsön volt, holott senki előtt nem volt kétes hogy Magyarország öt éven belül nem lesz abban a helyzetben, hogy a kölcsönt visszafizesse. Biztosíték fejében az államnak le kellett kötnie az államjóságokat is. A kormány által kibocsátott 6%-os kincstárjegyek kibocsátási árfolyama — a 2%-os jutalék leszámításával — $85\frac{1}{2}$ volt és ilyen katasztró-

fális feltételek mellett is az állam csak a kölcsön felét vehette azonnal igénybe. A pénzügyi nehézségek felidézésében nagy része volt a vasútépítéseknek. Ezeket magántársaságok végezték ugyan, de az állam garantálta a befektetett tőke kamatját, mivel pedig a vasutak nem voltak azonnal jövedelmezők, az állam saját pénztárából fizetett óriási összegeket a részvényeseknek. Különösen foglalkoztatta a nyilvánosságot a nagyváradi-brassói ú. n. keleti vasút ügye, amelynél az államnak igen nagy terhet kellett vállalnia, mert az engedményesek, a Waring Brothers angol cég, elvesztették az egész részvénytőkét és a vonal kiépítését már befejezni sem tudták. Az emiatt megtámadott Kerkapoly, aki mint pénzügyminiszter kétségtelenül kiváló tehetségei ellenére nem váltotta be a működéséhez fűzött reményeket, gróf Tisza Lajos közlekedésügyi miniszterrel együtt 1873 decemberében lemondott. Jellemző tünet volt, hogy nem lehetett senkit sem találni, aki hajlandó lett volna örökségük átvételére és mivel úgy Széll, mint Korizmics és Wéninger elutasították a pénzügyi tárcát, azt végül is Szlávy maga tartotta meg. A közlekedésügyi miniszterséget, amelyre szintén nem akadt vállalkozó, gróf Zichy József kereskedelmi miniszternek kellett átvennie.

A belpolitika terén a Deák-párt működése hasonlóan terméketlen. Igaz ugyan, hogy a pénzügyi helyzet sem engedett volna meg költséges reformokat, de a párt nagyrésze nem is érdeklődik ilyenek iránt. 1873 február 11.-én a párt egy értekezletén egy nagy belügyi program kidolgozását javasolják, amellyel az ország elé lehetne lépni, de az indítványt elvetik azzal az indokolással, hogy a pártnak elég dolgot ad a kiegyezés megvédése és a folyó ügyek elintézése. Még Deák Ferenc tekintélye sem elég nagy arra, hogy a pártot ebből a közömbösségből kiemelje. Amikor az 1872-ben Németországban megindult „kulturharc” eszmemozgalmainak hullámai Magyarországra is átcsapnak, — amire még mindig a csalhatatlansági dogma kihirdetése és a király

tetszvényjogának értelmezése körül felmerült nézeteltérések adnak alkalmat — Deák 1873 június 28.-án állást foglal amellett, hogy az addig csak szokásjogon alapuló *ius placeti*, amely szerint a pápa rendelkezései Magyarországon csak az apostoli király előzetes hozzájárulásával hirdethetők ki és amelynek létezését Haynald érsek a főrendiházban röviddel ezelőtt kétségbevonta, törvényes úton szabályoztassék. Beszédében — az utolsó volt ez, amelyet a képviselőházban tartott — szükségesnek mondja az állam és egyház közötti viszony szabályozását, kívánatosnak jelzi, hogy a főrendiház reformjánál az egyes felekezetek egyházi méltóságainak viselői ne kapjanak hivatalból helyet az országgyűlés felsőházában, megpendíti a polgári házasság behozatalának gondolatát és kívánja az egyházi vagyoni jogi természetének megvizsgálását és a nem szorosan vett egyházi vagyonnak az állam részére való átengedését. A beszédet megtapsolták és a képviselőház Deák javaslatára bizottságot is küldött ki minde kérdéseket szabályozó törvényjavaslatoknak kidolgozására, de azért komolyan senki sem mer ezekhez a kérdésekhez hozányúlni.

Ugyancsak tehetetlen volt a Deák-párt azokkal a visszásságokkal szemben, amelyek a politikának és az üzleti ügyeknek összeshövődéséből keletkeztek. Az ú. n. „kis emberek” csoportja röviddel a Szlávy-kormány kinevezése után egy harmadik kísérletet tett az összeférhetlenségi kérdés szabályozásának napirendre tűzésére, — az első kettő tudvalevőleg nem vezetett eredményre, — ily irányu, 1873 február 2.-án beadott javaslatukat azonban a kormány kérésére csakhamar visszavonják. Mikor májusban a képviselőház egy „magyar leszámítolási és kereskedelmi bank” létesítését célzó törvényjavaslatot tárgyal, amely bankot Kerkapoly idővel külön magyar jegykibocsátó intézetté akart fejleszteni, Deák támogatja a szélső baloldalról benyújtott indítványt, hogy az új — különben soha meg nem valósult — intézet igazgatóságában viselt tagságot a képviselői állással összeférhetet-

lennek minősítsék. Ennek az állásfoglalásának indokolásánál Deák annak a reményének ad kifejezést, hogy az összeférhetetlenségi kérdés szabályozása talán első lépés lesz egy egészségesebb és függetlenebb politika felé. Az indítványt elfogadják és 1873 decemberében bizottságot is küldenek ki egy összeférhetlenségi törvény előkészítésére, részben a közélet megtisztítása érdekében, de azért is, mert a képviselőházban túlsok a kormánytól függő miniszteri tisztviselő ült, akik nyugodt időkben mindig a kormányt támogatták, válságos napokban azonban teljesen megbízhatatlannak voltak és a legszívesebben egyáltalában nem mutatkoztak a képviselőházban.

A Deák-párton belül észlelhető bomlási tünetek folytán mind szélesebb körben az a meggyőződés terjedt el, hogy a fennálló bajokat másként, mint a Deák-pártnak és a balközépnek egyesülésével nem lehet megoldani. A két párt nagyjában ugyanarra a társadalmi osztályra támaszkodott, úgy hogy mélyreható világfelfogásbeli különbségek sohasem álltak fenn köztük. Mindkettőben voltak konzervatív és voltak szabadelvű hajlandóságu politikusok, akik egymáshoz vonzódtak. Az a misszió, amelyet a balközép 1867-ben maga előtt látott, be volt fejezve. Akik akkor szükségesnek látták egy közjogi középpárt létesítését, amely felvehette magába a Kossuth Lajos büvökörében élő magyar politikusokat és választókat és visszatarthatta őket a szélsőbal túlzásainak támogatásától, 1873-ban már befejezettnek tarthatták ezt a feladatot, mert nem féltek már attól, hogy a balközép támogatói — csekély kivételektől eltekintve — a szélső baloldalhoz fognak csatlakozni. Akik a balközépet azért tartották szükségesnek, mert bizalmatlannak voltak az 1867-es alap állandósága tekintetében és azt vélték, hogy azt Bécsből az első alkalommal fel fogják borítani, időközben belátták aggályaik alaptalanságát. A Deák-pártot saját tehetetlenségének érzete, a balközépet az a tudat, hogy választásokon aligha fog többségre és kormányra jutni, lassanként meg-

érlelte a fuzió gondolata számára, az ország sívár pénzügyi helyzete pedig okot teremtett megvalósítására.

Ennek a gondolatnak komoly alakban Ghyczy Kálmán adott először kifejezést az 1872. évi választások után, a balközépnek egy értekezletén. Utalt az állami pénzügyek zilált helyzetére, amellyel szemben az önálló vámterület és önálló bank létesítését ajánlotta, amely intézkedések az 1867-es kiegyezés keretein belül is megtörténhettek volna. Szerinte jobb volna, ha a balközép megbékülne a közös külügyminisztérium és közös pénzügyminisztérium felállításával, ha a delegációkat is elfogadná, mint alkalmas szervet a közös ügyek parlamenti ellenőrzésére és ha a hadügy olyan újjászervezésének követelésére szorítkoznék, amelynek folytán a magyar csapatok az egységes vezényleti nyelv fenntartása mellett kizárólag a magyar kormánynak volnának alárendelve. Egyben felszólította a balközépet a Deák-párt jobb elemeivel való egyesülésre, hogy együttesen igyekezzenek az országot politikai és pénzügyi nehézségeiből kiszabadítani. Nagy erkölcsi bátorságra vall, hogy Ghyczy a balközépen éppen akkor állt elő ezekkel az elgondolásokkal, amikor a lezajlott erőszakos választások folytán a kormánypártnak és az ellenzéknek viszonya teljesen el volt mérgesedve. A balközép tagjai, akik mandátumaikat csak az imént a kormány elleni éles agitációval szereztek meg, idegenkedve hallgatták Ghyczy szavait és mikor beszéde után leült, egyetlen helyeslés vagy taps sem hangzott el. Mindenki fellelegzett, amikor Tisza azzal háritotta el Ghyczy eszmemenetét, hogy hiszen a Deák-párt nem mutat semmiféle hajlandóságot a balközépnek a kormányhatalomban való részeltetésére. De Ghyczy szava mégsem maradt a pusztában elhangzott szó, mert a hírlapok tovább szövik az általa felvetett gondolatokat és feltűnő volt, hogy Tisza Kálmán alter egója a zszurnalisztikában, Csernátony Lajos is elismerte, hogy a balközépnek kormányvállalásáról igenis szó lehet a párt közjogi követelményeinek teljesítése előtt is.

A Lónyay-kormány idejében ezek a mozgalmak inkább csak akadémikus jellegűek voltak. Amikor azonban Szlávy jut kormányra az ő színtelen kormányprogramjával, a gondolat azonnal feléled. Somssich Pál az új kormány programnyilatkozata után átmegy az ellenzéki padokhoz és figyelmezteti a balközépet, hogy most már közeledhetnek a kormányhoz. Ezt a közeledést előmozdította, hogy az ellenzék által gyűlölt Tóth Vilmos belügyminisztert 1873 márciusában gróf Szapáry Gyula váltja fel. A képviselőháznak 1873. évi nyári szünete alatt ismét Csernátony veszi fel lapjában, az „Ellenőr”-ben, a balközép politikájáról való elmélkedések fonalát. „Nem kell finnyáskodni!” cím alatt megjelent egyik cikkében ismét azt fejtegeti, hogy a balközép akkor is vállalhat kormányt, ha programjának csak némely részét is sikerül megvalósítania. Néhány nappal később pedig azt az elméletet, amely szerint az ellenzék csak a létező közjogi alap megszűnte után vállalkozhatnék a kormányzás átvételére, „lyukas mogyoró”-nak mondja. A 48-as párt izgatottan hirdeti, hogy „árulás készül”, a Deák-párt savanyu kommentárokkal kíséri a balközépen belül lejátszódó mozgalmakat, a balközép tagjai pedig megzavarodva Budapestre sietnek, megtudandó, hogy itt mi történik, de kíváncsiságukat senki sem tudja kielégíteni, mert Tisza Kálmán Kissingen-ben nyaral, Csernátony pedig cikkeinek megírása után szintén azonnal külföldre utazott. Tiszának akkoriban barátaihoz intézett és később közzétett egyes leveleiből tudjuk, hogy ő akkor még nem volt a fuzió híve. Legfeljebb a két párt koalíciójára gondolt, arra is csak olyan feltétellel, hogy a balközép programjának egyes részei azonnal megvalósulnának, a többiekről pedig a párt nem mondana le, hanem csak elhalasztaná megvalósításukat addig az időpontig, amikor sikerülni fog ennek előfeltételeit fenn és lenn megteremteni. A nyilvánosság-nak adott nyilatkozatai egyelőre felvilágosítást nem adtak álláspontjáról.

Amikor novemberben a képviselőház újból összeül, a fuzió kérdése az, amely a kedélyeket a legjobban foglalkoztatja. A balközép november 7.-én tartott első értekezletén Ghyczy hangsúlyozza, hogy az ország nehéz helyzetén nem lehet másként segíteni, mint ha a Deák-párt és a balközép kiegyeznek egymással. Ennek érdekében a balközépnek le kell mondania közjogi követeléseiről és el kell fogadnia az 1867. évi kiegyezést. Azzal a kijelentéssel, hogy ő a maga részéről lelkiismereti kötelességének tartja ennek az útnak követését, Ghyczy azonnal el is hagyta az értekezletet. Eltávozása után Tisza vette át a szót. Méltánylandóknak mondta Ghyczy aggodalmait. Elismerte, hogy jöhetnek helyzetek, amidőn a pártnak kötelességévé válik, engedni az elvekhez való rideg ragaszkodásból. Ghyczy aggodalmainak részletes mérlegelésébe Tisza nem bocsátkozott bele, hanem javaslatot terjesztett elő, amely szerint a balközép igyekezni fog a kormány megbuktatására; ha ez sikerül, a párt hajlandó volna egy koalíciós minisztérium létesítésében részt venni, feltéve, hogy nem kívánják tőle elveinek feladását, sőt biztosítékot adnak neki elvei egynémelyikének érvényesítésére. A javaslat további jelentős lépés a fuzió felé és azt így is értelmezik.

Ghyczy kilépése és Tisza határozati javaslatának elfogadása következtében most már a balközépen is bekövetkezik a bomlás. A párt hat tagja, — közöttük Ugron Gábor, Bartha Miklós és Csávolszky Lajos, — kiérzi Tisza javaslatából a párt közeli frontváltozását. Kilépnek a pártból és nemsokára ezután a 48-as párt-hoz csatlakoznak. A párt tizenhat más tagja viszont, — köztük Ivánka Imre, Horánszky Nándor, Horn Ede és Horváth Gyula, — Ghyczyvel vállalnak közösséget és az ő vezetése alatt külön „középpártot” alakítanak, amelynek nyílt programja a Deák-párt és a balközép fuziójának megvalósítása. Ez a csoport csakhamar a jobboldalról is kap segédcsoportokat. Hozzája csatlakozik ugyanis nemcsak az öt főre felszaporodott kis reformpárt, hanem

11, a Deák-pártból kilépett képviselő is, úgy, hogy a centrumnak nemsokára 32 képviselőtagja van.

Szlávy 1874 június vége felé érkezettnek látja az időt arra, hogy a fuzió megvalósítása érdekében, — amelyet Andrássy is szükségesnek tart, — komoly lépéseket tegyen. Az uralkodó felhatalmazásával érintkezésbe lép Tisza Kálmánnal, akit a király március 10.-én első ízben fogad kihallgatáson. Március 14.-én Tisza közölte pártjával, hogy egy koalíciós minisztérium megalakítása érdekében tárgyalások folynak és hogy azokban ő is részt vesz. Tisza a miniszterelnökkel írásban közölte a maga álláspontját. Eszerint továbbra is azon meggyőződésben van, hogy 1867-ben a közös ügyekre nézve helyesebb megállapodásokat is lehetett volna létrehozni és hogy alkalomadtán ezt meg is kell majd tenni, mivel azonban erre három tényező szükséges, többség Magyarországon, többség Ausztriában és Ófelsége beleegyezése, és mivel ezek közül egyelőre egy sincs meg, az ezekre vonatkozó vita nem vezethet gyakorlati eredményekre. Mivel pedig rendkívül sok fontos feladat vár megoldásra, ő a maga részéről hajlandó a kormányba való belépésre, fenntartván magának, hogy ha az időt erre érkezettnek látja, teljes nyíltsággal fogja kifejteni a közös ügyekre vonatkozó nézeteit a király előtt is. Szlávy miniszterelnök ezt a nyilatkozatot nem tartja elegendőnek. Kéri Tiszát, hogy ne említse meg abbeli meggyőződését, hogy a közös ügyekre nézve jobb megállapodás is elérhető lesz és jelentse ki, hogy minisztersége alatt a közös intézmények megváltoztatását nem fogja javaslatba hozni, sem a minisztertanácsban, sem a királynál. Szlávynek ez az orthodox álláspontja alighanem azokkal az aggodalmakkal kapcsolatos, amelyekkel Tisza a kormányba való belépésének lehetőségét az udvari körökben fogadták. Wenckheim Béla Ófelsége személye körüli miniszter akkoriban mesélte, hogy az udvarnál bolondnak tartották, amikor először említette meg, hogy erről szó van.

Mivel az ellentét Szlávy és Tisza közt áthidalhatatlannak mutatkozott, a Deákpárt és a balközép közti koalíció gondolatát el kell ejteni. Szlávy még megkísérli Ghyczynek és Sennyeynek a kormányba való bevonását, de egyikük sem vállalkozik rá. Ilyen körülmények között Szlávy, — akinek állása pénzügyi politikájának eredménytelensége miatt amúgy is megrendült volt — 1874 március 18.-án beadta lemondását.

Utóda Bittó István lett, aki a képviselőház elnöki állását cserélte fel a miniszterelnökséggel. Nem mutatott nagy kedvet arra, hogy az adott rendkívül nehéz körülmények között a kormány élére álljon. Beszélték, hogy a királyt, amikor őt megbízta az új minisztérium megalakításával, ő maga figyelmeztette képességeinek elégtelen voltára. „Kénytelen vagyok Felségednek engedelmessé válni, — mondotta volna, — de ha Felséged ráparancsolna is, hogy beszéljek arabusul, mégsem tudnék arabusul beszélni.” A király azonban, aki Deák betegágyánál tett látogatása alkalmával határozta el Bittó megbízását, nem tágított és ragaszkodott ahhoz, hogy Bittó vállalja a kormányelnökséget. Bittó helyesen ítélte meg saját képességeit. Becsületes és jószándéku férfiú volt, saját pártjának hű tagja, de más pártokkal szemben azért nem türelmetlen. Igaz ugyan, hogy az ország ügyeinek önálló és állandó vezetésére nem volt elég tekintélye. Hivatása azonban amúgy is csak az volt, hogy a fuzió megvalósulásáig elkerülhetetlen hézagot átmenetileg kitöltse és utána visszalépjen. Programbeszédében ő maga egészen nyíltan ezt jelölte meg feladatául.

A pénzügyi tárca elvállalására Bittó elejétől kezdve Ghyczy Kálmánt akarta megnyerni, bár ez mindeddig azt az álláspontot foglalta el, hogy csakis olyan kormányban vesz részt, amelynek Tisza is tagja. Bittó kérésére március 20.-án a király kihallgatáson fogadta Ghyczyt, akinek barátai meg voltak győződve arról, hogy erről az audienciáról mint miniszterelnök fog hazatérni. Éppen

kombinálhatták, hogy kik lesznek miniszteriumának tagjai, amikor Ghyczy megjelent és pártjának híveit nagy elképedésükre ezekkel a szavakkal üdvözölte: „Tegyetek velem, amit akartok, — elvállaltam a pénzügyminiszterséget.” Ghyczynek a kormányba való belépése Bittó számára értékes siker volt. A kormány új tagja még Bartal György, aki a kereskedelmi tárcát veszi át; a képviselőház elnöki székébe pedig Perczel Béla kerül, a honvédtábornok fivére.

A kormány parlamenti helyzete azonban bizonytalan, főleg a közben 74 főre szaporodott Lónyay körül csoportosuló „vacsorapárt” megbízhatatlan magatartása miatt. Lónyay, aki sohasem adta fel a reményt, hogy vissza fog kerülni a kormány élére, a fúziós tervek felmerülése óta Tisza Kálmánt tartotta legveszélyesebb vetélytársának. Ennélfogva kétségkívül örült, mikor a Deák-párt és a balközépből alakítandó koalíciós kormány terve meggyűsült és ez elég ok volt arra, hogy Bittóval szemben ne helyezkedjék barátságtalan álláspontra, de azért egész magatartásából félre nem érthető módon kitűnik, hogy ugrásra készen áll és csak kedvező alkalomra vár, hogy a kormányt megbuktassa. A középpárt Ghyczynek a kormányba való belépése után úgy határozott, hogy bár jóindulattal fogadja az új kormányt, még sem fog egyesülni a Deák-párttal. A balközép várakozó álláspontra helyezkedik. A 48-as párt az egyetlen, amely nem érintetvén a többi párt tülekedésétől továbbhalad a maga útján és a kormány ténykedésében felfedezett minden hibát kihasznál a maga javára. Ebben a helyzetben a kormány többsége egyes esetekben, — kivált olyankor, amikor a Lónyay-csoport tartózkodik a szavazástól, — igen bizonytalan és ismételten előfordul, hogy a képviselőházban leszavazzák.

A pénzügyi botrányok egymást követik. Bittó alatt az északeleti vasútnál, amelyet a spekulációiról hirhedté vált Stroussberg épített, valamint egyes bankoknak a határőrvidéken eszközölt

erdővásárlásai körül támadnak bajok, itt-ott botránnyá dagadva. Mindezekben az ügyekben képviselők is kompromittálva vannak, akik az illető vállalatok igazgatóságában ülnek, még pedig kormánypártiak és ellenzékiek egyaránt, de Bittó alatt most végre létrejön a régvárt összeférhetetlenségi törvény (1875 : I.), amely a képviselőházból kizárja az állami tisztviselőket, valamint a kormánnyal szerződéses viszonyban álló vállalkozókat, a vele hasonló viszonyban álló pénzüzetek és vasúttársaságok igazgatósági tagjait stb.

A választótörvény reformját, amely Lónyay idejében kudarcba fúlt, Bittó szintén tető alá hozta. Esetleges újabb obstrukciós kísérletek ellen ezúttal azzal védekezett, hogy a javaslatot idejekorán nyújtotta be és a kánikulában tárgyalta le, amikor a hőség tapasztalás szerint csökkenteni szokta a beszédkedvet. A 48-as párt kivételével, amely az általános, titkos, községenkénti választójog mellett foglalt állást, senki nem kívánta a fennálló választójognak akár kiterjesztését, akár megszükitését és így a reform ezúttal is az 1848. évi törvény foltozgatására szorítkozik. Még azokat a különbségeket sem szünteti meg, amelyek egyfelől Erdély, másfelől a többi magyar vármegyék között a választójog tekintetében fennállnak. Magyarországon a népesség 6.5%-a nyert választójogot, Erdélyben csak 3.2 százalék. Az új választási törvény, amely több mint harminc évig maradt érvényben a választójogot oly kulcs szerint állapítja meg, amelyre a birtoknak, az adószolgáltatásnak, az iskolaképzettségnek és bizonyos esetekben még a régi nemesi privilégiumoknak is befolyása volt, oly bonyolult módon, amely tág kaput nyit a visszaélések részére. Az így előálló aránytalanságokat még fokozta a választókerületek egyenlőtlensége. Voltak kerületek, ahol kevesebb mint 200 választó küldött ki egy képviselőt és voltak olyanok, ahol 7000 választó is volt. A kis kerületek kivált Erdélyben vannak, oly vidékeken, ahol a választók valamely okból a mindenkori kormányoktól

függnek. A kerületek úgy vannak elhatárolva, hogy egyes részeikről csak hosszú utazással lehet eljutni a kerület székhelyébe, hol a választási aktus lefolyik. Természetes, hogy ezek a félreeső kerületrészek rendszerint azok, amelyeknek választóit a kormány szeretné a szavazástól visszatartani, mert ellenzékiek, vagy nemzetiségiek. Az a kivált külföldön terjesztett felfogás, hogy a magyar választási törvénynek tulajdonképpeni célja a nemzetiségek ellen irányult, nem felel meg a tényeknek. A törvény intézkedései elsősorban a magyar ellenzéki pártok — kivált a szélsőbal — ellen irányultak. Egyetlen céljuk olyan kormánytöbbség biztosítása, amilyenre a kiegyezés megvédésére szükség volt. Mivel a pártviszonyok úgy alakultak, hogy a kiegyezés állandóan veszélyben forgott és mivel a kormányok a kiegyezés megdöntésével a monarchiára nézve bekövetkező súlyos válságot mindenképpen megakarták akadályozni, szükségük volt olyan választási törvényre, amelynek segítségével a kormánypárti jelöltek a magyarlakta vidékeken a szélsőballal, a periferiákon pedig a nemzetiségi jelöltekkel szemben előnybe jutottak. Ha a pártalakulás Magyarországon nem közjogi szempontok szerint ment volna végbe, a választások eredményének az a mesterséges befolyásolása, amelynek lehetőségét a választótörvény fenntartani kívánta, még ennyire sem lett volna igazolható és ebben az esetben talán nem is került volna rá a sor.

Az a bizottság, amelyet a képviselőház Deák Ferenc indítványára még a Szlávy-kormány idejében az egyház és az állam közötti viszony szabályozására kiküldött, június 10.-én elkészült a polgári házasságról szóló törvényjavaslattal és a képviselőház elé terjesztette. A kormány azonban már június 21.-én kénytelen megkérni a házat, hogy a javaslat letárgyalásától tekintsen el, mert a király vétót mondott ellene. Ez volt az első eset, amelyben a király vétójogát tisztára belügyi kérdésben gyakorolta. Az akkori viszonyok közepette szóba sem kerülhetett a király akara-

tával való szembehelyezkedés. A kormány megígérte, hogy a következő ülészakban ő maga fog ilyen irányú törvényjavaslatot beterjeszteni, de ha ez valóban szándéka is lett volna, a más irányba terelődő események megakadályozták az ígéret teljesítését és a kérdés csak jóval később, a kilencvenes években merül fel újból.

Az állami pénzügyek helyreállításának feladata Ghyczy kezébe került és a 68 éves öreg úr nagy komolysággal vállalta. Ghyczy mindenképpen igyekezett feleslegessé tenni a Kerpapoly által terhes feltételek mellett felvett 153 milliós kölcsön második felének igénybevételét. Szeretett volna járadékkölcsönt felvenni, de erre a külföldi pénzkörökben sehol sem talált hajlandóságot és így végül mégis csak a 153 milliós maradék tranche-a segítette ki a nehézségekből. A Ghyczy által összeállított 1875. évi költségvetés az államháztartásban mutatkozó hiányt 33 millióról 27.5 millió forintra csökkenti ugyan, de egészen nem tünteti el. Mindez bizonyos csalódást keltett, mert nagyobb eredményeket vártak Ghyczy pénzügyminiszteri tevékenységétől. A vele szemben megnyilatkozott elégedetlenség azonban alaptalan volt. Ghyczy mindenesetre jól fogta meg a problémát, amikor nagy határozottsággal igyekezett megtakarításokat elérni és új adókat behozni. Lehet, hogy ezek nem voltak eléggé radikálisok. Ennek útját állta részben a kor anyagiasságszelleme, amely heroikus rendszabályokra nem volt alkalmas, részben saját aggályoskodó természete. Pénzügyi tervéből ezért hiányzik a nagyvonalúság. Csupa kicsinyes rendszabályból áll, amelyek gyakran nehezebben vihetők keresztül, mint valamely kellő időpontban elhatározott nagy reform, mert éppen kicsinyességük könnyíti meg az ellenük való állásfoglalást. De ha javaslataiban hiányzik is a nagy koncepció, egészben véve helyesek voltak és következetes végrehajtásuk helyrehozta volna az állami pénzügyeket. Utódai, akiknek heroikus pénzügyi rendszabályokra szintén nem

volt bátorságuk, ugyancsak ilyen úton mozogtak és idővel mégis célt értek.

Közben a pártfuzió kérdése nem került le a napirendről. A balközép Andrásyban reménykedik és azt hiszi, hogy az udvarnál bírt nagy befolyásával sikerülni fog a Tiszával szemben fennálló bizalmatlanságot eloszlatni. Andrásy azonban a maga részéről szükségesnek tartja, hogy a balközép előbb végleg mondjon le közjogi követeléseiről, amire Tisza nem hajlandó. Még az 1875-iki első újévi üdvözlések alkalmával is hangsúlyozza, hogy a fennálló zavarok nélkülözhetetlenül szükségessé teszik ugyan a pártok egyesülését, de ez csak akkor jöhet létre, ha egyik párt sem követeli a másiktól elvei megtagadását. Február 3.-án tartott költségvetési beszédében azonban jelentős lépéssel tovább ment. Megismételte azt, amit a Szlávny részére készült nyilatkozatában is mondott, hogy a kiegyezés módosítása egyelőre nem égető kérdés és hogy az ország anyagi helyzete nem is hagy időt a vele való foglalkozásra. A közjogi szempontok szerint végbement pártalakulást most is indokoltnak tartja ugyan, de megvallja, hogy azok a remények, amelyeket saját pártállásának elfoglalásánál annakidején táplált, nem váltak be. Ezeknek a reményeknek egyike az volt, hogy saját és párthíveinek törekvései az országban többséget fognak nyerni, másika az, hogy a kiegyezést védő párt az országot anyagilag és szellemileg előre fogja vinni. Mindkét reményében csalatkozott. Lassanként az a helyzet alakult ki, hogy minden párt saját tagjai egyetértének azokban a kérdésekben, amelyek ezidőszerint nem kerülhetnek napirendre, de nem értenek egyet azokban, amelyeknek megoldása égetően szükséges. Ebben a helyzetben, mondotta Tisza, csak egyetlen megoldás van: nem szabad felvetni a kérdést, hogy miként vélekednek egyesek a jövő kérdéseiről, hanem azt kell kérdezni, miként vélekednek az égető kérdésekben. Ha Tisza ismét hangsúlyozta is, hogy senkitől nem szabad megkövetelni a lemondást arról, hogy

meggyőződését annakidején a közjogi kérdésekben is érvényesítse, szándéka mégis félreérthetetlenül a pártoknak a közjogi kérdések kikapcsolásával létesülő új alakulására irányult.

A képviselőház felismerte, hogy Tisza beszéde döntő fordulatot jelentett. Az 1867-es kiegyezés orthodox hívei ugyan kifogásolták, hogy Tisza még mindig nem helyezkedett véglegesen a kiegyezés alapjára, de ez a megállapításuk alig kelt visszhangot. Joggal mondták, hogy ha Tisza csak akkor szándékozik programjára visszanyúlni, ha ehhez Ausztria többsége és az uralkodó is megadta a beleegyezését, ez tulajdonképpen a közjogi követeléseknek *ad calendas graecas* való elhalasztását jelenti. A Lónyay-csoport már csak azért is rokonszenvesen fogadta Tisza beszédét, mert nem tartotta kizártnak, hogy a Deák-párt egy része nem fogja a fuziót elfogadni, ez esetben pedig szó lehetett volna a Lónyay-csoportnak a balközéppel való egyesülése révén előálló új többségalakulásról. A középpárt tagjai örömmel látják, hogy immár Tisza is elérkezett oda, ahová ők már 15 hónappal előbb eljutottak és kimondják a párt feloszlását. Csak a 48-as párt beszél árulásról és arról, hogy Tisza elveit „szegre akasztotta”, hogy soha többé onnan le ne vegye őket. Bittó miniszterelnök a Deák-párt egy február 7.-én tartott értekezletén utalt arra, hogy Tisza beszédje folytán teljesen megváltozott a helyzet. A kormány — mondotta — kezdettől fogva csak átmeneti kormánynak tartotta magát s azt tartotta feladatának, hogy vezesse az ország kormányzását mindaddig, míg a parlament két nagy pártjának egyesülése vagy valamely nagy konszolidált többségnek más módon való megalakítása nem sikerül. Mivel e célok elsejének elérésére most alapos kilátás van, kérte a költségvetés mielőbbi elfogadását, hogy aztán az új helyzetről a királynak jelentést tehessen. Február 11.-én, a költségvetés megszavazása után, Bittó a képviselőházban is bejelenti, hogy a kormány befejezettnek tartja misszióját és be fogja adni lemondását. Bittó 14.-én jelenik meg a királynál és azt ajánlja neki,

hogy hallgassa meg Tisza Kálmánt, ami két nappal később meg is történik.

Tisza a vele folytatott tárgyalásokban a közjogi kérdések tekintetében tényleg nem támasztott nehézségeket. Viszont azt kívánta, hogy a Deák-párt olvadjon bele abba az új, a balközép bevonásával megalakítandó többségbe, melynek a „szabadelvű-párt” elnevezést kívánta adni és hogy az új kormányban a balközépnek legalább három tagja foglaljon helyet. Wenckheim Tisza e kívánságai részére megszerzi Deák Ferenc hozzájárulását. Miután az új kormányprogramm megszövegezéséről folytatott tárgyalások is befejeződnek, február 21-én a király Budapestre jön és báró Wenckheim Bélát nevezi ki miniszterelnöknek azzal a megbízatással, hogy ideiglenesen a küszöbön álló új választásokig vezesse az ügyeket. Tisza Kálmán a belügyminiszteriumot vette át, kívül Péchy Tamás közlekedésügyi miniszter és báró Simonyi Lajos kereskedelmi miniszter képviselték a kormányon belül az eddigi balközépet. Pénzügyminiszter Széll Kálmán lett, igazságügyminiszter Perczel Béla, aki helyett Ghyczy került a képviselőház elnöki székébe. Március elsején Wenckheim a kormánypártban, Tisza a balközépen bejelenti az új kormány megalakulását, közvetlenül utána pedig a két párt együttes értekezletet tart, amelyen meghallgatják Wenckheim programját és kimondják a fuziót. Az új szabadelvűpárt Gorovet választotta elnöknek, — tagjainak sorába elsőnek Deák Ferenc jegyeztette be magát. Március 3-án a kormány bemutatkozott a képviselőházban is.

Már az új kormánynak a Deák-pártban való bemutatkozásánál báró Sennyey Pál kijelentette, hogy ő az új alakulással nem ért egyet és hogy a kormányt — bár teljes loyaltással — támadni fogja. Másnap gróf Festetich György lakásán a Deák-párt 38 eddig az ú. n. konzervatív csoporthoz tartozott tagja — köztük Sennyey, Apponyi Albert, Bánffy György, Festetich Pál, Károlyi Gyula, Zichy Nándor, Teleki Sándor, Beöthy Ákos, Ürményi Miksa

— kimondják, hogy nem lépnek be a szabadelvű pártba és mint „jobboldali ellenzék” külön alakulnak meg. A Lónyay-csoport felszólította vezérét, hogy szintén alakítson külön pártot. Lónyay azonban kijelentette, hogy most, amikor a kormányképes elemek más parlamenteknek szokása szerint végre egy szabadelvű és egy konzervatív pártban egyesültek, egy a két párt közé beékelődő felemás párt megalakításának nem volna értelme. Felkérte híveit, hogy bár ő a maga személyében a pártokon kívül akar maradni, ők ezáltal ne befolyásoltassák magukat, hanem csatlakozzanak a fennálló pártok valamelyikéhez. A Lónyay-csoport tagjai erre néhány Sennyeyhez csatlakozott képviselő kivételével a szabadelvű pártba lépnek be.

Május 24.-én Wenckheim a király képviseletében berekeszti az országgyűlést. A választási harc ezúttal, jóleső ellentétben az 1869. és 1872. évi szenvedélyes és brutális választásokkal, — simán és visszaélések nélkül folyt le. Az új képviselőházba a szabadelvű párt 333, a szélsőbal, — amelynek nagyobbik része ekkor vette fel a függetlenségi párt nevét, míg Irányi és hat barátja megtartották a 48-as párt régebbi elnevezését, — 33, az ellenzéki jobbpárt pedig 18 mandátumot hódított meg. Még ha a 24 nemzetiségi képviselő szavazatait mind az ellenzékhez számítjuk is, a szabadelvű pártnak 258 szónyi nagy többsége volt. Mint új emberek foglalnak helyet a képviselőházban a szabadelvű párt padjain három későbbi kereskedelmi miniszter: Baross Gábor, Hieronymi Károly és Hegedüs Sándor, valamint báró Kaas Ivor, — ellenben kibukott gróf Apponyi Albert, aki csak 1877-ben kap Bobrón mandátumot. Az őszi ülészakban mindenekelőtt a delegációk végzik el feladatukat, ezután október 20.-án a király felmentette Wenckheim Bélát és Tisza Kálmánt nevezte ki helyébe miniszterelnököknek.

GAZDASÁGI KIEGYEZÉS ÉS ÚJABB PÁRTBOMLÁS

A DEÁK-PÁRT s a balközép fuziójával a magyar pártéletben bekövetkezett az az állapot, amelyet a magyar államférfiak legjava egy egészségesebb parlamenti helyzet kifejlődése előfeltételének tartott. A képviselőházban egymással szemben álló pártokat, — ha a függetlenségi párttól eltekintünk, amelyről akkor az volt a később tévesnek bizonyult vélemény, hogy annak csak viszonylag kevés számú választókerületben van talaja és másutt nem lesz képes gyökeret verni — most már nem közjogi ellentétek, hanem a politikai alapfelfogásokra vonatkozó nézeteltérések választották el: volt egy Tisza vezérlete alatt álló szabadelvű és egy Sennyey körül csoportosuló konzervatív párt. Azok közül, akik évek óta igyekeztek a fuziónak útját egyengetni, ezt sokan azért tették, mert meg voltak győződve arról, hogy ezzel az Ausztriához való viszonyt érintő kérdések végleg háttérbe fognak szorulni és a liberális és konzervatív gondolkodásu politikusoknak valamilyen egészséges váltógazdasága fog létesülni. Láttuk, hogy Lónyay is ezen a véleményen volt. Sennyey a jobboldali ellenzék pártja megalakítását szintén azzal indokolta, hogy csak a pártok elvi sorakozásával lehet parlamentarizmusunk bajait orvosolnunk és nyilván az ő szeme előtt is az lebegett, hogy a magyar politikai élet most már úgy, mint a nyugati országokban, a konzervatív és a liberális irányok mérkőzése alakjában fog játszódni. Mindez azonban nem következett be.

Ennek egyik oka talán az volt, hogy az óriási szabadelvű párt

és a kis konzervatív párt között túlságosan nagy volt a számbeli aránytalanság. A jobboldali ellenzék kis csoportjának nem volt meg az a vonzóereje, amellyel rendszerint csak a nagy parlamenti pártok rendelkeznek. A választók nagy tömegének nem volt az az érzése, hogy ha konzervatív jelöltre szavaznak, olyan eszmék mellett foglalnak állást, amelyeknek hordozói előbb vagy utóbb többségre fognak jutni. Ez azonban idővel megváltozhatott volna, — a függetlenségi párt is ebben az időben kis csoport volt és mégis később többségre tudott jutni. Ámde azok a hagyományok, amelyeket a konzervatív politikusok képviseltek, nem is voltak népszerűek. A kiegyezést megelőző időkben olcsóbb, a magyar nemzeti igényeket kevésbé kielégítő módon akartak Ausztriával megállapodni, tiszteletreméltó indokok alapján ugyan, — mert arról voltak meggyőződve, hogy így lehet Magyarország önálló fejlődését legjobban biztosítani, — de mindenesetre tévesnek bizonyult indokok alapján, amelyekre Deák politikájának sikere alaposan rácsáfolt. Ezenkívül a konzervatívok a magyar társadalomnak csak nagyon vékony rétegére támaszkodtak: az arisztokrácia egy részére és a tőle függő elemekre. Amikor Sennyeyt saját párthívei figyelmeztették arra, hogy a konzervatív pártnak nem lehet jövője, ha nem teremt szorosabb kapcsolatokat a magyar gentryvel is, amelynek befolyása a magyar politikai életben 1867-től kezdve irányadóvá vált, Sennyey azzal válaszolt, hogy „akkor a vezetés kicsúsznék kezünkből.” Ez az elzárkózás megbosszulta magát. Sennyey ezzel is bebizonyította, hogy minden kiváló egyéni tulajdonságai mellett nem volt alkalmas egy nagy párt megszervezésére és vezetésére.

Báró Sennyey Pál úgy észbeli, mint jellembeli tulajdonságainál fogva a XIX. század közéletének egyik legjelentékenyebb alakja volt. Ugyanabból a Zemplén vármegyéből került ki, amely Kossuth Lajost és gróf Andrássy Gyulát is fiának vallhatta és különös véletlen, hogy ez a három ugyanarról a vidékről való

férfiú mindenike a kor egy-egy politikai irányának lett vezérlő szelleme és megtestesítője. Amikor a fúzió után a konzervatív párt megalakult, Sennyey mögött már nagy politikai mult állt. Önálló gondolkodásáról és bátor szókimondásáról mint 24 éves ifjú már akkor tett tanubizonyságot, a mikor az 1848. évi pesti országgyűlésen szeptember 4.-én szembe mert szállni Kossuth Lajossal, ki akkor először lépett nyílt támadásba a király ellen, vele szemben arra intvén a házat, hogy a törvényes alapot ne hagyja el és igyekezzék a királlyal való kibékülésre. Az abszolutizmus korában magas hivatalokat viselt, olyankor, amikor ezt Magyarországon bűnnek tartották. Pedig akkor is az alkotmány és a parlamentarizmus helyreállításáért dolgozott és Deák Ferentől nem annyira a Magyarország alkotmányos jogairól való felfogása különböztette meg, mint inkább az, hogy egy udvari szolgálatban álló magas tisztviselő szeme előtt természetesen más módszerek lebegtek, mint a magyar országgyűlés szóvivőjének szeme előtt. Ám végső soron nagyjában egy és ugyanazon kiegyezés felé törekedett Sennyey felülről és Deák alulról; az eltérés köztük, Apponyi szavaival élve, „lényegében csak formai, illetve fokozati különbség volt.” Mégis, mikor a kiegyezés létrejött, Sennyey fenn feleslegessé vált, lent pedig bizalmatlansággal találkozott. „Fekete báró”-nak csúfolták és a reakció megtestesülésének tartották. Ő maga is egy ideig visszavonult és csak 1872-ben vállalt mandátumot. Magas szikár természetével, szigorú aszkéta arcával a képviselőház legérdekesebb alakjai közé tartozott. Rideg ember benyomását tette, de élesmetszésű profilja, magas, bár nem széles homloka, különösen pedig átható égő szemei elárulták jelentékeny egyéniségét. Modora tartózkodó és kevéssé megnyerő, amiért sokan gőgösnek tartják. De az a gőg nem pozitív alakban, szavakban és cselekedetekben, nyilatkozik meg, mint pl. Lónyaynál, hanem inkább negatív módon, abban, hogy nem egykönnyen barátkozik,

hogy nem tud másokkal szemben felmelegedni és hogy nem könnyíti meg senkinek, hogy hozzá közelebb férjen, ami nem okvetlenül gőg, hanem talán csak valami veleszületett zárkózottság és begombolkozottság. Hideg és szigorú természet, aki szenvedélyeit, ha vannak, mindig gondosan elrejt. Jó szónok, de rossz debatter. Beszédeire gondosan készül. Minden mondatuk alapos mérlegelés eredménye és egy bírói ítélet precizitásával van megfogalmazva. Eszmefűzése nyugodt és higgadt, soha szélsőségbe nem téved. Hatásra nem vadászik és a népszerűséget inkább kerüli, mint keresi. Határozott álláspontokat szokott határozottan kifejezni, mindig világosan és sokszor klasszikus formában, de az a belső indulat, amely a szónoki hatás előfeltétele, hiányzik benne. Nem erős, de rokonszenves hangján nyomatékosan beszél, kevés, de határozott gesztusokkal. A visszavágásban és a polemikus rögtönzésekben azonban gyenge, erőtlen, sőt olykor zavaros és ez a fogyatékosága mutatja, hogy a parlamentben sohasem volt otthonos. Általában reakciónak tartják, pedig sohasem volt az. Politikai meggyőződései körülbelül az angol konzervatívek felfogásainak feleltek meg. Ő maga mondta magáról: „Konzervatívnek vallom magamat a szó magasabb és nemesebb értelmében, de hátra nem, hanem következetesen előre akarok haladni.” Nem irtózik a reformoktól, de igenis irtózik minden doktrinarizmustól és attól, amit „a külföld majmolása”-nak mond. Főleg a közigazgatási szervezetnek megjavítását, a központi hatalom befolyásának erősítését a vármegyei nepotizmussal szemben, tartja szükségesnek. „Típusa volt, — mondja egyik munkatársa — egy olyan politikai erénynek, amelyet a magyar géniusz leginkább nélkülöz: az állami rend és tekintély elvének.” Azoknak az eszméknek, amelyeket hirdetett, egy kevésbé merev, a tömegektől kevésbé idegenkedő, a népszerűségét nem annyira méltóságán alulinak tartó és a politikai befolyással bíró társadalmi elemekkel szemben kevésbé elzárkózó államférfi talán idővel meg tudta volna nyerni a magyar közvéle-

ményt. De Sennyeyben úgy ezek a tulajdonságok, mint a szervezési képesség teljesen hiányoztak. Nem ő volt az egyedüli okozója annak, hogy a konzervatív párt nem tudott gyökeret verni, talán legfőbb okozója sem, de egyénisége sajátságosságának ezért kétségkívül volt ebben része.

A szabadelvű párt nem kevésbé felelős azért, hogy a fuzió révén nem lehetett elérni a magyar politikai életnek olyan alakulását, amelyben az egymástól politikai alapfelfogások tekintetében különböző pártok mérkőzése került volna a magyar politika homlokterébe. A szabadelvű párt tagjai sem voltak egységesen szabadelvűek. Mivel a régi Deák-párt nem volt az és a régi balközép sem, tehát az új szabadelvű párt, amely voltaképpen csak egyesítette a két pártot, szintén nem vélekedhetett a szabadelvűségről egységesen. Hogy a fuzió ezirányban Sennyeyék kiválásán kívül oly csekély változást hozott létre, annak okát a pártegyesülésnél döntő szerepet játszott szempontokban találhatjuk meg. A fuzió nem valamilyen elvi harc eredménye volt, amely szükségszerűen maga után vonta volna a pártoknak bizonyos politikai alapfelfogások szerint való csoportosulását, hanem a két párt tagjai túlnyomó részénél csak annak a belátásnak következménye, hogy a Deák-párt és a balközép vetélkedése nehezíti a súlyos pénzügyi válság megoldását. Aki esetleg szíve mélyén számolt is azzal, hogy a szabadelvű párt többségének politikájával nem fogja magát végig azonosíthatni, nyugodtan bevárhatta, amíg a dolgok oda fejlődnek, hogy neki ebből saját elhelyezkedését illetőleg következtetéseket kell levonnia; egyelőre nyugodtan benmaradhatott a pártban és támogathatta a kormányt. De Tisza maga sem volt az olyan reformoknak embere, amelyek a liberális eszmék körüli harcokat hozhatták volna a magyar politika középpontjába. Reálpolitikus volt, akinek egész egyénisége távol állt doktriner eszmények hajszolásától. Talán csak valamilyen egészen nagyszabású államférfiú lett volna képes akkor felismerni, hogy

valamely ebbe az eszmekörbe tartozó nagy kérdés felvetése, ha nem is önmagában, de a politikai viszonyoknak új és egészségesebb alapokra való fektetése érdekében előnyös, sőt talán szükséges volna. Tiszában ez a mély belátás hiányzott. Figyelmét túlságosan lekötötték a közvetlen megoldásra váró feladatok, elsősorban a pénzügyi bajok. Mindehhez azután még az járult, hogy Tisza ellenzéki vezér korában hangoztatott nézeteiből és elveiből sokat hozott magával a kormányba is és a régebben vallott ideológiáktól egyelőre még nem tudott szabadulni. Rendkívül szívós és makacs egyéniség volt, aki 1867-től 1875-ig csak igen lassú, majdnem észrevehetetlen lépésekkel, folytonos küzdelemben önmagával, jutott a fuzió idejében elfoglalt új álláspontjára, de még akkor sem tudott felemelkedni — még önmagában sem — annak beismerésére, hogy tévedett, sőt még arra sem, hogy a viszonyok más alakulása folytán az, amit eredetileg helyesnek tartott, többé nem látszik annak, mert még akkor is az lebegett szeme előtt, hogy eredeti programjára, vagy legalább is annak egyes követeléseire később vissza fog térni. Abban a szellemi podgyászban, amit az ellenzékéről magával hozott, nem szerepeltek ugyan az Ausztriával való viszonyt illető közjogi követelmények, de egész gondolkozása arra irányult, miként lehetne a kiegyezésben szabályozott kérdések érintetlenül hagyása mellett új eredményeket elérni Magyarország állami önállóságának Ausztriával szemben való további kidomborítása alakjában. Erre sarkalták őt azok a támadások is, amelyek régi ellenzéki fegyvertársainak, a függetlenségi pártnak padjairól feléje irányultak. Szerette volna bebizonyítani, hogy a kormányhoz való átkanyarodása nem volt elvfeletés, mintahogy azt a szélső bal neki szemére vetette, hanem csak meggondolt új taktika a régi célok felé való eredményesebb közeledés érdekében.

Ezek a körülmények magyarázzák meg Tisza ama lépését, amellyel az Ausztriával való gazdasági viszony kérdését hozta —

kényszerítő szükségesség nélkül — napirendre, ami azután ismét visszazökentette a magyar pártéletet, annak közjogi szempontok szerint való újjáalakulásával, oda, ahonnan azt a fuzió kiemelni akarta. Előbb azonban a pénzügyi válságot kellett valamilyen módon megoldani.

Ez a feladat Széll Kálmán pénzügyminiszterre hárult, és ő azt szerencsésen meg is oldotta. Széll mint 23 éves fiatalember, aki azonban Deák Ferenc legszűkebb környezetéhez tartozott, már 1868-ban bekerült a törvényhozásba, ahol kiterjedt ismereteivel, amelyek az összes politikai, gazdasági és pénzügyi kérdéseket felölelték, biztos, átható ítélőképességével és fáradhatatlan munkaerejével csakhamar nélkülözhetetlenné vált. A legtöbb gazdasági természetű kérdésben ő szerepelt, mint a pénzügyi bizottság előadója és ebben a szerepében önálló, a dolgok lényegét megragadó szellemet tanusított. Gyakorlatias, mindenkor megfogható célok elérésére törekvő felfogása mellett is mindig magas szempontból ragadta meg az egyes problémákat és már a fuzió előtt ő benne látták azt a férfit, aki az ország pénzügyeit ki tudja vinni abból a kátyúból, amelybe jutottak. Ismételten fel is kínálták neki a pénzügyminiszterséget, amelyet azonban helyes politikai érzékkel csak a fuzió után vállalt el, amikor úgy találta, hogy a sikernek politikai előfeltételei immár adva vannak. Széllnek tényleg sikerült rendet teremteni az államháztartásban. A pénzügyi adminisztrációt újjászervezte, az állam bevételeit jelentékeny adóemelésekkel fokozta, a kiadások növekedését a takarékosági szempontok erélyes érvényesítésével megakadályozta, a deficitet, — ha nem is szüntette meg teljesen, — erősen leszállította és mindezekkel az intézkedésekkel annyira megerősítette az ország hitelét, hogy módjában volt már 1875 decemberében egy járadékkölcsönt kieszközölnie, amelynek segítségével a régi rövid lejáratu törlesztéses kölcsönöket és egyéb függő adósságokat konvertálta.

Amikor Tisza Kálmán az Ausztriával kötött gazdasági ki-

egyezést felmondta, valószínűleg az a szándék vezette, hogy ezen a téren fogja régi ellenzéki programjának egy részét megvalósíthatni. Az Ausztria és Magyarország közt 1867-ben létrejött közös vámterület és közös jegybank nem tartozott amaz ügyek közé, amelyeknek közössége a kölcsönös védelemnek a *pragmatica sanctioban* megállapított közösségből folyt, hanem azok közé, amelyekről a kiegyezési törvény csak azt mondja, hogy azok „résztint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, résztint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva, célszerűbben intézethetnek el közös egyetértéssel, mint egymástól elkülönítve.” Ennek folytán Tisza Kálmán úgy vélte, hogy amikor a fuzió alkalmával lemondott a közös ügyek minden megbolygatásáról, nem mondott le egyúttal arról is, hogy a tisztán csak célszerűségi szempontokból közös egyetértéssel intézendő ügyekben ne hozzon létre változtatásokat, — hisz közben a célszerűségi szempontokra vonatkozólag a helyzet meg is változhatott. A balközép egyes tekintélyes tagjai, mint pl. Ghyczy, amúgy is már régóta azon a nézeten voltak, hogy a közös vámterület fenntartása Magyarországnak nem érdeke többé és hogy az önálló vámterületnek és önálló banknak létesítése megkönnyítené a pénzügyi nehézségek elhárítását. Sőt az önálló magyar jegybank létesítését a Deák-párthoz tartozott Kerkapoly is kilátásba vette és február 3.-iki beszédében Tisza szintén kívánatosnak jelezte, — bár egyébként a vámterület közösségét abban az esetben, ha azon sikerül bizonyos javításokat elfogadtatni, meg akarta tartani.

Az önálló magyar vámterület kérdésében a felfogások Magyarországon az idők folyamán több változáson mentek keresztül, ami természetes is, mert a gazdasági fejlődés különböző stádiumaiban különböző gazdasági érdekek nyomultak előtérbe. 1850 előtt Magyarország Ausztriától gazdaságilag el volt különítve. 1842-ig még Kossuth Lajos is sürgette a két állam közt fennállt közbenső vámoknak elejtését, mert ezek az osztrák fogyasztásnak magyar

termékekkel való ellátását nehezítették. Később, a Védegyelet megalapítása után, amikor a magyar ipar fejlesztésének érdekei kerültek előtérbe és az erős osztrák iparral szemben való védekezést mutatták kívánatosnak, Kossuth ellenkező álláspontra helyezkedett és balgaságnak mondta azt a hitet, hogy Ausztria, amely viszonylag több marhát és több gabonát termel, mint Magyarország, a vámfalak ledöntése után árút fog Magyarországból vásárolni. A közös vámterületnek 1850-ben történt létesítésénél osztrák részről Bruck kereskedelemügyi miniszternek szabadkereskedelmi meggyőződése mellett kétségtelenül bizonyos politikai törekvések is közrejátszottak, — ez az intézkedés megfelelt a birodalom egységesítésére irányuló általános politikának. A kiegyezés megkötésekor az a kérdés, hogy a közös vagy az önálló vámterület kedvezőbb-e Magyarországra nézve, teljesen háttérbe szorult a közjogi kérdések mögött és alig keltett érdeklődést. A fuzió előtti parlamenti vitákban azonban már bizonyos szerepet játszott, annyira, hogy 1873-ban gróf Zichy József kereskedelmi miniszter kérdést intézett a szaktestületekhez, — kereskedelmi kamarákhoz, gazdasági egyesületekhez stb., — hogy mi a véleményük erről a kérdéstről. A beérkezett szakvélemények között Mudrony Somának, az Országos Iparegyesület igazgatójának, az önálló vámterület érdekében kifejtett hatásos agitációja dacára csak öt vélemény szólt a külön- és 26 a közös-vámterület mellett. A gazdasági önállóságért megindult mozgalom azonban tovább folyt és tápot nyert abban az általános irányváltozásban, amely akkoriban az európai kereskedelmi politikában lejátszódott. A kiegyezés megkötésekor és az arra következő években a szabadkereskedelem felé irányuló tendenciák érvényesültek, de ezeknek inkább az abszolutisztikus kormányokban voltak szószólói, aminthogy pl. III. Napoleon a francia-angol kereskedelmi szerződést, amely ezt a szabadkereskedelmi korszakot bevezette, a törvényhozó testületek ellenállásával szemben vitte keresztül. Ausztriában és Magyaror-

szágon is akkor érvényesültek ezek a tendenciák a legerősebben, amikor a két országot parlamentek nélkül kormányozták. Mihelyt parlamentek kezébe került az ügyek irányítása, ezekben a különböző gazdasági érdekek képviselői különböző speciális érdekeiknek vámokkal való biztosítása érdekében érvényesítették a maguk befolyását. Ez különösen szembetűnő volt Ausztriában, ahol a nagyipar az uralkodó pártokra állandó erős nyomást gyakorolt egyes áruk vámvédelmének felemelése érdekében, ami az illető áruk előállítói számára nemzeti ajándékot jelentett. Ez a védővamos áramlat átcsapott Magyarországra is és itt kifejezést talált az önálló vámterületért megindult mozgalomban, amelyre nézve a talaj Magyarországnak önállóságra való törekvése miatt különben is kedvező volt. De ez a mozgalom nem ragadta magával a nemzet többségét.

Az 1867-ben Ausztriával megkötött vám- és kereskedelmi szövetség tulajdonképpen csak 1877 végén járt volna le és csak 1876 végén lett volna felmondandó. A magyar kormány azonban annak a rendelkezésnek értelmében, amely a két ország mindegyikét felhatalmazta arra, hogy öt év elteltével egyes módosításokat kérhessenek és ilyirányu kívánságuk elutasítása esetében a szerződést felmondhassák, már 1875 május 30-án, — tehát még a Wenckheim-kormány idejében közölte az akkor Auersperg herceg elnöklete alatt állt osztrák kormánnyal, hogy az 1867. évi szerződésen bizonyos változtatásokat szeretne eszközölni és amikor az erre vonatkozó tárgyalások nem vezettek eredményre, november 28-án, tehát már a Tisza-kormány alatt, felmondta a vám- és kereskedelmi szövetséget.

Az 1876. január 2-án megindult kiegyezési tárgyalások fontossága teljesen áthatotta a köztudatot. Most kellett eldőlnie, mennyiben van lehetőség arra, hogy Magyarország a közös ügyeken kívül eső területen Ausztriától engedményeket érjen el. Most kellett eldőlnie annak is, hogy mennyire válik be a kiegyezésnek

az az intézkedése, amely szerint az Ausztria és Magyarország közötti gazdasági szövetség csak meghatározott rövid időre szól és hogy nem fog-e jogosultnak bizonyulni sokaknak az az aggodalma, hogy a gazdasági kérdésekről való folyton megismétlődő tárgyalások a két országot végképpen el fogják idegeníteni egymástól. Az ellenzék kíváncsi volt arra, miként fog Tisza régi programjának megfelelően kedvezőbb megállapodásokat kötni Ausztriával. Az 1867-es kiegyezés hívei viszont érdeklődéssel várták, miként fogja Tisza régi álláspontját összeegyeztetni a magyar kormánnyal szemben támasztott, de különben önként is előálló azzal a követelménnyel, hogy Ausztria álláspontjával is számot vessen. Mindkét fél egyaránt azzal a kijelentéssel kezdte meg az új tárgyalásokat, hogy ezúttal jobb kiegyezést kell kötni, mint 1867-ben, ami nem igen volt alkalmas a tárgyalások megkönnyítésére. Ausztriában kiadták a jelszót: „Keine Mehrbelastung” és komoly emberek is olyan nézeteket hangoztattak, hogy legjobb volna a közösügyeket, amelyekre Ausztriának szerintük túlkeves befolyása van, eltörölni és megalkudni a teljes elválással, lévén ez a megoldás Ausztriára nézve olcsóbb a dualizmusnál. Magyarországon viszont Tisza a nyilvánosság előtt önérzetesen kijelentette, hogy vagy keresztül fogja vinni a magyar álláspont elismertetését, vagy pedig az önálló vámterületre való átmenetelt fogja javaslatba hozni. A két állam mindenképpen a kiegyezés saját érdekében való megjavítását célzó törekvései ilyformán szemben álltak a másik állam hasonló törekvéseivel, ami szükségképpen odavezetett, hogy sem Ausztria sem Magyarország nem tekintették magukat egymásra utalt szövetségeseeknek, akiknek egyes differenciák tekintetében barátságosan meg kell állapodniok, hanem inkább hadviselő feleknek, akiknek mindent el kell követniök, hogy ők maguk győzzenek és hogy a másik fél lehetőleg érzékeny vereséget szenvedjen. Ezek a törekvések ellentétben álltak az 1867. évi kiegyezés szellemével, amely végleg ki akarta küszöbölni a két

állam közti viszályokat és helyükbe megértő, benső viszonyt akart teremteni. A szűkkeblű szatócsszellem, amely Ausztriában megnyilvánult, ahol sokan a kiegyezés egész tartalmát a költségek szempontjából ítélték meg, éppen olyan kevésbé ismerte fel a kiegyezés lényegét, mint ahogyan nem ismerték fel azok a magyar politikusok, akik Deák Ferencsel szemben a kiegyezésben nem egy maradandó, Magyarország integritása érdekében szükséges alkotást láttuk, hanem azt csak lépcsőfoknak tartották Magyarország teljes függetlensége felé. A két kormány így ellenségesebb indulattal állt szemben egymással, mintsem szükséges lett volna és ezt a bajt a kormányok még tetézték azzal, hogy a kiegyezési kérdésekben elfoglalt álláspontjukat, mielőtt még egymással tisztába jöttek volna, a nagy nyilvánosság elé vitték, mindegyik fél saját parlamentjének hangulatára való hivatkozással akarván a másikat engedékenységre bírni. Ez azután odavezetett, hogy mindketten azoknak az indulatoknak rabjaivá lettek, amelyeket ők maguk keltettek fel. Ők végül már talán engedtek volna, de a nyilvánosság ezt nem tűrte.

A magyar kormánynak a kiegyezésre vonatkozó kívánságai három pontra vonatkoztak. Az első a fogyasztási adók beszédési módjának olyan megváltoztatását célozta, amely lehetővé tette volna, hogy a fogyasztási adók ne annak az államnak javára szedtetessenek be, ahol az illető cikket termelik, hanem annak javára, ahol azt fogyasztják, úgy hogy az Ausztriában termelt, de Magyarországon fogyasztott cikkek fogyasztási adója a magyar kincstár jövedelmét szaporította volna. Ausztria elismerte a fennálló rendszerben megnyilvánuló anomáliát, de azt állította, hogy Magyarország ezért annak idején kárpótlást kapott a kiegyezési megállapodások egyéb intézkedéseiben. A másik magyar követelés a teára, kávéra, kőolajra stb. kivetett pénzügyi vámok felemelésére vonatkozott. Ezt Ausztria azért utasította vissza, mert az egészükből a közös kiadások fedezésére szolgáló pénzügyi vámok

felemelése Ausztriát, ahol ezeknek a cikkeknek fogyasztása jelentékenyebb volt, nagyobb mértékben terhelte volna meg, mint Magyarországot. A magyar kormány harmadik kívánsága a jegybank újjáalakítására irányult. Szerinte a jegybankon belül a dualizmus és a paritás elvének vagy éppen úgy kell érvényesülnie, mint a többi közös intézménynél, vagy pedig Magyarországnak jogot kell nyernie külön jegybank létesítésére, amelynek bankjegyei a disagio elkerülése érdekében Ausztriában kényszerárfolyammal bírnának. Ezt a követelést Ausztria kategorikusan visszautasította. Ami az osztrákok kívánságait illeti, azok mindekelőtt bizonyos ipari vámok, — főleg textilvámok — felemelésére vonatkoztak. A magyar kormány velük szemben elutasító álláspontra helyezkedett, mert a fokozott vámvédelem részben a magyar fogyasztókat terhelte volna meg az osztrák ipar előnyére. Ezenkívül az osztrák kormány kimondatni kívánta vagy a vámközösség állandósítását, úgy hogy csak a valamely fél által módosíttatni kért intézkedésekről volna tízévenként tárgyalás folytatandó, vagy pedig a kiegyezésnek 25 évre való megkötését, amiről Magyarországon a fentebb ismertetett felfogások mellett szó sem lehetett.

A kiegyezési tárgyalások 1876 április 18.-ig folynak anélkül, hogy megegyezésre vezetnének és ezen a napon a király elnöklése alatt tartott koronatanács sem hozta meg a két fél álláspontja közötti közeledést. Ezért Tisza a következő napon felajánlja lemondását, azzal az indokolással, hogy a tárgyalások eddigi eredményét nem tudja pártja előtt képviselni. A király kívánságára április 24.-ére mégis összehívja a szabadelvű pártot, amelynek tagjai közül a legnagyobb, Deák Ferenc, immár hiányzik, mert január 29.-én elragadta a halál. Eléje terjeszti azt a kérdést, hogy beéri-e a párt kevesebbvel, mint amennyinek megvalósítását tervbe vette, avagy pedig fenntartsa-e a kormány a maga lemondását? Széll pénzügyminiszter jelentéséből

kitünt, hogy főleg a bankkérdés az, amely nehézségeket okoz, mert ez a kérdés kapcsolatos a monarchia pénzügyi harckészségével, amelynek érintetlen fenntartására az uralkodó az akkor kezdődő keleti bonyodalmakra való tekintettel különös súlyt vetett. Tisza, aki kevéssel ezelőtt még az önálló bank feltétlen híve volt, most elismerésreméltó nyíltsággal mutat rá arra, hogy önálló magyar bankintézet felállítása az aranyvaluta helyreállítása előtt azt a veszélyt idézné fel, hogy a magyar bankjegyek kevesebbet fognak érni, mint az osztrákok. A párt többsége amellet foglalt állást, hogy az adott körülmények között Tisza távozását tartaná a nagyobbik bajnak, de tekintélyes párttagok, mint Bittó, Kerka-poly, Csengeri, Szilágyi Dezső és Chorin Ferenc más állásponton vannak és azt tartják, hogy a bankkérdésben semmi szín alatt nem szabad engedni. Abban a tudatban, hogy bírja pártja támogatását, Tisza most már engedékenyebben folytatja a kiegyezési tárgyalásokat, amelyek május 2.-án elvi megállapodásra vezetnek. Eszerint a vámszövetséget ismét tíz évre kötik meg, de az osztrák kormány kívánságára elejtik azt a rendelkezést, amely eddig a kiegyezés előbbi felmondását is lehetővé tette. A magyar kormány a fogyasztási adók beszédési módja kérdésében lényegtelen módosításokkal elégedett meg, amelyek nem szüntették meg a fennálló anomáliát, viszont az osztrák kormány hozzájárult a pénzügyi vámok felemeléséhez. Ami a bankkérdést illeti, az elvi megállapodások kifejezetten eiismerték Magyarországnak önálló jegybank létesítésére való jogát, de a két kormány megegyezett abban, hogy a legközelebbi tíz esztendőre egy és ugyanaz a banktársaság fogja megkapni a jegy kibocsátásra való jogot, olyan feltétel alatt, hogy a társaság Bécsben és Budapesten két egymással koordinált, külön igazgatóságokkal bíró bankintézetet fog létesíteni, amely két intézet kartelben állana egymással és a banktársaság, valamint a bankjegyek közösségéből adódó közös ügyek elintézésére paritásosan összeállított közös központi szervvel bírna. Végül a két kor-

mány arra akarta kötelezni a bankot, hogy a bankjegyeinek 30 százalékát Magyarországon bocsássa forgalomba. Egyes ipari vármok felemeléséhez a magyar kormány hozzájárult, viszont Ausztria beleegyezett bizonyos a mezőgazdasági termelés védelmét célzó mérsékelt vámok megállapításába. A kiegyezés már ebben az alakban is távolról nem volt olyan fényes, mint ahogyan Tisza azt remélte és volt valami igazság abban, amit szemére hánytak, hogy mint óriás beszélt, de mint törpe cselekedett. Pedig a kiegyezés még ebben az alakjában sem valósulhatott meg.

Május 9-én Tisza a szabadelvű pártban beszámol a megállapodások alapelveiről és világos vótumot kér, mert tudni akarja, hogy a kiegyezés még megállapítandó részleteinél mennyiben számíthat a párt támogatására. Az eredmény az, hogy a párt 181 tagja a kiegyezés mellett foglalt állást, 69-en ellene szavaztak, 94 képviselő távolmaradt a szavazástól. A szabadelvű párt régi korifeusainak legnagyobb része — olyanok is, akik röviddel ezelőtt a bankkérdésben elfoglalt álláspont elejtése ellen nyilatkoztak, — most a kiegyezés elfogadása mellett foglalnak állást, így Szláv, Bittó, Ghyczy, Gorove, Kerkapoly, Pauler, Tóth Vilmos, Baross Gábor, gróf Khuen-Héderváry Károly, gróf Bethlen András, Dániel Ernő, Szilágyi Dezső, Hegedüs Sándor, Hieronymi, Csengeri, Somssich, Zsedényi, Jókai. A kisebbséggel szavaznak: Chorin Ferenc, Schvarcz Gyula, Lukács Béla, báró Kaas Ivor és mások, akik másnap ki is lépnek a pártból és mint „Független Szabadelvű Párt” önállóan alakulnak meg. Tisza május 11-én a képviselőházban is jelentést tett az eddigi tárgyalások eredményéről és hangsúlyozta, hogy azok a bajok, amelyek az osztrák kormánnyal kötött megállapodások elutasítása esetében bekövetkeznének, rövid pár hónap alatt kétségkívül mindenkit meggyőznének arról, hogy mi volt az, amit a kormány a kiegyezés elfogadásával el akart kerülni.

Csak most kezdődött a két kormány között a részletekről való

tárgyalás, amely 1876 október 9.-én fejeződött be. Közben Tiszát újabb csapás érte. Kereskedelmi minisztere, báró Simonyi Lajos, aki Tisza legrégebbi fegyvertársai közé tartozott, keveselvén azoknak a tárgyalásoknak eredményét, amelyekben ő maga is részt vett, augusztus folyamán lemondott. De a nehézségek még ezzel sem értek véget. Október 25.-én a két kormány az akkor „Nemzeti Bank” címén működött jegyintézettel közölte a létrejött megállapodásokat és kérdést intézett hozzá, hogy vajjon hajlandó-e az abban lefektetett elvek alapján a jegykibocsátást tovább is vállalni? A bank tagadólag válaszolt. November 23.-án elfogadhatatlannak minősítette a két külön bankintézet felállítására és a központi szerv paritásos összeállítására vonatkozó megállapodásokat és kifogásolta azt a kívánságot is, hogy a bankjegyek 30%-át Magyarországon hozza forgalomba, azzal érvelvén, hogy ennek a fix összegben való kontingentálásnak csak az volna a következménye, hogy a bankjegyek nagy része kihasználatlan maradna, mert a jegyszükséglet Ausztriában tavasszal, Magyarországon pedig ősszel a legnagyobb. Amikor Bécsben egy lap közzétette a két kormánynak a bankkérdésre vonatkozó megállapodásait, illetve az ezek alapján kidolgozott új bankstatutumokat Ausztriában nagy volt a felzúdulás. Azt követelték, hogy az osztrák kormány inkább egyezzen bele egy külön magyar jegybank felállításába, mert a közös bank fennállása amúgy is inkább Magyarország előnye, amely a közös bank révén részesedik a gazdagabb Ausztria nagyobb hitelében. Az osztrák képviselőház alkotmányhű pártja november 27.-én elfogadhatatlannak minősítette az új bankstatutumokat és ezzel az osztrák kormányt is visszavonulásra kényszerítette. De Pretis osztrák pénzügyminiszter kénytelen volt kijelenteni, hogy a statutumok még nem véglegesek, hanem csak alapul szolgálnak a bankkal való tárgyalásra, a jegybanknak a paritás elve szerinti dualisztikus organizációját pedig ő sem tartja helyesnek. Most már Budapesten volt nagy a felháborodás. Az

osztrák kormányt minden hangnemben megbízhatatlannak és perfidnek mondták és Tisza december 2-án a képviselőházban kijelentette, hogy a magyar kormány a létesített megállapodásoktól semmi körülmények között nem fog tágítani. Mivel azonban az év vége felé közeledik, az 1876 végére felmondott régi vám- és kereskedelmi-szövetségnek egy további esztendőre való meghosszabbítása válik szükségessé.

A bankkal való tárgyalások 1877 február 6-ig tartanak, az osztrák és a magyar közvéleménynek szenvedélyes megnyilvánulásától kísérve. Végül a kormányok egymás közt és a bankkal megegyeznek abban, hogy a bankszervezeten belül a dualizmus elve érvényesülni fog ugyan, a paritás elve azonban nem. A bank a „Nemzeti Bank” nevét felcserélte az „Osztrák-Magyar Bank” elnevezéssel. Az intézet vezetésére egy „Főtanácsot” szerveztek, de ennek mikénti összeállítása ismét vitákra adott alkalmat. Mivel a főtanács összeállításánál a magyar részről kívánt paritás kersztülvihetetlennek bizonyult, Tisza azt ajánlotta, hogy a főtanácsban bizonyos számú tagsági hely szabad választás útján töltsék be, ami legalább elméletben meghagyta volna azt a lehetőséget, hogy valamikor paritás jöjjön létre az osztrák és magyar tagok számát illetően. Mivel osztrák részről ezt a javaslatot nem fogadták el, Tisza felhatalmazást kér arra, hogy hozzáfoghasson az önálló magyar jegybank felállításához. Mikor pedig a király ezt a kívánságát megtagadja, február 7-én újból beadja lemondását, amelyet a király ezúttal el is fogad.

A király elsősorban Sennyeyhez fordult és őt szólította fel az új kormány megalakítására. Sennyeynek azonban nem volt bátorsága a misszió elvállalására. Kijelentette, hogy a létrejött kiegyezési megállapodásokért való felelősséget nem vállalhatja, de azt sem tartaná célszerűnek, ha abban az ellenséges atmoszférában, amely Ausztria és Magyarország közt kifejlődött, újból kezdenék a kiegyezési tárgyalásokat. Éppen úgy elutasította egy

konzervatív miniszterium megalakítását Mailáth gróf is. Ezzel a konzervatívok elszalasztották az egyetlen alkalmat, amikor kormányra kerülhettek és elveik megvalósítását megkísérelhették volna. Ez az alkalom soha többé nem tért vissza. A király meghallgatta Szlávyt, Bittót és Ghyczyt és azután újból Tiszát kérte magához, akit felkért, hogy maradjon meg a miniszterelnöki állásban, mert más kormány megalakítása leküzdhetetlen nehézségekbe ütközik. Tisza kijelentette erre való készségét, de bizonyos engedményeket kért osztrák részről a bank főtanácsának összeállítása tekintetében. Február 21.-én ebben a kérdésben, amely már teljesen jelentéktelen részletek körül mozgott, kompromisszum jött létre és néhány hasonlóan kicsinyes további akadály leküzdése után végre február 25.-én megszületett a kiegyezés és Tisza újból elvállalta a kormányt. A nyáron lefolytak még a kvótatárgyalások is, meghagyván az 1867-ben megállapított arányt, amely szerint Ausztria 70, Magyarország pedig 30%-ot visel a közös költségekből.

A kiegyezési javaslatok 1878 elején kerülnek a képviselőház elé, amely Chorin Ferenc egy indítványát a javaslatoknak a napirendről való levétele iránt csak 17 szónyi többséggel veti el. Ez alkalommal Szilágyi Dezső, gróf Bethlen András, gróf Khuen-Héderváry Károly, Horánszky, Kerkapoly, Somssich, Pulszky Ágost és mások kilépnek a szabadelvű pártból, de nem csatlakoznak semmiféle párthoz, hanem pártonkívüliek maradnak. A vita során azután az egész ellenzék — beleértve a független szabadelvűeket is, — azt kívánja, hogy a képviselőház ne fogadja el a kiegyezési javaslatokat, hanem utasítsa a kormányt új tárgyalások felvételére és ha ezek nem vezetnek eredményre, az önálló vámterület megteremtésére. E tárgyalások sikeres befejezéséig az ellenzék provizoriumot akart létesíttetni Ausztriával. E követelésekkel szemben Széll Kálmán kitűnő beszédben védte meg a kormány álláspontját. Utalt arra, hogy az a provizorium,

melyet az ellenzék kíván, beláthatatlan időre meghosszabbítaná azt az egészen tarthatatlan, lebegő állapotot, amelyben az ország most már hónapok óta él és amely az eredményes kül-, bel- és pénzügyi politikát teljesen lehetetlenné teszi. Ami pedig az önálló vámterületet illeti, az gazdasági háború kezdetét jelentené, amelynek végét be sem lehet látni. Semmi sem lazíthatja Ausztria és Magyarország egymáshoz való viszonyát annyira, mint a gazdasági különválás, semmi sem hozhatja annyira kifejezésre együvé tartozásukat, mint a közös vámterület. Emellett Magyarországra, mint mezőgazdasági államra nézve a közös vámterületen belüli szabad forgalom megbecsülhetetlenül értékes. A két állam közül Magyarország különben is az ismeretlenebb, újabb és gyengébb társ, úgy hogy az Ausztriával való gazdasági összeköttetés Széll szerint elsősorban neki válik előnyére. 1878 február 19.-én a ház 36 szónyi többséggel elfogadta a kormány javaslatát és ezzel az első nagy kiegyezési háborúskodás, amelyet Magyarország az alkotmányos élet újrafelvétele óta folytatott, közel három évi tartam után véget ért.

A szabadelvű pártból kivonult elemek a kiegyezés elintézése után sem térnek vissza a pártba, hanem 1878. április 12.-én mint „Egyesült Ellenzék” külön pártként alakulnak meg. Ez a párt egyesíti magában mindazokat, akik bár az 1867. évi kiegyezés alapján állanak, a kormány működésével megelégedve nincsenek: a jobboldali ellenzéket, a független szabadelvű pártot és Szilágyi Dezsőék csoportját. Együttvéve 115 képviselő tartozott e frakciókhoz. Az egyesülés csak hosszabb tárgyalások után jött létre, mert a jobboldali ellenzék centralizmusának és konzervativizmusának összeegyeztetése Simonyiék municipalista felfogásával és Szilágyiék orthodox liberalizmusával nem volt könnyű dolog. A pártot „Habarékpárt”-nak csúfolták és vezető tagjai nem is titkolták, hogy felfogásaik sokban eltérnek. Gróf Apponyi Albert, aki a párt megalakításában tevékeny részt vett és aki nemsokára

a párt élére került, azoknak, akik kifogásolták a konzervatívoknak összeolvadását a másik két csoporttal azt válaszolta: „Ezek az urak messzebb stációra váltottak jegyet, ami azonban minket nem akadályoz meg abban, hogy a mi állomásunkig ugyanazon a vonaton utazzunk”. Báró Sennyey Pál ezt mégsem akarta megtenni. Ő nem csatlakozott az új párthoz, hanem április 30-án lemondott a mandátumról. Elhatározását azzal indokolta, hogy közte és a jobboldali ellenzék többi tagja között a szorosabb pártkötelék megszűnt és hogy törekvései egyáltalában nem részesültek támogatásban. Egy értékes politikai egyéniség vált így ki a magyar politikai életből, mielőtt még alkalma lett volna abban alkotó erőt kifejteni.

Ha megvonjuk a kiegyezés körüli háborúskodásnak mérlegét, több benne a passzív mint az aktív tétel. Bebizonyosodott, hogy igazuk volt azoknak, akik előrelátták, hogy a folyton megújuló kiegyezési tárgyalások meg fogják nehezíteni a két állam békés együttélését. Beigazolódott az is, hogy az Ausztriával való gazdasági viszonyt illető kérdésekben Magyarország önállóságának kiépítése szintén elháríthatatlan akadályokba ütközik, nem annyira jogi természetűekbe, mint inkább ténylegesekbe, mert a gazdaságilag erősebb Ausztriának kevésbé van szüksége Magyarországra mint Magyarországnak Ausztriára, és ezért a magyar kormánynak nincsen módja Ausztriát olyan engedményekre kényszeríteni, amiket az a maga szempontjából hátrányosnak tart. Viszont a kiegyezési tárgyalásokkal járó izgalmak majdnem megsemmisítették azt a nagy és egységes többséget, amelynek megteremtése kedvéért a fuzió hosszú évek fáradsága árán létrejött. Mi több, a kiegyezési tárgyalásoknak eredményeként ismét oly párt keletkezett a képviselőházban, amely Ausztriával szemben felállított követelményeiben messzebb ment, mint a kormánypárt és így átvette nagyjában az a szerepet, amelyet a fuzió előtt a balközép vitt és amelynek megszűntét annakidején oly nagy haladásnak

tartották. Ennek további következménye az volt, hogy olyan pártalakulás, amelyben az egyes pártok közti válaszfalakat a politikai alapfelfogásokra vonatkozó különbségek alkották volna, nem pedig Ausztriával szemben tanúsított opportunizmus kisebb vagy nagyobb foka, ismét lehetetlenné vált. A kiegyezés körül mutatkozott nehézségeknek egyetlen hasznos eredményük volt: Tisza Kálmánt, ezt a ritka tehetségekkel megáldott, de makacs és önfejű politikust, aki régebben vallott meggyőződéseinek egyik-másik bilincset még mindig magán hordozta, végleg átformálták azzá az államférfiúvá, akinek később bizonyult és aki a fennforgó nehézségeket és a vezetésére bízott állam helyzetét minden vonatkozásban és teljes mértékben fel tudja fogni. Erre a mélyebb belátásra Tiszának csakhamar szüksége is volt.

ANDRÁSSY KÜLPOLITIKÁJA ÉS BOSZNIA OKKUPÁCIÓJA

AXIX. SZÁZAD hetvenes évei Magyarország és a monarchia külpolitikájának alakulása szempontjából döntő fontosságúak voltak. Ekkor jelentkeztek újból azok a szomszéd Balkánfélszigetről kiinduló, Magyarországot fenyegető törekvések, amelyek két évszázad óta, a törököknek a Száván túl fekvő területekre való visszaszorulása óta, szunnyadni látszottak, és ekkor öltött végleges alakot Ausztria-Magyarországnak az európai hatalmak sorában Németország mellett való elhelyezkedése, amely ettől kezdve egészen a világháború befejezéséig és a monarchia feloszlásáig lényegében változatlan maradt. A monarchia külpolitikájának vezetése ebben a korban gróf Andrássy Gyula kezében volt. Az ő politikai éleslátással párosult hazafisága biztosítékul szolgált arra, hogy a monarchia politikájában a magyar érdekek és a magyar szempontok kellően érvényesülni fognak.

Az okok között, amelyek Magyarországot az Ausztriával való kiegyezés számára megnyerték, nagy szerepet játszott az a megfontolás, hogy a két ország együttesen könnyebben fog védekezhetni Oroszország ama terjeszkedő törekvéseivel szemben, amelyek Törökországnak kezdődő feloszlásával igen kedvező merbe kerültek. Hovatovább meg kellett barátkozni azzal a gondolattal, hogy a teljes dekadenciában levő török birodalom maradandóan nem lesz képes, a Balkánfélszigeten élő, nemzetileg mindjobban megerősödő, nagyobbára szláv törzsi népeket hatal-

mában tartani. Magyarországra nézve azonban nem volt közömbös, hogy az elkerülhetetlen átalakulás minő módon fog bekövetkezni. Életérdeke követelte annak megakadályozását, hogy saját területét délről Oroszország, vagy orosz vazallusokká szegődött szláv nemzeti államok öleljék körül. Az orosz harapófognak ez az ölelése Magyarországra, mint különben az egész monarchiára nézve halálos lehetett volna, annál inkább, mert maga a monarchia és Magyarország is telítve voltak szláv elemekkel, amelyekről már akkor feltételezhető volt, hogy válságos pillanatokban a monarchiához, illetve a magyar államhoz való hűségük nem fog elbírní mérsékelt erőpróbát sem.

Gróf Andrássy Gyula külpolitikai sakkjátszmájában igazi ellenfélnek mindig Oroszországot tekintette, amely az ő kétségtelenül helyes megítélése szerint a monarchia fennállását és Magyarország területi épségét leginkább fenyegette. De volt olyan bölcs, hogy ezt világgá ne kürtölje. Minden észszerű külpolitikának kettős célt kell követnie: egyfelől igyekeznie kell, lehetőleg barátságos viszonyba kerülni azokkal, akikben ellenséget lát, hogy nekik támadásra ürügyet ne szolgáltatson és őket ellenséges szándékok megvalósításától lehetőleg visszatartsa; másfelől azonban egyidejűleg törekednie kell olyan végleges helyzet teremtésére, amelyben a támadás, ha mégis sor kerül rá, eredményesen kivédhető. Andrássy mestere volt ennek a politikának. Állandóan igyekezett az Oroszországhoz való viszonyt megjavítani. Amikor hivatalba lépett, általában az oroszok esküdt ellenségnek tartották. De már hivatalbalépése napján azt mondta: „A világ el fog ámulni, hogy milyen oroszbarát politikát fogok folytatni”. Az 1872-ben a német, orosz és osztrák-magyar uralkodók között létrejött közeledés megteremtésében Andrássynak is része volt és ha a hozzáfűződő remények füstbe mentek, ez nem rajta múlt, hanem a Berlin és Szentpétervár közötti viszony kedvezőtlen alakulásán. Ámde ugyanakkor, amikor Oroszországot a legna-

gyobb kíméletességgel, sőt melegséggel kezelte, felkészült arra az esetre is, ha e törekvések dacára Oroszország olyan politikára térne át, amely Ausztria-Magyarország létérdekét fenyegeti. Ebben az eszmemenetben elejétől kezdve Németország teljes támogatásának biztosítását tartotta legfőbb céljának. Ezt látta szeme előtt már a német-francia háború idejében, amikor Beust minden Poroszország ellen irányuló akcióját meghíúsította, a külügy-miniszterium átvétele után pedig azonnal közölte a német követtel, hogy egész politikai rendszerének alapja a Németországgal való együttműködés lesz.

Hasonló óvatossággal, minden provokáló hangot kerülve, operált Andrassy az osztrák-magyar diplomácia másik hadszínterén, a Balkánon is. Évekig igyekezett Törökország felbomlását megakadályozni, vagy legalább késleltetni, mert tudta, hogy a Törökország testéből kivált nemzeti államok könnyen válhatnak Oroszország prédájává, azonfelül pedig megerősödésük esetében erős vonzó hatást fognak gyakorolni Magyarországon és Ausztriában élő fajrokonaira. Egyidejűleg azonban felkészült arra az esetre is, ha Törökország mégis összeomlik. Eleinte arra törekedett, hogy apró szívességek segítségével megszerezze a monarchiának Szerbia barátságát. De ezek a törekvések nem vezettek eredményre, sőt Szerbiában valóságos gyűlölet mutatkozott a monarchia és kivált Magyarország ellen. Kállay Béni, aki abban az időben főkonzul volt Belgrádban, 1873-ban azt jelentette, hogy az ellenséges hangulat Magyarországgal szemben ott olyan magas fokot ért el, hogy tovább már — bármi történjék is — nem fokozódhatik. A három szerb régens egyike, Blaznavac, pedig arra a kijelentésre vetemedik: „Ha Magyarország testén a legkisebb seb mutatkozik, törekedni fogok arra, hogy abba mérget csepegtessek.” Ennek a magyar-gyűlöletnek egyik oka a magyarországi szerb nemzetiségi mozgalmakkal áll kapcsolatban, főoka azonban a szerbeknek vágya Bosznia-Hercegovina megszerz-

sére, amelybe a monarchia, de különösen Magyarország nem egyezhetik bele, mert ez az első lépés volna Horvátország elszakítása felé. Mivel a szerbek ezzel tisztában vannak és egy félénk kísérlet, amely arra irányult, hogy a monarchia osztozzék meg Szerbiával Bosznia birtokában, Belgrád magatartásán meghiusul, a szerbek Oroszországot kéri meg, hogy segítse hozzá őket Bosznia birtokához. Oroszország erre mutat is hajlandóságot, mert 1874-ben kijelenti, hogy Bosznia-Hercegovinának az osztrák-magyar monarchia részére való megszerzését *casus belli*-nek tekintené. Andrassy akkor nyugodtan válaszolhatta azt, hogy olyan eshetőség ez, amelyre Ausztria-Magyarországon senkisé sem gondol. Más alkalommal használta azt a hasonlatot, hogy Magyarország olyan, mint a túlsufolt hajó, — minden új mázsa súly, amit abba beleraknak, legyen az egy mázsa arany, vagy egy mázsa piszok, okvetlen elsüllyesztené. Ha Bosznia okkupációja Andrassy ily felfogásának ellenére később mégis megvalósult, annak igen fontos okai voltak, amelyekkel közelebbről kell megismerkednünk, mert hiszen sorukban találjuk meg annak a végzettségé vált helyzetnek csíráit, amely végül is belevitte Magyarországot a világháborúba.

Bosznia-Hercegovina birtoka vetélkedés tárgya volt a török birodalomból csak az imént kiszabadult szerbek és a Szent István birodalmához tartozó horvátok között. Ennek a két népnek egymáshoz való viszonyát gyakran félreértették. Az általános vélemény szerint, amelyet főleg angol publicisták terjesztettek, akik a délszláv kérdés tekervényes labirintusában némileg elveszítették a tájékozódást, a szerbek és horvátok rokon népek voltak, akiket csak a szomszédos népek ármánykodása tartott vissza attól, hogy egyesülve egymással közös nagy államot alkossanak. Ez azonban tévedés. Akik így vélekedtek, azok a magyarok és horvátok között valóban fennállt surlódásokat tartották lényegesnek és a horvát-szerb ellentétet mesterkélten módon elő-

idézett véletlen konstelláció eredményének, holott a helyzet nem ez volt. A horvátok nem azért kerültek ellentétbe a szerbekkel, mert Magyarországgal állami közösségben éltek, inkább talán azért kerültek Magyarországgal állami közösségbe, mert a szerbektől éles ellentétek választották el őket. Ezek az ellentétek majdnem olyan régiak, mint a két nép letelepülése Európának azon a területén, ahol ma is laknak. Ez a letelepülés a hatodik században történt; nem egyszerre, hanem közvetlenül egymást követően. Ám a két nép elejétől kezdve teljesen ellenkező irányú fejlődést vett. A horvátok olasz elemekkel keveredtek, Rómától kapták a keresztény vallást, katolikusok lettek és kulturális fejlődésükre a nyugati eszmék gyakorolták a legnagyobb befolyást. Ezzel szemben a szerbek a bizánci császárság hatása alatt álltak, kultúrájuk mindig keleti elemekkel volt átítatva és amikor nemzeti egyházukat felépítették, ezt az orthodox hit alapjára helyezték. Ha a két nép fejlődése nem haladt volna olyan tökéletesen ellenkező irányban, akkor talán már a középkorban egybeolvadtak volna, hiszen fajtestvérek voltak és egy és ugyanazt a nyelvet beszélték. Bizánci befolyás alatt álló Horvátország valószínűleg könnyen egyesült volna a hasonló befolyáskörbe tartozó Szerbiával, egy a nyugati kultúrába beolvadt Szerbia könnyen egyesült volna a hasonló kultúrájú horvátokkal. Nem a horvátoknak Magyarországgal való egyesülése támasztott áthidalhatatlan szakadékot a horvátok és szerbek között, hanem ellenkezőleg, a horvátoknak a szerbektől való idegenkedése volt egyik oka annak, hogy a horvátok akkor, amikor az olaszokkal ellentétbe kerültek, a magyaroknál kerestek támaszt, nem pedig a velük vérrokon szerbeknél.

Ez a régi szerb-horvát ellentét tetőpontját érte el, amikor Bosznia sorsa felett kellett döntenet. Bosznia eredetileg horvát birtok volt, később azonban a horvát elem egy része mohamedán hitre tért át és ugyanakkor Boszniában erős szerb bevándorlás is ment végbe. Idővel a helyzet mindinkább úgy alakult, hogy

a két délszláv nép közül az számíthatott a vezető szerepre, akié Bosznia lesz. A Boszniával kibővült Szerbia olyan vonzóerőt gyakorolt volna, hogy előbb-utóbb magába olvasztotta volna a horvátokat. A Boszniával megerősödött Horvátország viszont valószínűleg kiterjesztette volna a maga hatalmi körét a szerbekre. Mihelyt Bosznia nem maradhatott török birtok, a monarchia csak két lehetőség között választhatott. Vagy át kell engednie Boszniát Szerbiának, ami Horvátország jövőbeni feladásával és a horvátok feláldozásával lett volna egyenlő jelentőségű. Vagy pedig meg kellett szereznie Boszniát a monarchia részére, ha nem is azért, hogy ezzel a horvát elemet alkalmassá tegye a szerbek beolvasztására, de mindenesetre azért, hogy így megakadályozza a szerbeknek a horvátok kárára való megerősödését. A monarchia politikáját ebben a kérdésben a magyar szent korona országai integritását fenyegető veszélyek irányították. A szerbek terjeszkedési törekvései elsősorban és közvetlenül a horvátokat fenyegették. Ha Horvátország nem lett volna a magyar korona országainak kiegészítő része, amelyről Magyarország nem mondhatott le — annál kevésbbé, mert ezzel el lett volna zárva a tengertől, — akkor a monarchia közömbösen nézhette volna Szerbiának Bosznia beolvasztásával való megerősödését.

A bosnyák kérdés 1875 folyamán kezdett előtérbe lépni, amikor a hercegovinai keresztények fellázkodtak a török uralom ellen. A delegációk márciusi és szeptemberi ülészakájában már aggodalmak hangzottak el a beállt fejleményekkel szemben és magyar részről ismételtén azt mondták a monarchia és Magyarország érdekének, hogy Keleten a területi viszonyok lehetőleg ne szenvedjenek változást. Andrássy óvakodik ugyan attól, hogy a status quo fenntartása mellett lekösse magát, mert tisztában van azzal, hogy ez kilátástalan volna, de ő is arra törekszik, hogy Törökország elégitse ki az elégedetlen elemeket és határozza el magát bizonyos reformokra, amelyek nagyobb bonyodalmak-

nak elejét vehetnék. Ilyen irányban 1875 december 30.-án jegyzék útján is igyekeznek a török kormányra hatni. Még 1876 május 15.-én is kijelentette a delegációk előtt, hogy nem gondol Bosznia okkupációjára és hogy politikájának célja csak a status quo némileg megjavított alakban való fenntartása. A magyar delegáció helyesli ezt az álláspontot és megismétli, hogy a monarchiának mindaddig, amíg életérdekei parancsolóan mást nem követelnek, igyekeznie kell Törökország integritását fenntartani.

A magyar delegációnak ez a magatartása összhangban áll a magyar közvélemény hangulatával. A török-szerb és orosz-török bonyodalmakban Magyarország népe — a szlávok kivételével — Törökország mellett foglalt állást. 1876 október közepén a budapesti egyetemi hallgatók elhatározták, hogy a törökök iránti rokonszenvüket Sermed Effendi török főkonzul tiszteletére rendezett fáklyásmenet útján fogják kifejezésre juttatni. Tisza Kálmán magához rendelte az egyetemi hallgatókat és igyekezett őket szándékuktól eltéríteni. Amikor ez nem sikerült, Thaisz Elek főkapitány útján eltiltatja a tüntetést, mert szerinte az, aki egy külföldi konzul tiszteletére rendezett óvációval akar saját kormányára nyomást gyakorolni, ezzel saját államát sérti meg. A tilalomra az ifjúság nagy utcai tüntetésekkel válaszol, amelyek a parlamentben is visszhangot keltenek. Ezek a tüntetések október 5.-én érik el tetőpontjukat, amikor kb. 12.000 főnyi tömeg lepi el az utcákat. Az orosz konzulátust a rendőrségnek kell megvédenie, egész este készenlétben kell tartani a katonaságot és az utcákat csak rendőri attack útján lehet megtisztítani. Ugyanazonnap azonban az ifjúság Zágrábban Törökország és a budapesti egyetemi hallgatók ellen tüntet, követelvén Boszniának a horvát királysággal való egyesítését. A budapesti ifjúság 1877 január 4.-én küldöttséget meneszt Konstantinápolyba és Abdul Kerim Pasa török hadvezérnek díszkardot nyújtat át, április 29.-én pedig a török szofták egy küldöttsége jön Budapestre,

ahol a magyar fiatalság testvérként fogadja. Ez a barátkozás azonban reakciót vált ki Horvátországban, ahol május 9.-én, Albrecht főherceg látogatásával kapcsolatban tüntetnek az oroszok mellett, az orosz himnuszt éneklük és tiltakoznak a magyar-török barátkozás ellen. Ezeknek az eseményeknek a képviselőházban ismét visszhangjuk van és különösen a szélső baloldal igyekszik a mozgalmakat a maga előnyére értékesíteni. 1876 november 18.-án Simonyi Ernő kijelentette, hogy Magyarország Törökország területi épségének megóvása érdekében minden áldozatra hajlandó. December 3.-án Kossuth Lajos egy levele kerül nyilvánosságra, amely azzal vádolja az osztrák-magyar külpolitikát, hogy az „orosz politika vontatókötelére akasztotta magát”. Az ellenzék a külpolitikai interpellációk özönével akarja nyilatkozattételre bírni Tiszát, aki nagy ügyességgel hárít el minden támadást.

Törökország integrálásának megóvása azonban hovatovább megvalósíthatatlan jelszóvá lett és Andrássy időközben már körültekintően gondoskodott egyfelől arról, hogy Törökország felbomlása esetében is a monarchiát és Magyarországot fenyegető alakulat a Balkán-félszigeten ne jöhessen létre és másfelől arról, hogy a monarchia abban az esetben, ha ez a törekvése összeütkezésbe hozná Oroszországgal, Németországgal támogatására feltétlenül számíthatson. 1876 július 8.-án Reichstadt-ban — Északcehországban — II. Sándor cár és Gorcsakov orosz külügyminiszter találkozott I. Ferenc Józseffel és Andrássyval azoknak az eshetőségeknek megbeszélésére, amelyek előállhatnak, ha a török-szerb háborúban akár a törökök, akár a szerbek győznek. A megállapodások szerint Ausztria-Magyarország a török vereség esetében birtokába vehette Boszniát és Hercegovinát, Oroszország pedig Besszarábiát. Andrássy ezeket a titkos megállapodásokat szeptember 23.-án hozta a német kormány tudomására. Ez alkalommal kijelentette, hogy Bosznia

birtokbavételét ugyan saját országa szempontjából nem tartja kívánatosnak, de Törökország felosztása esetében mégis szükségesnek tartja, mert Ausztria-Magyarország közvetlenül a maga amúgy is nyugtalan déli határán és a keskeny Dalmácia Hinterland-jaként nem tűrhet autonóm szláv államot, amely veszélyessé válnék a monarchia részére. 1877 január 15.-én pedig Ausztria-Magyarország jóindulatú semlegességre kötelezte magát Oroszországgal szemben, amely alkalommal egy Budapesten kötött szerződésben kijelentik, hogy Ausztria-Magyarország Boszniára és Hercegovinára, Oroszország pedig Besszarábiára fogja korlátozni a maga foglalását. Egyúttal Andrásy nagy körültekintéssel megnyerte Németország feltétlen támogatását arra az esetre, ha Bosznia és Hercegovina elfoglalására sor kerül.

Mikor 1877 április 23.-án az orosz-török háború tényleg kitört, a magyar közvélemény Andrásy szándékaival teljes ellentétben, Törökország mellett és Oroszország ellen foglalt állást. Az interpellációs láz most tetőpontjára hágott. Helfy Ignác, Kossuth bizalmasa, egyenesen hazaárulónak bélyegzett meg minden katonát, aki Oroszország mellett fegyvert fog, — amiről különben szó sem volt. Számos szónok követeli Törökország feldarabolásának meggátlását és a legélesebben szembefordul Bosznia elfoglalásának gondolatával. A vármegyék is részt vesznek az ellenzéki megmozdulásban. Elsőnek Somogy vármegye követeli a kormánytól, hogy akadályozza meg úgy Oroszország területi gyarapodását, mint azt, hogy a monarchiát délről szláv országok fogják körül. Abban a vitában, amelyre ez a petíció alkalmat adott, Simonyi Ernő kijelentette, hogy a Bosznia készülőkupációjára vonatkozó hírek egyenesen felháborodást keltenek az országban, gróf Apponyi Albert pedig arra a népszerű, de túlhaladott és azért irreális álláspontra helyezkedett, hogy Törökország integritását fenn kell tartani. A magyar közvéleménynek nagy része — mindenesetre a leglármásabb — ritka meg

nem értést tanusított Andrásy politikájával szemben. Az egyetlen Kállay Béni volt az, aki a jobboldali ellenzék padjairól bátran szembeszállva a népszerű áramlatokkal rá mert mutatni arra, hogy Törökország feltartóztathatatlanul a hanyatlás útján halad és hogy aggasztó volna, ha Magyarország saját sorsát vele mindenáron össze akarná kötni. Mialatt Magyarországon népgyűléseken tüntetnek Törökország mellett és Oroszország ellen, Horvátországban ellenkezőleg azt hirdetik, hogy Törökország fennállása nem egyeztethető össze a monarchia érdekeivel és hogy Boszniát egyesíteni kell Horvátországgal. Turinból Kossuth egyik levelet a másik után küldi és amellet dolgozik, hogy a monarchia védje meg Törökországot az orosz támadás ellen. A kormányt folytonos kérdésekkel ostromolják és Tiszának mindig új és új formulákat kell találnia kitérő válaszainak. Élesen beszélt, ha ez szükséges volt, konciliánsan, ha ez lehetőnek látszott, de mindig eltalálta azt a hangot, amellyel meg tudta akadályozni, hogy a népmozgalom megzavarja Andrásy terveit. Ismételten kijelentette, hogy külpolitikai kérdésekben nem lehet parlamenti utasítások szerint cselekedni. A monarchia — mondotta máskor — a semlegesség álláspontján áll és minden irányban megőrizte akciószabadságát. Ismét máskor biztosította a házat, hogy nincs a monarchia mértékadó tényezői között egy sem, aki kívánatosnak tartaná a monarchia tőszomszédságában fennálló hatalmi viszonyok megváltoztatását. De ha valamely nyilatkozatából, mint pl. az utóbbiból, egyesek azt a következtetést akarták levonni, hogy Bosznia megszállása el fog maradni, Tisza maga tiltakozott, azt mondván, hogy ő csak azért vállal felelősséget, amit mondott, nem pedig olyanokért, amiket abba belemagyaráznak. A kormánypárti többség ezekben az eseményekben lelkesedés nélkül, de fegyelmезetten áll Tisza mögött. A delegáció tanácskozásaiban a Törökország integritásának megóvására irányuló óhajok a kormánypárti oldalon mind kevesebb és kevesebb visszhangot

keltének és amikor Andrásy december 9.-én kijelentette, hogy a monarchia a Balkánfélszigeten nem exponálhatja magát a status quo ante helyreállításáért, mert nem vetheti latba a maga befolyását oly célok érdekében, amelyek immár a török államférfiak szemében is megvalósíthatatlanoknak látszanak, a delegáció minden hosszás vita mellőzésével egyszerűen bizalmat szavaz a külügyminiszternek.

Az oroszok 1877 december 16.-án a törökökkel szemben kivívott plewnai győzelme után újból magasra csapnak fel Magyarországon a törökbarátság hullámai. Egy Helfy és Eötvös Károly vezetése alatt tartott nagy népgyűlés Budapesten fegyveres beavatkozást sürget Törökország területi integritásának megóvása érdekében. A népgyűlés után a tömeg egy része a miniszterelnökség elé vonul, hogy Tiszának tudomására adják a hozott határozatot. Tisza nem fogadja a népgyűlés küldöttségét, mire a tömeg őt saját palotájában, amelynek ablakait beverik, egy teljes óráig ostrom alatt tartja. Végre katonaság tisztítja meg az utcákat. Tiszának el kell határoznia magát a gyülekezési szabadságnak rövid időre való megszorítására, ami őt az ellenzék heves támadásainak céltáblájává teszi. Chorin Ferenc e tárgyban beterjesztett interpellációjára adott válaszát a képviselőház csak 17 szavazatnyi többséggel vette tudomásul. Kossuth szintén a december 16.-iki népgyűlés álláspontját teszi magáévá és még 1878 február közepén is háborút sürget Oroszország ellen. De dacára az izgatott hangulatnak a pártok nem zárkóznak el a kormány kívánságaival szemben. A san stefanoi békének március 3.-án történt megkötése után 60 milliós rendkívüli hitel megszavazását kéri a delegációktól, amelyből 19 millió esik Magyarországra. Bár az ellenzéki középpártok biztosítékokat kívánnak arranézve, hogy a kormány ezt a hitelt nem fogja Bosznia megszállására fordítani és bár többen hangsúlyozzák, hogy a hitel megadása melletti állásfoglalásuk nem

jelent bizalmi szavazatot a kormány részére, a delegáció egyhangulag elfogadja a kormány javaslatát. A delegáció tanácskozásai folyamán Andrassy kijelenti, hogy a san-stefanoi szerződés „oly pontjai ellen, melyek közvetlen szomszédságunkban a területi viszonyok átalakítását fogják előidézni” fontos ellenvetései vannak, hogy azokat módosítani kell és hogy osztrák-magyar kezdeményezésre e tárgyban Berlinben kongresszus fog tartatni. Minden olyan indítványt, amely Bosznia esetleges megszállása ellen irányul, elutasított. 1878 június 13-án összeült a berlini kongresszus, amely június 28-án Ausztria-Magyarországnak megbízást adott Bosznia és Hercegovina megszállására. Tisza a képviselőházban ezt a feladatot arra való utalással indokolta meg, hogy Magyarország érdekei ellen volna „hogy déli határainkon a szláv államok egymással kezét fogva folytonos láncolatot képezzenek lábaink körül”. A nyár folyamán, — miután a parlament mandátumának lejártá folytán széjjeloszlott, — tényleg megtörténik Bosznia katonai megszállása. Egyes vármegyék ellenállást kísérelnek meg és meg akarják tagadni a kormány bizonyos rendelkezéseivel szemben az engedelmességet, Tisza azonban erélyesen véget vet ezeknek a kísérleteknek, amikor a renitenskedő Pestvármegye fejét, Földváry alispánt, felfüggeszti állásától,

Az új választások augusztusban folytak le és a kormánynak 78 szavazatnyi többséget adtak. Az egyesült ellenzék 74, a függetlenségi párt 72 szavazattal volt képviselve, 26 képviselő pártunkivüli volt. A képviselőházból kimaradtak báró Sennyey István, Somssich Pál, Schvarcz Gyula, Kállay Béni, gróf Zichy Nándor, báró Simonyi Lajos és mások, mint új emberek jelentek meg a politikai küzdőtéren a szabadelvűpárt soraiban: Grünwald Béla, Láng Lajos, György Endre, a mérsékelt ellenzék pártjában: Gaál Jenő, a szélső baloldalon Thaly Kálmán és Pázmándy Dénes stb.

Amikor az új országgyűlés összeül, Boszniára vonatkozólag befejezett tényekkel áll szemben. Ezekkel egyidejűleg az országgyűlés tudomást nyert arról is, hogy a kormány lemondott, ami minden izgalmas vitának elejét vette. A kormány lemondása következménye volt annak, hogy legjelentékenyebb és legsúlyosabb tagja, Széll Kálmán, a kabinetből kivált. Széll nagy körültekintéssel dolgozott azon, hogy a zilált állapotban átvett államháztartást rendbe hozza és e téren sikereket is ért el, dacára annak a teherpróbának, amelyet a bosnyák hadjárat költségei tervére nézve jelentettek. Bosznia megszállását nem ellenezte és azokat a költségeket, amelyek Berlinben a monarchiára ruházott megbízás teljesítéséhez szükségesek voltak, készségesen folyósította a közös kormány részére. A katonai körök megismétlődő új és új pénzkövetelései azonban azt a benyomást keltették benne, hogy messzemenő terveik vannak, amelyek a magyar pénzügyek rendbehozatalának érdekében megindult és sikeresen folytatott fáradozásainak gyümölcseit meg fogják semmisíteni, ezért pedig nem akart felelősséget vállalni és lemondott. A kormány úgy vélte, hogy a kabinet olyan tekintélyes tagjának kiválása az akkori helyzetben kötelességévé teszi az egész minisztérium lemondását is, ami szeptember 28.-án meg is történt. Tisza azután mint az ügyek vitelével ideiglenesen megbízott miniszterelnök vezette tovább a kormányt december 5.-én történt újólagos kinevezéséig.

A felirati vita alkalmat adott a pártoknak külpolitikai meggyőződéseik kifejtésére. Még a többség felirati javaslata sem áll határozottan és fenntartás nélkül a kormány mellé, hanem kényszeredett fordulatokkal hangsúlyozza Bosznia megszállásának ideiglenes jellegét, amelyet „ezidőszerint” kétségbe vonni nincsen sem joga, sem szándéka és annak a meggyőződésének ad kifejezést, hogy az uralkodó „bölcsesége és alkotmányos érzülete mindenkor vissza fogja utasítani ezen állapot minden olynemű változtatását, mely hű népei többségének és a politikai tényezők

nagy részének ismeretes óhajaival ellenkeznek." A kormánypártnak ama tagjai, akik a megszállást nem helyeslik, felszólalásaikban amiatt aggódnak, hogy az eddigi és a még várható anyagi áldozatok arányban állanak-e az elért eredménnyel, hogy ez az első lépés nem fog-e további terjeszkedést szükségessé tenni és hogy a két tartománynak a monarchia keretébe való beillesztése nem fog-e zavarokat támasztani. Az Egyesült Ellenzék, amelynek felirati javaslatát gróf Apponyi Albert szerkesztette, kifogásolja, hogy a monarchia Bosznia megszállásával elhagyta azt a politikát, amely megakadályozta, hogy Oroszország az Aldunánál megvesse lábát és hogy „az Oroszországnak megnyitott keleti Balkán-félszigetért a monarchia számára fenntartott nyugati részekben keres kárpótlást,” ami „cselekvésünk súlypontját más irányba és erőnket félreeső feladatokra leköti.” A függetlenségi párt felirati javaslata „vészthozó”-nak mondja Bosznia megszállását. A szerb nemzetiségi képviselőknek Polit Mihály által benyújtott felirati javaslata attól tart, hogy Bosznia megszállása veszélyeztetni fogja a szomszéd népekkel, — kivált a szerbekkel — való békét. Andrássy külpolitikáját Tisza Kálmán védte meg. Bár a monarchiára legjobb volna, — ez volt eszmemenete — Törökország regenerálása, mégis ügyelni kell arra, hogy a balkán népek mindegyikében megerősödjék a hit, hogy nem Oroszország, hanem Ausztria-Magyarország az, amely sorsukra a legnagyobb befolyást gyakorolhatja. A monarchia keleti befolyásának biztosítása a legjobb politika amaz orosz terjeszkedés ellen, amely abban állna, ha megengedtetnék, hogy az összes keleti alakulások kizárólagos orosz befolyás alatt történjenek, és ha az orosz hatalom állandóan megvethetné a lábát a Duna jobb partján. „A veszély nem abban van, hogy egyes szláv törzsek az ő egyediségükben fejlődni tudnak, hanem abban, ha e törzsek a maguk érdekeik ellenére is egy tömbbé tömörülhetnének a muszka vasvessző alatt, elfojtva a keleten köztük lévő nem-szláv népfajokat.” Ez okkupációval —

mondotta Tisza — védekezni kellett a szlávok ellen, mert Bosznia volt az a tűzfészek, „hova részint a szomszédok, részint az oroszok összehordva a gyúanyagot felgyújtották a keletet.” Bosznia megszállása, mondotta, lehetne kiindulópontja egy más, expanzív célokot követő politikának is, de ezt a politikát a kormány nem fogja követni. Tisza e fejtegetéseiben megtalálhatjuk nemcsak a monarchia, de Magyarország külpolitikájának vezérlő szempontjait is. Csak a horvátok által benyújtott felirati javaslat helyesli a megszállást minden fenntartás nélkül és beterjesztőjének, Mihalovics Károlynak, ama megjegyzésében, hogy az övé az egyetlen igazán kormánypárti javaslat, sok igazság rejtett. Ez alkalommal is kiderült, hogy a Bosznia megszállásával követett politika elsősorban horvát érdek volt és ezért elsősorban Horvátországban keltett barátságos visszhangot. A horvátok átérezték, hogy a monarchia azért folytatta ezt a politikát, mert csak így vélte megakadályozhatni, hogy a horvátok a szerbek prédájává váljanak, ami a magyar szent korona országainak integritását is veszélyeztette volna.

A bosnyák-ügy parlamenti likvidálása 1878 végén és 1879 elején ment végbe. November 5.-én Simonyinak indítványát, amely a kormány vádalahelyezésére irányult, a képviselőház 170 szavazattal 95 ellen elvetette. December 5.-én a király újból kinevezte Tisza Kálmánt miniszterelnökké, — Széll Kálmán utóda gróf Szapáry Gyula lett, kereskedelmi miniszter — a régebben lemondott báró Simonyi Lajos helyett, — báró Kemény Gábor. Ez alkalommal azok a kormánypárti képviselők, akik a kormány keleti külpolitikáját nem helyeselték, — nevezetesen Horvát Boldizsár, Horváth Lajos, Hodossy Imre, Wahrmann Mór, gróf Péchy Manó és Fröhlich Gusztáv, — kiléptek a pártból. A delegációk december végén lefolyt tárgyalásai során és a berlini szerződés becikkelyezése alkalmával 1879 tavaszán lefolyt viták még ismételt alkalmat adtak a különböző szempontok kifejtésére. Az ellenzék aggályát fejezte ki, hogy a megszállás, amelyet ideig-

lenesnek tüntetnek fel, állandósulni fog. Vele az ellenzék szerint megakadályoztuk ugyan, hogy tőszomszédságunkban nagy délszláv állam létesüljön, de csak azért, mert most már ez a délszláv alakulat a monarchián belül teremődik meg és Bosznia megszállása vágyakat fog kelteni új alakulások létesítésére, amelyek alapján fel fogják forgatni a dualizmust és a létező közjogi állapotokat. Az ellenzék aggályai indokoltak voltak, de álláspontja negativumokban merült ki. Nem lehetett megelégedni annak megállapításával, hogy egy nagyszerb birodalom keletkezése veszélyes volt Magyarországra nézve és hogy másfelől a monarchián belül élő délszlávok megerősödése szintén aggályosnak látszik, hanem feleletet kellett volna találni arra, hogy az a földrajzi helyzet és az a történeti fejlődés, amely mindkét irányban aggodalmakat keltett, milyen pozitív politikával volna alakítható úgy, hogy azzal a magyar érdekek összeegyeztethetők legyenek. Ez nem történt meg. A monarchia belső politikájában — úgy az osztrákban, mint a magyarban — nem volt meg a rugalmasság, amely a belső viszonyok megfelelő módosításával lehetővé tette volna Boszniának a monarchiába való teljes beolvasztását. Mindenki félt a bosnyák kérdéshez hozzányulni. Hogy Boszniát Horvátországgal egyesítsék, — ami talán leginkább felelt volna meg Andrassy politikai alap gondolatának, — azt nem akarta Ausztria, mert Magyarország megerősödését jelentette volna és maga után vonta volna Dalmáciának Magyarországhoz való visszacsatolását, — de magyar részről sem óhajtottak egy ilyen alakulatot, amelynek pusztá létezése is veszélyeztette volna a magyarságra nézve előnyös dualizmus fenntartását. Hogy Bosznia-Hercegovina Ausztriához kerüljön, abba Magyarország nem egyezhetett bele, részben régi történeti jogcímekre való tekintettel, részben azért, mert Magyarország sem szívesen látta volna Ausztria megerősödését és mert a horvátoknak az Ausztriához tartozó délszlávokkal való megszervezése a dualizmusnak trializmussá való átalakulását je-

lentette volna, amelyet sem a magyarság, sem az osztrák németiség nem tartott elfogadhatónak. Ennek a csupa negatívumokban végződő aggályoskodásnak következménye volt, hogy Bosznia közjogi állása mindvégig bizonytalan volt, a monarchiába való teljes beolvasztása elmaradt és olyan állapot keletkezett, amely egyedül Szerbia aspirációi szempontjából volt előnyös, ellenben jelentősen lerontotta, sőt meghiusította annak a politikának eredményességét, amelyet Andrássy Bosznia megszállásával követett. Az a félúton való megállás, amely a magyar politikát a dualizmus korában gyakran jellemzi, a rugalmasság és alkalmazkodási képesség hiánya és vele együtt a képtelenség valamely kérdés gyökeres rendezésére, ha az a fennálló helyzet megváltoztatását teszi szükségessé, — sehol sem bizonyult Magyarországra nézve olyan végzetesnek, mint a délszláv kérdés további kezelése terén.

A bosnyák kérdés elintézése után Andrássy vissza akart vonulni, valószínűleg azért, mert dicsősége tetőpontján akart a közszolgálatból távozni. Ő maga mondta már régebben, hogy sohasem fogja követni azoknak a színésznőknek, táncosnőknek, szépasszonyoknak, valamint államférfiaknak és diplomatáknak példáját, akik túlsoká maradnak a pódiumon és nem tudnak a kellő pillanatban visszavonulni. Fáradt is volt és nyugalmasabb életre vágyódott. 1878 végén említette az uralkodónak lemondási szándékát és amikor 1879 nyarán szabadságra ment, el volt tökéelve arra, hogy nem tér vissza a külügyminiszterium élére. Már utóda is ki volt szemelve Haymerle római nagykövet személyében. De a sors még egy fontos feladatot rótt Andrássyra: a Németországgal való szövetség megkötését. Szabadságáról hívták vissza ennek megoldására.

Ezt a szövetséget Bismarck kezdeményezte. A német-orosz együttműködés, amelynek Bismarck mindedig meggyőződéses híve volt, az utolsó időben nem volt oly bizalomteljes, mint régen. 1875-ben, amikor háborús bonyodalmak lehetősége foglalkoztatta

a kormányokat, Németország úgy érezte, hogy Oroszország nem áll többé mellette. A berlini kongresszus után viszont Oroszország panaszkodott, hogy Bismarck részéről nem részesült kellő támogatásban. A pétervári udvarnál németellenes befolyások érvényesültek. Bismarck tartott attól, hogy Oroszország, Franciaország és Ausztria-Magyarország közt Németország ellen irányuló szövetség létesülhetne. Soká habozott, hogy ennek a koalíciónak megakadályozása érdekében Oroszország vagy Ausztria-Magyarország szövetségét keresse-e és egy ideig saját bevallása szerint inkább Oroszország felé hajlott, de végül is úgy találta, hogy Ausztria-Magyarország szövetsége Németországnak több biztosítékot nyújt, mert a monarchiával való szövetség „a német fajrokonság, a történeti emlékek, a német nyelv és a magyaroknak a németek iránt való érdeklődése” folytán népszerűbb és talán tartósabb is lesz. Bismarck kezdeményezése Andrásynál a legkedvezőbb talajra talált. Ő maga elejétől kezdve gondolt ilyen megállapodásokra, ismételten meg is pendített ilyen eszméket Bismarck előtt, de azok számára akkor még nem volt megérett a helyzet. Andrassy ama veszély benyomása alatt állt a hetvenes évek végén, jobban mint valaha, amely a monarchiát orosz részről fenyegetheti. Az akkori orosz politika elég érvet szolgáltatott ennek az aggodalomnak alátámasztására. Andrassy előtt alig volt titok, hogy az orosz kormány 1876 októberében igen behatóan érdeklődött a német kormánynál, vajjon egy Ausztria-Magyarország ellen irányuló háború esetében számíthatna-e Németország semlegességére és valószínűleg tudta azt is, hogy csak Bismarck volt az, aki, — mint emlékirataiban írja, — odavezette a dolgokat, hogy Oroszország támadó szándékainak éle Keletgaliciáról átterelődött a Balkánra. Bismarck állandóan panaszkozik abban az időben a „szláv napoleonizmus”-ról és a „szláv cézárizmus sovinizmusáról”, amely abban jelentkezik, hogy az „orosz politika és diplomácia teljesen a szláv forradalom szolgálá-

tában áll”, úgy, hogy „Európa békéjét Napoleon bukása óta egyedül a szlavofil Oroszország fenyegeti.” Bismarck jól ismerte fel, hogy Ausztria-Magyarországnak ebben a helyzetben vagy Oroszországhoz és Franciaországhoz, vagy pedig Németországhoz kell közeledni. Komolyan félt tőle, hogy az első — Németországra nézve végzetes — utat fogja választani és Andrássy távozásában, Haymerle küszöbön álló kinevezésében és Kállay Béninek az osztrák-magyar külügyminiszterium osztályfőnökévé való kinevezésében ilyen fordulatnak előjelét vélte látni. De Andrásytól ez a politika mindvégig távol állt. Az ő politikájának végcélja mindig egy német-osztrák-magyar szövetség volt, csak átmenetileg, amíg ez a cél elérhetőnek bizonyul, iparkodott — az ú. n. háromcsászárság szövetségében, — oly konstelláció létrehozatalára, amelyben Németország és Oroszország egymáshoz nem állnak közelebb, mint mindegyikük külön-külön Ausztria-Magyarországhoz. Amikor tehát Bismarck Ausztria-Magyarországnak szövetséget ajánlott, Andrássy ezt a lehetőséget két kézzel ragadta meg. Így jött létre 1879 október 7.-én Németország és Ausztria-Magyarország között az a szövetségi szerződés, amelyben a két állam mindegyike kötelezi magát arra, hogy egyiküknek orosz részről való megtámadtatása esetén a másik egész fegyveres erejével segítségére fog sietni, minden egyéb megtámadtatás esetében pedig jóindulatu semlegességet fog tanúsítani. Három nappal később, október 10.-én, Andrássy beadta lemondását és nyugalomba vonult. Tehette ezt abban a tudatban, hogy a monarchia külpolitikájának állandó alapjait ő vetette meg. Ettől az alaptól azután egészen a világháború befejeztéig nem is tért el Ausztria-Magyarország.

NEMZETISÉGEK ÉS HORVÁTOK

ANEMZETISÉGI kérdésben a hetvenes években sem következett el az a nyugalmi állapot, amely ennek a fontos problémának élet vehette volna. A szakadás a magyarság és a nemzetiségek vezetői között teljes volt és egyik részről sem történt még kísérlet sem a fennálló ellentétek áthidalására. A románok és a tótok megmaradtak a nemzetiségi törvény megalkotása után elfoglalt passzivitásukban és a képviselőházban nem voltak képviselve, legfeljebb olyan férfiak által, akik a meglévő magyar pártokhoz csatlakoztak és akiket a nemzeti öntudattal bíró elemek nem ismertek el a románság és a tótság képviselőinek. Ezt a passzivitást a magyarság nem foghatta fel másként, mint hadüzenetnek a magyar nemzeti állam ellen. Meg lehet tehát érteni, ha a magyarságnak velük szemben követett politikája sem tudta ilyen körülmények között betartani azt a békülékeny irányt, amelyet a nemzetiségi törvény megalkotásával őszintén meg akart teremteni. A nemzetiségek ellenséges állásfoglalása a magyar állammal szemben, olyan nemzeti autonómiákra való törekvésük, amelyek Magyarország feldarabolását jelentették vagy legalább is előkészítették volna, nyílt kacérkodásuk a magyar határokon túl élő fajrokonakkal olyan hadi állapotot teremtettek a magyarság és a nemzetiségek között, amelyben a magyar kormány intézkedéseit sem lehet egyedül az igazságosság és méltányosság álláspontjából kiindulva szigorú bírálattal tárgyává tenni. Nem tagadható ugyan, hogy a magyar politika önmaga állított fel magának Potemkin-

falvakat, amikor abból, hogy számos nem-magyar többségű kerület a magyar fajhoz tartozó vagy legalább is a magyarsággal szolidáris képviselőket választott, valamint abból, hogy a kormánypártban egyes román, tót vagy szerb származású egyének is helyet foglaltak, azt következtette, hogy a nemzetiségi mozgalom csak néhány túlzó agitátor agyréme. Ez a tévhit megakadályozta, hogy még csak kísérlet is történjék a magyar politikának a nemzetiségi kívánalmakkal való összeegyeztetésére. De alig kérdéses, hogy az ilyen kísérlet, ha meg is történik, nem járt volna sikerrel. A nemzetiségek vezetői az egyes vidékeken volt számbeli túlsúlyokra támaszkodva fatalisztikus bizalommal várták a jövő fejlődésnek azt az alakulását, amely őket fogja úrrá tenni az általuk lakott földön. Kivált a szerbek, akik negyven évvel később valóban a történeti Magyarország sirásói lettek, voltak azok, akik konok fanatizmussal adtak kifejezést annak a tudatuknak, hogy el fog jönni az ő idejük is. Egyik vezérük, Miletics Szvetozár, egy ízben, amikor arról volt szó, hogy az 1867. évi kiegyezés Magyarország fennállásának biztosítéka-e avagy veszte, már régebben fagyos közönnyel mondta: „Nos uraim, magyarok, azt mondom nektek, kiegyezéssel vagy anélkül, el vagytok veszve. Mi nemzetiségek is talán veletek együtt fogunk halni, de azzal a különbséggel, hogy ti nyomtalanul el fogtok tűnni: mi szlávok ellenben fel fogunk támadni, ha másként nem, mint annak a hatalmas törzsnek gyermekei, amelynek uralma a Névától az Adriáig terjed.” A szerbek egy másik vezére pedig, Polit Mihály, 1874-ben, a választótörvény tárgyalásakor azzal a fenyegetéssel dobta oda a keztyűt a magyarságnak, hogy gondoljanak arra a szóra, hogy „hodie mihi, cras tibi” és hogy „Philippinél majd újból találkozunk”. A kormányok erélyesen léptek ugyan fel e szellem ellen, de végeredményben mégis csak félrendszabályokkal elégedtek meg, — talán azért, mert úgy vélték, hogy a nemzetiségeknek úgy kibékítése, mint teljes elnyomása kilátástalan volna. Lehet, hogy ez így is volt,

mert kibékülésük csak úgy történhetett volna, ha Magyarország nemzetiségi állammá alakul át, elnyomatásuk pedig, amint ezt már Deák Ferenc is belátta, számbeli erősségüknél fogva nem kecsegtetett sikerrel. Pedig a magyar politikának ennél fontosabb kérdése nem volt. Örök dicsőségére szolgált volna az akkori nemzeteknek, ha ezt a problémát valamiképpen meg tudta volna oldani, de a probléma oly nehéz volt, hogy az sem vált volna szégyenére, ha megoldása nem sikerül. Hogy azonban kísérlet sem történt erre, hogy a magyar közvélemény és a magyar kormány hamis távlatban látta és fel nem ismerte a kérdés horderejét és hogy rövidlátó önámítással és oly önbizalommal, amelynek alapját egy nem örökéletű konstelláció alkotta, lebecsülte azt, ez végeredményben mégis a magyarság politikai szellemének és politikai képességének ez időben bekövetkezett bizonyos hanyatlására vall.

Különösen a szerbek voltak azok, akik a hetvenes évek kormányainak sok dolgot adtak. Jelentékenyebb vezetőik voltak mint a többi nemzetiségeknek és a külügyi események is éppen a szerb mozgalmaknak adtak nagyobb fontosságot. Ehhez jött, hogy a szerbek nem is követték a románok és tótok példáját és nem vultak velük együtt passzivitásba. A délvidéki szerbek nem titkolták azt a lelki közösséget, amely köztük és a szerb királyság lakói között fennállt. 1872-ben, Milan szerb király nagykorúvá nyilvánításakor, Lónyaynak el kell tiltania, hogy a magyarországi szerbek részt vegyenek az ez alkalommal Belgrádban rendezett ünnepeken és ez a tilalom Belgrádban zajos tüntetéseket vált ki, amelyek nemcsak Magyarország, de az egész osztrák-magyar monarchia ellen irányulnak. 1874-ben újabb konfliktusra kerül a sor a délvidéki szerbekkel, mert ezek jogot formálnak arra, hogy Magyarországon saját nemzeti zászlójukat használhassák, amelynek színei természetesen azonosak a szerb királyság színeivel. Gróf Szapáry Gyula mint belügyminiszter akkor kijelentette,

hogy egyáltalában nem fog tűrni mást, mint magyarszínü zászlót, mert az eddigi állapot, amikor az egyes nemzetiségek különböző ürügyek alatt más államok színeit használták, tűrhetetlen fogalomzavarra vezetett. A következő évben megint éles vitára került a sor a képviselőházban, mert a budapesti Nemzeti Színház részére a költségvetésbe felvett szubvenciót a szerb Polit Mihály azzal az indokolással ellenzi, hogy a színházban csak magyar előadások folynak, holott Magyarország nem nemzeti, hanem nemzetiségi állam. Tisza Kálmán igen élesen szállt szembe ezzel a felfogással. Polit szerencséje, mondá, hogy a nemzeti állam és a nemzetiségi állam közötti megkülönböztetést a képviselői immunitás védelme alatt tette meg, különben csakhamar tapasztalná, hogy a magyar nemzeti államnak elég ereje van ellenségeinek megsemmisítésére. Az 1875. évi felirati vitában Miletics a maga felirati javaslatában tiltakozott az ellen, hogy Magyarországból egységes nemzeti államot akarnak alkotni, Polit pedig minden nemzetiség részére külön közigazgatást — azaz autonomiát — kívánt. Megint Tisza Kálmán volt az, aki ezekkel a követelésekkel a legélesebben szembe helyezkedett, azt mondván, hogy Magyarország magyar állam fog maradni, mint ilyen azonban mindig kész lesz arra, hogy más nemzetiségü polgárainak békejobbot nyújtson.

A magyarországi szerbeknek egyedüli törvényesen elismert szervezetével, a görög-keleti szerb egyház karlócai kongresszusával, a kormány tűrhető viszonyt teremtett. 1872 augusztusában, amikor a kongresszus összeült, hogy a Masirevics patriárka elhunytá folytán megürült patriárkai széket újból betöltse, még teljesen Miletics befolyása alatt állt. A kongresszus tiltakozását fejezte ki Mollináry tábornagynak királyi biztosi minőségben a kongresszusra való kiküldése ellen, — hivatkozással arra, hogy egy a kongresszus által elfogadott, de az uralkodó által még meg nem erősített statutum a királyi biztosok intézményét eltörölte, — mire Lónyay azonnal feloszlatta a kongresszust és Majthényi báró sze-

mélyében teljhatalmu kormánybiztost rendelt ki oly célból, hogy ő kezelje az egyházi vagyont, amelyből a Miletics vezetése alatt álló mozgalmakat a multban jelentékeny összegekkel támogatták. Közben a kormánynak sikerül megnyerni néhány szerb püspök — Gruics és Angelics püspökök — támogatását és 1873 végén a Szlávny-kormány már visszarendelheti Majthényit és egy rendkívüli felhatalmazásokkal nem bíró biztossal válthatja fel. 1874 július 12-re a Bittó-kormány újból összehívja az egyházi kongresszust a patriarkaválasztás foganatosítására. Ez alkalommal Miletics még keresztül tudja vinni, hogy a patriarchatusnak a nagyszerb mozgalmakban való részvétele miatt annakidején elmozdított Stojkovics nevü helynökét válasszák meg patriarkának, amikor azonban július 29.-én az uralkodó megtagadja a választás jóváhagyását, a kongresszus már elutasítja Mileticsnek az új patriarkaválasztás megtagadására irányuló indítványát és július 31.-én egyhangulag a kormány jelöltjével, Ivacskovics nagyszebeni román metropolitával tölti be a patriarchatust. 1875 június elején a Wenckheim-kormány által egybehívott kongresszuson Miletics már teljes kisebbségben van és ettől kezdve a kongresszus igyekezett a kormánnyal összhangban működni. Ez az együttműködés azonban a délvidéki szerbség politikájának csak egyik arculata volt, — mert valójában a magyarság ellen irányuló mozgolódások tovább folytak.

Az 1876-ban a Balkánon lejátszódott események erősen szították a délszláv mozgalmakat. A magyar képviselőháznak két tagja, Újvidéken Miletics, Zimonyban Stratimirovics, pénzt gyűjtenek és önkénteseket toboroznak a törökökkel hadban álló szerb hadsereg részére, Budapesten több Belgrádba készülõ emisszáriust tartóztatnak le, Mohácson pedig Szerbiának szóló fegyverküldeményeket foglalnak le. Mivel ez a mozgalom ellentétben állt nemcsak a magyar közvélemény akkori törökbarát megnyilatkozásával, hanem az Ausztria-Magyarország részéről kiadott semlegességi

nyilatkozattal is, a Tisza-kormány felosztatja az „Omladina” néven már a hatvanas évek óta működő politikai egyesületet és Kozma főügyészt leküldi Újvidékre bűnügyi vizsgálat fogatósítására, amelynek során június végén több letartóztatás történik. Július 4-én a kormány körrendeletet adott ki, amelyben elrendeli mindazoknak letartóztatását, akik Szerbia részére pénzt gyűjtenek vagy adnak és önkénteseket toboroznak. Egy nappal később letartóztatják Újvidéken a felségsértéssel vádolt Miletics Szvetozárt magát is, anélkül, hogy mentelmi jogát a képviselőház előzetesen felfüggesztette volna. A minisztertanács magára vállalta a felelősséget Miletics azonnali letartóztatásáért és az ellene elrendelt vizsgálatnak folytatásáért, mindaddig, amíg az akkor szünetet tartó képviselőháznak nem lesz alkalma határozatot hozni arról, hogy az eljárás folytattassék-e vagy sem. Dacára ezeknek az erélyes lépéseknek, Délmagyarországon folytatódnak a szerbek melletti tüntetések. Zimonyban pl. az uccán kifüggesztették Milan király háborús proklamációit és arra kényszerítették az arra haladókat, hogy levegyék előttük kalapjukat. Az „Omladina” elleni vizsgálatot nagy eréllyel folytatják és július 16-án letartóztatják Stratimirovics tábornokot is, aki éppen akkor jött Belgrádból, — ahol különben az oroszok által Szerbia támogatására kiküldött Csernajev tábornokkal összekülönbözött. Négy héttel később azonban szabadon bocsátják, mert az Omladinával való összeköttetését nem lehet beigazolni. Július végén és augusztus elején még néhány további letartóztatás történik.

Augusztus közepén az ügyészség vádat emel Miletics ellen, mert a király és az ország ellen összeesküvést szított. A vád azon alapult, hogy Miletics Belgrádban tanácskozásokat folytatott arról, miként lehetne a szerb hadsereg részére Magyarországon 20—30.000 önkéntest toborozni, amely alkalommal asztali beszédekben a szerbeknek „a magyar és a mongol iga alól való felszabadítására” izgatott, hogy továbbá összeköttetésben állt a hercego-

vinai lázadókkal is és hogy az általa vezetett titkos társaságban propagandát folytat Délmagyarországnak és Horvátországnak Szerbiához való csatolása érdekében. A képviselőház október 9.-én a szerbek zajos tiltakozása mellett hozzájárult a Miletics elleni eljárás folytatásához, amire megtartották a végtárgyalást is. A bíróság 1878 január 18.-án Mileticset felségárulásban vétkesnek találta és öt évi börtönre ítélte. Miletics a büntetést leülte. Szabadlábba kerülése után megtört ember volt, aki a közéletben többé nem vett részt.

A tótok körében észlelhető mozgalmak nem voltak ilyen hevesek, de itt sem volt hiány a magyar kormánnyal való összeütközésekben. Mikor 1873 februárjában tót népművelődési egyletet akarnak alapítani, a kormány megtagadja az egylet alapszabályainak jóváhagyását, azt vélvén, hogy nem lehet túrni ilyen szervezetet mindaddig, amíg a tótok a fennálló alkotmányos állapotokat nem akarják elismerni. 1874 áprilisában Trefort valóság- és közoktatásügyi miniszter a Nagyrőcén, Turócszentmártonban és Znióvárán működő három, az evangélikus egyház által fenntartott többnyelvű gimnázium ellen vizsgálatot rendelt el, amelynek eredménye alapján az evangélikus egyház kerületi konventje 1874 december 30.-án bezáratta a nagyrőcei és turócszentmártoni gimnáziumokat. A znióvárán működő gimnázium ellen folytatott vizsgálat eredménytelen maradt ugyan, ezt az intézetet azonban azzal az indokolással, hogy nem megfelelő épületben van elhelyezve, Trefort miniszter zárja be. 1875 novemberében Tisza Kálmán feloszlatta a „Matica Slovenska” néven működött tót irodalmi társaságot. A tót mozgalom ezzel a külső látszat szerint el volt fojtva, de a hamu alatt tovább izzott a parázs és a vagyonosabb és műveltebb tót családok gyermekeiket ettől kezdve gyakran Csehországba küldték ki tanulmányaik folytatására.

Látszólag legcsendesebbek a románok, akik az 1875. évi fuzió után még a képviselőházba való visszatérést is fontolóra veszik,

de 1876 május 23.-án elejtik ezt a gondolatot és újból kimondják a passzivitást. Egyben „nemzeti komitét” alakítanak a román-ság politikájának irányítására. Az 1879. évi népiskolai törvény megalkotásakor, amely elrendeli, hogy a magyar nyelv az összes, bármilyen nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé veendő fel, a tanítóképző intézetekben pedig olyan óraszámmal tanítandó, hogy ezt minden tanítójelölt beszédben és írásban el-sajátíthassa, — a románok egyházi szervezetük útján tiltakozá-sukkal közvetlenül a királyhoz fordulnak, akitől azt a választ kapják, hogy a kormánytól távol áll a különböző nemzetiségek közötti egyetértés megbontásának szándéka.

Külön állást foglalnak el a magyarországi nemzetiségek sorá-ban a németek. Az Erdélyen kívüli németiség mindig teljesen azonosította magát a magyar állam törekvéseivel, intelligenciája kivétel nélkül barátságosan fogadta az állami intézmények meg-magyarosodását, egyáltalában nem vált külön a magyar intelligen-ciától és a második vagy harmadik nemzedékben rendszerint tel-jesen magyarrá vált. Csak az erdélyi szászoknál találunk — a történeti előzmények különbözősége folytán — eltérő viszonyo-kat. A szászok a régi erdélyi alkotmányon belül tökéletesen ki-építették a maguk politikai, gazdasági és kulturális szervezetét, — mindezt saját anyagi erejükből, — és szerették volna ezt a külön-állást, amelyben önmagukon kívül senkire nem szorultak rá, to-vább is fenntartani. A régi Erdélyben mintegy államot alkottak az államban és ekként szerettek volna megmaradni az új Ma-gyarországban is. Ez a törekvésük azonban összeütközött az állam ama törekvéseivel, hogy a maga belső egységét, amelyben a szászok különállását idegen testként érezte saját testében, az egész vonalon megvalósítsa. A szászokkal szemben megnyilatkozott idegenkedés-nek azonban más okai is voltak. Még élénk emlékezetben volt, hogy a hatvanas években Magyarországon egyedül a szászok voltak azok, akik képviselőket küldtek a Schmerling-féle birodalmi

gyűlésbe. Az 1867-ben nagy súlyra szert tett erdélyi arisztokráciának a szászokkal szemben való ellenszenve fokozta ezt az idegenkedést. Lehet, hogy szításához hozzájárult a Bach-korszak germanizáló törekvéseinek emléke is, — amely a Magyarországon, kivált egyes szélső nemzeti körökben a német nyelv ellen itt-ott felmerült ellenszenvet talán általában is megmagyarázza — és ezek az emlékek szintén aggasztónak tüntethették fel egy feltétlenül és az egész vonalon német, önálló nyelvszigetnek az országon belül való fenntartását. Más kérdés, hogy bölcs dolog volt-e, a végeredményben mégis — már csak földrajzi helyzeténél fogva is — teljesen államhű szászságnak meggyengítése, amikor nyilvánvaló volt, hogy az elsősorban a románságnak fog előnyére válni. De az akkori magyarság nagyon alábecsülte a nemzetiségi mozgalmakat, az a gondolat, hogy velük szemben esetleg a szászok szövetségére szorulhatna, teljesen távol állt tőle.

A nemzetiségi törvény megalkotása után a szászok nem vonultak passzivitásba, sőt mindkét csoportjuk, az elejétől fogva magyarbarát ifjú szászok és az ószász csoport 13 tagja, a Deák-párthoz csatlakozott. Ezzel azonban nem háríthatták el azokat az intézkedéseket, amelyekkel a kormány fokozatosan megszüntette a szászoklakta területeknek — az ú. n. Királyföldnek — közjogi különállását. A Királyföld felosztása, illetve az általános vármegyei szervezetbe való beolvasztása tárgyában Tóth Vilmos belügyminiszter által 1873-ban beterjesztett törvényjavaslat a szászok között nagy izgalmakat vált ki, amelyek a képviselőház figyelmét is magukra vonják. December 6.-án Tisza Kálmán szállt szembe a szászok körében megnyilvánult kívánságokkal, szemükre vetvén a „szász izgatóknak,” hogy olyasvalamit kívánnak, amit a magyar állam nekik nem adhat meg, ha állam akar maradni és hozzátette: „Jöjjenek és vegyék el, ha tudják.” A szász egyetem, mint a Királyföld autonomiájának legfelsőbb szerve, december 19.-én tiltakozik a kormány javaslata ellen és azt kívánja, hogy a Király-

föld sorsáról való döntés csak a szász egyetemmel egyetértésben történhessék. Gróf Szapáry Gyula, aki közben átvette a belügy-miniszterium vezetését, a tiltakozásnak úgy tartalmát, mint formáját élesen visszautasította és mikor 1874 február 21.-én Gull szász képviselő interpelláció alakjában szóba hozza az erre vonatkozó korholó miniszteri leiratot, Szapáry röviden azt válaszolta, hogy álláspontját nem változtathatja meg.

A szakadás a kormány és a szász képviselők között ilyenformán elkerülhetetlenné vált. Március másodikán Szabvármegye kérvényileg a kormány vád alá helyezését kívánja, mert az Erdéllyel való unió kimondásakor a szászok állítólag ígéretet kaptak a Királyföld egységének fenntartására, ez az ígéret pedig nem tartatott be. Március 10.-én, közvetlenül a Bittó-kormány kinevezése előtt a szász képviselők közül tízen Gull és Kapp vezetésével kiléptek a Deák-pártból, kilencen Rannicher vezetése alatt bennmaradtak a pártban és kijelentették, hogy nem azonosítják magukat a szász egyetem és Szabvármegye meggondolatlan határozataival. A szász közvélemény a kiléptettek mellett foglalt állást és népgyűléseken elítélte a Rannicher-csoport magatartását. A Királyföld felosztása tárgyában benyújtott javaslatot a szász képviselők többsége elutasította azzal az indokolással, hogy az ellentétben áll a szászoknak adott ígéretekkel, míg Rannicher néhány hívével arra az álláspontra helyezkedik, hogy az államnak a maga szuverénitásánál fogva joga van a tervbevett intézkedéseknek foganatosítására, bár ezek a szászok szempontjából kétségtelenül sajnálatosak. Egyetlen szász képviselő, Wächter Frigyes, helyezkedik arra az álláspontra, hogy a tervezet a szászok minden jogosult kívánságait kíméli. A fuzióval kapcsolatos politikai események miatt a kérdés elintézésére rövid halasztást szenved, de abból a Wenckheim-kormány a szászok néhány közismert ellenségét, Zeyk volt államtitkárt, gróf Bethlen Gábort és Bánffy Dezsőt, főispánokká nevezte ki, követ-

keztethető volt, hogy a szászok az új regime-től nem várhatták kívánságaik teljesítését.

Az 1875. évi választásokban a képviselőházba bejutott 11 szász képviselő, — akik közül csak ketten csatlakoztak a kormányhoz, — december elsején mutatkozott be Tisza Kálmán miniszterelnöknek és ez alkalommal is kérték a Királyföld régi jogainak figyelembevételét. Tisza azonban válaszában határozottan kijelentette, hogy nem ígérheti meg a Királyföld adminisztratív egységének fenntartását. Egy az uralkodóhoz küldött szász parasztküldöttség szintén nem kap más feleletet. 1876 február 22.-én a kormány benyújtotta a maga javaslatát a Királyföld viszonyainak rendezéséről. A javaslat indokolása kiemeli, hogy a Királyföld eddigi egysége államot alkot az államban, hogy a szászok régebbi rendi jogait és privilégiumait tulajdonképpen már 1848-ban hatályon kívül helyezték és hogy az egész területnek kisebb adminisztratív egységekre — vármegyékre — való felosztása közigazgatáspolitikai szempontokból elkerülhetetlen. Március 24.-én a képviselőház elfogadta a javaslatot, — előadójaként Wächter szász képviselő szerepelt. Wächtert azután a kormány augusztus 4.-én Szeben vármegye főispánjává nevezte ki, aki mint ilyen a politikai jogaitól megfosztott szász egyetemnek is elnöke volt és viselte a „szász comes” immár minden tartalmától megfosztott címét.

A Horvátországgal való viszony némi zökkenők után a hetvenes években eléggé kedvezően alakult. Az 1871 május közepén megejtett horvát tartománygyűlési választások az ellenzéki nemzeti pártot nagyon megerősítették, úgy hogy a magyar kormány a maga horvát politikájának kereszülvitelében csak egy négy főnyi csekély kisebbségre támaszkodhatott. Szeptember 20.-án a nemzeti párt formulázta a maga programját, amelyen megérzik az akkoriban — a Hohenwart-féle kísérlet korában — észlelhető erősen megduzzadt szláv önérzet. E program Horvátországot önálló,

Magyarországgal és Ausztriával kizárólag csak perszonális unióban lévő államként akarta megszervezni, a horvát báni állást a tartománygyűlés által választás útján akarta betölteni, önálló horvát pénzügyi közigazgatást és külön horvát felelős miniszteriumot követelt és végül azt kívánta, hogy a delegációkba a zágrábi országgyűlés közvetlenül küldje ki a maga képviselőit. A horvát többségnek e messzemenő kívánságai, amelyek az 1868. évi horvát-magyar kiegyezést, sőt az 1867-es magyar-osztrák kiegyezést is alapjában felforgatták volna, arra indították a kormányt, hogy egyáltalában ne hívassa össze a tartománygyűlést. Ez annál szükségesebb volt, mert a határőrvidéknek nem egészen a horvátok kívánságai szerint történt felosztása is izgalmakat váltott ki, amint azt az október 8. és 11.-ike közt lefolyt rakoviciai zendülés is mutatta. Lónyaynak a horvát nemzeti párttal való kompromisszumra irányuló, decemberben tett kísérlete eredménytelen maradt, úgy hogy tartani kellett attól, hogy az 1872 január 15.-én összeült új tartománygyűlés a szeptemberi pontozatokat határozattá fogja emelni. Ily körülmények között a tartománygyűlést már első ülése után, január 19.-én fel kellett oszlatni, mert — mint a felosztató királyi leirat mondta — „tekintettel a tartománygyűlés tagjainak szeptemberi manifesztációjára és a kiegyezési törvényeknek abban foglalt negációjára eredményes működés többé nem várható.” Február 15.-én Bedekovics Kálmán horvát bán beadta lemondását és helyét mint báni *locumtenens* Vakanovics Antal foglalta el, aki a magyar álláspontot fenntartás nélkül támogatta. A májusban megejtett új választásokon a nemzeti párt ötven jelöltet hozott be, a kormány álláspontját 25 képviselő támogatta. Mivel azonban a tartománygyűlésen a választott tagokon kívül még a főispánok, az egyházi méltóságok viselői és a horvát főrendek — körülbelül harmincan — mint „virilisták” szintén helyet foglaltak, egy kormánypárti többség kialakítása mégis lehetők bizonyult és a június 15.-én megnyílt tartománygyűlés július 8.-án olyan fel-

iratot fogadott el, amely elismerte az 1868. évi magyar-horvát kiegyezést és csak egyes pontjainak módosítását kívánta. A kormány ellen beadott bizalmatlansági indítványt a többség elvetette. Most a magyar országgyűlés és a horvát tartománygyűlés regnikoláris deputációi ültek össze, hogy az 1868-as kiegyezés revíziójára nézve megegyezzenek, a horvát kívánságok azonban annyira messzemenőek voltak, hogy a tartománygyűlést, amelynek többségi viszonyai igen labilisak voltak, ismételten el kellett napolni. A horvát deputáció Horvátország részére önálló törvényhozást kívánt az egyenes adók terén, továbbá önálló pénzügyi közigazgatást, a magyar képviselőházba küldött horvát képviselők számára felemelését, a delegációba küldött horvát tagoknak a tartománygyűlés által való megválasztását, egy a budapesti kormánytól független országos kormányt, amelynek élén a király által közvetlenül — és nem a magyar kormány javaslatára és ellenjegyzésével — kinevezett horvát bán állana, végül egy birodalmi bíróságnak felállítását a Magyarország és Horvátország közötti vitás kérdések elintézésére. Mialatt a regnikoláris bizottságok ezekről a magyar szempontból elfogadhatatlan követelésekről vég nélküli tárgyalásokat folytattak, Zágrábban némileg megjavult a kormány helyzete egy csunya intrikának leleplezése folytán, amely a nemzeti párt vezéreit — Mrazovics, Voncsina és Miskatovics képviselőket, de Strossmayer diakovári püspököt is, — súlyosan kompromittálta. Kiderült ugyanis, hogy ezek az urak egy ujságíróval nemcsak olyan röpiratokat készítettek el, amelyek a magyarbarát horvát politikusnak magán- és családi életét kipellengézték, de hogy egyikük, Mrazovics, egy a nemzeti párt vezéreit meghurcoló röpiratot is íratott, azt a benyomást keltve vele, hogy a benne foglalt rágalmakat a magyar kormány terjeszti a nemzeti párt vezéreiről. E botrány hatása alatt a magyarbarát „unionisták” helyzete megerősödött. 1873 június 30-án létrejött a meg egyezés a két regnikoláris bizottság között, amely az 1869. évi

magyar-horvát kiegyezést lényegében változatlanul tartja fenn. (1873 : 34. t. c.). Augusztus 25.-én a tartománygyűlés egy évi szünet után ismét összeült, lényegesen megváltozott pártviszonyok mellett. Mazsuranics volt horvát udvari kancellár és kiváló horvát költő vezetése alatt a „nemzeti párt” elnevezés megtartásával egy nagy középpárt alakult ki, amely a tartománygyűlésen feltétlen többséggel bírt. Tőle jobbra és balra foglaltak helyet — mint elenyésző kisebbségek — egyfelől a báró Rauch Lewin vezetése alatt állt feltétlen unionisták és másfelől a Starcsevics és Makanec vezetése alatt álló hajthatatlan nacionalisták, a későbbi horvát jogpárt. A tartománygyűlés szeptember 5.-én, ötnapi igen heves vita után 79 szavazattal 20 ellen elfogadta a regnikoláris bizottságok megállapodásait. Röviddel ezután Mazsuranics megkapta horvát bánná való kinevezését.

A most már konszolidált pártviszonyok mellett a horvát tartománygyűlés termékeny működést fejtett ki. Törvényt alkotott a bán és az osztályfőnökök felelősségéről, felállította a zágrábi egyetemet, újjászervezte a belső közigazgatást, stb. A nacionalista ellenzék által sűrűn felidézett parlamenti viharok, amelyek annál jobban szaporodtak, minél közelebb került az új választások határ-ideje, nagyobb jelentőséggel nem bírtak. Az 1875 augusztusában lefolyt választások a nemzeti pártnak nagy többséget adtak. 77 képviselő közül hatvanan tartoztak hozzá; a nacionalista ellenzék csak négy jelöltet tudott behozni, valamivel többet a régi unionista párt és hat képviselő mint külön „szerb frakció” tömörült. A horvát politikai életbe ez időben már erősen belejátszottak a Balkán-félszigeten fenyegető zavarok. Számos esetben megállapítást nyert, hogy Horvátország szerb nemzetiségű lakosait a külföldről izgatják Magyarország ellen; több horvátországi szerbet emiatt le is tartóztattak. A horvát elem bizalmatlanul nézte a Szerbiában megindult és a határon inneni szerbeket is magával rántó mozgalmakat. A nacionalista horvát ellenzék állandóan

sürgette a „hármaskiráltság” helyreállítását, azaz Horvátországnak és Szlavonországnak Dalmátországgal való egyesítését, hogy ezzel megfelelő egyensúly létesüljön az előretörekvő Szerbiával szemben. A boszniai horvátok akkori uralkodójuknál, a szultánnál tiltakoztak a Bosznia annektálására irányuló szerb törekvések ellen. A horvátok körében olyan hangok hallatszottak, hogy „a délszláv mozgalom súlypontját Belgrádból Zágrábra kell áthelyezni, a szerb-orthodox felkelésből horvát-katolikus felkelést kell csinálni”; kezdenek foglalkozni azzal a gondolattal is, hogy Boszniát és Hercegovinát Horvátországhoz kell csatolni, nehogy az a szerbek prédájává váljék. Az 1876 októberétől kezdve a budapesti egyetemi ifjúság törökbarát tüntetéseinek hatása alatt megindult zágrábi diákmozgalmak szintén határozottan horvát, azaz szerbellenes irányúak voltak. Egyik manifesztumukban Bosznia és Hercegovináról azt mondják, hogy az „két drágakő volt Zvojnimir koronájában,” mikor Kálmán magyar király a horvát trónra lépett; hogy Török-Horvátország a Verbászig még abban az időben is Horvátországhoz tartozott, amikor a horvát nemzet I. Ferdinándot hívta meg a horvát trónra, hogy azért a dinasztíának ezt a területet Horvátország részére kell visszaszereznie és hogy a magyar diákoknak nem volna szabad megfélemleniük azokról a küzdelmekről, amelyeket a magyarok a horvátokkal vállvetve folytattak évszázadokon keresztül az oszmánok ellen függetlenségük és szabadságuk védelmében. A szerbek és a horvátok a tartománygyűlésen is élesen szembe kerülnek egymással és vaskos gorombaságokat dobnak egymás fejére. A bosnyák megszállást a horvát elem lelkesen üdvözli, — de nyomatékosan követeli egyszersmind a „horvát ezredek által elfoglalt” új tartományoknak Horvátországgal való egyesítését, mint jelentős lépést a monarchián belül létesítendő „hármaskiráltság” megvalósítása felé.

Az 1878 szeptemberében összeült tartománygyűlésen elfogadott felirat szerint Bosznia megszállásának nem lehetett más

célja, mint az, hogy a magyar-horvát király koronázási esküje értelmében visszaszerezzen a korona részére olyan területeket, amelyek a multban az idők mostohasága folytán elszakadtak Horvátországtól. Hogy azonban az okkupáció célja elérjék, a tartománygyűlés felfogása szerint a megszállt területeknek olyan szervezetet kell adni, „amely idővel be lesz illeszthető abba a közjogi viszonyba, amely Horvát-Szlavon-Dalmátországok és a magyar királyság között fennáll.” Az egyik képviselő egyenesen kijelentette, hogy ha a bosnyák hadjáratot nem a nagyhorvát eszme érdekében folytatták, akkor egyáltalában nem volt értelme. A magyar kormánynak a horvátoknak ez az állásfoglalása egyáltalán nem volt inyére és mikor Kresztics elnök november 7-én a feliratot az uralkodónak átnyujtotta, ez a magyar kormány kívánására megróttá a küldöttséget, kifogásolván, hogy a tartománygyűlés olyan dolgokkal foglalkozik, amelyek, minthogy a monarchia külpolitikájával függnek össze, nem az ő hatáskörébe tartoznak. Az a hűvös magatartás, amelyet a magyar kormány ebben a kérdésben tanusított, kapcsolatban azzal, hogy a határőrvidéknek Horvátországba való tényleges beolvasztása, — amely csak 1881 augusztus elesejével történt meg — késett és hogy pénzügyi és valutakérdésekben is állandó surlódások voltak napirenden a budapesti országgyűlés és a zágrábi tartománygyűlés között, — a magyar-horvát viszonyt meglehetősen lehűtötték és elkedvetlenítették Mazsuranics bánt is, aki — miután Tisza Kálmánnal néhányanszor összeütközésbe került — 1880-ban lemondott.

A magyar politika a horvát ügyek terén kétségkívül sikereket ért el: le tudta szorítani a horvátokat azokról a szélsőséges követelésekről, amelyeket az 1868-as kiegyezés után támasztottak és olyan többséget tudott Zágrábban teremteni, amellyel lehetett együtt dolgozni. De mégsem mondható, hogy a horvát problémát a maga egész — később oly végzetesnek bizonyult — komolyságában fogta volna fel. Alapjában véve ellentét állt fenn ama

külpolitika között, amelyet Boszniával kapcsolatban Andrásy Gyula követett és ama politika között, amelyet a magyar kormány Horvátországgal szemben folytatott és az eredmény — mint oly gyakran az újkori Magyarország történetében — felemás politikával elért félsiker volt. Andrásy bosnyák politikájának célja volt megakadályozni, hogy Szerbia magát Bosznia elfoglalásával megerősítse, és ellenkezőleg odahatni, hogy Bosznia és Hercegovina megszállásával a horvát elem erősödjék a szerbek rovására. Világosan látta, hogy a két népelem közül az fog felülkerekedni, amely Boszniát meg tudja a maga részére szerezni. De Bosznia megszállásával ez a cél csak a maga negatív vonatkozásaiban volt megvalósítva. Tényleg megakadályoztuk Szerbiának Bosznia területével való megnagyobbodását, amely előbb-utóbb a Hinterland-jától elzárt horvát lakosságú Dalmáciát is veszélyeztethette és később talán Horvátországra is vonzerőt gyakorolt volna. Ennek a negatív célnak megvalósításával magunkra vontuk Szerbia engesztelhetetlen gyűlöletét. De a pozitív célt, hogy a horvátok Boszniával megerősödve tényleg erős ellensúlyt alkossanak a szerb nacionalizmus expanszivitásával szemben, sohasem értük el. A horvátok három részre szakadtan maradtak továbbra is: egyik részük a magyar szent korona birodalmához tartozó Horvát-Szlavonországban élt, másik részük az osztrák örökös tartományokhoz számított Dalmáciában, harmadik részük az osztrák-magyar közös közigazgatás alatt álló Bosznia-Hercegovinában. Ezt a helyzetet a szerbek, akik valóban erőteljes egységes nemzetet alkottak, nagyszerűen ki tudták használni a maguk előnyére. Ausztria-Magyarország azonban idegenkedett a hozzá tartozó horvátok egységesítésétől, ebben az irányban még csak kísérlet sem történt és nem merült fel semmi eszme a feladatnak más úton való megvalósítása tekintetében sem. Ezzel pedig a Bosznia megszállásával megindított politika sikere végzetesen kockára volt téve, mert féluton állt meg és onnan nem volt elmozdítható.

A nagyhorvát eszmének mindenütt voltak ellenségei. Egy Horvát-Szlavonországot, Dalmáciát és Bosznia-Hercegovinát magában foglaló nagy autonóm területnek létesítése nem volt összeegyeztethető az 1867-ben megteremtett dualizmussal. Szükségszerűen maga után vonta volna a dualizmusnak trializmussá való átalakítását. De a dualizmushoz való ragaszkodást, amelyben a magyar nemzetnek paritásos befolyása volt az osztrák néppel, a magyar politika méltán életkérdésének tarthatta. Bármiként alakultak volna ki az osztrák-magyar monarchia közjogi intézményei a trializmus esetében, mindig tartani kellett volna attól, hogy Ausztria és Horvátország együttesen leszavazzák Magyarországot és ebben Magyarországnak az a függetlensége, amelynek megóvására az 1867. évi kiegyezés megalkotói olyan nagy súlyt vetettek, megdőlt volna vagy a legjobb esetben csak papíron maradt volna meg. De attól is tartani lehetett, hogy az így kialakuló nagyhorvát terület alkalomadtán egyszerűen le fog válni a magyar korona testéről és önállósítani fogja magát — talán Szerbiával együtt — olyan délszláv birodalomban, amelyben a horvát elem tartotta volna meg a vezetést. Azokat tehát, akik Magyarországon a nagyhorvát terveket ellenezték, a Magyarország integritását fenyegető veszélyektől való aggodalom is vezette. De ellenezte ezt a gondolatot az osztrák politika is, amely nem akart lemondani Dalmáciáról, sőt felbiztatta a dalmát lakosságot, hogy minden alkalommal állást foglaljon a magyar szent korona birodalmához tartozó Horvátországgal való egyesítése ellen. Boszniát illetőleg pedig éppenséggel nem jöhetett létre a monarchia között olyan meggyezés, amely Boszniát akár Ausztriának, akár Magyarországnak adta volna oda. A politika tehát tehetetlenül vergődött ezzel a problémával. Az államférfiak megoldhatatlannak tartották. De vajjon van-e a politikában megoldhatatlan probléma? Nem csak arról van-e mindig szó, hogy kisebbek-e vagy nagyobbak azok az áldozatok, amelyeket megoldásuk szükségessé tesz? A

politikus napirendre térhet egy kérdés felett, mert annak megoldására nem lát módot. Az államféfira nézve ez a mentség nem létezik. De olyan nagy államférfiú, aki a horvát problémákhoz bátran hozzá mert volna nyúlni, sem Ausztriában, sem Magyarországon nem volt. Pedig Horvátországot méltán mondták Magyarország Achilles-sarkának.

Magyar részről a horvátokkal való teljes kibékülésnek még más nehézségei is voltak. Magyarország 1868-ban megalkudott a horvátokkal, de az akkor létrejött kiegyezést olyan végleges rendezésnek tartotta, amelyhez nem lehetett többé hozzányúlni. A horvátoknak az 1868-ban elnyert jogok tágítására vonatkozó törekvései ezért Magyarországon idegességet váltottak ki. Hogy ez így történt, abban a horvát nemzeti politikusok is hibásak voltak. Egyszerre két front ellen folytattak harcot: a magyarság ellen, amelytől jogaik tágítását kívánták és a szerbek ellen, akiktől szabadságukat és nemzeti önállóságukat féltették. Ahhoz, hogy ezt a kettős harcot mindkét irányban eredményesen fejezzék be, nem voltak elég erősek. Tragikus alakulása a viszonyoknak, hogy azok a horvát nemzeti elemek — a horvát jogpárthoz tartozó politikusok — akik a legélesebben fordultak szembe a szerb törekvésekkel, voltak egyúttal a magyar politikai befolyás legádázabb ellenségei is, — holott a szerb expanzió elleni védekezés szükségének felismerésében az egész monarchiában a legközelebb álltak egymáshoz, — csupán csak azért, mert bizonyos közjogi kérdésekre vonatkozólag nem tudtak megegyezni abban a vonalban, ameddig egyfelől a kívánalmaknak menni lehetett, másfelől a teljesítésben menni szükséges. A horvát politikát mindkét részről a rövidlátás jellemezte. Igazi nagyvonalúságot egyik fél sem mutatott benne.

SZABADELVÜPÁRT ÉS ELLENZÉK

AMIKOR a bosnyák-kérdés feletti viták elmúltak, Tisza Kálmán helyzete megdönthetetlennek látszott. A láthatáron sehol sem mutatkozott olyan kérdés, amely a kormány megbuktatására alkalmas lett volna, annál kevésbbé, mert Tisza a „*quieta non movere*” jelszó bölcseségétől minden elődénél és utódánál jobban volt áthatva és gondosan kerülte az izgalmakat kiváltó nagy politikai problémák felvetését. A képviselőházban a kormánynak állandó nagy többsége volt, amelynek megóvására Tisza nagy gondot fordított, — sőt ez a többség választásról-választásra növekedett. A szabadelvü pártnak az 1881-ben megejtett választások után 225, az 1884/87-es országgyűlésen 242 és az 1887-es választások után 261 tagja volt, míg a mérsékelt ellenzék tagjainak száma ugyanabban az időben 84-ről előbb 60-ra, majd 45-re szállt le, a függetlenségi és 48-as párt pedig nagyjában megtartotta pozícióját, amennyiben az 1881-ben megszerzett 88 választókerület közül 1884-ben ugyan csak 75 maradt hű hozzá, de 1887-ben tagjainak száma ismét 81-re emelkedett. Mi több, a kormánynak nemcsak nagy, de megbízható többsége is volt, amely a „generális”-t — amint Tisza Kálmánt a pártban tréfásan nevezték, — feltétlenül követte és amelynek külön törekvésű frakciókra bomlását Tisza mindig meg tudta akadályozni, egyfelől azoknak a képviselőjelölteknek gondos kiválasztásával, akiknek érdekében a hivatalos apparátust latba vetette, másfelől pedig a megválasztott képviselők egyéni ambi-

cióinak előzékeny, bár megfelelő mértékletességgel és takarékos-
sággal történt kielégítésével.

Tisza hosszú nyugodt kormányzásának egyik magyarázata az, hogy a közvélemény a nyolcvanas években el volt fáradva. Előzőleg több mint egy évtizeden át a magyar politikai életben a legkülönbözőbb nemzetboldogító eszmékről folytak többé-kevésbé szenvedélyes harcok, anélkül, hogy a nép ezek jótékony hatását valamiben is érezte volna. A választók vágyódtak egy kevésbé nagyhangú, nyugodtabb és reálisabb politika után. A nagy eszmények kissé elkoptak, a mindennapi politikai exigenciák zűrzavarában háttérbe szorultak és mert néhány évig elérhetetleneknek bizonyultak, sokan teljesen elveszítették a bennük való hitet. Abból a hatalmas, modern épületből, amelynek terveit a magyar államférfiak 1867 után elkészítették, csak egyes részletek épültek ugyan, de a nemzet megunta a rendszeres továbbépítést és inkább a már kiépült részletekben akart kényelmesen elhelyezkedni és berendezkedni s ezt annál inkább mivel az eddigi lázas, kapkodó munka erősen próbára tette a nemzet gazdasági erőit.

Ebben a némileg elfásult általános közszellemben sok tekintetben alkalmas talajra talált Tisza Kálmánnak a frázisoktól idegenkedő és nagy elvi harcokat kerülő politikája és ez a közszellem alkalmas volt arra, hogy a kormánynak bizonyos állandóságot adjon. Tisza Kálmán maga is ebben kereste hosszú kormányzásának titkát. Amikor 1885-ben miniszterelnökségének tízéves jubileumát ünnepelte, amely alkalommal az országnak úgyszólván minden számottevő testülete tisztelgett az akkor hatalmának tetőpontján álló kormányelnöknél, elgondolkozott azon, hogy mi adott kormányzásának oly szokatlanul hosszú életet. Abban a válaszban, amelyet a szabadelvű párt küldöttségének üdvözlő szavaira adott, behatóan foglalkozik ezzel a kérdéssel. „A nemzetnek, — mondá, — olykor-olykor

szüksége van a minden számítást félretevő, nagymérvű általános lelkesedésre s ily percekben lánglelkű férfiak szükségese a nemzet vezetésére. De az általános lelkesedés percei rövidek, még ha sikerre vezetnek is, rövid tehát ilyenkor a vezérek szereplése is. Vannak azután idők, amikor az akár fáradság, akár kényserítő körülmények miatt tevékenységéről leszorított nemzet, megnyitva látván maga előtt a tevékenységi tért, rohamosan, a mellékkörülmények figyelembevétel nélkül, igyekszik pótolni a mulasztást. Ezen korszakoknak is nagytehetségű, jeles férfiakra van szükségük. De ezen rohamos munka sem tart soha hosszan egy nemzet életében. Részint belefárad a nemzet, részint a rohamos haladás is mellékbajokat teremt, melyek egy idő múlva éreztetik magukat. Ezért e korszak vezérei is alig maradhatnak túlhosszú ideig a nemzet élén. De van ezután egy korszak, amikor a különben életerővel bíró és élni akaró nemzet érzi azt, hogy feladata a bajokat orvosolni, feladata nem rohamosan haladni, nem szemkápráztató dolgokat művelni, de homokszemre-homokszemet, téglára-téglát hordva, felépíteni az állam épületét. És én azt hiszem — így végzi Tisza — hogy azon időpontban, mikor királyom és nemzetem többségének bizalma a kormányra hívott, egy oly korszak volt hazánkra, nemzetünkre nézve. És éppen azért, mert az én nem ragyogó tehetségeim ezen mindennapi, folytonos, nem-lankadó, nem fényes, de talán azért jótékony munkára képesítettek: ebben lelem fel kulcsát annak, hogy oly régen bírhatom úgy királyom, mint a nemzet többségének bizalmát”.

Egy másik körülmény, amely a Tisza-éra hosszú tartamát megmagyarázza, abban az épp oly ügyességgel, mint kiméletlenséggel folytatott személyes politikában rejlett, amelyet Tisza Kálmán azonnal kormányralépése után megvalósított. Ez a személyes politika tette őt hatalmasabbá minden elődénél és minden utódánál, bár egyben szenvedélyes ellenségeket is szerzett neki és az

ország közszellemének alakulására nem volt kedvező befolyással. Már a fuzió idejében, amikor Tisza csak egyszerű belügyminiszter volt a Wenckheim-kormányban, megmutatta, hogy a Deák-párt és a balközép egyesüléséből alakult új szabadelvű pártban ő akart úr lenni. 1875 április végén 13 megüresedett főispánság közül tízet adott saját híveinek és csak hármat a régi kormánypárt embereinek. Minden alkalommal háttérbe szorította a Deák-párti elemeket a párton belül, mindaddig, míg ezeknek az elemeknek külön politikai egyénisége teljesen el nem mosódott. A balközépnek a vidéken meglévő szervezeteit lehetőleg fenntartotta és arra törekedett, hogy ezek a Deák-párti köröket úgy vonják magukhoz, hogy a vezérszerepet ők tartsák meg. A kormány sugalmazott lapjaivá egy csapással a balközépi ujságok váltak. De különösen a választásoknál igyekezett Tisza arra, hogy elsősorban saját személyes hívei kerüljenek a képviselőházba. Így pl. már az 1875-évi választásokban a kormánypártnak jutott 329 mandátumnak majdnem fele, azaz 163 mandátum, a volt balközép híveinek jutott, akiknek pedig a választások előtt csak 60 emberük ült a Házban. A megválasztott képviselők között nem kevesebb mint 176 volt szolgabíró foglalt helyet, akik már akkor is a mindenkori kormányelnök leghívebb gárdáját alkották. A választások után Falk Miksa joggal mondta, hogy „a balközép uralkodik s nekünk volt Deák-pártiaknak úgy kell tettetnünk magunkat, mintha ez a mi beleegyezésünkkel történnék, mert különben ránk fogják, hogy mi akarjuk új lángra szítani az elhamvadtt pártoskodást.” Kivált az 1881-i választások óta állandó volt a panasz, hogy Tisza a maga uralmát csak a korrupció eszközeivel tudja fenntartani, hogy megrontotta a választások tisztaságát és hogy azt a szigorú, könyörtelen pártfegyelmet, amelyet behozott és amely „mamelukok”-ká degradálta a kormánypárti képviselőket, amely azonban mint a hetvenes évek züllött pártviszonyainak reakciója, tán szükséges volt, azzal édesítette meg, hogy híveit

apró előnyökhöz juttatta és számukra, mint mondták „husofazekat” állított oda. Az emberi hiúságot, haszonlesést és kapzsiságot Tisza mesterien használta ki a maga politikájának alátámasztására. Minden körülmények közt védelmére kelt azoknak, akik pártjához tartoztak és még az ő magánreputációjuk tekintetében sem volt túlságosan finnyás, ha értékes politikai szolgálatokat várt tőlük. Soha senkit fel nem áldozott, aki hívéül szegődött, inkább talán képes lett volna arra, hogy sajátmaga is otthagyja a hatalmat.

Tisza politikai egyéniségének méltatásában kortársainál igen eltérő, szinte összegegyeztetetlen nézeteket találunk. Vannak, akik Tisza Kálmánt csak erőszakos, durva despotának tekintik, aki csak egyetlen célt ismert: saját hatalmának növelését és kabinetjének fenntartását. Viszont vannak olyanok is, akik őt az Isten kegyelméből való államférfiak közé sorozták és azt mondták róla, hogy más körülmények között és más módon bár, de ugyanannyi szolgálatot tett az országnak, mint akár Deák, akár Andrassy. Mindkettő túlzás. Egyfelől igaz ugyan, hogy volt eset, amikor Tisza úgy viselkedett, mint despota, ki semmitől sem riad vissza, ami saját hatalmát növelheti, — de ez talán szükséges volt, hogy a magyar parlamenti gépezet helyesen és zökkenők nélkül működhessen. Másfelől igaz, hogy Tisza nagy és nehéz parlamenti csatákat nyert meg, de hosszú kormányzásában hiába keresünk egyetlen olyan alkotást, amely emléket megörökítette volna. Egészben véve mégsem lehet eredménytelennek mondani oly államférfiúi tevékenységet, amely az országnak tízévi nyugodt fejlődést és ezzel együtt anyagiakban és szellemiekben egyaránt hatalmas fellendülést és erőgyarapodást biztosított. Ez volt az ő államférfiúi alkotása és ezt nem lehet kicsibe venni.

Mint szónok miniszterelnök korában sem állt a legelső sorban. Kifejezési módja — talán rendkívüli óvatosságánál fogva

— nem volt eléggé világos, szavai mindenféle értelmezésnek tág teret nyitottak, mondatfűzése zavaros volt és igen gyakran befejezetlenül hagyta mondatait. A képzelőtehetség találó hasonlatok, megkapó metaphorák, csillámló aphorizmák alakjában mutatkozó megnyilvánulásának alig találjuk nála nyomát. Előadása sem volt vonzó. Vékony, halk, későbbi korban alig hallható hangja volt, amelyet a legkisebb parlamenti vihar elnyelt; lelkesedés, mély érzések, sohasem látszottak rajta. Folyékonyan, nagy szóbőséggel, de lassan beszélt, mintha előbb behatóan mérlegelné minden szavának súlyát. Mindig a tárgyilagos érvelésre szorított. Neki a szónoklás nem volt öncél, erre nem is volt eléggé hiú. Ha beszélt, mindig volt valami célja. Előadási módjának minden szárazsága mellett is elég bő regiszter állt rendelkezésére, hogy különböző hangon beszélhessen, aszerint, hogy az adott cél mit kívánt meg. De egyetlen hangot sem kezelt oly mesterien mint a gúnyt, az iróniát és a szarkazmust, amely maró élességében egyenesen megsemmisítette az ellenfeleket. A parlamenti harcokban nem az az ember volt, aki tompa fegyverekkel, amelyek senkit sem sérthetnek, csak kiütni akarja ellenfelei kezéből a kardot, anélkül, hogy bántaná őket. Mindig a legélesebb fegyverekkel küzdött, amelyek fájó sebeket ejtettek és gyakran meg is elégedett azzal, hogy sebeket ejtsen, ahelyett, hogy ellenségét erős érvekkel lefegyverezte volna. Legnagyobb szónoki sikereit gyors és találó replikáinak köszönheti. Sohasem jött zavarba, ha a legfogasabb kérdéseket intézték hozzá és szívesen kapott fel egyes közbeszólásokat, hogy villámgyors feleleteivel maga mellé hangolja a hallgatóságot. Szikár alakja, összegörnyedt vállak közt kiemelkedő sűrű bozontos szakálltól környezett feje, nagy kerek szemüveg mögé rejtőző hideg szeme, hanyag, alakjáról lelógó, mintegy nem rászabott ruházata az élclapok kedvelt objektumává avatták.

A szabadelvű párt, amelyre a kormány támaszkodott, a

nyolcvanas években egységes tömb volt és olyan önérzettel lépett fel, amilyent csak saját politikai hivatásának, sőt nélkülözhetetlenségének tudata adhatott neki. Azoknak a kételyeknek, amelyek egy-két évtizeddel később kikezdték a pártot és lassan aláásták tekintélyét, akkor még nyomai sem látszottak. A párt szellemi színvonala sem hagyott hátra kívánnivalót, bár Tisza a képviselőjelöltek kiválasztásánál a párthűsége és pártpolitikai megbízhatóságra nagyobb súlyt vetett, mint az önálló politikai gondolkodásra. A kiegyezési évek parlamenti nagyságai közül a pártban még mindig szerepet játszottak Széll Kálmán, Jókai Mór, Ivánka Imre, Falk Miksa, Csernátony Lajos, Királyi Pál, báró Kemény János, báró Podmaniczky Frigyes, úgyszintén a hetvenes évek második felében szerephez jutott gróf Tisza Lajos, Hegedüs Sándor, Hieronymi Károly, Wahrmann Mór, Móricz Pál és Zsilinszky Mihály. Chorin Ferenc, kinek éles jogászai elméje s széles gazdasági látóköre eddig a mérsékelt ellenzéken belül érvényesült, 1884-ben került át a kormánypárt padjaiba. Példáját követte a nagy politikai látókörű és mély filozófiai műveltségű, de nyugtalan és érdes természetű Pulszky Ágost, valamint Lukács Béla és a nagy tudású és kiváló politikai érzékű Schvarcz Gyula, akik 1887-ben lettek a szabadelvű párt tagjai. Az 1881. évi választásokon kerülnek be a képviselőházba Berzeviczy Albert, Darányi Ignác, Matlekovits Sándor, Gromon Dezső és Hock János. 1884-ben a későbbi magyar politikai élet két vezéralakja: gróf Andrassy Gyula és Tisza István, továbbá Beksics Gusztáv, Gajáry Ödön, Neményi Ambrus és Szivák Imre jelennek meg a parlamentben, 1887-ben pedig konzervatív eszmeáramlat egy maradványaként Asbóth János, azután az akkoriban a pénzügyminiszterium politikai államtitkárául kinevezett Wekerle Sándor, továbbá Lukács László, Perczel Dezső, Tolnay Lajos, Visi Imre, Mikszáth Kálmán és mások. A képviselőház elnöki székében az egész idő alatt Péchy Tamás ült.

Az ellenzéki oldalon az „egyesült ellenzék” volt az, amely a nyolcvanas évek politikai küzdelmeinek megadta a maguk sajátos jellegét. Azok előtt, akik az Ausztriával való gazdasági kiegyezés és a Bosznia megszállásával követett politika miatt a szabadelvű pártból kiléptek és 1878-ban új pártot alapítottak, voltaképen csak egy kormányképes ellenzék megszervezésének gondolata lebegett. Erre vallanak a párt vezéreinek a pártalapítással kapcsolatban tett nyilatkozatai is. Gróf Apponyi Albert szerint a mérsékelt ellenzék megteremtésének célja volt „egy számarányánál fogva is kormányképes, hatályos ellenőrzésre alkalmas, politikai mérséklete által mindenfelé megnyugvást előidéző tömör ellenzék megalakítása”, nyilván abból a célból, hogy így a magyar parlamentben egészséges politikai váltógazdaság jöjjön létre. Még világosabban fejezte ki ezt a célt a párt másik vezére, Szilágyi Dezső. Szerinte az „egy-pártiság, a mindenáron való kormánypártiság” a képviseleti kormányrendszer egyik nagy betegsége, amelynek rendes következménye, hogy „a szabad és bátor diskusszióknak ösztöne és ereje kihals a kötelességérzet meggyengülésének, kényelmes belenyugvásnak és politikai elbátortalanodásnak ad helyt.” Ezért mondta, hogy „olyan pártnak, mely a kormánypárttal egyazon jogi alapon áll, nemcsak jogosultsága van, de szükségességét is csak az tagadhatja, aki Magyarországon nem a képviseleti kormányt, hanem az ellensúly nélküli pártdeszpotizmust akarja meghonosítani.” Hogy kormányképes ellenzék létesítése kívánatos volt, azt nem lehet tagadni, mert kétségtelenül jótékony hatással lett volna a magyar politikai fejlődésre, ha a parlamentben két egyaránt kormányképes párt felváltva alkotja a többséget és alakítja meg a kormányt. Ezzel valószínűleg el lehetett volna kerülni a magyar politikai életnek később beállt teljes megmerevedését: az egyetlen párt korlátlan uralmával együttjáró eszmeszegénységet és rövidlátást egyfelől, az örökös ellenzéki szerepre kárhoztatott pártok-

nak túlzásra való hajlamait másfelől. A parlamenti váltógazdaság lehetővé tette volna, hogy a pártok egyrészt éles szemmel kutassák az uralkodó politika gyengeségeit, ami ezek kiküszöbölésére vezethetett volna és másrészt ne támazzanak megvalósíthatatlan követeléseket, amelyek azokat, akiktől erednek, kormányrajutásuk esetében kényelmetlen helyzetbe hozhatják. Valószínű, hogy a nyolcvanas években megvolt a lehetőség ilyen parlamenti váltógazdaság létesítésére, hisz az akkori mérsékelt ellenzék tagjai sem képzettség, sem felelősségérzés, sem egyéni súly tekintetében nem voltak a kormánypárt tagjaival szemben inferioritásban és az alapvető kérdésekről vallott felfogásukban sem volt semmi, mi őket kormányképtelenné tehetné volna.

A parlamenti váltógazdaság megvalósítása érdekében azonban a mérsékelt ellenzéknek olyan minden kérdésre kiterjedő világos programra lett volna szüksége, amely lényeges pontokban különbözött volna a többség programjától. Világos politikai programja azonban sem a többségnek, sem a mérsékelt ellenzéknek nem volt, ennél fogva a tömegek szemében a két párt törekvései között mutatkozó, kevésbé megfogható különbségek is tökéletesen elmosódtak és a két párt egymáshoz való viszonya a hatalomért való versengésben látszott kimerülni.

Hogy a többségnek nem volt világos, elvi programja, abban része van Tisza Kálmán száraz politikai egyéniségének, amely messze állt távoli eszmények hajszolásától és eklektikus politikával mindig csak a közvetlen gyakorlati célokra törekedett. Annak viszont, hogy a mérsékelt ellenzéknek nem volt világos és kimerítő politikai programja, az volt az oka, hogy a párt különböző alkotó elemei a legfontosabb kérdésekről igen eltérő nézeteket vallottak. A régi balközép eszmeköréből kikerült, báró Simonyi Lajos körül csoportosult „független szabadelvűpárt” municipalista, Ausztriával szemben még mindig bizalmatlanságra hajló, külön hadsereg, külön vámterületre és külön bankra

törekvő elemeit, a régi konzervatív csoportból átjött, közjogi tekintetben inkább maradi, a közigazgatási szervezet államosítására törekvő tagokat és a Szilágyi Dezső vezetése alatt állt kimondottan liberális irányzatú, az állam és egyház elválasztásának gondolatával kacérkodó politikusokat már az első pillanatban nehéz volt közös alapra hozni. Ahhoz, hogy valóban egészséges váltógazdaság keletkezzék a magyar parlamentben, szükséges lett volna, hogy valamilyen a néplelkeket megmozgató kérdésben ellentét támadjon a két szemben-álló párt között. De hogyan keletkezhetett volna ilyen ellentét, amikor Tisza Kálmán és a többség a politikai élet zavartalanságának biztosítása, a mérsékelt ellenzék pedig belső egyenetlenségének leplezése érdekében minden elvi vitát gondosan került? Ilyen elvi összecsapások híjjában a két párt versengése nem érdekelte a választókat, akik választásról-választásra mindjobban elfordultak a mérsékelt ellenzéktől. Hisz a képviselőházban Szontagh Pál egyenesen szemére is vetette ennek a pártnak, hogy a kormánnyal szemben egyetlen törekvése az „*ôte toi que je m'y mette.*” Ilyformán a mérsékelt ellenzék mindjobban érezte annak szükségességét, hogy népszerűvé váljék, ha létezésének célját, a kormányrajutást és ezzel a parlamenti váltógazdaság létesítését el akarja érni és ezért figyelme mindinkább a közjogi kérdések felé terelődött. Ezeknek terén legkönnyebben lehetett hangoztatni olyan tanokat, amelyeket a kormány nem tehetett magáévá és e téren lehetett a mérsékelt ellenzéken belül — mihelyt a régi konzervatívok Apponyival együtt a balközépből kikerült elemek mentalitását magukévá tették, — leginkább egységet elérni. A párt ugyan kifejezetten az 1867. évi kiegyezés alapján állt és ebben különbözött a régi balközéptől, de a kiegyezésben Magyarországra nézve megállapított jogokat sokkal nagyobb elszántsággal akarta kihasználni. A közjogi téren való haladás eszméje így elejétől kezdve benn volt azoknak elgondolásában, akik a mérsékelt ellenzékhez csat-

lakoztak, — hisz jelentékeny részük azért szakadt el 1876-ban a többségtől, mert az Ausztriával folyt kiegyezési tárgyalásokban elért vívmányokkal nem voltak megelégedve. Egyelőre azonban ezek a közjogi szempontok nem játszottak szerepet a párt törekvéseiben, legfeljebb bizonyos arra irányuló hajlandóságot lehet kb. 1885-től kezdve tagjaiban észlelni.

A mérsékelt ellenzék vezetése, amelyben eleinte többen osztoztak meg, a nyolcvanas évek folyamán mindinkább gróf Apponyi Albert kezébe csuszott át. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a párton belül azok a régi konzervatív elemek kerekedtek felül, akikből Apponyi kikerült, mert Apponyi új utakat keresett a maga politikája részére és ezek keresésében lassan elszakadt a konzervatívoktól, akik közül Sennyey Pál a főrendiház elnöki székébe vonult vissza, Szögyény László, Kállay Béni és mások pedig a szabadelvű párthoz mentek át. Az öreg Sennyey hajthatatlan volt régi meggyőződéseinek hirdetésében és inkább feláldozta kormányrajutásának kilátásait, mint hogy egy jottányit engedjen belőlük, a fiatal, merész koncepcióju, önmagában feltétlenül bízó Apponyi inkább a kormányrajutás útjait kutatta és — ha saját nézeteit nem áldozta is fel — mégis szívesen ment bele más elveket valló politikusokkal mindenféle homályos kombinációkba, azt vélvén, hogy ha hatalomra jut, majd megtalálja a módokat saját nézeteinek érvényesítésére. Sennyey tudta, hogy más politikai elemekkel való ilyen összekeveredés mindig veszélyezteti az elvhűséget, — Apponyi ezt még nem tudta vagy talán nem is akart vele túlságosan törődni. Fényes politikai képességeit már akkor mindenki elismerte. Amikor a mérsékelt ellenzék megalakult, fiatalsága virágában volt. Kortársai „ha nem is magas, de eszméket hirdető homlokában, művésziesen hátrafésült, sűrű, sötét-fényes, hosszú fürtjeiben, a sötét szemöldök alatt mélyen fekvő, de világosan kilángoló, lobogó szemekben, az erélyre valló hatalmas sasorrban, a lehajtott gallérból

kinyuló izomzatos nyakban, az egész magas alakban és nemes mozdulataiban" méltán rendkívüli jelenséget láttak. Szónoki erejének nem volt párja. Gyönyörű, mély és zengzetes, gazdagon modulált hangja volt, amely még akkor is lebilincselte a hallgatót, ha hétköznapi dolgokról beszélt. Hangja erős volt és mégis lágy. Tiszta volt és erős rezonanciát keltő, — úgy hogy könnyen töltötte meg a legnagyobb termet és szabad ég alatt is elhatolt a legtávolabb állók füléig. Gondolatai minden árnyalatának kifejezésre juttatására a legválasztékosabb szavak és fordulatok hihetetlen tömege állt rendelkezésére. Szófüzése és mondatépítése tökéletes volt és sohasem tette a mesterkéeltség benyomását. Ajkáról a legbonyolultabb körmondatok símán és természetesen folytak. Sohasem akadozott, sohasem ismételte egyetlen szavát sem, soha feleslegesen nem mondott, soha szünetet nem kellett tartania gondolatainak rendbehozatalára és sohasem veszítette el a beszéd fonalát. Terjengősséget és felesleges szószaporítást sem találunk nála soha. Érvelése világos volt, korrekt és teljesen áttetsző, az üres hatásvadászást kerülte. Mestere volt a legbonyolultabb érvelés művészi felépítésének és premisszát premisszára rakva ellenálhataltanul vitte tovább hallgatóságát a maga konkluziói felé. A hallgatósággal való ösztönszerű kontaktus — az a szuggesztív kölcsönhatás a szónok és hallgatói között, amely a legnagyobb szónoki teljesítményeket váltja ki, — Apponyinál teljes mértékben megvolt. Ha szükséges volt mindig rendelkezésére álltak hatásos fordulatok, amelyekkel hallgatói szívét mozgásba hozta. Könnyen talált szerencsés illusztrációkat nézeteinek megtámasztására és szavaiban gyakran meleg humor csillan fel. A retorika csúcspontjait látszólag minden megerőltetés nélkül érte el. Sohasem mutatta a szellemi fáradtságnak legcsekélyebb nyomait sem. Feltétlen ura volt beszédei hatásának. Érveit bármely pillanatban, különösebb előkészület nélkül, mintegy ösztönszerűen tudta felvonultatni, mindig szigorú logikai felépítéssel,

mindig a legválasztékosabb nyelvezetben, mindig a hallgatóságot magával ragadó eszmefűzéssel. Beszédeiben erkölcsi magaslaton álló nagy szellem tükröződött. Azokra a kérdésekre, amelyekkel foglalkozott, magasröptü eszmék fényét vetítette. Valaki azt mondta, hogy a szónokművészet apja az értelem, anyja a lelki indulat, — mindkettő megvolt a szónok Apponyiban. Ő maga mondta élete végén, hogy minden gyakorlottsága dacára mindig bizonyos lelki izgalommal áll fel szólásra. „Ha lelkem nem melegszik meg, — mondá, nem tudok szónokolni”. Magas kultúrája, amely klasszikus forrásokból nyerte első táplálékát, de azután mindvégig mohón szívta magába és asszimilálta a modern eszméket is, nagy szellemi és lelki komolysággal párosult benne. Annak a nagy egyéniségnek, akivé később vált, alapjai már akkor is megvoltak benne.

A Tisza Kálmán-korabeli Apponyi Albert még nem volt a magyar nemzet titkos vágyainak és reményeinek az a szószólója, akivé később fejlődött. Egyelőre csak olyan arénának tartja a parlamentet, ahol az ellenfelet minél erősebben le kell gyűrni. E célból ki kell fürkészní gyengeségeit és ki kell használni mindent, ami őt taktikailag hátrányos helyzetbe hozhatja. Ez egyelőre fontosabb Apponyinak a nagy eszmék hirdetésénél és ezért nem tartja bajnak, ha egyszer-másszor következtelenségbe is esik, mint pl. akkor, amikor ő, aki mindenkinél jobban ostromozta a fuzió alkalmával az olyan pártcsoporthozulást, „amely nem egy bizonyos eszmének előtérbe állítása, hanem inkább az eszmék előtérbe állításának lázas kerülése által jön létre”, az egyesült ellenzék megalakításánál hasonló módszert követett. A nemzeti érzésű körök abban az időben inkább bizalmatlansággal és előítéletekkel voltak eltelve Apponyival szemben. Az egyik ellenzéki publicista még 1886-ban is abban foglalja össze róla való véleményét, hogy Apponyit „családja és családi tradíciói oly eszmék hívének jelölik, mely eszmék bizonyos ó-konzervatív mágnásokat

egy fekete-sárga fonállal választanak el a hazafiaktól”, — amiért is megjósolja, hogy Apponyi „nem lesz és nem lehet soha népszerűvé a magyar középosztály előtt”. A nemzeti irányzat mellett való erőteljesebb állásfoglalása csak Tisza Kálmán kormányszakaszának vége felé a véderővita alkalmával következett be.

„A közjogi alapon álló egyesült ellenzék” Apponyin kívül is sok kiváló egyéniséget foglalt magában. A legjelentékenyebb közülük Szilágyi Dezső volt, aki a párt vezetésében is osztozkodott Apponyival, — amíg 1886-ban ki nem lépett belőle. Hatalmas szónoki ereje, nagy tudása, éles jogász elméje és félelmetes dialektikája a képviselőház figyelmét, ahányszor felszólalt, mindig lekötötte. Maró gúnya, amely politikai felszólalásait jellemezte, „záporosó és jégverés módjára” csapott ellenfeleire. A parlamenti vita valóságos eleme volt. Senki sem múlta őt felül, ha valamely bonyolult kérdést kellett elemeire boncolni és érvet érvre halmozva a hallgatóságot bizonyos szempontok elfogadására rávenni. Beszédei kizárólag az észnek és az értelemnek szóltak és színüket is rendszerint csak erős logikájától kapták. A pártban helyet foglalt a hetvenes évek politikusainak gárdájából Bittó István, Beöthy Ákos, Horánszky Nándor, Bujanovics Sándor, gróf Dessewffy Aurél, Horváth Lajos, Gaál Jenő, Hódossy Imre és báró Kaas Ivor. 1880-ban csatlakozott a mérsékelt ellenzékhez a szabadelvű pártból kivált Grünwald Béla, akinek a Régi Magyarországról 1888-ban írt könyve, amelyben kíméletlen bátorsággal mutat rá a magyar nemzet nem egy hibájára, sok ösztönzést ad a magyar politikai életnek és aki a közigazgatás államosításának és modernizálásának egyik legszívósabb előharcosa volt. Később kerültek be a képviselőházba a mérsékelt ellenzék programjával Ábrányi Kornél, gróf Károlyi Sándor, Bolgár Ferenc s mások.

A függetlenségi és 48-as párt Irányi Dániel vezetése alatt folytatta a maga elvi harcát az 1867-es kiegyezés ellen, az önálló magyar hadseregért, önálló vámterületért és önálló bankért.

Kossuth Lajos szellemét képviselte és nagy nemzeti kultusz középpontjává tette az ő személyét is. 1883-ban, Kossuth nyolcvanadik születésnapja alkalmával, az ország törvényhatóságai rendre hódoltak a nagy magyar hazafinak, akinek neve a magyarság legmélyebb ösztöneivel, vágyaival és titkos reményeivel, a nemzeti nagyság, függetlenség és szabadság fogalmaival szorososan összefonódott. Kossuth a kapott üdvözlésekre egyenként válaszolt a maga megkapó, a szívekbe belemarkoló stílusában: „Mint hontalan vándor, a sír szélén lézengő, jóra tehetetlen öreg ember”, „akinek élete láthatáráról a napfény rég elszállt”, aki „örömtelen öregségét hontalan magányban tölti” és „élőhalottá lett, idegen földön idegen,” panaszkodik „cél vesztett életének tehetetlenségéről”, „az emberi társaságon kívül helyezett hontalan magányának komor éjjeléről” és arról, hogy „a honvágy égető szomjával ajkain, melynek engedni az esküvel fogadott elvhűség s politikai hitvallásának szent religiója tilt, mintha egy üres sírbolt padlóján lépkedne, oly szomorúan kong magányos léptei alatt az idegen föld, mely ma-holnap sírja leszen”. Az ilyen szavak nem tévesztették el hatásukat és az emberi részvét, amely a „turini remete” felé fordult, fogékonnyá tette a lelkeket az általa hirdetett felfogások számára is, amelyek szerint Magyarország 1867-ben feladta a maga függetlenségét és önállóságát, még pedig feleslegesen, mert anélkül is meg tudta volna valósítani a maga történeti hivatását. A függetlenségi és 48-as párt ebből a Kossuth-kultusból élt. Egyebekben lényeges változás legfeljebb annyiban történt, hogy a régi táblabírói szellemet képviselő tagjai közé új elemek is kerültek. Irányi mellett Helfy Ignác, Eötvös Károly, Herman Ottó, Ugron Gábor, Komjáthy Béla, gróf Károlyi Gábor, Holló Lajos, Thaly Kálmán és Polónyi Géza voltak a párt vezérszónokai.

TISZA KÁLMÁN KORSZAKA

AZ az évtized, amely a hetvenes évek politikai bonyodalmainak elintézése után Tisza Kálmán 1890 március 9.-én történt lemondásáig lefolyt, — az ú. n. Tisza-éra, — az újabbkori Magyarország történetének legnyugodtabb szaka volt. Tisza kormányrendszere nem alapult tervszerűen átgondolt és következetesen keresztülvitt programmon. Egyetlen egy kérdésben volt kötött marsrutája: nem engedte megbolygatni az 1867. évi kiegyezést. Hogy az ezzel megadott keretet nagy reformalkotásokkal töltsse ki, az sohasem volt becsvágya. Az a társadalmi osztály, amelyet ő és pártja képviselt és amelynek ő tipikus reprezentánsa volt, nem is akart komolyan reformokat, sőt valójában irtózott tőlük, mert féltette tőlük a maga befolyását és hatalmát. Mint gyakorlati politikus, akinek ereje elsősorban kiváló taktikai képességeiben rejlett, Tisza nem bolygatott meg semmiféle kérdést, mielőtt erre kényszerítve nem lett volna és ha rákényszerült, igyekezett csupán annyit változtatni, amennyit okvetlenül változtatni kellett. Nem azokhoz az államférfiakhoz tartozott, akik az ország szükségleteiből merített saját koncepcióiknak igyekeznek az országot megnyerni, hanem megelégedett azzal, hogy esetről-esetre kövesse a közvélemény alakulását az egyes kérdésekben és ott, ahol reformszükséglet volt, ezt a lehető legcsekélyebb terjedelmű engedményekkel kielégítse. Megelégedett tehát az állami szervezetnek aprólékos javításával, foltoztatásával, továbbépítésével, valamint olyan reformok végrehaj-

tásával, amelyek a nemzeti fejlődés útjában álló egyes akadályok elhárítására, a magyarság társadalmi súlyának biztosítására és megerősítésére és a nemzet gazdasági jólétének fokozására irányultak. Ezek a reformok nem voltak átfogó jellegűek és inkább csak egyes részleteket ragadtak ki. Volt köztük hasznos alkotás, de ha egészükben tekintjük őket, nehéz bennük meglátni a tervszerűséget és céltudatosságot.

Ha Tisza Kálmán kormányzása ilyformán nem is volt gazdag nagy törvényhozási alkotásokban, egész tevékenysége mégis hozzájárult a magyar államszervezet konszolidálásához. Ő maga mint belügyminiszter megszervezte a csendőrséget és a budapesti állami rendőrséget, valamint a törvényhatóságok közigazgatási bizottságait, hozatott továbbá egy törvényt a törvényhatóságok és egyet a községek szervezéséről. Pénzügyminisztere, gróf Szapáry Gyula, megszervezte az állami számszékot és rendezte az adóügyi adminisztrációt. A kormány földművelési és kereskedelmi minisztere, báró Kemény Gábor, kezdeményezte a magyar iparnak állami támogatását, amelynek eszméje államtitkárától, Matlekovits Sándortól eredt és megtette az első lépéseket a magyar tengerhajózás fejlesztése érdekében; az akkori uzoratorvény, erdőtörvény, állategészségügyi és halászati törvény alkotása szintén az ő nevéhez fűződik. Utóda, gróf Széchenyi Pál, megalkotta az ipartörvényt és megszervezte a postatakarékpénztárt. Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter megalkotta a népiskolai és a középiskolai oktatásról szóló törvényeket. Pauler Tivadar igazságügyminiszter, aki 1886-ban bekövetkezett haláláig vezette ezt a tárcát, teremtette meg a magyar büntetőtörvényt, amelynek tervezetét Csemegi Károly dolgozta ki és amely megalkotása korában európaszerte a legmodernebb büntetőjogi kodex hírében állt. Az ő alkotásaihoz tartozik továbbá a csődtörvény, valamint az új perrendtartás és a végrehajtási eljárás is. A kormány nem volt ment nagy pénzügyi gondoktól. A költségvetések évről-évre hiánnyal zárultak

amelyet folytonos hitelműveletekkel kellett fedezni. Ez a hiány az 1880—1884-ig terjedő öt éves ciklusban évenként átlag 22 millió forintra, a következő öt éves ciklusban 13 millió forintra rugott és az adó-ügyekre vonatkozó intézkedések a magyar törvénytárban ebben az időben állandóan igen nagy helyet foglalnak el. A kedvezőtlen pénzügyi helyzet Tisza kormányzásának egyik legkényesebb és legsebezhetőbb pontja volt és nemcsak sok a kormány ellen intézett támadásra, de igen komoly aggodalmakra is adott okot. A ki nem elégitő pénzügyi gazdálkodás elleni támadások miatt gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszternek, aki az 1886-ra szóló költségvetés beterjesztésekor még expozét sem tart, mert a követendő pénzügyi politika irányelveiről nem tud minisztertársaival megegyezni, 1887 februárjában le kellett mondania. Tárcáját Tisza Kálmán maga vette át, tényleg azonban azt ettől kezdve Wekerle Sándor vezette, előbb mint államtitkár, később mint miniszter. De a pénzügyi gondok nem öltöttek olyan mértéket, mint tíz évvel előbb. Magyarország hitele helyre volt állítva, kölcsönök felvétele nem ütközött különösebb nehézségekbe, mert a világ pénzpiaca ez időben kereste az állampapirokban való tőkeelhelyezést, sőt 1881-ben a régebbi 6%-os aranyjárdéknak 4%-ossá való konvertálása is lehetővé vált, amelyet 1889-ben, — már Wekerle pénzügyminisztersége alatt, — egy második, ugyan csak kamatredukcióval járó konverzió követett.

Az elvi jelentőségű nagyobb reformok közül Tisza korában különösen azok váltottak ki nagyobb mozgalmakat, amelyek a közigazgatási szervezet átalakítására és bizonyos egyházpolitikai kérdésekre vonatkoztak. Mindkét, régtől fogva előtérben álló kérdés bizonyos idő óta nézeteltérésekre adott alkalmat az országban, úgy hogy a kormány csak óvatosan nyúlt hozzájuk.

A közigazgatási reform kérdésében a képviselőház egy része a közigazgatás államosítása mellett foglalt állást. Erre hajlott a kormánypárt többsége, de a mérsékelt ellenzék nagy része is,

még pedig nemcsak azok, akik a régebbi konzervatív csoportból kerültek ki és báró Sennyey Pálnak ebben a kérdésben elfoglalt álláspontját tovább is magukénak vallották, hanem a liberális elemek is, mint Szilágyi Dezső és Bittó István. Viszont a függetlenségi és 48-as párt határozottan a megyei autonomiák fenntartása mellett volt, amely mellett Kossuth Lajos turini leveleiben állandóan síkra szállt és ennek az álláspontnak számos híve volt a mérsékelt ellenzéken belül is. A közigazgatás államosítása mellett 1879 február 19.-én Grünwald Béla mondott nagy beszédet a kormánypárt padjairól, nagy zavarba hozva ezzel a mérsékelt ellenzéket, amely ebben a kérdésben belső egyenetlensége miatt nem tudott színt vallani, úgy hogy gróf Apponyi Albert, aki pedig egyénileg az állami közigazgatás híve volt, február 22.-én arra való hivatkozással, hogy ezidőszerint nemzeti létünknek sokkal közvetlenebb és sokkal égetőbb érdekei forognak kockán, ellenezte a kérdésnek napirendre hozatalát. Ámde egy évvel később, 1880 február 21.-én maga Apponyi hozta szóba a közigazgatási reform kérdését és Tisza Kálmán elleni éllel kijelentette, hogy „határozott közigazgatási irány birtoka, annak megvalósítása: ez képezi egyik múlhatatlan előfeltételét annak, hogy valaki az ország ügyeinek vezetésére vállalkozhassék és arra hivatott legyen.” A kérdés felvetése expozív erővel hatott az ellenzéki középpárra és a vele rokon elemekre. Következménye volt, hogy báró Simonyi Lajos és a pártonkívüli Lónyay Menyhért, akik mindketten az állami adminisztráció ellenzői voltak, végleg visszavonultak az aktív politikától, az egyesült ellenzék teljes szétbomlását pedig csak lagymatag kompromisszummal lehetett megakadályozni, amely szerint a párt egyöntetűen kívánja ugyan a közigazgatás reformját, abban a tekintetben azonban, hogy milyen legyen ez a reform, — tehát abban a tekintetben is, hogy a közigazgatás államosíttassék-e vagy nem, — a párt szabad kezet adott minden tagjának. Az 1878-ban megalapított

egyesült ellenzékéből átmenetileg egy elvileg nem egységes „közjogi alapon álló ellenzék köre” lett, amely nemsokára azután mint „mérsékelt ellenzék” újból szilárdabb alakulatban forrt össze. Tisza Kálmán azonban ebben a kérdésben is került a gyökeresebb reformot és azok a törvények, amelyeket mint belügyminiszter 1886-ban a törvényhatósági és a községi közigazgatásra nézve elfogadtatott, csak javították a közigazgatást, anélkül, hogy azt új elvi alapokra fektették volna. Csak kormányzásának vége felé határozta el magát a közigazgatás államosításának megvalósítására, de ez a feladat már utódára hárult.

Az egyházpolitikai kérdések napirendre hozatalát a függetlenségi és 48-as párt sürgette állandóan. Irányi Dániel évről-évre határozati javaslatot adott be, amelyben a vallásszabadság törvényes szabályozását kívánta. A Tisza-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere, Trefort Ágoston, szükségtelennek mondotta ilyen külön törvény megalkotását, azzal az indokolással, hogy „a vallásszabadság Magyarországon tényleg megvan — ha nem is a törvényekben, de az életben — legalább oly mértékben, mint bárhol Európában.” A függetlenségi párt a vallásszabadságról szóló törvény sürgetésével voltaképpen az egyház és állam szétválasztására törekedett, — erről pedig a kormánynak az volt a nézete, hogy az olyan küzdelmekre és megrázkódtatásokra vezethetne, amelyek a magyar államiság fenntartását is veszélyeztetnék. Ugyanekkor követelte a függetlenségi párt a polgári házasság behozatalát is. Ennek az utóbbi követelésnek engedett Pauler igazságügyminiszter, amikor 1881 március 22-én törvényjavaslatot terjesztett be polgári házasságkötésnek a keresztények és zsidók közötti házasságoknál való alkalmazásáról, amivel a „Notzivilehe” néven külföldön is ismeretes intézményt akarta bevezetni olyan házasságokra, amelyeknek az egyház előtt való megkötése nehézségekbe ütközött. A képviselőház csak 1883 novemberében vette a javaslatot tárgyalás alá. Két oldalról voltak ellenzői. Egyfelől

a radikális egyházpolitikának a szélső baloldalon helyet foglaló hívei voltak elégedetlenek a javasolt reformmal, mert ők a polgári házasságnak általános, minden házasságra kiterjedő bevezetését kívánták. Másfelől ellenezte a javaslatot a kis antiszemita csoport, amely akkoriban Istóczy Győző vezetése alatt a képviselőházban helyet foglalt, mert szerinte a keresztények és zsidók között házasságok egyáltalában nem voltak megengedhetők. A képviselőház többsége ennek dacára elfogadta ugyan a javaslatot, de a főrendiház december 11.-én Simor hercegprimás, Haynald Lajos kalocsai érsek, Samassa József egri érsek és Schlauch Lőrinc szatmári püspök felszólalásainak hatása alatt, amelyeket a gróf Andrássy Gyula által is támogatott kormánytagok nem tudtak ellensúlyozni, 109 szavazattal 103 ellen elvetette azt. Amikor a képviselőház visszaküldte a javaslatot a főrendiháznak, annak újabb megfontolását kérve, a főrendiház 1884 január 12.-én 200 szavazattal 191 ellen megismételte elutasító határozatát. Erre Tisza január 31.-én azt a javaslatot tette, hogy a ház — a további üzenetváltástól eredményt nem várva — a törvényjavaslatnak a főrendiházhoz való újabb visszaküldését mellőzze, egyben azonban kifejezze azt az óhaját, hogy a kormány alkalmas időben terjesszen elő új javaslatot a függőben maradt kérdések megoldásáról. Ezt a javaslatot a képviselőház hosszabb vita után 171 szavazattal 131 ellen el is fogadta.

A részletes polgári házasságról szóló javaslat ezen sorsát befolyásolta az az antiszemita mozgalom, amely a Németországban és Ausztriában észlelhető hasonló áramlatok visszahatásaként került — mint oly sok más eszmeáramlat — Magyarországra is. A mozgalmat előmozdította a magyarországi zsidó elemnek részben északkeletről jött bevándorlások következtében előállt szaporodása is: 1850-ben 368.000 zsidó él Magyarországon, 1880-ban már 638.000, 1890-ben 725.000, Budapesten pedig a zsidók száma 1870-ben 45.000, 1880-ban már 70.000 és 1890-ben

102.000. A mozgalom vezére Istóczy Győző volt, aki egy 1875-ben a szabadelvű párt padjairól beterjesztett interpellációban indította meg a zsidóság ellen irányuló mozgalmat és azt folytatta 1878-ban, amikor a képviselőházban a zsidóknak Palesztinába való kitelepítését indítványozta, de különösen 1880 óta, amikor mások is csatlakoztak akciójához és a képviselőházban egy kis antiszemita frakció keletkezett. Az antiszemiták e mozgalma következményeként született meg 1882-ben az a vérvád is, amelyet több tiszaezlári zsidó lakos ellen emeltek, azzal vádolván őket, hogy húsvéti ünnepükön rituális okokból megölték a keresztény Solymossy Esztert. Ez a vád teljesen felkavarta a magyar közvéleményt. A zsidókat több vidéken megtámadták. Pozsonymegyében rendkívüli intézkedéseket kellett életbeléptetni a zavarok elnyomására és egy Tapolcán tartott népgyűlésből kérvényt intéztek az országgyűléshez, hogy törölje el a zsidó-emancipációra vonatkozó 1867 : 17-ik törvénycikket. A mozgalom magával ragadott több olyan képviselőt is, akik a szabadelvű párthoz tartoztak, a függetlenségi pártban pedig oly sokan rokonszenveztek a mozgalommal, hogy 1883 elején a pártszakadás csak nehezen volt elkerülhető. Tisza Kálmán határozottan szembefordult az agitációval, eltiltotta az antiszemita röpiratok terjesztését és Istóczy ellen „Tizenkét röpirat” című folyóirata miatt sajtópert indíttatott hitfelekezet elleni izgatás címén, de az esküdtek Istóczyt felmentették. A nyíregyházi törvényszék 1883 augusztus 3.-án felmentette a tiszaezlári vádlottakat, — maga az ügyész elejtette a vádat velük szemben, úgy hogy a tárgyalás csak magánvád alapján folyt tovább, — de az antiszemita mozgalom azért tovább tartott. Budapesten utcai zavargásokra került a sor, zsidó kereskedők boltjait kifosztották, a vidéken — Zala és Somogy megyében — szintén megisméltődtek a rendzavarások és a képviselőházban megszapornodnak az antiszemiták által provokált személyes összetűzések és parlamenti botrányok. Az 1884. évi választásoknál

az antiszemita párt 17 főre szaporodik, akik azonban kivétel nélkül jelentéktelen emberek. Végül a párt egyik lehangosabb tagja, Verhovay Gyula ellen súlyosan kompromittáló adatok kerülnek nyilvánosságra, — elsikkasztott bizonyos pénzeket, amiket lapja olvasói körében közcélokra gyűjtött. Ettől kezdve a mozgalom lassanként ellanyhul, 1887-ben már csak nyolc antiszemita képviselő kerül a képviselőházba, de ezek is lassanként más pártokba szélednek el. Az antiszemita mozgalmak által teremtett atmoszféra valóban nem volt alkalmas a keresztény-zsidó házasságokra vonatkozó javaslat elfogadására, amelyet az országban általában csak „zsidó-javaslat” néven emlegettek.

Amikor a kormány 1885 elején elhatározta magát a főrendiház reformjáról szóló törvényjavaslat benyújtására, gondosan kerülte azt a látszatot, mintha az a keresztény-zsidó házasságokra vonatkozó javaslatnak a főrendiházban való leszavaztatásával lenne kapcsolatos. Hiszen a politikai programokban ez a kérdés tényleg már régebben is szerepelt. A főrendiháznak szervezete 1885-ig azonos volt az 1848 előtt működött „felső tábla” szervezetével. Tagjai voltak a róm. kath., gör. kath. és görögkeleti püspökök, — beleértve a választott, felszentelt és címzetes püspököket is, — a zászlósurak és a magyar hercegi, grófi és bárói családok teljeskorú tagjai, valamint az összes főispánok és néhány régebbi közigazgatási funkcionárius. Összesen a főrendiháznak 750—800 tagja volt. A Tisza-kormány javaslata alapján a főrendiházból kimaradtak a címzetes püspökök és a főispánok, a született főrendek közül pedig mindazok, akik nem fizetnek legalább 3000 forint földadót. Viszont tagsági jogot nyertek a főrendiházban a protestáns felekezetek egyházi és világi dignitáriusainak egy része és a budapesti kir. kúria, valamint kir. tábla elnökei. Végül pedig 50 egyén a király kinevezése alapján foglalhatott élethossziglan helyet a főrendiházban, amelynek így kb. 360 tagja volt. A javaslathoz a főrendiház maga is hozzájárult, úgy hogy

nagyobb nehézségek nélkül vált törvénnyé. A Tisza-kormány ezenkívül még egy másik, az ország alkotmányos szervezetét illető reformot is megvalósított: ugyanis 1886-ban egy-egy országgyűlés tartamát, amely eddig három esztendőben volt megszabva, öt évben állapította meg.

A nemzetiségi kérdésben Tisza Kálmán az erős kéz embere volt. De még erős nemzeti érzéstől áthatott férfiak részéről is elhangzott bizonyos kétely abban a tekintetben, hogy nem ment-e a hazai nemzetiségekkel szemben „valamivel túl a határon, melyet az okosság megjelöl.” A nemzetiségi törekvések ebben a korszakban többnyire földalatti csatornában mozogtak, a képviselőházban öntudatos képviselőik nem voltak. Ez nem annyira a nemzetiségeknek vált kárára, mint a magyarságnak, amelyben — mivel hozzá volt szokva ahhoz, hogy a politikában fontosnak csak azt tekintse, ami a parlamentben lejátszódik — a nemzetiségi képviselők távolléte folytán lassanként egészen hamis gondolatvilág keletkezett és olyan felfogások kaptak lábra, mintha az egész mozgalom elhanyagolható volna. Pedig a mozgalom korántsem szűnt meg. A románok 1881 május 12.-iki nemzeti konferenciájukon, amelyen 80 románlakta választókerület összesen 133 taggal volt képviselve, Erdély autonómiáját és az unió-előtti állapotoknak helyreállítását, valamint a románlakta területeken működő közigazgatási és bírói szervekben a román hivatalos nyelvnek bevezetését kívánták, ezenkívül szükségesnek mondták a nemzetiségi törvény revízióját, a román iskoláknak állami segélyezését és az általános választójog behozatalát. Az 1887. évi és az 1890. évi nemzeti konferencia hasonló határozatokat hozott. A román királyságból az erdélyi román mozgalmakat állandóan szították és ezen keveset változtatott az a körülmény, hogy 1883-tól kezdve Romániát szövetségi szerződés kötötte össze Ausztria-Magyarországgal. Minden románnak egy és ugyanabban az országban való egyesítése a román nép túlnyomó többségének részben nyíltan val-

lott, részben titkos eszménye volt, úgy hogy még I. Károly román király is — igaz, hogy néhány évvel később írt és csak halála után megjelent irataiban — bevallotta, hogy elejétől kezdve olyan államnak megteremtésére törekedett, amely egy napon meg fogja valósítani a román nép nagy aspirációit. A felvidéki tótság irodalmi egyletekben és a protestáns egyházon belül akar szervezkedni és lapjaiban is igyekszik ébren tartani a tót nemzetiségi mozgalmat, amelynek — Kollártól átvett örökségképen, — gyakran volt bizonyos pánszláv jellege. Ez különösen akkor tűnt ki, amikor a tótok 1888-ban deputációt küldtek Kiewbe, hogy a két szláv apostol, Cyrill és Metod emlékére orosz pánszláv körök által rendezett ünnepélyeken résztvegyen. A kormány ezekkel a törekvésekkel inkább csak közigazgatási úton jár el, gyakran kíméletlenül. A törvényhozás csak a népiskolai és középiskolai oktatásra vonatkozó törvényekben nyúl bele oly kérdésekbe, amelyek a nemzetiségek kulturális helyzetére kihatással vannak.

A magyar társadalom a nemzetiségi törekvésekkel élesen szembefordult. A vármegyék ismételten erélyes fellépést sürgetnek ellenük, Erdélyben és a Felvidéken közművelődési egyletek alakulnak a magyarság terjesztésére és minden irányban nagy az igyekvés az állam magyar jellegének kiemelésére és a magyar nyelv terjesztésére. Ezeknek a kormány által nyíltan pártfogolt törekvéseknek sikere a városokban, amelyek lassanként teljesen elmagyarosodnak, eléggé jelentékeny, de minimális azokon a vidékeken, ahol a nemzetiségek nagyobb tömbökben laknak együtt. A magyarság országos aránya 1880 és 1890 közt összesen 2%-al — 46%-ról 48%-ra — javult, majdnem kizárólag a városokban, a románság és németiség aránya ugyanaz maradt és csak a tótságé csökkent lényegtelenül. Ez a sikertelenség nem meglepő; az ország lakossága közel 50%-ának megmagyarosítása teljesen lehetetlen feladat volt. A nemzetiségek ebből a politikából mégis kiérzik az agresszivitást és mindjobban begubóznak. Itt-ott

a társadalomban türelmetlenség is mutatkozik a nemzetiségekkel szemben és a hatóságok magyar területen sem ritka túlkapásai és zsarnokoskodása nemzetiségi vidékeken azt az érzést váltják ki, hogy az, ami talán csak hibás és rossz közigazgatás volt, a nemzetiségek elnyomására irányuló tudatos törekvés.

A magyar közéletben egyetlen egy férfi akadt, aki ezzel a nemzetiségi politikával következetesen szembeszállt. Ez Mocsáry Lajos volt, tősgyökeres magyar ember, Borsodmegye volt alispánja, báró Wesselényi Miklós özvegyének második férje és a függetlenségi és 48-as pártnak lelkes tagja, sőt egyik frakciójának elnöke. A képviselőházban erős, hajthatatlan meggyőződéssel ismételtén kifejtette azt a nézetét, hogy Magyarország jövője szempontjából a nemzetiségi kérdés megoldása legalább is éppen olyan fontos, mint az Ausztria és Magyarország közti viszony kérdésének megfelelő rendezése. Már a népiskolai törvény tárgyalásánál 1879 március 30-án kifogásolta, hogy a törvény a magyar nyelvet azoknak a vidékeknek iskoláiban is be akarja vezetni, ahol magyarok zárt tömegekben egyáltalában nem laknak, azzal a „naiv és nem őszinte és ezért sem a magyar fajhoz, sem a magyar államhoz nem méltó” ürüggyel, hogy a gyermekeknek alkalmat kell adni a magyar nyelv elsajátítására, holott mindenki tudja, hogy e törvénnyel a kormány voltaképpen „segíteni akar azon a nagy bajon, hogy az a 15 millió ember, ki e hazát lakja, nem tősgyökeres magyar ember.” Ezt azonban, — mondá — tudják a nemzetiségek is és természetes, hogy e törekvésekben létük alapjának megtámadását látják. Szerinte ez szakítás az 1868-as nemzetiségi törvénnyel, holott ez a legbölcsebb törvény, mely a kiegyezés óta létrejött, — hisz ez a törvény nem kívánta a nemzetiségektől a magyar nyelv elsajátítását, hanem ellenkezőleg, arról gondoskodott, hogy mindenki saját nyelvén járhasson el a hatóságok előtt. A törvénynek — mondotta Mocsáry — nem lesz az a hatása, hogy mindenki fog tudni magyarul, — de éppen ezért nem is célszerű,

felbolygatni a nemzetiségi kérdést és provokálni azokat a veszélyeket, amelyek az akció következményeiként elő fognak állni. Az 1887. évi költségvetési vitában február 15.-én Mocsáry azt fejtegeti, hogy „a magyarosításnak a városokban helye lehet, de nekimenni a magyarosításnak kisededóvókkal, népoktatással, prémiumokkal ott, ahol a nemzetiségek tömegesen laknak, utópikus gondolat, amely azt mutatja, hogy a magyarság egyáltalában nem tud megnyugodni abban, hogy más ajkuak is legyenek e hazában.” A kormány pedig — folytatta, — nem tartja feladatának, hogy a sovinizmust korlátozza, inkább buzdítja azt. Ez annak a vélelemnek ad tápot, hogy a magyarosítás terjesztése teren minden szabad, hogy a cél szentesíti az eszközöket és hogy ilyen üzelmekkel boldog-boldogtalan érdemeket szerezhet magának a kormány előtt. A kormány, amely az egész országban népszerűtlen, nyilván ezzel akarja magát népszerűvé tenni. Mocsáry kijelentette, hogy nem osztja azok nézetét, akik szerint a magyarországi nemzetiségeket nem lehet kielégíteni és kibékíteni. Ők igenis képesek kibékülni — mondotta — azon az alapon, amely az 1868-iki törvényben van lefektetve, de azt kívánják, hogy ez a törvény tartassék be és ne legyen írott malaszt. „A nemzetiségek nem oly könnyedén akarják az ezerévi kötelékek megbontását. Szeretettel ragaszkodnak e földhöz, csak azt akarják, hogy itt valósággal otthon érezzék magukat. Mozgósítsunk ez irányban inkább ma, mint holnap. Ez lesz a legjobb előkészítés a jövő eshetőségekkel szemben és egy hadsereggel érne fel, ha sikerülne helyes nemzetiségi politikát inaugurálnunk.” Mocsáry e fejtegetéseiben egy az uralkodó felfogástól teljesen eltérő koncepció bontakozik ki a nemzetiségi kérdés terén. Ő sem fogadta el a nemzetiségi programok autonómiák szervezésére irányuló követeléseit, de meg volt győződve róla, hogy az egységes magyar állam fenntartása alapján is lehet a nemzetiségekkel tisztán csak szabad fejlődésüknek biztosítása révén békét kötni és hogy ezzel Magyarország

meg tudja őket tartani, míg a magyarosítási tendenciák, — eltekintve attól, hogy eleve sikertelenségre vannak kárhozthatva, — szerinte eltaszítják őket tőlünk. Hogy a nemzetiségekkel való ilyen békekötés lehetősége tényleg fennforgott-e, azt nehéz megítélni. Tudjuk, hogy a magyarság és a nemzetiségek közti szakadás végzetesnek bizonyult, de sohasem fogjuk tudni, hogy a Mocsáry által javasolt politika hova vezetett volna. Mocsáry különben is teljesen izoláltan állt a maga véleményével nemcsak pártjában, hanem az egész képviselőházban, sőt a magyar közéletben is. Talán voltak, akik hasonlóan gondolkoztak, de senki sem volt, aki hasonlóan mert volna beszélni. Sőt 1887. évi költségvetési beszéde után saját pártjának demagógjai — elsősorban Polónyi Géza — kényszerítették a pártból való kilépésre és a legközelebbi választásokon csak a románok támogatásával tudott Karánsebesen mandátumot szerezni. Utólag most, a háború után, volt függetlenségi politikusok is elismerik, hogy Mocsárynak „rettenetesen igaza lett” és panaszkodnak azon „rövidlátás és elfogultság” miatt, mely vele szemben megnyilatkozott.

Amit Tisza nemzetiségi politikájáról és talán egész politikájáról meg lehet állapítani, — hogy az eredményes volt egy-két évtizedre, de nagy távlatban nézve céltévesztett és sikertelen, mert az alkalmazott erőszakos orvosszerek a szimptomákat eltüntették ugyan, de a betegséget még jobban elmélyítették, — azt el lehet mondani Horvátországgal szemben követett politikájáról is.

Mazsuranics bán lemondása után gróf Pejacsevich László került a horvát kormány élére, aki végre keresztül vitte a határvidéknek Horvátországba való teljes bekebelezését és ezzel a horvát politika egy nagy feladatát megoldotta. A pártviszonyok némileg megváltoztak ugyan, mert a nemzeti párt 1880-ban kettévált és egy része Mrazovics vezérlete alatt mint független nemzeti párt külön szervezkedett egy olyan program alapján, amely békés

úton törekedett az osztrák-magyar-horvát dualizmus megvalósítására, — de azért a kormánynak megvolt a többsége és a nyugodt fejlődés biztosítottnak látszott. 1883 augusztusában azonban heves konfliktus keletkezett — egészen kicsinyes okokból — Horvátország és a magyar kormány között. Gróf Szapáry Gyula pénzügyminiszter rendeletére ugyanis Dávid Antal zágrábi pénzügyigazgató az augusztus 6. és 7. ike közötti éjszakán kicserélte a pénzügyigazgatóság alá rendelt hivatalnoknak tisztán horvát nyelvű címtábláit, új, horvát és magyar szövegű táblákkal. Az egész horvát tartománygyűlés ebben közjogi sérelmet látott és a magyar-horvát kiegyezés ama szakaszára támaszkodva, amely szerint Horvátország területén a közös hivataloknál is a horvát nyelv tekintendő hivatalos nyelvnek, követelte a régi állapot helyreállítását. Mikor a magyar kormány nem tágított, a zágrábi nép vette kezébe a dolgot és az új címtáblákat magyarelleses tüntetések között saját elhatározásából távolította el. Hosszabb tárgyalások után végül kompromisszum jött létre a magyar és a horvát kormány között. A kétnyelvű címtáblákat újból felrakták, de csak azért, hogy pár nappal később a magyar országgyűlés egy határozata alapján ismét eltávolítsák azokat. Helyettük felírás nélküli, csakis címerrel ellátott táblákat alkalmaztak: „néma címtáblákat,” amint a horvátok azokat elnevezték. Gróf Pejacsevich bánt ez a megoldás sem elégítette ki, lemondott állásáról és a kompromisszumot Ramberg báró hadtestparancsnok mint királyi biztos hajtotta végre a horvát tartománygyűlés összes pártjainak élénk tiltakozása mellett.

November 13.-án gróf Khuen-Héderváry Károly akkori győri főispánt nevezték ki horvát bánnak. Az akkor 33 éves új bán, okulván két előde sorsán, nem annyira a horvát országgyűlés exponensének tartotta magát, hanem úgy viselkedett, mint valami alkirály, kinek állásában nemcsak a reábizott nép érdekeit, de a magasabb állami érdekeket is — sőt elsősorban azokat —

kell képviselnie. A nagy kérdés az volt, hogy ennek ellenére megtudja-e szerezni a maga részére a tartománygyűlés többségének támogatását. Ez azonban sikerült. A nemzeti párt elfogadott ugyan egynéhány határozatot, amely a közelmúltban Horvátország jogainak sérelmére elkövetett cselekedeteket helytelenítette, egyebekben azonban a bán mellé állt akkor is, amikor a tartománygyűlés zajos jelenetek színhelye volt és ezek ellen a jogpárt legtöbb tagjának kizárásával kellett védekezni. Az 1884 szeptemberében megejtett választásokon — amelyen most már a volt határőrvidékből alakult kerületek is részt vettek — 69 nemzeti párti, 13 függetlenségi nemzeti párti, 25 jobbpárti és 3 pártonkívüli képviselő került be a tartománygyűlésbe. A kormány többsége kétségtelen volt ugyan, de ez a kormánynak nem volt elég és Hrvát tartománygyűlési elnök segítségével a kisebbséget jóformán lélekzethez sem hagyta jutni. A jogpárt felirati javaslatát Hrvát az elnöki székéből bélyegezte meg, mint „az uralkodó személye ellen irányulót”, a jogpárti képviselőknek nem adta meg a szólás jogát és mikor ezek zajosan tiltakoztak az eljárás ellen, 15 képviselőt azonnal kizárt az ülésekről, hűvösen kijelentvén, hogy erre a házszabályok ugyan nem adnak jogot, de a tartománygyűlés nem az ügyrend kedvéért, hanem az ügyrend a tartománygyűlés kedvéért létesült és első feladat mégis e testület munkájának biztosítása. Az ügyrend hiányosságát különben még ugyanazon az ülésen pótolták új ügyrend elfogadásával, amely behozta a klotürt és megengedte a renitens képviselőknek 8—60 ülésről való kitiltását. Mikor aztán még a sajtót is megrendszabályozták, külön törvénnyel hatályon kívül helyezvén az esküdt-bíróságok illetékességét sajtóvétségek esetében, a bán politikája az összes veszélyek ellen fel volt vértézve. A tartománygyűlésen ugyan továbbra is állandóan a legzajosabb jelenetek játszódtak le, de ezek nem okoztak felfordulást, csak éppen hogy állandó izgalomban tartották a horvát közvéleményt. A nemzeti pártot gróf

Khuen-Héderváry Károly a Tisza Kálmántól ellesett módszerekkel tartotta össze. A kormány részéről a kevésszámú választókra gyakorolt nyomás és a megválasztott képviselők engedelmességének biztosítása apróbb és nagyobb előnyök, hivatali állások, kitüntetések adományozása révén Horvátországban sem tévesztette el hatását. Amennyiben gróf Khuen-Héderváry politikájának más célja nem volt, mint hogy a magyar-horvát viszonyt saját kormányzása alatt kellemetlen akut konfliktusoktól megóvja, feladatát fényesen oldotta meg. Ha azonban valaki azt tekintette volna a bán igazi feladatának, hogy belső közeledést hozzon létre a magyarság és a horvát nép között, amely mellett a konfliktusokat nem kell elnyomni, mert konfliktusok nem keletkezhetnek, annak kevesebb oka volt gróf Khuen-Héderváry államművészetéért lelkesedni. Ebből a szempontból a Khuen-regimnek még egy más hibája is volt. A magyar kormánnyal való konfliktusok megakadályozása érdekében ugyanis gróf Khuen-Héderváry kénytelen volt a szerbeket bevonni a nemzeti pártba, az elégedetlen horvát nacionalisták ellen. A magyar politika nagyvonalú céljai szempontjából talán helyesebb lett volna, a horvátokat összefogni a szerbek ellen. Tisza Kálmán és gróf Khuen-Héderváry politikája nagymértékben felelős azért, hogy Horvátországban a horvát-magyar ellentét került előtérbe a horvát-szerb ellentéttel szemben és hogy a külföld a viszonyokat ebben az egészen téves távlatban kezdte látni.

Az osztrák-magyar külpolitika terén Tisza erősen érvényesítette azt a befolyást, amelyet a kiegyezési törvény a magyar miniszterelnöknek a külügyek vezetésére biztosít. A magyar képviselőház sohasem volt jobban bekapcsolva a külpolitikai kérdésekbe, mint ebben a korban. Többet foglalkozott velük, mint az angolt kivéve bármely más parlament és érvényesíteni is tudta bennük a maga befolyását. Azok a kérdések, amelyek akkoriban az európai kormányokat foglalkoztatták, valóban közelről is érde-

kelték Magyarországot, hisz annak a veszélynek elhárításáról volt szó, hogy Oroszország Bulgária megszállásával vagy kizárólagos befolyása alá hajtásával megkezdje a monarchia délről való körülölelésére irányuló terveinek megvalósítását. Tisza ebben a tekintetben teljesen magáévá tette Andrássy külpolitikájának alapeszméjét és szívósan kitartott mellette. Szívesen látja, amikor gróf Kálnoky Gusztáv külügyminiszter 1882-ben az osztrák-magyar-német védelmi szövetséget Olaszország bevonásával hármas szövetséggé alakítja át, amikor a külügyi kormány ugyan ebben az esztendőben Milán szerb királlyá koronáztatása alkalmával barátságos viszonyt tud teremteni Szerbiával és örömmel veszi, hogy 1883-ban Románia is szövetséget köt Németországgal és Ausztria-Magyarországgal. Mindezekben az eredményekben egy-egy új védőgátat lát esetleges orosz terjeszkedési szándékok ellen. De egy hajszálnyival sem lépte túl azt a vonalat, a meddig az Oroszország elleni védekezés céljából menni kellett. Amikor 1883-ban a német-osztrák-magyar szövetség első megújítása alkalmával német részről az az óhaj nyilvánul, hogy a szövetséget, amely Oroszország felől kiinduló támadás esetére volt megkötve, ki kellene terjeszteni általánosságban minden, a két állam egyike ellen irányuló, bármely oldalról jövő támadás esetére, Kálnoky gróf, aki ezzel az óhajjal szembehelyezkedik, nemcsak uralkodójának aggályaira hivatkozik, hanem arra is, hogy Tisza ebben az esetben nem volna megnyerhető a szövetségi szerződés meghosszabbítása részére. „Az a gondolat — mondotta, — hogy Ausztria-Magyarországot Franciaország fenyegethetné, egy magyar embernek sem megy a fejébe.” Azon, hogy Oroszország a Balkánon előnyöket ne biztosítson magának, Tisza gondosan őrködik, nem törődve azzal, hogy ezzel a bécsi és berlini külügyminisztereknek nehézségeket támaszt. Amikor 1884-ben Bismarck oda akar hatni, hogy Bulgáriában Ausztria-Magyarország érdekeltségét vállaljon és ezt az országot Oroszország érdekszférájába

engedje át és Kálnoky ez ellen állást foglal, mentegetőzve arra hivatkozik, hogy az osztrák-magyar külügyminiszter a két miniszterelnöktől is függ, már pedig, — ha a külpolitika vezetését nem is lehet átengedni „a sovíniszta magyar hangulatoknak” — mégsem lehetett a multban sem szemet hunyni az előtt, hogy Tisza bizalmatlansággal viseltetik minden Oroszországgal való együttműködéssel szemben. Bismarck arra a jelentésre, amelyben a bécsi német nagykövet ezt vele közli, haragosan jegyzi meg: „da sieht man, wie Recht ich hatte und wohin wir mit ungarischer auswärtiger Politik kommen.” Kálnoky pedig Tiszára vonatkozó panaszához hozzátette: „Tisza nevelése sem könnyű dolog, de azért nem szűnök meg rá mérséklőleg hatni.” Az Oroszországgal szemben való bizalmatlanság különben a magyar képviselőházat is teljesen áthatja, ismételten kifejezésre jut a magyar delegáció tárgyalásaiban és Szilágyi Dezső a külpolitikai események minden fordulatánál aggódva kérdezősködik, vajjon az Ausztria-Magyarország és Németország közötti viszony nem lazult-e meg. Különösen nagy az idegesség, amikor 1885 augusztusában megtörténik Keletruméliának Bulgáriával való egyesítése, amelyet Magyarországon általában a berlini szerződés széttépésének tekintenek, amikor a szerbek hadat üzennek a bolgároknak és Slivnicánál vereséget szenvednek, amikor gróf Khevenhüller belgrádi osztrák-magyar követ Battenberg Sándor bolgár fejedelem hadseregének Szerbia belsejébe való előnyomulását azzal akadályozza meg, hogy osztrák-magyar beavatkozással fenyeget, amikor 1886 augusztusában egy az oroszok által szított összeesküvés Battenberg Sándor herceget detronizálja és mikor ezért Bulgária 1887 júliusában Koburg Ferdinándot választja fejedelemmé. Oroszország az események minden fordulatánál iparkodik Bulgáriában lábát megvetni. Bismarck szeretné, ha az osztrák-magyar monarchia nem helyezkednék szembe az oroszokkal, mert attól fél, hogy ebben az esetben Oroszország összefoghatna Franciaországgal, amelynek

hadügyminisztere Boulanger tábornok, akinek akkoriban Szentpétervárról egy kozák kardot küldtek ajándékba azzal a felírással: „Merj! a bátrakat megsegíti az Isten.” Kálnoky nehezen tud ellenállni Bismarck nyomásának és folyton Tisza állásfoglalására hivatkozik, aki nem téríthető el ama felfogásától, hogy a Bulgáriának Oroszország által való megszállását tűrő politikát nem tudná képviselni, amely állásfoglalásban az egész magyar közvélemény mögötte áll. Bismarck haragosan panaszkodik, hogy „Ausztria tűri, hogy a magyar országgyűlés feje fölé nőjön; olyan emberekkel, mint Apponyi és Irányi nincsen szövetségünk.” A német kancellár azt is szemére veti Tiszának, hogy a magyar közvéleményt nem világosítja tel kellően arról, hogy a monarchiának Németországgal kötött, akkor még pontos szövegében nem ismeretes szövetségi szerződése csak defenzív jellegű és hogy ezért túlzott remények keletkeznek Magyarországon, amelyek végül csalódásban fognak végződni. Az 1887. évi magyar választások után pedig annak a reményének ad kifejezést, hogy miután Tisza többsége most öt évre biztosítva van, elesnek azok az aggodalmi, amelyekre való hivatkozással az utolsó két esztendőben minden Oroszországhoz való közeledést ellenzett. Berlinben és Bécsben panaszkodnak arról, hogy a magyar képviselőház túlsokat foglalkozik a külügyi kérdésekkel, hogy Európaszerte túlsokat beszélnek a „magyar politikáról”, a „magyar miniszterelnök nézeteiről” stb., sőt Bismarck határozottan felveti a kérdést, lehetséges lesz-e maradandó szövetségben maradni Ausztria-Magyarországgal, amikor itt a parlamenti többségeknek oly messzemenő befolyásuk van a külpolitikára. Amikor Bismarck 1888 februárjában Kálnoky előtt a német-osztrák-magyar szerződés szövegének nyilvánosságra hozatalát javasolja, ezt azzal is indokolja, hogy a magyar képviselőházban lefolyt viták és a magyar lapok közleményei teszik a közzétételt szükségessé.

Az Oroszország és Ausztria-Magyarország közötti viszony

1887 végén rendkívül feszültté vált, mert Oroszország olyan férfit akart Bulgária trónjára ültetni, akire feltétlenül számíthatott volna és Ausztria-Magyarország ezt ellenezte. Oroszország bizonyos csapateltolásokot rendelt el, amelyek Ausztria-Magyarországgal szemben való ellenséges szándékokra vallottak. Szentpétervárott a pánszláv mozgalom szószólói kerekedtek felül, szabadon hirdetve Oroszország „szent misszióját,” amely Klepsch alezredes, osztrák-magyar katonai attaché szavai szerint: „a Balkán-félszigeten kezdődik és Budweis-tól délre és Illyriától északra végződik.” Giers orosz külügyminiszter nyers hangot használ Ausztriával szemben és Bismarcknak az a benyomása, hogy szeretné Ausztria-Magyarországot egy Oroszország ellen irányuló támadásra provokálni. „*Ils n'ont qu'à venir, —*” mondotta Bülow német nagykövetnek, az osztrák-magyar monarchiára célozva, — *nous ne demandons pas mieux.*” Ezt a megtámadtatást az oroszok azért óhajtották, mert hisz ha a monarchia lett volna a támadó fél, nem számíthatott volna a német-osztrák-magyar szövetségi szerződés alapján német támogatásra. Úgy Péterváron, mint Bécsben komoly aggodalmakat táplálnak, hogy háborúra kerül a dolog és erre az eshetőségre katonai előkészületek is folynak. A háború pedig alighanem általános európai háborúvá vált volna, mert ha a francia-orosz közeledési kísérletek akkor még nem is mentek túl az első tapogatózások stádiumán, Boulanger tábornok képes lett volna Németország elleni francia támadásra, hisz egy ízben a minisztertanácsban már javaslatba is hozta Franciaország haderejének mobilizálását. 1888 elején azután a feszültség engedett és a háborús veszély elmúlt. De bizonyosnak látszik, hogy Oroszország ebben az időpontban megtámadta volna Ausztria-Magyarországot, ha ez nem állt volna szövetséges viszonyban Németországgal. A háborús veszély elsimulása tehát Andrássy politikáját fényesen igazolta. Ha Magyarország a kiegyezés alapján nem részese az osztrák-magyar nagyhatalomnak, az oroszok 1888-ban kétségtelen-

nül megvalósították volna Magyarország körülölelését. Ha Andrássy nem teremti meg a német szövetséget, az oroszok támadásba léptek volna ellenünk és esetleg már akkor véget vetettek volna Ausztria-Magyarországnak. Andrássy politikája mindkét veszélyt elhárította.

A maga főfeladatát Tisza Kálmán az 1867. évi magyar-osztrák kiegyezés sértetlen megóvásában látta, mert azok a meg-rázkódtatások és veszélyek, amelyekkel a létező állapotnak minden megbolygatása úgy Magyarországot, mint az egész monarchiát, kivált pedig annak nagyhatalmi állását fenyegette volna, csak így voltak elkerülhetők. Tisza felfogása ebben a tekintetben tökéletesen megváltozott azóta, hogy mint a balközép vezére a kiegyezésnek megváltoztatására és mint kezdő kormányelnök a kiegyezésnek magyar szempontból való kiépítésére törekedett. Ellenfelei állandóan szemére vetették ezt a következetlenséget és a „szegre akasztott elvek” mindig nagy szerepet játszottak Tisza ellen irányított támadásaikban. Tisza közömbösen vette ezeket a támadásokat és amikor Helfy Ignác egyszer saját régebbi szavait idézte ellene, némi cinizmussal egykedvűen csak azt válaszolta: „Ha a képviselő úr ilyen idézetekben kedvét leli, lesz alkalma magát ebben jövőre még többször is gyakorolni.” De Tisza Kálmánál nemcsak eredetileg hirdetett elvei változtak meg, hanem megváltoztak azok a célok is, amelyekkel annak idején régebbi elveinek megváltoztatását mentegette. 1875 elején azzal indokolta a kormányba való belépését, hogy „míg a kormánynak attól kellett tartania, hogy az ellenzék megingathatja a közjogi alapot, amelyen az ország jövője nyugszik, gyökeres reformtervekkel nem léphetett fel, mert ezek a közjogi ellenzék kezébe az izgatás fegyvereit adhatták s a kormányt a választásoknál megbuktathatták volna.” Kormányrajutása után azonban gyökeres reformtervek megvalósítását meg sem kísérelte. Igaz, hogy ő is olyan ellenzékkel állt szemben, amely a közjogi alapot megingathatta és talán ez is

eléggé mentségére szolgálhat, hogy gyökeres reformokat meg sem kísérelt. De vannak annak, hogy Tisza egész energiáját és nagy taktikai ügyességét egyedül a kiegyezés megóvására, a kiegyezést védő párt megerősítésére és uralmának bátorítására fordította, mélyebb okai is.

Tisza Kálmán mint kormányelnök szintén tisztába jött azzal, ami az 1867-es kiegyezés megteremtői előtt annyira világos volt, hogy Magyarország a maga exponált és veszélyeztetett helyzetében nem nélkülözheti azt az erőt, amelyet neki az Ausztriával való szövetség és ennek révén az osztrák-magyar monarchia nagyhatalmi állása adott. Ezeket a veszélyeket Magyarország népességének soknyelvűsége tette valóban naggyá. Senki előtt nem lehetett kétes, — és legkevesebb a reális gondolkozású és élesszemű Tisza Kálmán előtt, — hogy a Magyarországot környező országok csak alkalomra várnak, hogy saját területüket és saját hatalmukat Magyarország rovására kiterjesszék. Ez az alkalom azonban nem jöhetett meg, amíg az osztrák-magyar monarchia mint nagyhatalom fennállt. Ha Magyarország egységes nemzeti állam lett volna, semmitől nem kellett volna komolyan tartania. Ha sikerült volna, a nemzetiségekkel megegyezésre jutnia, talán kockáztathatta volna az osztrák támogatás elvesztését. De egyidejűleg a nemzetiségekkel bajlódni és az osztrák támogatást kockára tenni esztelenség lett volna. Ez az esztelenség jellemezte a függetlenségi párt és kisebb mértékben a mérsékelt ellenzék politikáját, amely állandóan két fronton harcolt. Ebből a szemszögből tekintve a dolgokat, talán államférfiúibb volt Mocsáry Lajos állásfoglalása, aki a kiegyezés ellensége volt, de éppen ezért szükségesnek tartotta a nemzetiségekkel való kibékülést. A másik államférfiúi felfogás Tisza Kálmáné volt, aki a kiegyezésben keresett támaszt a magyarországi nemzetiségi viszonyokból fakadó külpolitikai veszélyek ellen. Ami e két felfogás között volt, az zavaros és kockázatos politikai dilettantizmus volt, meggondolat-

lan játék a magyar nemzet életérdekeivel. Tisza államférfiúi gondolatának hibája volt, hogy Magyarország jövőjét, sorsát, integritását az osztrák-magyar nagyhatalom sorsához kötötte. A Mocsáry-féle elgondolás hibája volt, hogy túlságosan bízott a nemzetiségekben és nem vette eléggé számításba azt, hogy ezek a magyarsággal való kibékülés révén elért megerősödésüket alkalmas időben mégis felfogják használni a fajtestvéreikkel való egyesülésre. Elvitázhatatlan, hogy az akkori viszonyok mellett Tisza elgondolása volt a helyes: kevésbbé kellett tartani az osztrák-magyar monarchia bukásától, mint a nemzetiségi irredenta kifejlődésétől. Valóban előrelátó politika talán igyekezett volna, azt az időt, amelyben a monarchia nagyhatalmi állása biztosította Magyarország fennállását, a második veszélynek elhárítására, azaz a nemzetiségekkel való kibékülésre, felhasználni. De el kell ismerni, hogy ennek igen nagy akadályai voltak, mert legalább is a nemzetiségi programok szerint ezt a célt csakis Magyarországnak nemzetiségi autonómiák alapján való újjászervezése, — sőt Horvátországban csakis a közjogi trializmus megvalósítása útján, — lehetett volna elérni, ami Magyarországot a dualizmuson belül gyöngítette és talán a monarchia nagyhatalmi állását is károsan befolyásolta volna. Hogy azonban erre nézve kísérlet sem történt, hogy egyetlen államférfi sem akadt, akiben ez a gondolat még csak fel is vetődött volna, az Deák és Andrássy epigonjai e korszakának nem válik dicsőségére.

De volt talán még egy további ok is, amely Tisza Kálmánnak a kiegyezéshez való ragaszkodását megmagyarázza, — ez pedig az osztrák belviszonyok alakulásában rejlett. Ausztriában a kormány a hetvenes években a Hohenwart-miniszterium bukása óta a német liberálisokra támaszkodott, akiknek a látszat szerint erős gyökereik voltak az osztrák népben és akik igen erőteljesen képviselhették az osztrák érdekeket. Ez a párt azonban sokat veszített tekintélyéből, amikor a pénzügyi krach idejében kiderült,

hogy vezetői közül többen — aktív miniszterek is — pozícióikat saját meggazdagodásukra használták fel. 1879-ben gróf Taaffe került az osztrák kormány élére, aki egy évvel később teljesen szakítva a német liberálisokkal a jobboldali pártokra és a lengyelekre támaszkodott és akinek kormányzati rendszere sokban hasonlított Tisza Kálmánéhoz a választások hatósági befolyásolásában, a többségnek a személyes aspirációk kielégítésével való összetartásában és a nagy elvi kérdések kikerülésében. Taaffe maga kormányzása céljául egy bécsi kifejezésével a „továbbvurstlizást” jelölte meg. Az osztrák parlament képe is megváltozott, mert a csehek feladták a passzivitást és az 1879-iki választások után Rieger vezetése alatt tekintélyes számmal kerültek be a birodalmi gyűlésbe, sőt Prazák személyében miniszteri tárcát is kaptak. Ezzel megindultak Ausztriában a nemzetiségi harcok a németek és csehek között, annál is inkább, mert a cseheket a Gregr vezetése alatt megalakult akkor még csekélyszámu ifjú-cseh frakció, a németeket pedig a Schönerer vezetése alatt álló nacionalisták mind radikálisabb irányba hajtották. A németek különben is különböző frakciókra oszlottak, voltak köztük doktrinér liberálisok, klerikálisok, antiszemiták és nacionalisták. Ebben a helyzetben oly állapotok keletkeztek Ausztriában, amelyeket Gregr helyesen jellemezett 1888-ban, azt mondván, hogy Ausztria rosszabb mint egy abszolutista állam, mert kormányrendszere „az alkotmányosság köpenyébe burkolt miniszteriális és bürokratikus önkény”. Ez az új Ausztria lényegesen különbözött attól az Ausztriától, amellyel Tisza Kálmán még a hetvenes évek vége felé lefolyt kiegyezési tárgyalásokban is oly heves összeütközésbe került. Ausztria belső erejének hanyatlása és az osztrák kormány tekintélyének csökkenése előnyére vált Magyarországnak, mert a két állam közötti relativ erőviszonyok mindinkább az ő javára tolódtak el. Ez a kezdődő súlypont-eltolódás szintén szerepelhetett amaz indokok sorában, amelyek Tiszát arra bírták, hogy

ragaszkodjék ahhoz az 1867-ben létesült osztrák-magyar közjogi viszonyhoz, amelyben a magyar befolyás kezd mindjobban felülkerekedni.

Hogy a módszerek, amelyekkel Tisza Magyarországon megalkotta és fenntartotta az 1867. évi kiegyezés eredményes megvédésére nélkülözhetetlen parlamenti többséget, helyesen voltak-e megválasztva, azon vitatkozni lehet, hogy rokonszenvesek nem voltak, az alig szenved kétséget. Tisza a maga pártján belül valóságos diktátor volt. A párt szabad elhatározásának csak külső formáit tartotta meg, tényleg azonban a pártban csak egyetlen akarat volt: az ő akarata. Saját hívei panaszkodnak, hogy a kormánynak „a kormánypárti képviselő csak szavazásra való”, hogy a fontos kérdések előkészítésénél a párt hangulatát és szellemét tekintetbe nem veszi és a párt vezérférfiait meg nem hallgatja. Nehogy pedig a képviselők a szorosra fogott gyepők rendszere ellen fellázadjanak, Tisza igyekezett híveit hatékonyan magához láncolni egyéni érdekeik kielégítésével. Pártjának tagjait a választásoknál az állami közigazgatás egész apparátusával támogatta, úgy hogy akarata nélkül vagy akarata ellenére alig juthatott valaki kormánypárti részről a képviselőházba. A megválasztott képviselőket aztán ugyancsak a kormány befolyásának latbavetésével mindenféle előnyökhöz juttatta. Az ilyen kormányzási rendszer mindannyiszor fel szokott bukkanni, amikor arról van szó, hogy a parlamenti élet reprezentatív intézményeinek fenntartása mellett mégis csak egyetlen ember akarata érvényesüljön. Már III. Napoleon is ismerte ezt a rendszert, az tehát korántsem volt Tisza találmánya. Amint ideig-óráig bevált más államokban, úgy bevált akkor Magyarországon is. A választási visszaélések és az, amit kissé túlerős kifejezéssel parlamenti korrupciónak neveznek, voltak a Tisza kormány főtámaszai és ezen a két pilléren nyugodott Tisza egész tizenöt éves regime-je. Védelmére mindig azt hozták fel, hogy Magyarországon

a kiegyezést másként, mint egy védelmére alakult párt mesterseges éltetésével nem lehet fenntartani, már pedig a kiegyezés elejtése végetvetne az ország békés fejlődésének és kockázatná legfontosabb érdekeit, sőt talán függetlenségét és létét is.

A nyolcvanas évek vége felé a kormány helyzete kétségbevonhatatlan nagy többsége ellenére megrendültnek látszott és az ellenzék elérkezettnek látta az időt, hogy koncentrikus támadást indítson Tisza Kálmán ellen. Az alkalmat erre az 1889 elején beterjesztett véderőjavaslat adta. Megelőzte ezt a támadást az a belső átalakulás, amelyen kivált az Apponyi vezetése alatt álló mérsékelt ellenzék ment keresztül, mind erősebben azonosítván magát azokkal a nemzeti követelésekkel, amelyek mindeddig főleg a függetlenségi párt programjában szerepeltek. Ezek a követelések népszerűek voltak és alkalmasoknak látszottak a tömegek megmozgatására. Az a nagy izgalom, amelyet 1879-ben Egerben egy magyar zászlónak a tisztikertből való eltávolítása, majd később egyes katonai afférek Kolozsvárt, ahol két katonatiszt összekaszabolta Bartha Miklóst, aki nekik nem akart egy cikk miatt lovagias elégtételt adni, majd Győrött és Vácott szerte az országban keltettek, ebben a tekintetben értékes tanulságot szolgált. A legnagyobb port azonban ebben a irányban az u. n. Janszky-ügy verte fel, amely teljes három hónapig tartotta lekötve a magyar közvélemény figyelmét. Janszky tábornok május 21-én Budavára visszafoglalásának évfordulóján megkoszorúzta annak a Hentzi tábornoknak sírját, aki 1849-ben Budavárát a magyar hadsereggel szemben megvédte és ez alkalmalmmal el is esett. A magyar közvélemény Janszky eljárásában nem a hősi halált halt kötelességtudó katonáról való kegyeletes megemlékezést látta, hanem politikai ízű tüntetést az 1849-es osztrák álláspont mellett és az akkori magyar álláspont ellen. Tisza a képviselőházban két a függetlenségi párt részéről hozzá intézett interpellációra válaszolva az esetet egyetlen tiszt tapin-

talanságának minősítette és annak a meggyőződésének adott kifejezést, hogy Janszky eljárását a mértékadó katonai körök is elítélik, a budapesti ifjúság pedig macskazenét adott Janszkynek és bevverte ablakait. Az ügy ezzel el is lett volna intézve, ha Albrecht főherceg egy Boszniában tartott pohárköszöntőjében nem kelt volna — Tiszával szemben — Janszky védelmére. E beszéd hatása alatt Budapesten újból fellobbantak a zavargások, a katonaság csak szuronyrohammal tudja megtisztítani az utcákat és június 10.-én nem kevesebb mint 710 zavargót tartóztattak le. Amit a magyar közvélemény várt, hogy a király elégtételt fog adni Magyarországnak, az nem következett be, — az uralkodó nyilván nem foglalhatta el azt az álláspontot, hogy az a Hentzi, aki az ő szolgálatában áldozta fel életét, a hadsereg részéről még egy koszorúra se legyen érdemes, — sőt Janszky nemsokára elő is lépett, ellenben nyugdíjazták báró Edelsheim-Gyulai hadtestparancsnokot, aki állítólag előzetesen hozzájárult Tisza beszédéhez. Az ügynek végre augusztus 11.-én egy királyi kézirat vetett véget, amely sajnálatosnak mondja, hogy „egyes tények miatt az egész hadsereg kedvezőtlen bírálat alá vétetik”. Az ezekkel az esetekkel kapcsolatos tömegmegmozdulások azt mutatták, hogy még mindig az Ausztriával való viszonyt és az Ausztriával közös ügyeket érintő kérdések azok, amelyek a magyar közvélemény érdeklődését leginkább felkeltik és a tömegeket leginkább mozgásba hozzák. A magyar pártviszonyoknak a kiegyezés után a közjogi felfogások szerint végbement alakulása megtermette a maga gyümölcseit.

Csak természetes, hogy ezeknek a hangulatoknak politikai kiaknázása csábítóan hatott a mérsékelt ellenzékre, amely éppen ebben az időben népszerű programot keresett a maga részére. Az a terv, amelynek érdekében a mérsékelt ellenzék 1878-ban megalakult és amely oda irányult, hogy ez a párt belátható időn belül felváltsa a szabadelvű pártot a kormányzás vezetésében,

nem valósult meg, sőt kilátásai mindinkább megromlottak, hisz a párt képviselőtagjainak száma választásról-választásra megcsappant. További várakozásra a pártnak nem volt türelme, — talán attól is tartott, hogy esélyei a közeljövőben még inkább romlani fognak, mert Tisza jól kiépített hatalmi rendszerével szemben normális körülmények között semmilyen ellenzéki csoport nem tudott igazán érvényesülni. De a párt azért sem tudott eredményt elérni, mert még mindig nem volt olyan programja, amely világosan megkülönböztethető lett volna a Tisza vezetése alatt állt többség programjától. Nehéz is lett volna ilyen programot összeállítani, mert a többség a maga saját program nélkülsége mellett annak bármely pontját, mihelyt az népszerűvé vált, kisajátíthatta volna. Ilyenformán a mérsékelt ellenzék, amikor a kormány elleni akcióhoz alapot keresett, jóformán kénytelen volt figyelmét a közjogi kérdések felé irányítani. Ezek népszerűek voltak és ezekben tudott a párt olyan irányt képviselni, amelyben Tisza őt nem követhette és túl nem licitálhatta, azonkívül ezekben a kérdésekben taktikailag együtt haladhatott a közjogi ellenzékkel, ami nem történhetett volna meg, ha a mérsékelt ellenzék egyes belpolitikai kérdéseket, pl. a közigazgatási reform kérdését, tolja előtérbe. Gróf Apponyi Albert, akinek mindig finom érzéke volt a népszerű áramlatok iránt, csakhamar felismerte a nemzeti jelszavaknak a tömegekre gyakorolt hatását és e hatás pártpolitikai kihasználására kínálkozó lehetőségeket. Ő nemcsak szavait alkalmazta — mint minden szónok — hallgatósága színvonalához, hangulatához, hajlamaihoz, de politikájával is ugyanazt tette. Azok között az okok között, amelyek őt a nemzeti ellenzék vezérének szerepébe belevitték, közrejátszhattak talán azok a kételyek is, amelyeknek vele szemben a nemzeti radikalizmust hirdető körök minden alkalommal kifejezést adtak. Leszámazására és politikai múltjára való tekintettel el sem tudták képzelni, hogy ő is tudjon

lelkesedni a magyar alkotmányért és küzdeni a nemzet vágyaiért. Hogy ezt a bizalmatlanságot ne táplálja, Apponyi kezdte keresni az alkalmakat annak bebizonyítására, hogy az a nemzeti érzület, amelyet hangoztat, nála nem politikai opportunistából vagy a politikai érvényesülésre való vágyakozás miatt magára öltött idegen köpeny, hanem összeforrt egész egyéniségével. Ilyformán Apponyi és a mérsékelt ellenzék mind szembetűnőbben haladtak előre a nemzeti követelések hangoztatásában, — kivált miután Szilágyi Dezső 1886 március 12.-én kilépett a pártból.

A véderőtörvény nem oka volt a Tisza elleni heves támadásoknak, hanem inkább csak az alkalom, amely ezeket kiváltotta. A Tisza-rendszer akkor még megdönthetetlennek látszott, azokat a politikai fegyvereket, amelyekkel e rendszer megteremtője pártjának uralmát fenntartotta, mindenki elpusztíthatatlanoknak tartotta. De éppen e rendszer megdönthetlenségének látszata fokozta az ellenzék elkeseredését, amelynek tagjai azzal a kétségkívül helyes szándékkal egyesültek, hogy kormányképes ellenzék is létesüljön, most azonban ama perspektiva előtt álltak, hogy sem elveiket, sem személyüket soha sem fogják érvényre juttathatni, mivel programjuk nem volt eléggé hatékony arra, hogy az ellenzék egy az állam egész hatalmát a maga érdekében felhasználó párttal sikerre való reményben megküzhessen. A tehetetlenség dühe volt az, amellyel az ellenzék 1889-ben támadásnak indult. Nem átgondolt kormánybuktató rendszer segélyével, de ötlet-szerűen, szenvedélyes és heves támadásokkal, személyes inzultusokkal, parlamenti botrányok és utcai tüntetések rendszerével támadt, abban a reményben, hogy megkettőzött intenzitású támadásokkal talán mégis teremthet olyan helyzetet, amely Tiszát távozásra fogja bírni.

A véderőről szóló törvényjavaslatnak kivált két szakasza volt az, amely ellen az ellenzék támadásait intézte: a 14. és 25.

szakasz. A 14. szakasz az 1868-iki véderőtörvény megfelelő szakaszaitól eltérően nem a teljes hadilétszámot állapította meg 800.000 főben, még pedig tíz évre való érvénnyel, hanem csakis az évi ujoncjutalék mennyiségét állapította meg — időbeli határ nélkül — 103.100 főben. Az 1868-iki törvény azon intézkedése, hogy a hadilétszám kitöltésére szükséges ujoncjutalék a tíz év lefolyása előtt kérdésbe csak úgy vehető, ha Őfelsége az illető felelős kormányok útján annak emelését vagy leszállítását kívánja, az új szövegben odamódosult, hogy a hadsereg megállapított ujoncjutaléka tíz év letelte előtt csak akkor lesz kérdésbe vehető, ha Őfelsége az illető felelős kormányok útján a jutaléknak emelését vagy leszállítását szükségesnek tartja. A magyar alkotmány-
nak az a kardinális intézkedése, hogy a jutaléknak tényleges leszállítása csak akkor történhetik meg, ha a törvényhozás azt arra az évre már megszavazta, — úgy, hogy tehát ujoncokat állítani csak a törvényhozás beleegyezésével lehetett, — természetesen változatlanul fennmaradt az új szövegben is. Az ellenzék az 1868-as törvény megváltoztatásából a nemzet ujoncmegajánlási jogának lekötését olvasta ki. Legszabatosabban Szilágyi Dezső fejtette ki ezt az álláspontot, amikor arra utalt, hogy az ujonclétszámnak nem tíz évre, hanem időbeli korlátozás nélkül való megállapítása sérti azt a két elvet, „hogy a közös védelem kötelezettségének teljesítésére szolgáló eszközök mértéke határozott időre és időszakról-időszakra megújuló szabad egyezkedés által szabassék meg és hogy az ország ujoncállítási joga, — ha már ennek időről-időre való lekötése a véderő állandósága érdekében szükséges, — lekötöttségéből periodice felszabaduljon és csak újabb szabad egyezkedés által legyen ismét leköthető”. Megengedhetetlennek tartotta tehát, „hogy ezen két elv megváltoztassék és helyébe az egyszersmindenkorra való lekötés határoztassék meg”. A 25. szakasz a tartalékos tisztek vizsgájáról intézkedvén, azt a rendelkezést foglalta magában, hogy a vizsgákon a német nyelvben

való jártasságot is igazolni kellett, amiben az ellenzék „a nemzet nyelvének és kultúrájának megalázását” látta. Tisza a 14. szakaszra nézve kimutatni igyekezett hogy az új szöveg értelme azonos a régi szöveg értelmével, de erről még saját pártját sem igen tudta meggyőzni, sőt az ellenzéknek azt a tetszetős és megcáfolhatatlan logikájú érvet adta kezébe, hogy ha a két szöveg egyértelmű, a kedélyek megnyugtatósára vissza kell állítani a régi szöveget. A 25. szakaszt a kormány azzal védte meg, hogy a hadsereg német vezényleti nyelvére való tekintettel szükséges, hogy a tiszték a német nyelvet is tudják.

Az 1889 január 8.-án megkezdődött vitába beleszólt az utca is. Két héten keresztül zajos tüntetések játszódtak le, sőt megtámadtak és tetteleg bántalmaztak egyes képviselőket is. Amikor az általános vita befejezésével a képviselőház a javaslatot 267 szavazattal 141 ellen elfogadta, az izgalom tetőfokára hágott. A rendőrség csak nehézséggel tudta megtisztítani az utcákat és Tisza Kálmán csupán a képviselők fedezete mellett tudott a képviselőházból eltávozni. A következő napon tartott képviselőházi ülés olyan heves jelenetek közt folyt le, hogy a javaslat részletes tárgyalásának megkezdésére sor sem kerülhetett. Egy tragikus esemény azután egy időre elterelte a figyelmet. Rudolf trónörökös, az uralkodó egyetlen fia, önkezével vetett véget életének. A hír mindenkit megrendített, Magyarországon is, ahol nagy reményeket fűztek a magyarbarát hírében álló trónörökös majdani uralkodásához. Amikor azonban a képviselőház február 12.-én belefogott a véderőjavaslat részletes tárgyalásába, újból megkezdődtek az utcai zavargások. A rend fenntartására, illetve helyreállítására katonai erőt kellett felhasználni, a tárgyaló teremben pedig csak úgy röpködtek a kormány felé a gyalázkodó szitkok. A 14. szakasz tárgyalásánál aztán Tisza visszavonta az eredeti szöveget és az ellenzék kívánságainak megfelelő szövegezést ajánlott. Ez volt az első eset, hogy az ellenzéknek

elvi kérdésben engedett. A 25. szakaszt a többség hosszú vita után március 26.-án változatlanul fogadta el.

Tisza ezekből a küzdelmekből megtépázva került ki, — de nem tartotta állását megrendültnek. Azonnal hozzáfogott kormányának rekonstrukciójához, hogy ezzel is megerősítse helyzetét. Április 9.-én Wekerle Sándor vette át a pénzügyi, Szilágyi Dezső az igazságügyi tárcát, június 16.-án pedig Tisza keresztülvitte a földművelésügyi és kereskedelmi minisztériumnak kettéválasztását oly módon, hogy Baross Gábor, aki 1886 óta vezette a kettős minisztériumot, kereskedelmi miniszter, gróf Szapáry Gyula pedig földművelésügyi miniszter lett. A belügyi tárcát, amely csak ideiglenesen volt betöltve, amióta Tisza kénytelen volt a pénzügyminisztériumot átvenni, Tisza szívesen tartotta volna meg magának, mert a közigazgatási reformot, amelynek megalkotására végre elhatározta magát, ő maga szeretne volna megvalósítani, de mivel a költségvetési törvény tárgyalásakor újból a legélesebb és legsértőbb kifakadások hangzottak el ellene és szemellátható volt, hogy az ellenzék ádáz gyűlölete csak ő ellene irányul, mert minisztertársait tüntetően kimélték, — elállt szándékától és gróf Teleki Gézát nevezette ki belügyminiszterré. Báró Orczy Béla Őfelsége személyekörüli miniszter, ki Wenckheim halála (1879) óta állt ennek a minisztériumnak élén, gróf Csáky Albin, aki 1888-ban mint vallás- és közoktatásügyi miniszter az ugyancsak elhalt Trefort Ágost helyébe lépett és végül báró Fejérváry Géza, aki a honvédelmi tárca ügyeit 1884 óta vezette. benmaradtak a kormányban. A kormánynak ilyen elsőrangú férfiakkal való összeállítását erősítette ugyan a kormányt, de gyengítette Tisza egyéni pozícióját, mert az új miniszterek túlságosan önállóak voltak és kivált Szilágyival oly férfi került a kabinetbe, aki csak kedvező alkalomra várt, hogy Tiszát megbuktathassa. De ez a rekonstrukció mindenestre azt mutatja, hogy Tisza ez időben még nem gondolt arra, hogy állását elhagyja, sőt han-

gosan hirdette, hogy legközelebbi feladatának az állami közigazgatás megszervezését és az ellenzék terrorizmusának megfékezését tartja. Amikor 1889 novemberében Bismarck herceggel találkozik, Tisza annak a reményének ad kifejezést, hogy az elmúlt támadások dagálya után megint apály fog bekövetkezni. Bismarck éles szemei mégis észreveszik, hogy Tisza fáradt, nem mutatja többé sem régi kedvét a kormányzáshoz, sem régi önbizalmát! Az ellenzék ebben bizakodik, kettőzött elszántsággal folytatja Tisza elleni személyes támadásait és sértegetéseit és valóságos hajtóvadászatot rendez ellene, úgy hogy Bécsben is aggódni kezdenek amiatt, hogy vajjon az annyira gyűlölt Tisza képes lesz-e a monarchia külpolitikája magyarországi támaszának szerepét továbbra is eredményesen folytatni. Tisza 1890 újév napján tartott beszédén még mindig nem látható a rezignációnak semmi nyoma, a Kossuth Lajossal űzött kultusz elleni fejtegetéseiben foglalt határozott állásfoglalása ellenkezőleg újabb kihívás az ellenzék címére. De kormányzásának napjai mégis meg voltak számlálva. Bukására Kossuth Lajos állampolgárságának kérdése szolgáltatott okot vagy ürügyet.

Az 1879 : 50. törvénycikk annakidején kimondotta, hogy külföldön élő magyar állampolgárok tíz év letelte után csak abban az esetben tarthatják meg magyar honpolgárságukat, ha a törvény hatálybalépte napjától számított tíz év leforgása előtt — azaz 1889 december 27.-ike előtt, — valamely osztrák-magyar konzulátusnál kinyilvánítják azt a szándékukat, hogy a magyar állampolgárságot meg akarják tartani. Kossuth Lajos ezt a törvényt önmagára is vonatkoztatta, — bár elismerte, hogy az nem ellene irányuló személyes éllel hozatott, — és azt követeltette belőle, hogy — mivel elvi okokból osztrák-magyar konzulátushoz nem mehetett — 1889 december 27.-től kezdve ki lesz közösítve a magyar államból. Tisza minisztertársaival való egyetértésben november 22.-én arra az álláspontra helyezkedett,

hogy Kossuth, ki több magyar város díszpolgára volt, ez oknál fogva minden körülmények között megmarad honpolgárnak, de Kossuth Lajos ezt egy december 9.-én kelt levélben elégtelennek jelentette ki: „mert az alkotmányos jognak legsarkalatosabb alaptételei közé tartozik, hogy a miniszterelnöki kijelentésnek, ha csak annak megfelelőleg a törvény nem módosíttatik, jogérvénye nincs.” De még mielőtt ennek a levélnek szövege Magyarországon ismeretessé válik, december 11.-én Tisza egy Kossuth állampolgárságának ügyére vonatkozó kérvény tárgyalásakor rögtönzött beszédben minisztertársai előzetes tudomása nélkül, más álláspontra helyezkedik, kijelentvén, hogy hajlandó a honossági törvénynek oly értelemben való módosítására, hogy abban Kossuth állampolgári jogának elismerése határozottan kifejezésre jusson. Amikor azután Tisza 1890 elején a minisztertanácsban bemutatta erre vonatkozó javaslatát, ott kisebbségben maradt és egy második, a király elnöklete alatt megtartott minisztertanács szintén nem hozta meg az ellentétek áthidalását. Erre Tisza március 9.-én beadta lemondását és néhány nappal később megkapta felmentését is. Minisztertársai valószínűleg csak felhasználták az alkalmat Tisza eltávolítására, mert attól tartottak, hogy az ellene 15 évi hosszú kormányzása alatt felhalmozódott irigység és gyűlölet végül őket is el fogja nyelni. Különösen Szilágyi Dezsőnek volt része Tisza megbuktatásában; ő már előzőleg is igyekezett egyeseket meggyőzni arról, hogy Tisza Kálmán egyáltalában nem pótolhatatlan és hogy őt, ha távozik, senkisé sem fogja sajnálni. De talán Tisza Kálmánnak magának sem volt már kellemetlen, hogy elhagyhatta azt az állást, amelyben az utolsó időben feléje zúdult sértegetések közepette vajmi kevés öröme lehetett.

MAGYARORSZÁG GAZDASÁGI FEJLŐDÉSE ANDRÁSSYTÓL TISZÁIG

AZ 1865. évi országgyűlés megválasztásától kezdve Tisza Kálmán lemondásáig eltelt negyedszázad folyamán Magyarország gazdasági és kulturális fejlődése jelentékeny előhaladást tett. Ebben része volt a kiegyezés által megteremtett nyugalmi állapotnak, de különösen annak a gazdasági átalakulásnak is, amelyen az ország — évtizedes mulasztásokat pótolva — a kiegyezés utáni években rohamos ütemben keresztülment. A vasúti hálózat kiépítése azzal, hogy Magyarországot a világ gazdaságba bekapcsolta, a magyar gazdasági élet számára új lehetőségeket nyitott meg. De az állam szervezete is alkalmasabbá vált a modern kor igényeinek megfelelő gazdasági politika megvalósítására. Ezt a kort más országokban is erőteljes gazdasági fejlődés jellemezte. Hogy ez az általános felfelé fordulás nem állt meg Magyarország határain, — mint ahogyan megállt egyes, tőlünk keletre fekvő országok határai előtt, — ezt annak az okos békének köszönhetjük, melyet Deák Ferenc a kiegyezésben a nemzettel elfogadtatott és amely Magyarország gazdasági fejlődése tekintetében bizalmat támasztott úgy a külföldön, ahonnan tőke jött az országba, mint a belföldön, ahol a gazdasági életben tevékenykedők vállalkozási kedvét élesztette.

A dualizmus korszakának első felében elért haladás számottevő volt. Magyarország népessége 1869-től 1890-ig 15 millió lélekről 17 millióra szaporodik, — egy-egy négyzetkilométerre 1869-ben 48, 1890-ben 54 lélek esik. A nép vagyonosodott és

kultúrában is haladt. Lakóházat 1869-ben $2\frac{1}{2}$ milliót, 1890-ben közel 3 milliót számlálnak az országban, ami több mint 20%-os emelkedést jelent. A népiskolák száma 1869-ben 13.800, 1890-ben 16.800. Az utóbbiak között 728 állami iskola van, míg a ki-egyezés megalkotásakor az állam egyáltalában nem tartott fenn iskolákat. 1869-ben a férfiak 40,8%-a és a nők 25%-a tud írni és olvasni, 1890-ben a férfiak 66,2%-a és a nők 46,5%-a. Javultak a közegészségügyi viszonyok is. 1873-ban minden száz-ezer lakosra még csak 12 orvos jut, 1892-ben már 23, a kórházak száma 1877 és 1892 között 237-ről 350-re emelkedik, ragályos betegségekben pedig a fővárosban minden tízezer lakós közül 1878-ban 61, 1890-ben már csa 32 halt meg. A kulturális élet fejlődését mutatja a postaforgalom fejlődése. 1868-ban a posta 38 millió darab, 1890-ben 237 millió darab levélpostaküldeményt szállít; a posta útján szétküldött hírlapok száma egyedül pedig 13 millióról 65 millióra emelkedik.

A fejlődésnek leghatalmasabb emeltyűje a vasúti hálózat kiépítése volt, amely a hetvenes évek elején rohamosan haladt. 1867-ben az egész magyar vasúthálózat hossza még csak 933 kilométer. Budapestről akkor vasúton el lehetett érni Bécset, Debrecent, Nagyváradot és Aradot. 1870 végéig újabb 738 kilométer vasút épült, úgy hogy Kassa, Gyulafehérvár, Kolozsvár és Salgótarján szintén elérhetővé vált. 1871-ben 915 kilométer új vonal lett a forgalomnak átadva és Budapest vasúti összeköttetésbe került Zólyommal, Szatmárral, Szombathellyel, Marosvásárhellyel és Iglóval. Az 1872-ben kiépült 959 kilométer vasút Segesvárig, Veszprémig, Ruttkáig, Munkácsig és Gráczig teremt összeköttetést, az 1873-ban kiépült 854 kilométer Brassóig, Besztercebányáig és Fiume-ig. 1890-ben a vasútak hossza már 11.246 kilométer. 1867-ben csakis magánvasútak léteznek, 1890-ben ezek fele — 5.698 km — az államé, ami részben tervszerű vasútállamosítási akció eredménye. A vasutak 1866-ban 3.4 mil-

lió személyt szállítanak, 1889-ben 19 milliót. Az ekkor bevezetett új olcsó zónadíjszabás azután további erőteljes lökést adott a forgalom fejlődésének, úgy hogy a vasutak 1890-ben már 29 millió, 1894-től kezdve évente több mint 50 millió utast szállítottak. A vasutak árúforgalma 1866 és 1890 között 3 millió tonnáról 21 millió tonnára emelkedett.

A vasutak közül egynéhányat — pl. a fiumei vonalat — az állam maga építette, a legtöbb azonban részvények kibocsátása útján külföldi tőkével jött létre, amelyet az állam úgy csábított az országba, hogy a tőke bizonyos kamatozását a részvényeseknek garantálta. A vasutak azonban nem voltak mindjárt jövedelmezők, úgy hogy az államnak kamatgarancia címén igen jelentékeny összegeket kellett magánosoknak kifizetnie, ami — mint láttuk — Kerkapoly pénzügyminisztersége idejében és azon túl a politikai életre is visszaható súlyos pénzügyi gondokat okozott. Még nagyobb baj volt, hogy egyes vasútvonalak építésénél az alapítók könnyelműen bántak a részvényesek pénzével és saját maguknak olyan „alapítási” hasznot biztosítottak, hogy magára a vasútépítésre nem maradt elég pénz. Amit akkor Ausztriában mondtak, hogy a vasútépítés mindig a tőke egy részének az engedményesek közt való elosztogatásával kezdődik, az Magyarországra is találó volt. A legrikítóbb ez esetek között a Keleti Vasút ügye volt. Ennek a vasútnak megépítésére a kormány Lónyay idejében, az akkori miniszterelnök egy bizalmasának, Kiss Miklósnak közvetítésével, az angol Waring-cégnek adott engedélyt, amely azt egy részvénytársaságnak adta tovább, amelynek igazgatóságában Lónyay fivére, Lónyay Albert, pénzügyi tanácsadója Lévy Henrik és néhány előkelő politikus (Horvát Boldizsár, Falk Miksa) is helyet foglalt és amelynek vezérigazgatója Bottlik ügyvéd, Hollán Ernő államtitkár sógora lett. A társaság részvénytőkéje azonban különféle pénzügyi manipulációk következtében nagyrészen elveszett, egy második sorozat

elsőbbségi kötvényt kellett kiadni, amelyek érvényességét a megkárosult eredeti részvényesek a képviselőházhoz benyújtott kérvényekben megtámadták és végre ezeket az elsőbbségi kötvényeket az államnak kellett átvennie. Nem ilyen nagymérvű, de hasonló visszasságok fordultak elő az Északkeleti Vasútnál amelynek igazgatóságában nem kisebb emberek ültek, mint báró Sennyey Pál és Tisza Kálmán. A vasútépítésekkel kapcsolatos kétes manipulációk ebben az időben másutt is napirenden voltak, kivált Ausztriában, ahol miattuk előkelő politikusok is bíróság elé kerültek. A kóranyag onnan került át hozzánk is. A vasutak azonban mégis csak létrejöttek és csakhamar átformálták Magyarország gazdasági életét.

A magyar mezőgazdaság hatásuk alatt teljesen átalakult. A vasutak kivitelképpessé tették a magyar búzát, ami a földek intenzívebb megmunkálására ösztönzött. A mezőgazdasági gépek használata, amely már a hatvanas években megkezdődött, mind általánosabbá válik. 1870-ben közel 10 millió hektár szántóföld van művelés alatt, 1890-ben közel 12 millió hektár. 1870-ben még a szántóföldek 22%-a marad ugaron, 1890-ben már csak 15%-a. A váltógazdaságra való átmenet tehát számottevően halad. Különösen a búzatermelés fokozódik, főleg a kényelmes osztrák piac miatt, bár a monarchia akkor még nem tudta elfogyasztani a területén termelt búza össz mennyiségét. 1870-ben 2 millió, 1890-ben már 3 millió hektár területen termelnek búzát. Az összes learatott területnek 1870-ben 26%-a, 1890-ben 30%-a volt búzával bevetve. A búzatermés 1870 és 1879 közt évente átlag 21 millió, a következő évtizedben átlag 38 millió és 1890—1894-ben 50 millió. A hetvenes években 9.33, a nyolcvanasokban 14.55 q. búza terem egy-egy hektáron. Az állattenyésztés, — dacára a legelőterület csökkenésének — szintén fejlődik: 1870-ben 4.5, 1895-ben már 5.8 millió szarvasmarhát számlálnak az országban. Ez egyelőre főleg a régi, magyar fajtájú szarvasmarha, amelyet

a kormányok és gazdáik mindenképen javítani igyekeznek; csak később tértek át mindinkább a szimmentali fajta meghonosítására. Csak a szőlőművelés mutat hanyatlást a filoxerának 1884-től kezdődőleg megállapítható, évről-évre növekvő pusztításai folytán.

A magyar gazdatársadalom megszervezése erőteljesen indult meg. Központja az Országos Magyar Gazdasági Egylet volt, amely még gróf Széchenyi István kezdeményezésére alakult meg és amelynek lelke a hetvenes években és még azokon túl is Korizmic László volt, egy alapos képzettségű és gyakorlati ismeretekkel is bíró mezőgazda. 1879-ben, a székesfehérvári gazdaggyűléssel öntudatos agrármozgalom veszi kezdetét gróf Károlyi Sándor vezetése alatt, aki a szövetkezeti eszmének is egyik legelső magyar apostola.

A magyar gazdasági élet átalakulásának és megerősödésének legszembevetőbb vonása a kereskedelemnek és ipar-
nak lassú kibontakozása az 1867-ben fennállt kezdetleges viszonyokból. A mezőgazdaság megerősödött és modernizálódott, az ipar azonban megteremtődött e korban. Előbb a kereskedelem izmosodik meg. Egészséges iparvállalatok a hetvenes években a malomipartól és a nyomdaktól eltekintve még csak szórványosan keletkeznek. Amikor a kereskedelem elég tőkét gyűjtött, érdeklődése — főleg 1880-tól kezdve — az ipar felé kezd fordulni. Közben megerősödtek a bankok is. Ezek a hetvenes években erős rázkódtatásokon mentek keresztül, — de ezek elmúltával a megmaradt vállalatok a nyolcvanas években szintén erőteljesen kiveszik részüket az iparvállalatok alapításában. Az iparban foglalkoztatott lakosság 1869 és 1890 között 647.000-ről 913.000-re emelkedik.

A kereskedelem a hetvenes években még nagyrészen régi pesti patricius-családok kezében van. A Heinrich és Schopper, később Tömöry-családok tagjai vaskereskedők, a Jálícs-család borkereskedő és melléjük sorakoznak az Aebly és Gschwindt családok,

valamint a Sopronból származó Kochmeister Frigyes, aki drogériája mellett terménykereskedést folytat és nemcsak nagy vagyonra, de elismert tekintélyre is tesz szert. Óvatos, tapasztalt kereskedő, aki mint a budapesti kereskedelmi és iparkamara, majd pedig a budapesti áru- és értéktőzsde elnöke, megfontoltan és szilárdan képviseli a kereskedelmi és ipari társadalom összességének érdekeit és személyes közreműködésével, tőkájével sok új vállalatot segít életre kelteni. Számos cég foglalkozik a terményüzlettel: így a Deutsch Ignác és Fia cég, amely Aradon történt megalapítása után a malomiparban már szerepet játszik és később a cukoripar terén lép fel kezdeményezőleg, az 1806-ban megalakult Heller M. és Társa cég, amelybe a nyolcvanas évek végén Klein Gyula társul bele, az európai hírű Strasser és König cég, a Weil és Guttmann cég, amelynek egyik tagja, Guttmann, később Németországba költözött és ott az egyik legnagyobb pénzintézetnek, a Dresdner Banknak megalapítója lett, stb. Az egészen modern eszközökkel dolgozó, európai látókörű, Mannheimból ide származott Hirsch Jakab, az eszes, egyszerű, 80-éves korában is lóvasuton utazó Ullmann Mór György az említett cégekkel vetekednek abban, hogy a terménykereskedelmet Magyarországon az európai viszonylatokba bekapcsolják és nemzetközivé tegyék. A terményüzlet mellett a gyapjúkereskedelemnek van fontossága, amely abban az időben, amikor az ausztráliai gyapju még nem jelent meg az európai piacon, a magyar gyapju finomságánál és keresett voltánál fogva a magyar kereskedelemnek legjövedelmezőbb ága volt. Számos nagy vagyon — a Wodianer, Koppel (később Harkányi), Kohner, Herzog, stb., családok vagyona — nagyrészen a gyapjúkeresedelemből származik. A dohányüzleten szerezték meg nagyrészen vagyonukat a Schosberger, Gomperz és később a Herzog-család, a faüzleten a Guttmann és Neuschloss családok, stb. Mindezek a vagyonok később nagyrészen új iparvállalatokban nyertek gyümölcsöző elhelyezést.

Egy másik előzménye volt a magyar ipar fejlődésének a magyar bankok megerősödése. 1867 és 1890 között a magyar hitelintézetek száma — az 1873 és 1880 közt beállt stagnáció dacára — 11-ről 156-ra, a földhitelintézeteké 1-ről 5-re, a takarékpénztáraké 29-ről 455-re emelkedett. 1867-ben 2600, 1890-ben 230 négyzetkilométerre esett egy-egy hitelintézet. A kiegyezés megkötésekor az 1842-ben megalakult Pesti Magyar Kereskedelmi Bank az ország egyetlen bankintézete. 1867-ben jön létre a Magyar Általános Hitelbank, aztán a Magyar Leszámitoló- és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank. Ezek — egyes takarékpénztárakkal együtt — túléltek a hetvenes évek elején bekövetkezett pénzügyi válságot, amelynek számos más, szintén újonnan megalapított bank áldozatául esett: így pl. a Franco-Magyar Bank, az Angol-Magyar Bank, a Földhitelbank, stb. 1880-ban alakul meg a párisi Bontoux-bankház alapításaként az Országos Bank, amely azonban a francia intézet bukása után szintén meginog és amelynek vállalatait az 1890-ben megalakult Első Magyar Iparbank veszi át. A magyar bankok alaptőkéje 1867-ben 8.5 millió, 1890-ben 43 millió forint, az összes hitelintézeteké ugyanebben az időben 10.8 millió forintról 126.3 millióra emelkedik. Az összes hitelintézetek tartaléktőkéje 1867-ben 3.7 millió, 1890-ben 54.2 millió forint, ebből a bankokra esik 101.000, illetve 7.7 millió. A takarékbetétek kitesznek 1860-ban 38.6, 1870-ben 131.5 és 1890-ben 576 millió forintot, — a tőkeképződés tehát a bekövetkezett megrázkódtatások dacára szépen haladt. A bankok váltótárcája 1867-ben 6.2 millió, 1890-ben 91 millió forintra rúgott, az összes intézetek váltótárcája ugyanebben az időszakban 41 millióról 362 millióra emelkedett. A legkisebb kamat 1875-ben a pénzügyintézetek 74%-ánál több mint 9.5%, 1894-ben az intézetek 75.2%-ánál van 7.5%-on alul.

A magyar bankok sorában a legelőkelőbb helyet ebben a korban az Első Magyar Általános Hitelbank, a Rothschild-bankház

alapítása, foglalja el. A bank 1867-ben alakult meg 6 millió forint részvénytőkével, amely 1890-ig 10 millióra emelkedett. Nagy szerepe volt az állam kölcsönműveleteiben és a vasútépítésekhez szükséges tőkék egy részének beszerzésében. Élén mint elnök előbb báró Sennyey Pál, majd gróf Andrássy Aladár, a külügyminiszter öccse, áll. Első igazgatója Weninger Vince, aki az 1867-es kiegyezés előkészítésével kapcsolatos, az osztrák kormányval folytatott pénzügyi tárgyalásokban pénzügyminiszteri tanácsos volt és mint Lónyay jobbkeze szerepelt. Puritán jellemű, alapos, nagytudású ember volt, akit a pénzügyminiszterséggel is megkínáltak, de ő azt nem vállalta. Halála után helyét 1880-ban ugyancsak egy pénzügyminiszteri tanácsos, őrgróf Pallavicini Ede foglalta el, aki a Hitelbank élén világoseszű és nyíltfejű embernek bizonyult. 1878-tól kezdve tűnt fel a bank vezetésében egy akkor még csak 28 éves fiatalember: Kornfeld Zsigmond, aki egy, bizonyos tőzsdéi visszaélések miatt elbocsátott igazgató helyébe került le a Hitelbankhoz a bécsi Rotschild-ház bizalmi embereként. Kornfeld, ki később bárói rangra emelkedik, nagykonceptiójú financier volt. Széleskörű gazdasági ismeretei és átfogó elméje, amely a felvetődött kérdések minden vonatkozását tisztán látta, egyesült személyében az eszmék megvalósítására szükséges gyakorlati képességekkel. Biztos intuícióval ragadta meg a kínálkozó lehetőségeket és tele volt újszerű, sokszor merésznek látszó, de a nagy tapasztalataival megszilárdított reális alapot soha el nem hagyó meglátásokkal és eredeti ötletekkel. Ennek a kivételes tehetségű férfiúnak a magyar ipar szempontjából rendkívül nagy jelentősége volt. Az elsőkhöz tartozott, akik belátták, hogy Magyarországon az addig majdnem egyedül álló malomipar körén kívül is vannak lehetőségek egy önálló magyar ipar fejlesztésére. Elgondolásai, amelyeket a Hitelbank élén — később Pallavicini utóda a vezérigazgatói állásban — gyakorlatilag is megvalósított, új irányt adtak a magyar nagyipar fejlődésének.

A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank nagy multja dacára — ez az intézet nyerte el 1849-ben a magyar jegybank szerepét és adta ki az ú. n. Kossuth-bankókat, — a hetvenes években csak kis, lokális jelentőségű bankház jellegével bírt, amely a budapesti kereskedelmet szolgálta ki Élén egyes tekintélyes budapesti kereskedők, — Jálics, Tömöry Jenő, Róna Lajos, — állnak. Vezetése azonban a hetvenes években, amikor a vezérigazgatói teendőket Sátyor Frigyes látja el, még nívótlan és nem mutat nagyobb látóhatárt. Az ország jelentőségre is legelső pénzintézeteinek sorába való emelkedése 1881-ben kezdődik, amikor Lánczy Leó, a Kereskedelmi Banknak egy a bécsi Länderbank-nál lévő nagyobb részvénypakettjét helyezi el és ennek fejében az intézet vezérigazgatója lesz, ahol azután kitűnő fiatal erővel, — Weiss Fülöp, Fellner Henrik, Vas Ferenc, — veszi magát körül. Rendkívül eszes, körültekintő, sok gyakorlati érzékkel és jelentékeny szervező erővel rendelkező férfi, akinek irányítása mellett az intézet rohamosan halad. Lánczy ettől kezdve Kornfeld mellett az ország vezető pénzügyi szaktekintélye lesz. Kornfeld szélesebb látókörű, mélyebb gondolkozású, Lánczy és vezérkara gyakorlatiasabb emberek. Lánczy a mindenkori konjunktura végéig lát, Kornfeld szereti előre látni hosszú évek fejlődését. Bankjaik nagyságának és jelentőségének megalapításán kívül mindketten természetesen a közérdek ápolását is feladatuknak tekintik, Kornfeld gondolkodásában és működésében ez a szempont erősebben emelkedik ki, alkotásaiban azonban Lánczy vetekedik vele.

A Magyar Leszámítoló és Pénzváltóbank és a Magyar Jelzáloghitelbank élén két fivér áll: Beck Miksa és Beck Nándor. (Később mindkettő Madarassy-Beck néven.) Mindketten mint egészen fiatal emberek kerülnek ezekhez az intézetekhez és velük együtt nőnek naggyá, — mindkettő Széll Kálmán tekintélyére támaszkodik, aki a pénzügyminiszterségről való lemondása után mindkét intézet elnöke lesz és kifogyhatatlan

tetterejét, mozgékonyosságát, tapasztalatait és találékonyságát ezen az intézeteken belül érvényesíti.

A budapesti bankok a nyolcvanas évek folyamán erős, megfelelő tőkék felett rendelkező, az ország határain kívül is bizalmat keltő intézetekké válnak, amelyek jelentékeny erőiket szintén az iparosítás szolgálatába állítják.

A magyar ipar körében a kiegyezés megkötését követő években elsősorban a malomipar válik ki, ami Magyarország mezőgazdasági jellegénél és a buzatermelésnek a mezőgazdaságban elfoglalt nagy szerepére való tekintettel érthető. 1866-ban jön létre, még túlnyomóan külföldi tőkével, az Első Budapesti Gőzmalom, a Concordia-malom, a Victoria-malom és a Ceglédi gőzmalom; 1868-ban az Erzsébet-gőzmalom és a Pesti Molnárok és Sütők Gőzmalma, 1869-ben gőzmalmok keletkeznek Félégyházán, Kécskeméten, Losoncon, stb. „Nagyobb berendezésű malom” neve alatt a statisztika 1870-ben már 98 vállalatot ölel fel, 1890-ig ezek száma 358-ra emelkedik. Az országban létező 60 részvénytársulati malom 1880-ban 9.8 millió forint alaptőke mellett 900.000 forint, 1890-ben 11 millió alaptőke mellett 2 millió forint nyereséget mutat ki. Budapesten 1864-ben az akkor létezett három malom 466.000 q. búzát őröl fel, 1890-ben 11 malom 6 millió q.-t. A magyar malomipar európai színvonalra való emelésében a Svájcból bevándorolt Haggenmacher Henrik és Haggenmacher Károly fejtenek ki irányító tevékenységet és működésük ebben az iparban új korszakot nyit meg. A két fivér közül Károly kiváló szakember a malomtechnika terén, amelyet saját találmányaival tökéletesít, míg Henrik a vállalatok pénzügyi alapjai megszervezésének szenteli magát. Működésük a Budapesti Gőzmalom Rt.-ből indul ki, de azután több más malomra is kiterjed. Mellettük a magyar malomipar modernizálásának úttörőiként meg kell említeni a fáradhatatlan Kochmeister Frigyes, aki Burchard Konráddal együtt a Hengermalomnál, Ullmann Mór Györgyöt, aki a Luiza-

malomnál fejt ki eredményes tevékenységet és Deutsch (később Hatvany-Deutsch) Bernátot, a Deutsch Ignác és Fia cég főnökét, aki a Concordia-malomnál van érdekelve.

A malomiparon kívül főleg a gépipar az, amelynek terén már a kiegyezést követő években életképes nagy vállalatok alakulnak. A legjelentékenyebb a Ganz és Társa részvénytársaság, amelynek előbb Somssich Pál, majd Wahrmann Mór az elnöke, — tulajdonképeni lelke azonban a vállalat vezérigazgatója, Mechwart András. Németországból vándorolt be mint fiatalember, aki itt a vasútépítéseknel akart elhelyezkedni, de megismerkedvén egy budapesti vasöntőde és gépgyár tulajdonosával, Ganz Ábráhámmal, ennek üzletébe lépett be és azt Ganz halála után egészen maga vette át. A gyár eleinte vasútfelszerelési cikkekre rendezkedett be, amikor pedig a vasútépítések terén fennakadás következett be, malomberendezések, különösen hengercikkek előállítására koncentrálni kezdte figyelmét, amelyeket Mechwart több találmányával tökéletesített. Mechwart kiváló mérnök volt, aki vállalatának fejlesztésében nagy körültekintést mutatott és aki minden újonnan keletkezett szükségletet gyorsan felismerve, fokozatosan kiterjesztette annak gyártási körét waggonokra, majd 1879-től kezdve villamossági cikkekre is. A gyár fejlődésében nagy szerepe volt kiváló mérnöki karának is, közülük Zipernovszky Károly, Bláthy Ottó Titusz, Gulden Gyula és Déry Ferenc az elektromos ipar, Bánki Donát a gőzgépgyártás terén válik ki. Mint második nagyobb gépgyári vállalat a Schlick-gyár alakul Nagel Hermann és Schlick Béla vezetése alatt. 1864-ben Sopronból Budapestre költözött a Láng-féle vasöntőde és gépgyár is. Két további gépgyár, a Magyar-Belga Gép- és Hajógyár és a Magyar-Svájci Gép- és Waggongyár már 1870-ben fennakadnak. Az állam megvásárolja a két vállalatot és belőlük alakítja meg az Államvasúti Gépgyárat, amely 1875-ben hidépítésekre, 1877/78-ban mezőgazdasági gépekre, 1879-ben pedig hengerszékek gyártására is beren-

dezkedik és 1880-ban a diósgyőri állami vasművekkel olvad össze.

A nyolcvanas években a magyar ipar, — ha egyes szórva-nyosan létező jelentéktelenebb vállalatoktól eltekintünk, — a malomiparra és gépiparra szorítkozik. Csak ez a kettő áll európai színvonalon és csak ennek a kettőnek van európai jelentősége. Csupán a nyolcvanas években érte el a tőkegyűjtés azt a mértéket, hogy az iparosodási folyamatot nagyobb arányban lehetett megindítani. Előmozdította ezt a kormány politikája is, amely 1881-től kezdve, amikor Matlekovits Sándor államtitkár kezdeményezésére báró Kemény Gábor kereskedelmi miniszter külön törvény alapján megkezdi az iparnak adókedvezményekkel való állami támogatását, határozott céljának tűzi ki a magyar gyáripár fejlesztését.

Különösen a cukoripar az, amely a nyolcvanas évek végén erős fejlődésnek indul. Egyes cukorgyárak, amelyek a Patzenhofer, a Stummer-családok és mások tulajdonában voltak, már régebben is léteztek. 1889-ben a Kornfeld Zsigmond kezdeményezésére megalakult Magyar Cukoripar Rt. Botfalun (Brassó mellett) és Szerencsen épít cukorgyárakat, a Deutsch Ignác és Fia cég a hatvani, a Stummer-cég a mezőhegyesi, a Schossberger-cég a selypi cukorgyárat alapítja meg. Kornfeld mellett a magyar cukoripar megalapítása különösen a Deutsch Ignác és Fia cég főnökének, báró Hatvany-Deutsch Sándornak nevéhez fűződik, aki éles judiciumával, nagy látókörével és gyors elhatározásokra való rendkívüli képességével kimagaslik korának gazdasági tekintélyei sorában. Világos, a dolgok velejét és részleteit egyaránt áttekintő és kellő arányukban látó, mindig termékeny elméje ő benne is a tervek kivitelében tanúsított nagy eréllyel és körültekintéssel párosult. Külső megjelenésével, öntudatos, kimért és kissé rideg modorával típusa a valóban nagyszabású kereskedőnek, aki elgondolásaival kontinenseket ölel fel. Fivérei, Hatvany Károly és Béla és unokafivére, Hatvany József, vele együtt a cukoripar fel-

lendülésének szentelik magukat. A cukoripar azonban 1890 előtt még csak megindulóban van, teljes kibontakozása későbbi korban következett el. Hogy 1890-ig is volt haladás e téren, az kivüláglik abból, hogy a magyar cukorgyárak 1871/72-ben még csak 2.8 millió q. répát dolgoztak fel, 1889/90-ben 6.1 milliót. Nyerscukorból előállítottak 1867/68-ban 140.000, 1890/91-ben 917.000 q.-t. Fejlődik a sörgyártás, amelyben a Dreher-család mellett, amely már a hatvanas években alapított Kőbányán sörgyárat, a Haggemacher-család is kiveszi részét és fejlődik a mezőgazdasági ipar terén a szeszgyártás is, amelynek termelése 1868/69 és 1888/89 között 72.5 millió hektoliter-fokról 104.6 millió hektoliter-fokra emelkedik. A bőrparban a Csehországból bevándorolt Wolfner Gyula és Lajos, valamint Lajosnak fiai, József, Ferenc, Tivadar és Gyula tűnnek ki, akik eredetileg szerezny keretek között működött tímárcégüket az ország leghatalmasabb gyárvállalatává fejlesztik. Vérteli iparosok, akiknek családai hagyományaihoz tartozott, hogy minden ivadékuk egészen alulról kezdve megtanulja az egész tímármesterséget. A textilipar 1890-ben még csak fejlődésének kezdetén van. Egyes cégek — kivált Óbudán — nyomóipart folytatnak, amely később a kékfestő iparral bővül ki. Kiválnak közülük Finály, akinek vállalatát előbb a Spitzer Gerson és Társa cég, majd jóval később a Kartonnyomóipar Rt. veszi át és a Goldberger Sámuel F. és Fiai cég, amely idővel, — de már a háború után — a szövésre és fonásra is berendezkedik. 1884-ben alakul meg a Hitelbank égisze alatt a Pamutipar Rt. is. Tulajdonképpen azonban Magyarország 1890-ben alig jutott túl a nagyobbarányu ipari fejlődés első kezdetein. Csak ennek a fejlődési folyamatnak megindítása az 1890-ben befejeződött politikai korszak érdeme, ez a fejlődési folyamat maga már a következő korszakba esik.

Az iparnak 1867 és 1890 között való megerősödését mutatja a kőszénbányászatnak és a vasérctermelésnek fejlődése is. A

Magyarországon termelt kőszénmennyiség 1868 és 1890 között 5 millió q.-ról 10 millióra, a termelt barnaszénmennyiség 4.4 millió q.-ról 22.5 millió q.-ra, a vasérctermelés ugyanabban az időben 3 millióról 8 millió q.-ra emelkedik. Összesen a bányászat és kohászat termékei 1868-ban 16.5 millió 1890-ben 28.9 millió forint értéket képviseltek. A kőszénbányászat terén a hetvenes években megalakult Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. áll első helyen, — elnöke gróf Forgách Antal, vezérigazgatója még 1890-ben is Feldmann Károly, — de helyet foglal már az igazgatóságban Chorin Ferenc is, akinek neve később ennek a társaságnak hatalmas fejlődésével elválaszthatatlanul összekapcsolódik. A vasiparban a Diósgyőri Állami Vasgyár és a Szab. Osztrák-Magyar Államvasúttársaság resicai vasművei mellett 1881-ben megalakul két régebbi vállalat összeolvastásából a Rimamurányi Vasmű Rt. Laczkó Antal elnöklete alatt. Röviddel megalakulása után Brüll (Bíró) Ármin kerül élére, szűkszavu és egyedül szakmájának élő kiváló gyáros és kereskedő, aki teljesen azonosítja magát vállalatával és hajthatatlan eréllyel fokról-fokra erősíti és fejleszti azt.

A nyolcvanas évek végén a magyar gazdasági élet már bizonyos a határon túlra terjedő expanzivitást is mutat. A nyolcvanas évek második felében Szerbiában és Bulgáriában kiépült keleti vasutak a Balkán-félsziget államait nagyobb mértékben nyitották meg az európai forgalom részére és a magyar gazdasági élet késedelem nélkül hozzálátott az ebből kínálkozó lehetőségek kihasználásához. Ebben a Kereskedelmi Bank járt elől, amelynek megbízásából Weiss Fülöp akkori igazgató több Balkán-városban értékes pénzügyi összeköttetéseket teremtett, míg Klein Gyula a Hitelbank vezetősége részéről ugyanakkor a Balkán-államokkal való áruforgalom útjait egyengette. Magyarország belekapcsolódott a tengerhajózásba is, amelyben a hetvenes évek végéig az Osztrák-Lloyd-ra voltak utalva. A magyar állam 1878-ban létesít megállapodást a Schenker és Társa és a Barrel & Sons, London

cégekkel rendes hajójáratoknak Fiuméből való fenntartása tárgyában. Ebből a megegyezésből alakul ki 1880-tól kezdve az Adria Tengerhajózási Rt., amely évi 150.000 forint állami támogatás fejében évenként legalább 150 gőzhajójáratot köteles fenntartani, — ezekből 60—75-öt Fiume és a nyugateurópai kikötők között. Ezt a szerződést a kormány 1886-ban megújítja, amikor úgy az évi szubvenciót, mint a fenntartandó hajójáratok számát felemeli.

A magyar gazdasági élet strukturájában megindult átalakulás ebben a korszakban még nem gyakorolt nagyobb hatást a Magyarország részéről folytatott vámpolitikára. Ennek vezérgondolata természetszerűleg nem lehetett más, mint a magyar mezőgazdaság minél erősebb megvédése. Éppen ezért a magyar kormányok állandóan a szabadkereskedelmi irányzat felé hajlottak, — hisz a mezőgazdasági kivitel lehetősége és annak jövedelmezősége jobban lett volna biztosítva, ha a magyar termékek seholsem ütköznek vámfalakba. Ennek a szabadkereskedelmi eszmemenetnek megfelelt az Ausztria és Magyarország közötti szabadforgalom, de mivel a magyar termékek egy részét a monarchia határain túl kellett kiszállítani, magyar szempontból kívánatos lett volna, ha legalább is a mezőgazdasági termékek a vámkülföldön is vámmentesek maradnak. Magyarország ilyen körülmények közt két okból nem látta szívesen az osztrák iparban a hetvenes években erősebben megnyilatkozott védvamos törekvéseket: először azért, mert ezzel a magyar mezőgazda által fogyasztott iparcikkek megdrágultak és a magyar gazda tulajdonképen az osztrák iparnak adófizetőjévé vált és másodszor azért, mert tartani lehetett attól, hogy az osztrák-magyar vámok felemelése a külföldet is vámmemelésekre fogja indítani, ezek pedig esetleg a magyar mezőgazdaságot is károsan fogják érinteni. A vámpolitikának a hatvanas évek végéig fennállt szabadkereskedelmi iránya azonban mindjobban ingadozni kezdett, még pedig Ausztriában is. Az az ok, amely miatt Ausztria sokáig ragaszkodott a szabadkereske-

delmi irányhoz, már nem állt fenn. Amíg ugyanis Ausztria vezető szerepet akart játszani Németországban, addig ennek érdekében a Németországgal való szabad forgalomra kellett törekednie, 1866 után azonban ez az érdek megszűnt. Másfelől az osztrák ipar az újonnan bevezetett parlamentáris intézmények felhasználásával sokkal jobban tudta befolyását az érdekeinek megfelelő védvamos irányban érvényesíteni. Magyarországot azonban érdekei a szabadkereskedelmi rendszer mellett való kitartásra ösztökélik. Az 1875 június 22.-én tíz évre megkötött osztrák-magyar-román kereskedelmi szerződés pl. vámmentességet biztosít a román gabonának és mérsékelt vámot a román bornak. Az 1878-ban létesült új osztrák-magyar vámtarifában azonban már kifejezésre jutnak az osztrák védvamos törekvések, ha egyelőre igen enyhe alakban is, mert a gabona, a liszt és a legtöbb nyersanyag vámmentes maradt és a vámemelések különben is — a pamut- és gyapjuárak vámjaitól eltekintve — igen mérsékelték. Az 1881-ben Németországgal létesült kereskedelmi szerződésben Németország már bizonyos agrárvámokat is vezet be, úgy hogy 1882-ben Ausztria-Magyarország is kénytelen ugyanerre az útra lépni. 1885-ben Németország ismét emeli vámjait, — a gabona- és favámokat is, — úgy hogy 1887-ben nekünk is új vámtarifát kell alkotnunk, amelyben mi is felemeljük vámjainkat a német vámok színvonalára. A német piacnak fokozatosan fejlődő elzárkózása a mezőgazdasági termékek behozatalával szemben elkerülhetetlenné tette, hogy Magyarország is hasonlóan zárkózzék el kelet felé: a nyugatról kapott lökést tovább kellett adnunk keletre. Ha ez nem történt volna meg, a keletről behozott gabona Magyarországon rekedt volna, anélkül, hogy mi saját terméfeleslegeinkről szabadulni tudtunk volna. Ennek aztán súlyos következményei vannak. 1881-ben még sikerül ugyan Szerbiával olyan szerződést kötnünk, amely „határszéli kedvezmény” címén olyan előnyöket biztosít Szerbiának, amelyek más államok által

igénybe nem vehetők, — a sertés vámját pl. a szerződés 1.50 ft.-ban állapítja meg, — de Romániával már nem tudtuk az 1886-ban lejárt kereskedelmi szerződést megújítani, úgy hogy 1886 januárjától kezdve 1889 közepéig a vámháborúra kerül a dolog Ausztria-Magyarország és Románia között.

A magyar államháztartás nehézségekkel küzd ugyan, de alakulása szintén visszatükrözteti azt a haladást, amely Magyarországon lefolyt. Az állam összes kiadásai 1868-ban 147.5 millió forintot, 1890-ben már 356.5 milliót tesznek ki, a közoktatásügyre egyedül Magyarország 1868-ban 905.000 forintot, 1890-ben 7.7 milliót ad ki. Ugyanebben az időszakban emelkedik az egyenes adók hozadéka 91 millióról 138.5 millióra, a fogyasztási adóké 12.6 millióról 92.2 millióra. 1868-ban még az előírt adók 40%-a van hátralékként vezetve, 1890-ben 26%-a. A fejlődésnek természetes árnyoldala, hogy az állam adósságai is emelkednek. 1868-ban 272 millióra rúgnak, 1890-ben már 1901 millió forintra.

Egészen véve Magyarország a dualizmus időszakának első felében gazdasági tekintetben nemcsak haladt, de teljesen átalakult és a gazdasági kultúrájának magasabb fokára emelkedett. A politikai életre ez a fejlődés különösképen nem gyakorolt mélyebb befolyást. Az elért sikerek nem arra buzdítottak, hogy az országgyűlés is ezeknek fokozására koncentrálja minden erejét, hanem arra vezettek, hogy a pártok az ország meggyarapodott gazdasági erejét is a régi közjogi ideológiák szolgálatába kezdték állítani. Azok a társadalmi körök, amelyek a politikát vezették, nem voltak azonosak azokkal, akik a gazdasági életben fejtettek ki alkotó erőt. Fátumszerűen nehezedett a magyar közéletre, hogy a pártküzdelmek váltakozó gócpontjai közé sohasem tudott belekerülni olyan politikai probléma, amely a nemzetre nézve a haladásnak, megerősödésnek és gyarapodásnak új értékes útjait nyithatta volna meg.

A SZAPÁRY-KORMÁNY KORA

AZ a rendszer, amelynek segítségével Tisza Kálmán több mint egy évtizedig kivédte a hatvanhetes kiegyezés ellen irányuló támadásokat, a véderővita tanulságai szerint nem nyújtott többé biztos alapot a kiegyezés fenntartására. A nagy politikai reformoknak gondos kerülése, amely Tisza kormányzását jellemezte, sokáig segített ugyan megóvni a hatvanhetes pártok többségét, de végül a minden kérdéstől elzárt politikai közvéleményt annál inkább újból a közjogi kérdések felé terelte. Semmi más téren, ez volt a benyomás, nem lehet Tiszát megbuktatni, mert egyik téren sincs megállapodott és megváltozhatlan programja, — halálos sebet csak a közjogi kérdéseken keresztül lehet rajta ejteni, mert ezen a téren nem képes engedményeket tenni. Ilyformán az a merev pártrendszer, amely eddig szükségesnek mutatkozott a hatvanhetes alap fenntartására, a véderővita után egyszerre veszedelmessé vált arra nézve. Ezt a király a maga magasabb nézőpontjáról talán világosabban látta, mint a magyar politikusok zöme és ennek az új helyzetnek felismerése kétségkívül nagy szerepet játszott Tisza lemondásánál is. De világosan látta ezt a helyzetet Tisza Kálmán maga is, amikor szó nélkül félrevonult. Ellentétben eredeti felfogásával, kormányzása idejében meggyőződött arról, hogy a kiegyezési mű megóvása Magyarországnak is létérdeke, — a hetvenes évek végén lefolyt keleti bonyodalmak és az 1888. évi háborús veszély alkalmával tett tapasztalatok e tekintetben teljesen kinyitották szemét. De tisz-

tában volt azzal is, hogy ezt a célt nem lehet örök időkre biztosítani egyetlen rendszer alkalmazásával, mert a politikai élet nem tűri meg a megkövült állapotokat és ezért minden korban külön kell megtalálni a cél elérésére legalkalmasabb rendszert és megvalósítására a leghivatottabb férfiút. Az ő feladata be volt fejezve, amikor az az út, amelyen politikájában eddig haladt, már nem látszott többé járhatónak. Gondolkodott ugyan azon, hogy ő maga kockáztat meg új utat és a közigazgatási reform kérdését állítja a politikai érdeklődés középpontjába, de csakhamar önmaga előtt is be kellett vallania, hogy erre a feladatra nem képes többé. Hívei közül egyik-másik talán duzzogott, amiért a király Tisza Kálmánt oly könnyen elbocsátotta. Itt-ott a „Habsburg-ház hálátlanságá”-ról rebesgettek. Ez megtörtént később is, ha a miniszterelnök személyét fel kellett váltani. Tiszától az ilyen érzések bizonyára távol álltak. Ő tisztában volt azzal, hogy az uralkodó szerepe lényegében különbözik egy kormányelnök szerepétől. Ez saját politikai rendszerével áll és bukik, a királynak pedig arról kell gondoskodnia, hogy a különböző és természetszerűleg változó helyzetek mindenikében akadjon valamilyen politikai rendszer, amelynek alkalmazásával az ország állandó nagy érdekeinek megvédése elérhető. A király szemében pedig az állandó nagy érdek a hatvanhetes alap fenntartása volt, nem pedig annak Tisza Kálmán módszereivel való fenntartása.

Az az új politika, amely Tisza bukása után a közigazgatási reform megalkotására irányuló sikertelen kísérletnél és az egyházpolitikai törvényhozásban érvényesült, alkalmas volt arra, hogy a magyar nemzet érdeklődését elterelje a közjogi kérdésektől és egyes nagy reformeszmék felé fordítsa. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a magyar közvélemény a kilencvenes évek első felében lejátszódott reformkísérleteket kizárólag ebben a távlatban látta volna. Úgy a közigazgatási reform, mint az egyházpolitikai reformok kérdése már régóta ott lappangott a magyar politika hát-

terében és nem szorult különösebb indokolásra, ha ezek a kérdések most végül mégis csak a megoldás útjára terelődtek. Az általános benyomás inkább az volt, hogy eddig csak Tisza Kálmán nagy eszmék felvetésétől irtózó egyénisége akadályozta meg a reformokat és hogy távozása volt az a fordulat, amellyel az ezeknek útjában állt akadályok elhárultak. Az igazság azonban nem ez volt. A kilencvenes években észlelhető kísérleteket nagy reformkérdések felvetésére nem érthetjük meg teljesen, ha azok indokai közt nem adunk helyet annak a törekvésnek is, hogy a közjogi kérdések helyett más problémák kerüljenek a magyar politikai élet gyúpontjába. Ez a közelfekvő gondolat különben nem volt új. Még Deák Ferenc életében vetődött fel; később Horvát Boldizsár volt meggyőződéses szószólója és nem volt ritka dolog, hogy egyes politikusok a nagy belpolitikai problémák előtérbe állításának szükségességére vonatkozó állásfoglalásukat vele indokolták. Nem látszott kizártnak, hogy talán a tervezett reformokkal kapcsolatban létrejön valamilyen új pártalakulás, amely legalább a mérsékelt ellenzéket eltereli a kiegyezést érintő kérdések bolygatásától.

Az új politikai irány megindítására az új miniszterelnök, gróf Szapáry Gyula volt kiszemelve. Szilágyi Dezső talán alkalmasabb lett volna erre a szerepre, de egyénisége nem keltett bizalmat. Csak rövid idő óta volt a szabadelvű párt tagja és ebben a pártban még nem voltak erős gyökerei. Mivel mindig külön utakon járt, bizonytalan volt az is, nem fogja-e a szabadelvű párton belül a trójai faló szerepét játszani és a pártot kiszolgáltatni a mérsékelt ellenzéknek, amely éppen a véderőjavaslatról folyt vita óta nem látszott a kiegyezés hűséges és megbízható őrzőjének. Ezenkívül a Tisza-kormány távozásánál is enyhén szólva kétértelmű szerepet játszott és a beavatottak előtt nem volt titok, — hisz szűkebb körben Szilágyi maga sem rejtegette ezt, sőt dicsekedett vele, — hogy tulajdonképen ő volt az, aki

Tiszát megbuktatta. Gróf Szapáry Gyula, aki Tisza lemondása után leginkább élvezte a király bizalmát, Szilágyiról egyszer azt mondta volt, hogy jobban szereti Szilágyit magával szemben, mint maga mellett látni és az ilyen vélemények nem voltak alkalmasak arra, hogy Szilágyi részére megnyerjék a király bizalmát. Szapáry a kiegyezésnek megbízható híve volt, rá kétségtelenül lehetett számítani és nem kellett attól tartani, hogy a hatvanhetes alapot érintő kérdésekben experimentálni fog. Hosszú, de nem éppen fényes politikai mult állt mögötte. 1873-tól kezdve majdnem állandóan ő reá volt bízva valamely miniszteri tárca. Tisza Lajos idejében a közlekedésügyi miniszterium államtitkára, majd a Szilágyi-kormányban és Bittó kabinetjében belügyminiszter volt, Széll Kálmán lemondása után 1887 elejéig mint pénzügyminiszter működött, 1889-ben pedig a földművelésügyi tárcát vette át. Sokoldalú miniszteri működése alatt nagy kormányzati és parlamenti rutint szerzett. A rendkívül szorgalmas férfi természettől nem volt simulékony, de igyekezett modorának érdességét leküzdeni és ezzel, ha nem is népszerűséget, de legalább is barátokat szerzett magának. Nagy sikereket azonban egyik hivatalában sem tudott felmutatni és pénzügyminiszteri működése elég dicstelenül végződött. Mint parlamenti szónok sem volt kiváló, éppencsak hogy megállta helyét. Annak a szuggesztív erőnek, amelyet Tisza gyakorolt pártjára, őbenne még nyoma sem volt meg. Nem volt ugyan sem gyenge, sem ingadozó és kitartott saját nézetei mellett, — de bizonyos flegmatikus közömbösséggel és egykedvűséggel szabad folyást engedett a dolgoknak olyankor is, amikor azokba erős kézzel belé kellett volna nyúlni. Szapáry a Tiszakormány tagjait megtartotta, csak a földművelésügyi tárcát, amelyet eddig maga vezetett, adta át gróf Bethlen Andrásnak, ő maga pedig a miniszterelnökség mellett átvette a belügyminiszteriumot is, amely ekkor tekintettel arra, hogy a közigazgatási reform napirendre tűzése nála elhatározott dolog volt, különös

fontossággal bírt. A Tisza-kormány összes minisztereinek megtartása folytán bennmaradtak a kabinetben olyanok is, akik — mint Szilágyi Dezső — nem tartoztak barátaik közé. Ebben is az a bizonyos nagyúri nemtörődomség nyilvánult meg, amely őt mindenben jellemezte. Nem akart senkit sem megfosztani attól a pozíciótól, amelyet elért és ezt nem is tartotta fontosnak. Pedig már Lónyay példája mutatta, hogy az előd miniszter társainak teljes egészükben való átvétele az új kabinetbe veszedelmes lehet az utódra nézve.

Szapáry 1890 március 17.-én mutatkozott be a képviselőházban. A program, amelyet ez alkalommal adott, nem tért el lényegesen Tisza Kálmán politikájától és új benne csak a kormányelnök határozott kijelentése volt, hogy az állami közigazgatást akarja megalkotni. A honossági kérdésben Szapáry — a kormányalakítás előzményeinek megfelelően — arra az álláspontra helyezkedett, hogy a fennálló törvényt nem akarja módosítani. A programot eléggé kedvezően fogadták, nem annyira tartalmánál fogva, mint inkább azért, mert azt nem az ellenzék által gyűlölt Tisza Kálmán, hanem új ember terjesztette elő. A levegő tele volt olyan híresztelésekkel, hogy a szabadelvű párt és a mérsékelt ellenzék közt fuzió készül. Igen tekintélyes kormánypárti politikusok is rámutattak azokban az esztendőkből, hogy a kormánypárt és a mérsékelt ellenzék programja közt lényegesebb eltérések nincsenek. Szilágyi Dezső sem állt távol az ilyen elgondolásoktól. Pozíciója Tisza Kálmán régi híveinél nem volt nagyon erős, — ha a szabadelvű pártba belekerülnek a mérsékelt ellenzék hívei is, akik régebben Szilágyival oly szoros kapcsolatban állottak, azok a párton belül ellensúlyozták volna személyes ellenfeleinek befolyását. Szilágyi tényleg érintkezést keresett Tisza bukása után gróf Apponyi Alberttel, akivel a mérsékelt ellenzék-ből való kiválása óta nem beszélt; megmagyarázta neki, hogy csak azért vállalt tárcát, hogy új szellemet hozzon a kormányzatba

hangsúlyozta, hogy ebben az ellenzék támogatására számít, sőt buzdította Apponyit, hogy legyen nagyon követelő. Valószínűleg az 1875-ös fuzió példája lebegett előtte. Apponyinak és pártjának szánta Tisza Kálmánnak és a régebbi balközépnek a fuzió előtt játszott szerepét, hogy folytonos támadásokkal a többség lassú szétmállását készítsék elő, amely esetben azután ő jelenhetnék meg a színen a helyzetnek újabb fuzió útján való megmentésére. A régi szabadelvű pártiak azonban nem mutattak sok hajlandóságot a mérsékelt ellenzékkel való egyesülésre. Nem tartották azt szükségesnek, mert elég erősnek érezték magukat, de nem tartották kívánatosnak sem, kivált mióta a mérsékelt ellenzék törekvéseiben Tisza Kálmán kormányzásának utolsó éveiben a közjogi intézményeknek nemzeti irányban való kifejlesztése mindinkább előtérbe nyomult. Gróf Szapáry Gyula maga is azokhoz tartozott, akik nem akarták a fuziót és már programbeszédében bizonyos feltűnő nyomatékkal hangsúlyozta, hogy politikájában a szabadelvű pártra kíván támaszkodni. Amikor pedig a közigazgatási reformjavaslatokról szóló törvényjavaslat beterjesztése után a mérsékelt ellenzék a reform mellé állt és ezzel a fuzióra való hajlandóságok újabb tápot nyertek, gróf Tisza István jelentette ki, — világos célzattal e törekvések ellen, — hogy a szabadelvű párt a maga erejéből is törvénné tudja emelni a kormány által beterjesztett törvényjavaslatot. Akik ebben a korban szívesen látták volna a fuziót, azok abból indultak ki, hogy a mérsékelt ellenzéket ezen az úton vissza lehetne hozni a tiszta hatvanhetes alapra. Akik ellenezték a fuziót, azok attól tartottak, hogy a mérsékelt ellenzék tagjai a régi szabadelvűpártiakat is lassanként le fogják szorítani a közjogi kérdésekben eddig képviselt álláspontjukról és hogy ezzel aztán újabb, a király és a nemzet közti egyetértést is megbontó nagy nehézségek fognak támadni.

A kormány 1891 tavaszán terjesztette be a közigazgatás államosításáról szóló törvényjavaslatot, amelynek tárgyalását a kép-

viselőház május 29.-én kezdte meg. A javaslat sorsa biztosítottnak látszott, hisz Szapárynak kétségtelen többsége volt, azonkívül pedig a mérsékelt ellenzék is némi tétovázás után Apponyi befolyására a javaslat mellé állt. Egyedül a függetlenségi párt volt tehát az, amely — régi municipalista felfogásához híven — ellenzte a kinevezési rendszernek a közigazgatásba való behozatalát. A függetlenségi pártban azonban a véderőjavaslatról folytatott vita és az abban elért eredmények után új szellem kerekedett felül, amely nem elégedett meg többé elvi kijelentésekkel és deklamációkkal, hanem kézzelfogható parlamenti sikerekre törekedett. Hogy ilyenek elérhetők, azt megmutatta volt a véderővita és ez a tudat megduzzasztotta a párt önértetét. Tisza megbuktatásával a szélsőbaloldal tigrisei vért szagoltak és olcsó sikerekkel nem voltak többé kielégíthetők. A párt régi vezérének, Irányi Dánielnek az elvek fenntartása érdekében tett pusztá elvi deklarációi már nem feleltek meg a függetlenségi párt új szellemének. A párt tagjai agresszívabb fellépést kívántak és a kormány megbuktatására irányuló céltudatos akciót. A pártnak ez az új szelleme új embereket is hozott előtérbe, akik a politika feladatának nem a különböző politikai felfogások mellett és ellen való higgadt érvelést tartották, hanem a harcban, a viaskodásban, a hangulatoknak izzó fokig való felhevítésében lelték kedvüket és a legszélsőbb eszközöktől sem riadtak vissza. Ennek az új szellemnek leghatásosabb képviselője Ugron Gábor volt, aki annak idején a Székelyföldről a balközép programjával került a képviselőházba, onnan azonban még az 1875-ös fuzió előtt a szélső baloldalra kanyarodott át. Heves, szenvedélyes ember volt, aki nem tudott féluton megállni és sohasem keresett kompromisszumokat. Romantikus hajlamai végletes, merész koncepciók felé hajtották és szívesen ment túl azon a ponton, amelyen még elvbarátai is aggályoskodva visszafordultak. Mint fiatal ember, az 1870/71. évi francia-német háború kitörése után Párisba ment és a franciáknak ajánlotta fel

szolgálatait, 1877 szeptemberében a keleti mozgalmak idejében pedig állítólag összeköttetésben állott a „székely puccs” elnevezés alatt ismert rejtélyes magánakció megindítóival, akik állítólag a törökökkel háborúban álló oroszokat akarták — nem törődve az osztrák-magyar monarchia semlegességi nyilatkozatával — hátbatámadni. 1885-től kezdve a maga szakállára keres érintkezést a francia politikai körökkel, hogy ezek és a függetlenségi párt közt valamilyen összeköttetést hozzon létre, amelynek éle a monarchia németbarát politikája ellen irányult volna, sőt ennek az eszmének szolgálatában 1886-ban, szembefordulva saját pártjával, a delegációkba is beválasztatja magát. Rendkívül szenvedélyes, tüzes szónok, akinek hatalmas, a szenvedély hevében olykor-olykor majdnem rikácsoló, de akkor is hatásos hangja, merész mondatai, izzó nyelvezete mint tüzes láva hömpölyögnek végig a hallgatóságon.

A közigazgatási reformról folytatott vita akkor öltött élesebb alakot, amikor június 5.-én Ugron Gábor szólalt fel. Annyira tűzbe hozta a függetlenségi pártot, hogy megindult a tervezgetés, miként lehetne a javaslat törvényerőre emelkedését megghusítani. A kormánypárt nem vette komolyan a dolgot. Állta a harcot és kivárta, amíg a függetlenségi párt szónokai kibeszélték magukat. Július 13.-án végül a ház 261 szavazattal 99 ellen első olvasásban csakugyan elfogadta a javaslatot. Amikor a részletes vita megindult, a függetlenségi párt annak az őszi ülészakra való elhalasztását indítványozta és ezt a kívánságot a mérsékelt ellenzék nevében Apponyi is támogatta. Szapáry azonban az ellenzék akcióját lekicsinyelte és azért ragaszkodott a reformnak a nyári szünet előtt való letárgyalásához. A függetlenségi párt erre elhatározta, hogy a részletes vitában most már egész erővel obstrukciót fog folytatni és a javaslat 277 szakaszának mindenikénél hosszú vitát fog indítani. Az első szakaszcól szóló vita csak augusztus elején fejeződött be és beláthatatlan volt, hogy a függetlenségi párt agyonbeszélési taktikája mellett az egész javaslat mikor lesz elin-

tézhető. Ily körülmények közt Szapáry elállt a javaslat teljes le-
tárgyalásának szándékától. Augusztus 4.-én a szabadelvű párt
értekezletén bejelentette, hogy kész megelégedni az első szakasz
törvénybeiktatásával, amely kimondja, hogy „a közigazgatás a
vármegyékben állami feladatot képez” és lemondani az egész köz-
igazgatási reform azonnali megalkotásáról. Egy második szakasz-
ban csak még az imént kimondott elvnek megvalósítása érdekében
szükséges törvényjavaslatok beterjesztésére akarta utasíttatni a
kormányt. Ez ellen az ellenzéknek nem volt kifogása és így az
obstrukció megszűnt. Az ellenzék megint elvitázhatatlan győ-
zelmet mutathatott fel.

A kormány veresége végzetes befolyással volt a magyar
parlamentari élet további fejlődésére. A parlamentarizmus azt kí-
vánta volna, hogy az a kormány, amely politikáját a képviselő-
házban nem tudja érvényre emelni, lemondjon és helyét azoknak
adja át, akik akaratukat érvényesíteni tudták. Ez az út azonban
nem látszott járhatónak. Hogy a kormány a közigazgatási reform
bukása után a győzedelmes függetlenségi párt kezébe menjen át,
arra sem a király, sem a kormánypárt részéről még csak gondolni
sem lehetett, hisz ezek meggyőződése szerint ez teljesen felforgatta
volna nemcsak Magyarországnak, de a monarchiának viszonyait
is. De emellett a függetlenségi pártnak nem is volt többsége.
Akaratát nem nyílt harcban, a meggyőzés eszközeivel, a többség
megszerzésével és a kormány leszavaztatásával, vitte keresztül,
hanem azzal, hogy a parlamentarizmus rendes működésének biz-
tosítására hivatott házszabályok szellemével szemben furfangos
módon kijátszotta a házszabályok betűjét, amely minden pártnak
úgy szólván korlátlan lehetőséget nyújtott bármely javaslat agyon-
beszélésére. Amit az ellenzék tett, az erőszak volt, — de sajnos,
ez az erőszak sikert hozott és ez a siker teljesen megmetyélezte
az ellenzéknek a parlamentarizmusról való gondolkodását. A ma-
gyar politikai élet ettől kezdve mindinkább nem a parlamentariz-

mus elvei alapján, hanem a parlamentarizmusból folyó bizonyos jogokkal való visszaélések alapján fejlődött. Az önérzet újból megduzzadt. A véderővita után most már két éven belül másodszor tudta felfogadásának érvényesülését kidacolni. Sőt most már kialakult a legegyszerűbb és legkényelmesebb eszköz is az ellenzéki akciók sikerének biztosítására: az obstrukció, amely egyelőre a szólásszabadság védelmét célzó házszabályintézkedéseknek ezek szellemével ellenkező értelmezésére támaszkodott. Szapáry nagy hibát követett el, amikor az ő szokásos nemtörődömségével saját vereségét oly könnyedén elfogadta és egyszerűen napirendre tért fölötte. Valóban előrelátó államférfi tovább állta volna a harcot, igyekezett volna az ellenzékot kifárasztani vagy a tárgyalási szabályok igaz szellemét az e szabályokkal való visszaéléssel szemben megvédeni. Ha ez mégsem sikerül, sietett volna a magyar parlamentarizmusnak olyan reformját megvalósítani, amely ilyen visszaélésekhez nem nyújt lehetőséget és azokat a jövőben kizárta volna. Ebben az időszakban ez valószínűleg még viszonylag könnyen sikerült volna, annál inkább, mert az ellenzék az obstrukciót ezúttal még nem valamely nemzeti követelés érdekében alkalmazta. Csak egyet nem lett volna szabad tennie, elismerni az obstrukció eredményét. Az az egykedvűség azonban, amellyel Szapáry a közigazgatási reform bukását fogadta, mintegy szentesítette az obstrukció eszközét.

Volt azonban ennek az esetnek még egy másik tanulsága is. A szabadelvű pártban felvetődött a gondolat, hogy a parlamentarizmus zavartalan működését biztosítani kell megfelelő házszabálymódosítás segítségével. Tekintettel arra, hogy a közigazgatási reform elleni obstrukció végtelen szónoklatoknak, az ú. n. agyonbeszélésnek formáját öltötte fel, közelfekvő volt a gondolat, hogy a viták házhatározattal való lezárásának, a klotürnek bevezetése a legjobb ellenszer az obstrukcióval szemben. Ettől azonban maga a szabadelvű párt nagyrésze is idegenkedett. A szoká-

sos ellenérv az volt, hogy az obstrukció eszközeire a magyar parlamentben még szükség lehet valamikor, ha esetleg újból ellentét keletkezik Magyarország és az uralkodó között. Nehéz ezt az érvet elfogadni. Ilyen konfliktus esetében a házszabály vajmi gyenge védelmet nyújtott volna. Könnyebb volt elképzelni az olyan eseteket, amikor az obstrukciót valamely kisebbségben lévő nemzetiségi párt használja fel a magyar többség akaratának megbénítására, — ebben az esetben pedig valamilyen klotürszerű intézkedés egyenesen a magyarság érdeke lett volna. Hogy dacára ennek a klotür ellen felhozott ellenérvnek a szabadelvű pártban olyan átütő ereje volt, az egyik legelső jele annak, hogy már ebben a pártban sem volt meg a régi szilárd bizalom az iránt, hogy az 1867. évi kiegyezés mindörökre békét teremtett az uralkodóház és a magyar nemzet között. A nemzeti követelések népszerű jel-szava kikezdte a kormánypártot is. Andrásyék közjogi vívmányok felé való későbbi elhajlásának csírái már a kilencvenes évek kezdetén megvannak, bár még nem Andrásyban magában, aki éppen ebben a korban fog hozzá a kiegyezésről írt fényes munkájához, amely az orthodox hatvanhetes közjogi felfogásnak valóságos bibliája.

A nemzeti eszmék előretörésének további tünete a mérsékelt ellenzéknek 1891 végén történt „nemzeti párttá” való átalakulása. Ezzel befejezést nyert az a folyamat, amely ezt a pártot már Tisza Kálmán korában mindinkább a nemzeti és közjogi kérdések felé sodorta. Hogy Tisza bukása sem nyitott lehetőséget a párt érvényesülésére és hogy ama támogatás ellenére, amelyben a párt Szapáryt a közigazgatási reform tárgyalásában részesítette, kormánypárti részről a fuzió gondolatát udvariatlanul visszautasították, megerősítette a mérsékelt ellenzék tagjait abban, hogy ezen az úton tovább haladjanak.

Gróf Apponyi Albert emlékiratai érthetővé igyekeznek tenni azt a lelki folyamatot, amelynek során ő és pártja eljutott a

nemzeti követelések felkarolásához, ahhoz a programhoz, amelyet ő bizonyos közjogi euphemizmussal „a kiegyezés nemzeti tartalma megvalósításának,” a közvélemény világosabban „a kiegyezés fejlesztésének” formulájával jelölt meg. Szerinte ez a politika nem volt más, mint „a helyzetben lévő szükségleteknek és a közérületben szunnyadó ösztönszerű vágyódásoknak” felismerése és határozott megformulása. Nézete szerint már maga az a tény, hogy 1867 után is a közjogi ellenzéknek nagy pártja volt, bizonyítéka annak, „hogy van a nemzetnek valamely tárgyilag indokolt és mellőzhetetlen követelménye, amelynek a létező közjogi berendezés eleget nem tesz.” Ebből azt következteti, hogy a kedélyeket állandóan bántó hiány eltávolítása közszükséglet volt, amely „benne volt a nemzet helyzetében”. Ő maga azt tartja, hogy csak ennek a szükségletnek felismerésével jutott el, — 1884 körül — „politikai egyénisége kiforrottságához,” bár a véderővitáig még mindig inkább került a közjogi — kivált pedig a katonai — kérdéseknek feszegetését és csak lassan jutott el ahhoz a meggyőződéséhez, hogy „a közjogi kérdés kiküszöbölésének csak egy módja lehet: teljes nemzeti élet minden lényeges kellékének a nemzet által való megszervezése.” Szerinte „biológiai követelmény” volt, hogy „ha egy nemzet életének közjogi természetű, a nemzeti élet szükségszerű követelményeivel ellentétben álló fogyatékságai vannak, akkor azok mellőzhetetlenül fájdalmat és zavart okoznak a nemzeti szervezetben és akkor épp úgy nem lehet a közjogi kérdéseket megszünteknek nyilvánítani, amint nem lehet p. o. a táplálkozás hiányát azzal pótolni, hogy nem beszélünk róla.” Ez a magyarázat világos ugyan, de nem éppen mély. Nem az a kérdés, hogy a nemzeti élet teljes kiépítésének vágya megvolt-e a nemzetben vagy nem, de az, hogy ennek a váagnak érvényesülése megfelel-e a nemzet biztonsága, integritása és fennállása nagy érdekeinek. A kiegyezés alap gondolata az volt, hogy ezeket a nagy érdekeket csak bizonyos lemondás árán lehet meg-

óvni. Abból, hogy ez a lemondás a magyarság széles köreinek fájdalmas volt, még semmi következtetést nem lehet levonni. Aki azt következtette belőle, hogy vissza kell szerezni azt, amiről a magyar nemzet nagyobb érdekek kedvéért lemondott, annak előbb azt a kérdést kellett volna megvizsgálnia, hogy meg lehet-e ezt tenni ezeknek a nagyobb érdekeknek sérelme nélkül; ha pedig nem lehet, akkor az államférfira nem mentés, hogy ő olyan követelésekkel azonosítja magát, amelyeknek megvalósítására a nemzet vágyódott, mert ez esetben neki, aki hivatásánál fogva messzebb lát, kötelessége a nemzetet meggyőzni arról, hogy vágyódásaival nagyobb érdekeket kockáztat. A nemzeti követelések szükségszerűen veszélyeztették Magyarországnak az uralkodóhoz való viszonyát, amely a kiegyezésben kölcsönös engedményekkel nyert szabályozást. Igaz ugyan, hogy alkotmányos uralkodó meghajlik a nemzet többsége előtt. Ha a kiegyezés nemzet és uralkodó közt valamely teljesen független államon belül jön létre ez az alkotmányos elv feltétlenül érvényesül. De Magyarország nem volt ily szerencsés helyzetben. Magyarország olyan uralkodóval állapodott meg, aki egyúttal egy másik országnak is uralkodója volt, megállapodott pedig azért, mert életérdekének tartotta, hogy a fennállását fenyegető veszedelmekkel szemben ennek a másik országnak erejére is támaszkodhassék. Itt tehát mesterkéltné és bonyolult egyensúlyállapot keletkezett, amelynek minden egyoldalú megbontása ennek az állapotnak felforgatásával járhatott. Erre a helyzetre tehát nem volt alkalmazható az az alkotmányos elv, hogy az uralkodó mindig engedjen a többségnek, mert ez az engedékenység az egyik irányban felboríthatott volna mindent a másik irányban. Apponyi kétségtelenül maga is érezte ezt a különös helyzetet, hiszen ezért keresett a közjogi kérdések terén olyan új utakat, amelyek a kiegyezés keretein belül elférnek. De ha a végcél, „a teljes nemzeti élet minden lényeges kellékének a nemzet számára való megszerzésében” látta, voltaképpen már

olyan végső célokat tűzött ki, amelyek a kiegyezés keretében nem voltak megvalósíthatók. Mert a „teljes nemzeti élet minden lényeges kelléke” utáni vágyódás nem volt kielégítve azzal, amit Apponyi 1889-ben követelt, a magyar katonai nevelés bevezetésével, nem lett volna kielégítve azokkal az egyéb követelményekkel sem, amelyekkel később a hadseregre nézve a nyelv és a külső jelvények tekintetében fellépett, nem lett volna kielégítve az önálló magyar hadsereg felállításával, majd a külön magyar diplomáciával sem. A függetlenségi pártnak törekvései még az ilyen terjedelmű közjogi átalakulások esetében sem valósultak volna meg teljesen, úgy hogy tovább is fennmaradt volna az az érv, amelyből Apponyi kiindult, hogy maga az ilyen követelményeknek és ösztönszerű vágyaknak létezése szükségessé teszi azok kielégítését. Apponyi közjogi politikája tehát oly lejtőre vezetett, amelyen megállás nem volt.

Azokon a belső rúgókon kívül, amelyekkel Apponyi a nemzeti követelmények felkarolására irányuló politikáját indokolja, politikai pályájának e fontos fordulatánál kétségkívül külső szempontok is közrehatottak, talán anélkül, hogy valaha ennek tudatában lett volna. Arra, hogy pártja a választásokban többségre jusson, nem lehetett semmi reménye. A kormánypártba való belépése csak eddigi ellenzéki elvei feladásának caudiumi ígáján keresztül történhetett volna meg. A közjogi kérdésektől eltekintve sehol sem találhatott olyan programot, amely őt és pártját a többségtől világosan megkülönböztette és amellet népszerű lett volna. Ezért politikájának fátumszerűen a közjogi kérdések felé kellett terelődnie, — kivált amióta Szilágyi Dezsőnek a mérsékelt ellenzékbeli való kiválásával nem volt többé környezetében senki, aki őt erről lebeszélte vagy ettől visszatartotta volna. Ehhez jött, hogy csakis a közjogi kérdések látszottak alkalmasaknak erőteljesebb ellenzéki akcióra, hiszen ezekben tudott a nemzeti párt a függetlenségi párttal leginkább együttmenni. Az hogy a függet-

lenségi párthoz tartozó urak, — Apponyi egy régebbi mondásának alkalmazásával, — „egy messzebb stációig váltották meg jegyüket,” Apponyinak ezúttal sem volt kifogása, bár az olyan politikus, aki mint ő, a kigyezés hívének vallotta magát, találhatott volna néhány komoly érvet arra, hogy őket e „messzebb stáció” elérésében ne segítse.

A nemzeti párt tagjai sorában sok kiváló férfi foglalt helyet. Közöttük van a kissé savanykás, de rendkívül szorgalmas Horánszky Nándor, aki főleg pénzügyi és gazdasági kérdésekkel foglalkozott szakszerű, bár nem jelentékeny beszédekben; Hódossy Imre, aki a jogi kérdések terén volt elismert tekintély; Beöthy Ákos, a legszeretreméltóbb emberek egyike, aki csak akkor tudott éles lenni, ha rengeteg, kissé rendszertelen tudásával a parlamentben beszélt; gróf Károlyi Sándor, Gaál Jenő, Horváth Lajos, Ábrányi Kornél és mások.

A közigazgatási reform kudarca után gróf Szapáry Gyula választások útján akarta saját pozícióját megerősíteni. A választásokat a szokás ellenére a téli hónapokra: 1892 február havára tűzte ki. A választási harc mozgalmas volt, de nem sokat változtatott a képviselőház összeállításán. Az új képviselőházban a szabadelvű párt 243, a nemzeti párt 60, a függetlenségi párt 97 taggal volt képviselve, az utóbbiak közül kb. 15-en Ugron Gábor vezérlete alatt külön csoportot alakítottak. Mint új emberek bejöttek a képviselőházba a szabadelvű párt részéről báró Bánffy Dezső, aki addig mint Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszódmegye főispánja működött, ahol a nem-magyar nemzetiségekkel szemben igen erélyes — a nemzetiségek szerint kíméletlen — politikát folytatott, Wlassics Gyula későbbi közoktatásügyi miniszter, gróf Batthyány Tivadar fiumei képviselő, aki egy évtizeddel később a függetlenségi párt vezetési közé került, a rokonszenves Beöthy László, akiből nemsokára bihari főispán lett, báró Jósika Samu, a volt kolozsi főispán, a temperamentumos Kubinyi Géza és

Rudnay Béla, aki később a budapesti államrendőrség főkapitánya lett; a nemzeti párt részéről gróf Bethlen Gábor, Désy Zoltán és Issekutz Győző, a függetlenségi párt részéről Barabás Béla és Mérey Lajos.

Az 1892-ben megnyílt országgyűlés első alkotásai közé tartozik a valutaszabályozás, amelyre nézve Wekerle Sándor pénzügyminiszter több törvényjavaslatot terjesztett elő.

Wekerle Sándor, aki ebben az időben még csak pénzügyi és közgazdasági téren mutatta ki azokat a fényes tehetségeket, melyekről később az ország politikájának vezetésében is annyiszor tett tanúbizonyságot, azokhoz a ritka magyar államférfiakhoz tartozott, akiknek eszmevilágát gazdasági ismeretek és elgondolások termékenyítették meg és gazdagították. Elődei a magyar politikában e tekintetben gróf Lónyay Menyhért és Széll Kálmán voltak, akik azonban mindketten mint politikusok kezdték pályájukat és onnan dolgozták be magukat a közgazdaságba, míg Wekerle a megfordított úton haladt, előbb és elsősorban volt pénzügyi és gazdasági szakember és onnan került be a magyar politikai fejlődés irányítói közé. Fejlődésének ez az egészen különleges iránya államférfiúi egyéniségén mély nyomokat hagyott. A gazdasági életben működő alkotó elme mindig létező adottságokkal számol, amelyekből az egészséges eszmék megvalósítására alkalmasat kiválasztja; a politikus rendszerint bizonyos eszmék mellett köti le magát és ezekkel emelkedik, ha azok létező szükségleteknek megfelelnek, ezekkel bukik, ha megvalósításuknak előfeltételei a közéletben nincsenek megadva. Arra az igazságra, hogy a gyakorlati politikus működésének végső határa ott van, ahol megszűnik az eszmék megvalósításának lehetősége, a politikus rendszerint csak keserű tapasztalatok árán jut el, az aki a gazdasági életben kialakult gondolatvilággal lép a politikai arénaiba, erre elejétől kezdve fel van készítve. Ilyformán az a bizonyos opportunizmus, amely a gyakorlati államférfiúra nézve kény-

szerítő szükség és amely korántsem jelenti az elvtelenséget és a meggyőződés hiányát, amit éppen Wekerle példája bizonyít legjobban, ennél a kivételes tehetségű férfiúnál eleve megvolt, sőt legértékesebb tulajdonságai közé tartozott. Wekerle a pénzügyminiszteriumból került ki, amelynek tisztikara mindig a legkiválóbb volt az egész országban. Annak legkülönbözőbb osztályaiban működve, gyakorlatilag ismerte meg az egész pénzügyi kezelést, rengeteg elméleti ismeretei és termékeny agyveleje pedig arra képesítették, hogy az alkalmazásban volt pénzügyi rendszabályoknak hiányosságait felismerje és kiküszöbölésük módjait megtalálhassa. Szeretett azoknak a kérdéseknek, amelyekkel foglalkoznia kellett, legapróbb részleteiben elmélyedni, — később nagy politikai csaták közepette is szívesen vonult vissza referenseivel, hogy velük órák hosszat valamely fogyasztási adónak legcélszerűbb behajtási módjáról tanácskozzék, — de átfogó elméje sohasem vesztette el a fonalat a részletek labirintusában. Minden ízében alkotó eleme volt, akinek érdeklődési köréből minden, amiben alkotásra alkalmas anyagot nem látott, jóformán ki volt kapcsolva. Emellett nagy emberismerő volt, aki kitűnően tudott az emberekkel bánni. Külső megjelenése is imponáló és emellett rokonszenves volt. Hatalmas alakja, teljesen beretvált fiatalos arca, megfontolt mozdulatai, okos, határozott szemei, amelyekből sok humor csillámlott ki, minden gyülekezetben magukra vonták volna a figyelmet. Mint szónok világos okfejtéseivel tűnt ki. Beszédeiből kiérezhető az imponáló tárgyismeret. Kitűnő emlékezőtehetségére támaszkodva pénzügyi expozéiban még a számadatok tömegét is írásbeli feljegyzések nélkül, fejből adta elő. Ezt a képességét mindenki megcsodálta és az — ha itt-ott az elmondott számadatokat a gyorsírói feljegyzésekben ki kellett is igazítani, — valóban bámulatraméltó is volt.

A valutaszabályozás szükségességére Wekerle már 1889-ben, pénzügyminiszterré való kinevezése után tartott első expozéjában

utalt. Két esztendő t szentelt a reform elméleti előkészítésének és 1891 január 15.-én a magyar minisztertanács felhatalmazta őt arra, hogy a valutareform érdekében megkezdhesse a tárgyalásokat az osztrák kormánnyal, amelynek támogatását a pénzrendszer közösségénél fogva szintén meg kellett szerezni. Miután ez megtörtént, 1892 május 14.-én Wekerle beterjesztette a valuta-rendezésre vonatkozó törvényeket. Ezek legfontosabbika a korona-érték megállapításáról szóló törvény, amely az ezüstre alapított ausztriai érték helyébe a pénzérték alapjának az aranyat jelölte meg „mint a nemzetközi forgalomban ezidőszerint egyedüli érték-mérőt és velünk üzleti összeköttetésben álló kultúrnemzetek pénzrendszerének valódi alapját”. Az ezüstérméket azonban a törvény tekintettel azokra a veszteségekre, amelyekkel az ezüstkészletek hirtelen értékesítése járna, tovább is forgalomban tartotta, kimondván, hogy ezek végleges sorsa a készfizetések felvételének időpontjában lesz eldöntendő. Egy egyidejűleg beterjesztett, Ausztriával kötött érmeegyezmény kötelezte a két ország kormányát, hogy a másik állam által vert pénzeket úgy mint sajátjukat fogadják és kimondja, hogy a készfizetések felvételére nézve a két állam kormánya megfelelő időben megegyezésre fog jutni. A valutarendezés pénzügyi áldozatokkal járván, Wekerle pénzügyminiszter egyidejűleg több államadósságnak konvertálását is keresztülvitte. A valutarendezés volt a Szapáry-kormány működésének legáldásosabb része. A reform szilárdan alátámasztotta azt a hatalmas gazdasági fellendülést, amely a nyolcvanas évek végétől kezdve Magyarországon bekövetkezett és amelynek előmozdításában Wekerlének ezen kizárólag az ő nevéhez fűződő nagy pénzügyi reformtól eltekintve is igen nagy érdemei vannak. Azok akik ebben az időben Magyarországot ipari alkotásokkal a gazdasági kultúra magasabb fokára emelték, Wekerlénél gyakran találtak ösztönzést, mindig támogatást. Az ország pénzügyeinek rendbehozatala tevékenységének csak egy részét merí-

tette ki, valójában a gazdasági fejlődés nagy céljai lebegtek előtte és pénzügyi politikáját is ezeknek a céloknak szolgálatába állította.

Szapáry kormányzása idejében már erősen érezhetőek voltak az egyházpolitikai kérdések felvetődésével járó izgalmak. Szapáry ezekkel a mozgalmakkal szemelláthatólag nem volt képes megbirkózni. Tekintélyének aláásásához hozzájárult egy újabb kudarc, amely őt 1892 őszén érte.

A Janszky-affér és a véderővita bizonyos idegenkedést teremtett vagy növelt naggyá a magyar társadalom egyes rétegeiben a közös hadsereggel szemben. Ez az állapot aggasztónak tűnt fel sokak szemében, akik át voltak hatva attól a meggyőződéstől, hogy Magyarország békés fejlődésének alapja az uralkodóval való egyetértés, amelyet a közös hadsereggel való elégedetlenség egyes megnyilvánulásai állandóan veszélyeztetnek. A nemzet 1892 június 6-án nagy lelkesedéssel ülte meg I. Ferenc József megkoronáztatásának 25-ik évfordulóját és ez alkalommal hálásan emlékezett meg arról a haladásról, amelyet Magyarország ebben az időszakban minden téren elérhetett. A királyhűségnek ez a fellobbanása a kormánypárt egy tekintélyes tagjában, Ivánka Imrében, aki mint volt 48-as honvéd a honvédegyelet országos szövetsége élén állt, azt a gondolatot érlelte meg, hogy kísérletet kellene tenni az 1849-es események zavaró emlékeiből fakadó érzelmi ellentétek végleges áthidalására. November 2-ára volt kitűzve az 1848/49-es honvédek emlékére akkoriban felállított szobor leleplezése. Ivánkának az volt a terve, hogy e szoborleleplezésnél a hadtestparancsnok és az 1848/49-iki honvédek központi választmányának elnöke a magyar Himnusz hangjainál és a katonaság által leadott díszlövések kíséretében egyidejűleg tegyék le koszorúikat a honvéd szobor talapzatán, onnan pedig a Hentzi-szobor elé vonulnának és hasonló ünnepélyességek között, — a magyar himnusz helyett a király-himnusz hangjainál,

— együttesen tegyenek le ott is koszorút. Ivánka e tervet bejelentette Szapárynak, az jelentést tett róla a királynak, a király pedig örömmel megadta ahhoz hozzájárulását. Csak ezután, — október 15.-én, — vitte tervét a honvédszobor bizottsága elé, amely a tervhez szintén egyhangulag hozzájárult. Az eszmét azonban, mielőtt az megfelelő alakban nyilvánosságra került volna, egy kormánypárti képviselő, Tibád Antal volt államtitkár, elárulta a függetlenségi pártnak, amely így abba a helyzetbe került, hogy a tervet a leggyűlölködőbb kifakadások közt és a legnépszerűtlenebb alakban maga leplezze le. Amikor a nyilvánosság róla értesült, már azzal a komentárral kapta a róla szóló híreket, hogy itt egy „undorító és iszonyatos” tervről, „az 1849-ben elesett honvédek emlékét megfertőző gonosz merényletről” és „a magyar nemzet meggyalázásáról” van szó. Az ilyen beállításban nyilvánosságra került terv ellen aztán felszólaltak az országban fennálló függetlenségi pártszervezetek, honvédegyesületek, és egyes népgyűlések. A képviselőházban Eötvös Károly vezette a terv ellen irányuló mozgalmat, gróf Apponyi Albert és Ugron Gábor támogatták őt. A terv ilyformán csak kiélesítette azt a disszonanciát, amelyet megpendítői végleg el akartak tüntetni a közéletből. Ezen már az sem változtatható volt sokat, ha a két emlék megkoszorúzása az eredeti elgondolásnak megfelelően tényleg megtörténik. De erre nem került sor. Október 22.-én maga a honvédegyesület országos bizottsága is megijedt a lármától, amelyet a terv felkavart, eilene foglalt állást és elhalasztotta a honvédszobor leleplezését, mire Szapáry a képviselőházban az ügynek a napirendről való levételét indítványozta.

A kormány kudarca kétségtelen volt és az ellenzék Szapáry kormányzása alatt most már második ízben ért el győzelmet a kormánnyal szemben. Az eset hozzájárult Szapáry állásának megingatásához, — de lemondása csak az egyházpolitikai kérdések fejleményei során, néhány nappal később következett be.

AZ EGYHÁZPOLITIKAI KÉRDÉSEK

HA Magyarország történetét a dualizmus korában annak az állandó, az eseményeken vörös fonalként keresztülhuzódó törekvésnek látszögéből tekintjük, amely mindig a kiegyezési megállapodások fenntartására, az uralkodóházzal való egyetértés és az Ausztriával való együttműködés megóvására és a monarchia nagyhatalmi állásának megerősítésére, mindezekben keresztül pedig Magyarország fennállásának, integritásának és biztonságának ez úton való megvédésére irányult, akkor az egyházpolitikai harcok, amelyek a kilencvenes évek első felében oly nagy jelentőségre tesznek szert, szintén kísérletnek tekinthetők arra, hogy a magyar közvélemény figyelme nagy kérdések felvetésével eltereltesék a mindinkább előtérbe nyomuló közjogi kérdésektől. Nem mintha mindazok előtt, akik az egyházpolitikai reformok mellett állást foglaltak, elsősorban ez a megfontolás lebegett volna. Még csak az sem mondható, hogy ennek a mozgalomnak vezető egyéniségei mindnyájan világosan látták és érezték volna az egyházpolitikai harcoknak ezt a jelentőségét. A legjobb esetben is legfeljebb az akkori politikai harcok egy értékes melléktermékét látták abban, hogy az érdeklődés egy időre elfordul a közjogi kérdések feszegetésétől. De erős támpontok vannak arra, hogy legalább is I. Ferenc Józsefnél ez a szempont volt döntő, amikor belső érzése ellenére némi habozás után megadta hozzájárulását az egyházpolitikai reformok betervezéséhez, amelyek ellen a hetvenes években még vétót

emelt és amikor ezeknek a reformoknak megadta a királyi szentesítést. Hogy az uralkodónak az egyházpolitikai epizódhoz fűzött ilyirányú várákozásai nem valósultak meg és hogy ezért az önmehtagadás, amelyet a reformok szentesítésével tanúsított, csalódásra vezetett nála, annak nagy része volt abban, hogy az egyházpolitikai törvények megalkotása után azokkal, akik őt ezeknek a reformoknak megnyerték, oly hirtelenül szakított.

Amint azonban hiba volna, az egyházpolitikai reformok megvalósítására irányuló törekvéseknek azt a tendenciáját fel nem ismerni, éppen úgy tévedés volna azokat kizárólag egy, a közfigyelemnek a közjogi kérdésektől való elterelésére irányuló átgondolt politikai akciónak tekinteni. Az egyházpolitikai kérdések 1867 óta állandóan ott voltak a magyar politika hátterében. Ennek egyes külső tüneteit látjuk Deák Ferenc utolsó parlamenti beszédében és Tisza Kálmánnak a főrendiházban megbukott, a polgári házasság részleges bevezetéséről szóló javaslatában. Az egyházpolitikai kérdések iránti érdeklődésnek eredeti okát bizonyos magyar politikai életre is kiható általános eszmeáramlatokban kell keresnünk. Az 1867 utáni időszakban még nagy szerep jutott azoknak, akik a negyvenes évek valóban szabadelvű mozgalmainak légkörében nőttek fel és a negyvenes évek reformmozgalmainak folytatását látták volna az olyan törvényalkotásban, amely az államot, az akkori liberalizmus bálványát, függetleníti az egyháztól és az eddig az egyház által gyakorolt funkciók egy részét az államra ruházza át. Ebben az irányban érvényesült a külföld példája is. Németországban a hetvenes években indult meg Bismarck-nak a katolikus egyház ellen irányuló azon akciója, amelynek Virchow a „Kulturkampf” nevet adta. Bismarck előtt az ő akkori törvényhozásában politikai célok lebegtek, — ő a katolikus egyház befolyását azért akarta visszaszorítani, mert úgy vélte, hogy annak hierarchiája bensőleg idegenkedik a Hohenzollern-ház vezetése alatt létesült egységtől és

a német partikularizmusnak szószólója. A német egyházpolitikai törvényeknek ez az indoka Magyarországon természetszerűleg nem forgott fenn, de a német Kulturkampf hullámai azért átcaptak Magyarországra is, ahol — valószínűleg a német nyelvnek Magyarországon való nagy elterjedtsége folytán, — mindig nagy hajlandóság mutatkozott a Németországból kiinduló eszmemozgalmak befogadására. Mialatt Németországban 1880 és 1887 között a Kulturkampf idejében a katolikus egyház ellen hozott kivételes törvények túlnyomó részét hatályon kívül helyezték, nálunk ez az eszmemozgalom tovább ott lappangott a lelkekben.

Voltak azonban az életből vett okok is, amelyek az egyházpolitikai reformokra irányuló törekvéseket indokolták és állandóan szították. Magyarországon az egyházpolitikai reformokat megelőző időben, amikor a házassági jogban az egyházi törvények voltak mérvadóak, ötféle házassági jog volt érvényben és minden felekezetnek külön iurisdictionja volt házassági perekben. Nem tagadható, hogy ebből sok bonyodalom keletkezett. Már a polgári perrendtartás 1868-ban történt megalkotásakor szó volt arról, hogy a házassági pereket a világi bíróságok elé kell utalni, amelyek ezekben egységes elvek szerint ítélnének, de ez a reform abbamaradt, főleg a katolikus egyház ellenkezése folytán. A közvetlen indokot az egyházpolitikai reformok megvalósítására azonban a különböző felekezetek hozzátartozói között létesült u. n. vegyes házasságokkal kapcsolatos nehézségek alkották. A katolikus egyház házasságjoga egyáltalában eltiltotta a vegyes házasságokat, különböző felekezethez tartozó házasulók tehát csak úgy kelhettek egybe, ha pápai diszpenzációt kapnak, ezt pedig rendszerint csak akkor tudták megszerezni, ha „reverzálist adtak”, azaz kötelezték magukat, hogy az illető vegyes házasságból születendő gyermekeket katolikus vallásban fogják nevelni. Ez a rendszeres térítés idegességet váltott ki a protestáns körökben,

ahol különben is aggódva látták, hogy 1864 és 1890 között a katolikus lakosság arányszáma az össznépeségben állandóan emelkedett, — 48.67%-ról 50.84%-ra, — a két protestáns felekezeté pedig csökkent, — 20.33%-ról 19.77%-ra. Az 1868. évi 53-ik törvénycikk meg akarván akadályozni ezeket a térítéseket, 12-ik szakaszában kimondta, hogy a vegyes házasságokból származó gyermekek közül a fiúk az atyjuk s a lányok anyjuk vallását követik és az ezzel ellenkező szerződéseket, térítvényeket vagy rendelkezéseket érvénytelennek és jogerővel nem bírónak jelentette ki. Az egyik felekezetről a másikra való áttérést a törvény csak a 18 éven felülieknek engedte meg. Az 1868:53. t. c. 12. szakaszának azonban, amire gróf Cziráky János már a törvény megalkotásánál rámutatott, nem volt szankciója, úgy hogy a katolikus alsópapság nem is tartotta magát ahhoz. Csak az 1879:40. t. c.-ben foglalt, a kihágásokról szóló büntetőtörvény gondoskodott erről a szankcióról, amikor az 53-ik szakaszban kimondta, hogy az, aki életkorának 18-ik évét még be nem töltött kiskorú egyént az 1868:53-ik t. c. rendelkezése ellenére más vallásfelekezetbe felvesz, két hónapig terjedhető elzárással és 300 forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. Nemsokára a törvény megalkotása után megtörtént, hogy Sopronban az ottani róm. kath. pap megkeresztelt egy vegyesházasságból származó gyermeket, aki az 1868:53. t. c. szerint az evangélikus egyházba tartozott volna. Emiatt az „elkeresztelés” miatt eljárás indult a katolikus pap ellen a soproni járásbíróság előtt, amely úgy találta, hogy a pap sérelmezett eljárásával kihágást követett el, amennyiben egy 18 éven aluli egyént vett fel más vallásfelekezetbe, mint amelybe az illető egyén az 1868. évi 53. t. c. 12-ik szakasza szerint tartozott volna. Ez az eset nagy feltűnést keltett. A püspöki kar kérdést intézett a kormányhoz, vajjon a kihágási büntetőtörvény 53-ik szakasza valóban az ú. n. elkeresztelésekre is vonatkozik-e, amire a kormány kitérőleg azt a választ adta,

hogyan ezt majd a bírósági gyakorlat fogja eldönteni. A bírói gyakorlat azonban nem teremtett megnyugvást, mert a soproni járásbíróság ítéletét már a kir. tábla sem hagyta helyben, a kuria pedig, amelynek élén akkor gróf Mailáth György személyében hitbuzgó katolikus férfi állt, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a megkeresztelés ténye által a megkeresztelt egyén csupán általában a kereszténységbe vétetik fel, de nem valamely felekezetbe, úgy hogy tehát az a pap, aki megkeresztelt egy az 1868:53. t. c. 12.-ik szakasza szerint más egyházfelekezetbe tartozó gyermeket, nem követi el a kihágási büntetőtörvény 53-ik szakaszában körülírt kihágást. Ha azonban a kuria álláspontja szerint a megkeresztelés ténye az illető megkereszteltnek csak általában a kereszténységbe való felvételét jelentette, akkor nyitva maradt az a kérdés, miként lehet biztosítani annak a törvényes intézkedésnek érvényét, amely szerint egyes házasságokból származó fiúk az apa, lányok az anya vallását követik, oly esetekben is, amikor a keresztelést nem a gyermek illetékes papja végzi el. Ezért most már a protestáns egyházak kérték a törvényhozástól a kérdés rendezését és az 1868 : 53. valamint az 1879 : 40. t. c. kiegészítését a felekezeti béke megóvására alkalmas hathatós intézkedésekkel. A kormány hosszú ideig pihentette a kérdést, nyilván abban a reményben, hogy az elkeresztelések maguktól meg fognak szünni. Mikor ez a reménye nem teljesedett be, Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter 1884 július 11.-én rendeletet adott ki, amely kimondja, hogy „ha valamely lelkész oly gyermeket, ki a törvény szerint más keresztény felekezethez tartozik, bármely okból megkeresztel, azt saját anyakönyvébe be nem vezetheti, hanem köteles az ezen ténykedésről szóló bizonylatot az illetékes lelkészhez hivatalból és avégből haladéktalanul áttenni, hogy az eként megkeresztelt gyermeknek születését saját anyakönyvében följegyezhesse: mert a más felekezetbeli lelkész által történt megkeresztelés a gyermeknek vallás tekinte-

tébeni törvényszerű hovatarozásán mitsem változtat". Amely pap elmulasztaná az ilyen esetekről kiállított keresztelési bizonylatoknak az illetékes lelkészhez legfeljebb nyolc napon belül való áttételét, arra a rendelet szerint a kihágási törvény 53. szakaszában megállapított büntetés fog alkalmaztatni. A Trefort-féle rendeletet azonban a katolikus papság nem tartotta be, hivatkozván arra, hogy ez a rendelet olyasmit kíván tőle, ami a katolikus elvekkel ellenkezik. A hatóságok egyes esetekben büntetéssel sújtották a rendelet ellen vétőket, ami újabb izgalmakra adott okot, más esetekben igyekeztek a kényes esetek felett napi-rendre térni. A katolikus egyházban harcias szellem kapott lábra, amely kivált Schlauch Lőrinc szatmári és később nagyváradi püspök kiváló egyéniségében nyert megtestesülést. Szította ezt a harcias szellemet a római kúria is. XIII. Leó pápa Budavárának a törököktől való visszavételének 200-ik évfordulója alkalmával, 1886 augusztus 22.-én enciklikát bocsátott ki, amelyben a magyar papságot felhívja arra, hogy vigye keresztül a vegyes házasságokból származó gyermekek vallását szabályozó 1868:53-ik t. c. megváltoztatását. „Leghőbb vágyunk, — mondotta, — hogy a törvényből eltávolíttassék mindaz, ami az egyház jogával nem áll összhangban, ami cselekvési képességét csökkenti s a katolikus hitvallással ellenkezik". Oly helyzet állt elő, amelyben az, amit a katolikus egyház hitvallása parancsának tartott, nyíltan összeütközött az államnak törvényileg kifejezett akaratával. Trefort igyekezett szemethunyini afelett, hogy rendeletét nem tartották meg, — kerülni akarta az egyházzal való összeütközést. Utóda, gróf Csáky Albin azonban, bár ő is buzgó katolikus volt, tűrhetetlennek érezte ezt a helyzetet és kötelességének tartotta, hogy rendet teremtsen e téren.

Gróf Csáky Albin ezzel egy csapással a politikai forgatag középpontjába került. Pedig természeténél fogva nem volt kombattáns ember. Mint lelkiismeretes, rendkívül komoly férfi

minden reábízott feladatot gondosan és sikeresen, nem mindennapos intelligenciával oldott meg. 1867-ben mint 26 éves fiatalember lett Szepes vármegye főispánja, ahol kiváló adminisztrátor hírére tett szert. Nem is áhítozott nagyobb feladatokra és elutasította 1880-ban a neki felkínált közös pénzügyminiszteri, majd 1881-ben a közlekedésügyi tárcát. Gondolkozása higgadt és józan, észjárása egyenes és egyszerű, logikus és világos volt. A politika intrikáiba, pártpolitikai labirintusába soha belé nem tévedt. Nem tartozott azok közé, akiknek egész gondolkodása megváltozik mihelyt egy politikai problémával érzik magukat szemközt, amikor aztán nem a kérdés magvát nézik, hanem ki sem tudnak bontakozni a mellétekintetek, ellentétes érdekek és szempontok útvesztőjéből és állásfoglalásukat nem a kérdés lényegéről táplált nézetük, hanem a várható hatások és következmények által irányítatják. Egyéniségének sok rokonszenves vonása közt talán a legrokonszenvesebb az átlátszóság, a mesterkéeltségtől való idegenkedés volt. Higgadt megfontolás után leszűrt meggyőződéseit beszédeiben is egyszerűen, keresetlenül, majdnem pongyolán adta elő, — szónoklatai saját jellemzése szerint „a legegyszerűbb igazságoknak a legigénytelenebb módon való hirdetésében” merültek ki. Azt várta, hogy érvei önmagukban hassanak és sohasem törekedett arra, hogy előadásának külsőségeivel, szónoki effektussal, gazdag színek felrakásával mesterségesen emelje szavainak hatását. De látszólagos szürkesége alól mindig kiérezhető volt a jelentékeny férfi. Tetőtől-talpig gentleman volt. Modorát bizonyos választékosság, egyéniségét valami megmagyarázhatatlan előkelőség jellemezte, de senki nála távolabb nem állhatott az elbizakodottságnak, gögnek és dolyfnek még látszatától is. Békeszerető és konciliáns ember volt, akinek a sors iróniája olyan szerepet juttatott, amelyben intranzigensnek kellett lennie. Mindig megtette azt, amit kötelességének tartott, de tulajdonképen soha nem volt benne semmi politikai

becsvágy. Amikor eljött az idő, amelyben érezte, hogy nincs többé szükség rá, egyszerűen félreállt és a látszatot is kerülte, mintha a politikai életre befolyást akarna venni, amire pedig lett volna képessége is és módja is. Egész egyéniségénél fogva képtelen volt beletörődni abba, hogy az ő tárcájához tartozó fontos területen olyan zürzavar állhasson fenn, mint amilyen az elkeresztelések folytán Magyarországon bekövetkezett. Túlkomoly volt ahhoz, hogy ezt az állapotot tűrhette volna. Mint gyakorlati adminisztrátor, aki kisebb körben már elég sok bonyolult helyzetet oldott meg, ebben az országos problémában is rendet akart teremteni.

1890 február 26-án — tehát Tisza Kálmán kormányzásának utolsó napjaiban — Csáky rendeletet bocsátott ki „a keresztelési bizonylatok kölcsönös megküldése tárgyában”, amely a kihágási törvény első szakaszára hivatkozva lényegében megismétli — határozottabb szövegezésben — Trefort 1884. évi rendeletét. Ez a híressé vált „februári rendelet” kimondja, hogy „mindannyiszor, valahányszor a lelkészek bármely okból oly gyermeket keresztelnek meg, ki az 1868. évi 53. t. c. 12. szakaszának rendelkezése szerint más hitvalláshoz tartozik, minden további megkeresés bevárása nélkül a ténykedés napját közvetlenül követő nyolc nap lefolyása alatt a keresztelési bizonylatot az illetékes lelkésznek hivatalból átküldeni tartoznak”, amely rendelkezésnek megszegése 10—50 forintig, ismétlés esetében 100 forintig terjedhető pénzbüntetéssel sujtandó kihágásnak minősül. A februári rendelet Trefort rendeletétől voltaképpen csak abban különbözött, hogy az elkeresztelésekre kiszabott büntetéseket enyhítette. Dacára ennek a rendelet, amelynek fogalmazása báró Hornig későbbi veszprémi püspöktől eredt, a katolikus egyházi körökben nagy felzudulást váltott ki. Az 1890 április 12. és 16-ika között tartott püspöki értekezlet elhatározta, hogy a pápához fog fordulni utasításért, közben pedig az alsópapság egyáltalában nem

törődött a rendelettel. Egyedül Molnár János komáromi apátplébánossal, később a néppárt egyik megalapítójával szemben huszonhatszor kellett vádat emelni a rendelet áthágása miatt. Mivel a pápa is a Csáky-féle rendelet ellen foglalt állást, a helyzet mindinkább elmérgesedett.

1890 november második felében a vallás- és közoktatásügyi miniszterium költségvetésének tárgyalása alkalmával, a képviselőház is beleszólt a vitába. A vitában gróf Szapáry Gyula miniszterelnök kijelentette, hogy a kormány ragaszkodik a rendelethez és ha az nem bizonyulna elegendőnek, törvényhozási intézkedést fog kérni, sőt esetleg a polgári anyakönyvek behozatalát fogja javaslatba hozni. Csáky ugyanebben a vitában arra utalt, hogy kötelessége biztosítani az 1868 : 53. t. c. 12. szakasza imperatív rendelkezésének végrehajtását. Bármit határozna az egyház, az semmiben sem alterálhatja az állami törvények tekintélyét s a felelős miniszter rendeletének érvényességét. Ilyen ügyekben a törvényhozás véglegesen határoz és határozata ellen semminemű felelkezésnek helye nincs. A másfél hétig tartó vitában felszólt gróf Apponyi Albert is, aki szemmelláthatólag zavarban volt saját állásfoglalását illetően. Egyfelől elvileg helytelenítette az 1868. törvénycikknek azt az intézkedését, amely a vegyes házasságokból származó gyermekek vallását imperative határozza meg és nem engedi meg, hogy a szülők szabadon döntsenek arról, milyen vallásban akarják gyermekeiket neveltetni, sőt bensőleg mint hithű katolikus ő is azon a véleményen volt, hogy katolikus lelkész valóban nem működhet közre abban, hogy valamely gyermek szülői akarata ellenére más vallásfelekezethez adassék át. Másfelől azonban el kellett ismernie, hogy a törvényt eltörölni vagy annak végrehajtásáról lemondani nem lehet. A kivezető utat ebből a dilemmából abban látta, hogy a maga részéről is kívánta a polgári házasságnak behozatalát, de nem kötötte le magát a polgári házasság kötelező formája mellett. Szeme előtt csak a polgári

házasság minimuma lebegett, a szükségbeli polgári házasság (Notzivilehe) körülbelül úgy, mint Ausztriában volt, ezt azonban beszédében határozottan nem jelentette ki. A polgári házasság mellett való ez az állásfoglalása nagyon fokozta Apponyi népszerűségét a liberális körökben, de Apponyi maga aggkorában némi megbánással emlékezik meg róla, mert ezzel „némely ponton ellentétbe jutott az egyház elveivel.” Állásfoglalása taktikai megfontolások eredménye volt, mert a nemzeti pártnak voltak olyan tagjai is — kivált a protestánsok, mint Horváth Lajos, Szentiványi Árpád, Kovács Albert, de katolikusok is, mint Horváth Gyula, Ernuszt Kelemen, Veszter Imre, sőt bizonyos mértékig Horánszky Nándor is, — akik az egyházpolitikai kérdésekben a kormány álláspontját osztották. A képviselőházi vita Szivák Imre határozati javaslatának elfogadásával fejeződött be, amely helyesli a kormány eljárását, szembehelyezkedik az 1868 : 53. t. c.-e módosítására vonatkozó kívánságokkal és tudomásul veszi a kormány kijelentését, hogy szükség esetén a polgári anyakönyvek behozatala tárgyában törvényjavaslatot fog beterjeszteni.

Az 1892 januárjában lefolyt képviselőválasztások folytán az egyházpolitikai kérdések feszegetésében némi szünet állt be. A választási mozgalomban ezek a kérdések nem játszottak uralkodó szerepet. Ha akkor valóban nagykoncepcióju államférfiú állt volna a magyar kormány élén, talán kísérletet tett volna arra, hogy ezt a kérdést állítsa a választási harc gyújtópontjába. Számos jel amellett szólt, — ami később mind világosabb lett — hogy az egyházpolitikai kérdések választóvíz módjára hatottak a közjogi alapon létesült pártokra. A kormánypártban, a nemzeti pártban és a függetlenségi pártban egyaránt voltak a radikális egyházpolitikai reformoknak hívei és ellenfelei. Ha valaha, most nyílhatott kilátás a magyar pártviszonyoknak a közjogi jelszavaktól való függetlenítésére. Szapáry nem mert erre az útra lépni, amely bizonyos merészséget kívánt volna meg. Az ő politikája kimerült a régi

rendszerhez való merev ragaszkodásban; egy a kiegyezés fenntartására felesküdt többségpártnak minden áron való megerősítésében. Az egyházpolitikai kérdésekben ő csak azokat a veszélyeket látta, amelyek a fennforgó ellentétek folytán a többség belső összetartását fenyegették, de nem látta azokat a lehetőségeket, amelyek az ellenzéki pártok meghasonlása folytán a közjogi kérdések háttérbe szorítása számára kínálkoztak. Ő maga sem volt híve a radikális egyházpolitikának, tudta, hogy a király is idegenkedik tőle és kompromisszum útján akarta ezt a kérdést megoldani. Tartott attól, hogy ha az egyházpolitikai kérdésekben vallott felfogások döntenék el a választók állásfoglalását, a radikális egyházpolitika hívei diadalmaskodnának. Ezt el akarta kerülni; pedig végeredményben mégsem tudta ezt a célját elérni, mert a radikális reformot nem tudta ő sem megakadályozni.

Az új képviselőházban május folyamán az egyházpolitikai kérdések a költségvetési vita során ismét felütötték fejüket. Gróf Csáky Albin fejtette ki a kormány álláspontját. Nyilatkozataiból kitűnik, hogy a kormány akkor még kerülni akarta a radikális reformokat. Csak olyan törvényjavaslatot helyezett kilátásba, amely szerint „addig is, míg az általános polgári anyakönyv létesíthető, a vegyes házasságokból született gyermekek számára részleges polgári anyakönyvek hozassanak be.” Hogy azonban a kormány egy jelentős lépéssel tovább ment az egyházpolitikai kérdések terén, az nem volt kétséges. Bebizonyult különösen akkor, amikor Irányi újból előterjesztette — 1867 óta huszonharmadszor, — szokásos indítványát a vallás szabad gyakorlatának és a felekezetek egyenjogúságának törvényhozási úton való szabályozása tárgyában és a kormány ehhez az indítványhoz ezúttal hozzájárult, sőt Csáky kijelentette, hogy a zsidó vallásnak a bevett felekezetek közé való felvétele tárgyában is törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Irányi Dániel megélte még azt a diadalt, hogy az általa következetesen hirdetett elveket az egész képviselőház ma-

gáévá tette. Nem élte meg már ezeknek az eszméknek megvalósulását is, mert november 2.-án a később róla elnevezett belvárosi utca egyik házában, meghalt. Jóságdeku, becsületes gondolkodásu ember volt, azokhoz a Magyarországon ritka politikusokhoz tartozott, akik mindig mereven ragaszkodnak elveikhez és nézeteikhez és doktriner meggyőződésüktől soha senkinek és semminek kedvéért egy hajszálnyival sem térnek el.

Gróf Csáky Albin júliusban emlékiratot terjesztett a minisztertanács elé a megalkotandó egyházpolitikai reformok tárgyában, de ennek részletes tárgyalásába a kormány csak szeptember és október folyamán bocsátkozott be. Teljes egyetértés jött létre az izraelita vallás recepciójáról és a vallás szabad gyakorlatáról szóló két törvényjavaslat beterjesztésére nézve. Az állami anyakönyvvezetés kérdésében a kormány tovább ment a Csáky májusi beszédében elfoglalt állásponton, mert az állami anyakönyveket nemcsak a vegyes házasságból született gyermekekre, hanem az összes születési, házassági és halálesetekre akarta bevezetni. Ez az állásfoglalás a kormányon belül szintén egyhangulag jött létre. Míg azonban Szapáry az állami anyakönyvek bevezetését azzal az általános közigazgatási reformmal kapcsolatban tervezte, amelyet a közeljövőben újból a képviselőház elé akart terjeszteni, a kormány többi tagjai azt kívánták, hogy az állami anyakönyvek vezetése a közigazgatási reformtól függetlenül azonnal elrendeltessek. Egyhangu megállapodás jött létre arra nézve is, hogy a kormány a képviselőházban törvényjavaslatot fog bejelenteni a házassági jog egységes szabályozásáról, amely a házassági pereket az egyházi bíróságok hatásköréből kiveszi és az állami bíróságok hatáskörébe utalja át. Míg azonban a kormány legtöbb tagja — kivált gróf Csáky Albin és Szilágyi Dezső, — a képviselőházban teendő bejelentésnél azt is kimondatni akarta, hogy a házassági jogról szóló javaslatban a kötelező polgári házasság fog bevezettetni, amivel kapcsolatban az 1868 : 53. t. c. 12.-ik

szakaszát is módosítani akarták, addig Szapáry csak a fakultatív vagy szükségbeli polgári házasság bevezetéséig akart elmenni. Október 10.-én a minisztertanács abban a két kérdésben, amelyekben nézeteltérések álltak fenn, Szapáry álláspontja ellen döntött.

Három hétig teljes bizonytalanság uralkodott. Ismeretessé vált, hogy a király idegenkedik az egyházpolitikai reformok ama radikálisabb alakjától, amely mellett a kormány többsége lekötötte magát. A reformok ellenzői a királytól várták a kérdésnek az ő szellemükben való eldöntését. De nem volt kétséges, hogy ebben az esetben úgy gróf Csáky Albin, mint Szilágyi Dezső visszaléptek volna és ez maga után vonhatta a szabadelvű párt teljes kettészakadását. Talán fennállt volna a lehetőség, hogy a szabadelvű pártnak Szapáryhoz szító része az Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párttal egyesüljön új többséggé, — Apponyi emlékirataiban komolyan foglalkozik ezzel a lehetőséggel, — de ennek az alakulásnak az lett volna az ára, hogy vagy a királynak kellett volna az Apponyi-féle nemzeti követelményekkel megalakudnia, vagy pedig Apponyinak ezekről a követelményekről lemondania, ez pedig egyaránt lehetetlen volt, mert a király nem tágíthatott attól a vezérelvtől, amely őt egész uralkodása alatt vezette, hogy a kiegyezésben megteremtett állapot minden megbolygatása oly lejtőre viszi a fejlődést, amelyen elvesz mindaz, amiért a kiegyezés létesült; Apponyi pedig már túlságosan lekötötte magát a nemzeti követelményekhez, semhogy ebben az időpontban lemondhatott volna róluk. Így a királynak nem volt más választása, mint meghajolni a többség akarata előtt és hozzájárulni ahhoz, hogy Szapáry elejtésével azokból alakuljon meg az új kormány, akik az egyházpolitikai kérdésekben a radikális megoldás hívei voltak. 1892 november 6.-án Szapáry lemondott. Ezt az elhatározását három nappal később a képviselőházban azzal indokolta, hogy a házasság polgári kötésének kötelező formá-

járól teendő nyilatkozatra nézve a kormány nem tudott oly megállapodásra jutni, mely egyszersmind a korona helybenhagyását is megnyerte volna. Ebben a nyilatkozatban benne volt az, hogy a király a kormány többségének állásfoglalását nem helyesli.

Az egyházpolitikai mozgalmak ezzel döntő stádiumba léptek. A kor többnyire liberális publicistái egész epopoe-át csináltak belőlük. A magyar liberalizmus hőskorának és a magyar parlamentarizmus legfényesebb epizódjának tartják az akkori küzdelmeket. Mai távlatból szemlélve sok minden, amit e korról elmonvott ugyan egy nagy elvről: az államnak meg kellett védenie a maga szuverén akaratának érvényesülését az egyházzal szemben, maga szuverén akaratának érvényesülését az egyházzal szemben, amely magát ennek az akaratnak bizonyos vonatkozásokban nem akarta alávetni. Ebben a tekintetben az államnak ki kellett küzdenie a maga kétségtelen jogát és mivel ezek az események a XIX. század végén játszódtak le és nem néhány századdal előbb, nem is volt kétes, hogy ez a küzdelem az állam győzelmével fog végződni. Ámde ebben a kérdésben jóformán nem volt nézeteltérés sem a képviselőház pártjai közt, sem a képviselőház és az uralkodó közt. Az állam akaratát azokkal szemben, akik azzal szembehelyezkedtek, mindenki meg akarta védeni: nemcsak a kormánynak Szilágyi Dezső körül csoportosuló többsége és a szabadelvű párt liberális szárnya. Azt érvényesíteni akarta Szapáry is, Apponyi is, az uralkodó is. Az eltérés csak ott kezdődött, ahol arról volt szó, hogy az állam akaratának érvényesítése a kötelező vagy a fakultatív polgári házasság bevezetésével történjék-e. Ez a kérdés azonban távolról sem olyan nagy elvi jelentőségű, mint ahogyan ezt azok, akik ebben a harcban részt vettek, feltüntették. A katolikus egyház más országokban számtalan esetben megbarátkozott a kötelező polgári házasság intézményével, anélkül, hogy befolyása ezzel csökkent volna. Azok viszont, akik

az egyháznak az állami akarattal való szembehelyezkedését megakarták törni, ezt a célt a fakultatív polgári házasság intézményének bevezetésével is teljesen el tudták volna érni. Az a kérdés, hogy a polgári házasságnak egyik vagy másik módja alkalmaztassék-e, már nem szolgáltatatható okot egy heroikus politikai küzdelemre. Az egyik álláspont éppen úgy, mint a másik, már csak annak a zászlónak jelentőségével bírt, amely alatt a két különböző egyházpolitikai alapfelfogás hívei sorakoztak. Az egyik és a másik felfogás hívei azt érezték, hogy nekik nyíltan össze kell csapniok egymással. Akiknek gondolatvilágában a katolikus egyházra való tekintetek szerepet játszottak, azok a fakultatív polgári házasság mellett törtek lándzsát. Akik a katolikus egyházat érintő kérdésekben közömbösen gondolkodtak, azok a kötelező polgári házasság híveinek vallották magukat. De ez nem azért történt, mert a fakultatív polgári házasság a katolikus egyház hitelveivel jobban összefért, sőt voltak — éppen a magyar főpapságban — olyanok, akik ennek éppen az ellenkezőjét állították.

Hogy a kötelező polgári házasság mellett oly erős közhangulat érvényesült, ez nagyrészt Szilágyi Dezső akkori igazságügy-miniszter befolyására vezethető vissza. Voltak, akik meg voltak győződve arról, hogy Szilágyi azért ragaszkodott oly szívósan a polgári házassághoz, hogy ezzel megbuktassa Szapáryt éppen úgy, mint ahogyan annak idejében Tisza Kálmánt megbuktatta. Ezt Horánszky Nándor a képviselőház nyílt színe előtt is szemére vetette. Szilágyi Dezső erélyesen visszautasította ezt a vádat és nem is tagadható, hogy a kötelező polgári házasság melletti állásfoglalása sokkal régibb keletű, mert már 1883 novemberében is ilyen értelemben szólalt fel a képviselőházban. Az egész egyházpolitikai harcot azonban az ő erős egyénisége uralja. Nagy ésszel nagy becsvágy párosult benne. Ő maga mondta, hogy az irányító államférfiúi szerep, amelyre egész életében törekedett, nem a miniszterségnél, hanem csakis a miniszterelnökségnél veszi kez-

detét. Rengeteg tudás volt benne felhalmozva, — még pedig nemcsak szakmája, a jogtudomány terén, — és ismereteit párját ritkító dialektikai művészettel tudta értékesíteni. Erős volt felfogásának logikus felépítésében, talán még erősebb a polémiában, amellyel a felfogása elleni támadásokat visszaverte. Maró szarkazmusára nem szeretett szordinót tenni, nem törődött vele, sőt talán élvezte, ha bántó volt valakivel szemben. Inkább analitikus, mint szintetikus elme volt, jobban tudott boncolni mint építeni. Különösen jellemezte őt az a lenézés, amellyel jóformán összes embertársait kezelte, és e tekintetben nem tett kivételt sem miniszter-társaival, — akik között olyanok voltak mint Tisza Kálmán, — sem mérsékelt ellenzéki korában vezértársával, gróf Apponyi Alberttel, sőt még az uralkodóval sem, aki egyszer azt mondta róla, hogy: „nem mondta ugyan meg nekem világosan, de folyton éreztette velem, hogy számárnak tart.” Híres volt gorombaságáról, amely senkit sem kímélt. Minisztersége alatt sem szerzett magának híveket. „Ez a férfiú, kinek agyában több tudomány és ész van, mint száz másokéban együttvéve, — mondja egyik párthíve, — rideg, visszautasító modorával, magán kívül minden mást lekicsinylő viselkedésével elidegenítette magától három év alatt az egész pártot.” Barátaival szemben állandóan bizalmatlan és gyanakvó volt, mindenütt saját személye ellen irányuló intrikát és gonosz szándékot látott, — talán azért, mert ő maga sem tudott azok mellett, akikkel a sors közös munkára hozta össze, jóban-rosszban kitartani. Minden különösebb ok nélkül hagyta ott a mérsékelt ellenzéket és Apponyit, majd ő buktatta meg Tisza Kálmánt, ki őt kormányába bevette, amikor Szapáry a közigazgatási reform keresztülhajtásával bajlódott, Szilágyi, aki pedig e kérdésnek elismert szakértője volt és akinek életideálja volt, hogy ezt a reformot ő csinálhassa meg, gyanút keltő mélységes hallgatásba burkolózott és az egyházpolitikai harcok folyamán legalább is nem tett semmit Szapáry helyzetének

megkönnyítésére. Egy hozzá közelálló publicista is, aki Szilágyinak rajongója, kénytelen megállapítani róla: „Tudott gyűlölni s ezt nem is titkolta, mert nem félt, mivel erősnek érezte magát. De túlzás volna állítani, hogy ellenszenveivel csak megközelítőleg is hasonló magaslaton állott az emberekhez való szeretete. Aligha létezett a földön oly élő lény, akiért Szilágyi rajongott és olyan is kevés, aki iránt vonzalma a közepesnél magasabb hőfokot ért volna el.” Különben Szilágyi maga is azt mondta magáról: „Engem soha senki sem szeretett, sem az apám, sem az anyám. Én se szeretek senkit.” Voltak bámulói, voltak akik félték tőle, de barátja alig volt. Hatalmas egyéniség volt, de olyan, amelyből minden lágyabb vonás jóformán teljesen hiányzott.

Szapáry lemondása után Wekerle Sándor pénzügyminiszter kapott megbízást az új kormány megalakítására. Nem Csáky, mert ő vörös posztó volt az egyházpolitikai ellenzék szemében és nem Szilágyi, mert a király őt nem szerette és nem is bízott benne. Wekerle azokban a minisztertanácsi vitákban, amelyek Szapáry bukására vezettek, a radikális egyházpolitika hívei mellé szegődött, de személye már az ügykörnél fogva is, amelyet a pénzügyminiszterium élén betöltött, kevésbé volt támadásoknak kitéve. A Szapáry-kormány tagjait különben jóformán mind megtartotta; csak a Szapáry távozásával elárvult belügyminiszterséget töltötte be Hieronymi Károllyal, aki a fiatal gróf Andrássy Gyulát vette maga mellé államtitkárnak, Ófelsege személye körül miniszter pedig a berlini nagykövetté kinevezett Szögyény-Marich László helyett gróf Tisza Lajos lett.

Wekerle Sándor 1892 november 19.-én tartott programbeszédében bejelentette, hogy a kormány még a téli ülészak folyamán be fogja terjeszteni az izraelita vallás törvénybeiktatására, a vallás szabad gyakorlatára és az általános polgári anyakönyvek behozatalára vonatkozó törvényjavaslatokat, amelyek már elnyerték a korona előzetes jóváhagyását. Ami a házassági jog reform-

ját illeti, — mondta Wekerle, — a kormány legfelsőbb elhatározást eszközölt ki annak elvi kijelentésére, hogy ez a reform a kötelező polgári házasság alapelvei alapján fog elkészíttetni, ami azonban „nem érintheti Őfelségének azon jogát, hogy a kivitelre és egyes részletes intézkedésekre nézve elhatározását akkorra tartsa fenn, midőn a kidolgozott törvényjavaslat eléje terjesztetik.” Ez a szokatlan fenntartás alátámasztani látszott azoknak véleményét, akik váltig bíztak abban, hogy a korona a polgári házasságról szóló törvény benyújtásához végül még sem fog hozzájárulni. Ezért a Wekerle-kormány megalakulását követő időben éppen az egyházpolitikai reformok ellenzői folyton sürgették a kormányt a polgári házasságról szóló törvényjavaslat beterjesztésére, azt remélvén, hogy ez a lépés nyilvánvalóvá fogja tenni a király és a kormány közötti ellentéteket. Az egyházpolitikai reformok elleni mozgalom a katolikus egyházon belül változatlan intenzivitással folyt. Szokássá vált, hogy a katolikus istentiszteleteket követőleg népgyűléseken tiltakoztak a kormány szándékai ellen. Ezeket a népgyűléseket Hieronymi belügyminiszter 1893 április 18.-án kelt rendeletével betiltotta. Erre mindenféle katolikus körök alakultak. Schopper rozsnyói püspök, a legmilitánsabb magyar főpap, 1893 újév napján írt pásztorlevelében felszólította egyházmegegyének papságát a polgári házasság ellen való küzdelemre, március elején pedig az egész püspöki kar Schlauch Lőrinc nagyváradi püspök által fogalmazott feliratban közvetlenül a királyhoz fordult és ebben a kormány egyházpolitikai reformtervezeteit részben időszerűtleneknek, részint a dogmákba ütközőknek mondja. A katolikus főnemességben gróf Esterházy Miklós Mór vezetése alatt szintén megindult a szervezkedés a reformok ellen, egyelőre nem sok eredménnyel. A képviselőházban egymást követik az egyházpolitikai viták. A szabadelvű pártból 1893 január 27.-étől kezdve, amikor Wekerle egy pártértekezleten felhívta az egyházpolitikai reformok ellenzőit, hogy minden

a kormány ellen irányuló akciótól és propagandától tartózkodjanak, egymás után lépnek ki gróf Szapáry Gyula, Péchy Tamás, Latinovits Ernő, gróf Szapáry László, gróf Batthyány Tivadar, Asbóth János, gróf Sztáray István, Kammerer Ernő, báró Atzél Béla és mások. A függetlenségi párt teljesen meghasonlott: egyik része Eötvös Károly vezetése alatt támogatta, másik része Ugron Gábor vezetése alatt támadta a kormány politikáját. A nemzeti párt sem volt egységes, de egyelőre Apponyi nagy művészettel hidalta át az ellentéteket, amikor érdemben nem nyilatkozott részletesen a reformokhoz való állásfoglalásáról, egyébként pedig a papság egy részének túlzott akcióival szemben védelmébe vette az állami tekintélyt.

Az egyházpolitikai javaslatok közül az első kettő, amely a zsidó vallás recepciójáról és az állami anyakönyvekről szólt, 1893 április 26.-án került a képviselőház elé, ezt követte május 17.-én a vallás szabad gyakorlatáról és végül december 2.-án a házassági jogról szóló törvényjavaslat, valamint egy törvényjavaslat, amely az 1868 : 53. t. c.-nek a vegyes házasságból született gyermekek vallási hovatartozására vonatkozó oly sokat vitatott intézkedését oda módosította, hogy a szülők a házasságkötést megelőzőleg megfelelő alakiságok közt megegyezhetnek arra nézve, hogy összes gyermekeik az apa vagy az anya vallását fogják követni. A házassági jogról szóló törvényjavaslatról szóló vita 1894 február 19.-én kezdődött és a legszebbek közé tartozott, amelyek a magyar képviselőházban lefolytak. Szilágyi nagy tudásának gazdag tárházából ontotta az érveket a kormány javaslatai mellett. Felszólalásai mindig lényegbevágóak voltak, nem tért ki egyetlen kérdés elől, vitatkozott, hadakozott és soha közbeszólást nem hagyott ríposzt nélkül, de mindvégig az érvekkel való meggyőzésre törekedett és semmi másra. A parlamenti szónoklat modern stílusának hazánkban nem volt nála nagyobb mestere. Nem volt sok fantáziája, nem használt költői fordulatokat vagy hasonlatokat, a szív melegének

beszédeiben még csak nyomát is nehéz volna megtalálni, de betretvaéles megállapításai, az a tüneményes tudás és dialektikai ügyesség, amellyel minden ellenfelét sarokba szorította, az a maró gúny és szarkazmus, amellyel a más nézetet vallókat előntötte, mindig magával ragadta a hallgatókat. Minisztertársa, gróf Csáky Albin őt — mint szónokot — egyszer, még a nagy egyházpolitikai vitát megelőzően, a „nagy cséplőgép”-nek nevezte. Ezt a szerepet játszotta ezúttal is. Erős és ügyes debatternek bizonyult ebben a vitában Wekerle Sándor is. Az ellenzéki oldalon ezúttal Apponyi járt elől, mindig nagy szempontokat emelkedett formában hangoztatva; mellette még Ugron Gábor tűnt ki színes, bár nagyon szubjektív és a tárgyi érvelésben nem túlságosan erős szónoklataival. A képviselőházi szónokok magukkal ragadták a társadalmat is, amely március 4.-én a szabadelvű párt és a függetlenségi párt Eötvös-csoportja közös rendezésében Budapesten szabadelvű nagygyűlést tartott, válaszul egy már januárban lefolyt katolikus nagygyűlésre. Végre április 12.-én a nagy vita véget ért és a képviselőház a házassági jogról szóló javaslatot, amely a kötelező polgári házasságot hozta be, 281 szavazattal 106 ellenében elfogadta. A többség főleg a szabadelvűpártból és a függetlenségi pártnak Eötvös Károly és Justh Gyula vezetése alatt álló csoportjából, a kisebbség a nemzeti pártból és a függetlenségi párt Ugron-csoportjából került ki, bár akadtak olyanok, — kivált a nemzeti pártban, — akik másként szavaztak, mint pártjuk többsége.

Az egyházpolitikai reformok ellenzői most abban bíztak, hogy a főrendiház fogja a polgári házasságot megbuktatni, amint ez 1883-ban már egyízben megtörtént. A főrendiház négynapos vita után, amelyben az 1891 októberében kinevezett új hercegprímás, Vaszary Kolos és gróf Zichy Nándor képviselték az ellenzéki álláspontot, május 10.-én 139 szavazattal 118 ellen tényleg elvetette a házassági reformról szóló javaslatot. A képviselő-

ház azonban május 20.-án 166 szavazattöbbséggel Wekerle miniszterelnök indítványára kimondta, hogy ragaszkodik a javaslatához és azt újabb megfontolás végett visszaküldi a főrendeknek. A kormány egyidejűleg olyan előterjesztéseket tett a királynak, amelyek segítségével a főrendház többségének a javaslatához való hozzájárulását biztosítani akarta és többek közt új főrendiházi tagoknak kinevezését is javaslatba hozta. Wekerle e tárgyban május 26.-án Bécsben jelentést tett a királynak, kijelentette, hogy javaslatának elfogadásához állását köti és utalt arra, hogy a polgári házasságnak a főrendház által való második visszautasítása teljesen felforgatná a magyar pártviszonyokat olyan vonatkozásokban is, amelyek az uralkodó által állandóan szemmel tartott nagy érdekeket veszélyeztetnék. Nyilván arra célzott, hogy ez esetben olyan többségnek kellene a kormányzást átadni, amely közjogi téren újításokat követelne és ezzel a hadsereg egységét is megbontaná. A király a maga részéről éppen erre való tekintettel hajlandó volt mindent megtenni a polgári házasságról szóló javaslat törvényé válásának biztosítására, — bár alapjában azt kívánták tőle, hogy személyes elhatározásával olyasvalamit vigyen keresztül, amit helytelenített, — de szerette volna az e célból szükséges felhatalmazásokat olyan valakinek megadni, aki amellet, hogy híven kitart az 1867-es kiegyezés megvédésében, egyúttal kevésbé ellenszenves azok szemében, akik a Wekerle-kormány egyházpolitikáját elleneztek. Választása gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bánra esett. Június elsején Wekerle lemondott és Khuen-Héderváry kapott megbízást új kormány megalakítására. Amikor Wekerle Bécsből visszaérkezett Budapestre, itt a tömeg az utcán rendkívüli ovációkkal fogadta, a tüntető ifjúság még a lovait is kifogta és maga húzta tovább a miniszterelnökség palotájáig. Másnap Wekerle a szabadelvűpárt értekezletén bejelentette lemondását, azzal indokolván azt, hogy a királytól nem kapott felhatalmazást az örökös főrendiházi tagok-

nak szükség esetén való szaporítására. A párt erre Darányi Ignác indítványára egyhangulag elhatározta, hogy fenntartja egyházpolitikai programját, sajnálja a kormány visszalépését és felkéri a lemondott kormány tagjait a párt vezetésének megtartására. Ezekután gróf Khuen-Héderváry Károly meg sem kísérelte az új kormány megalakítását és visszaadta a kapott megbízást. Június 4.-én a király Budapestre érkezett a válság megoldásához szükséges tárgyalások folytatására. Hogy más mint Wekerle nem alakíthatja meg az új kormányt, az eleve világos volt. De nehézséget okozott az a kérdés, hogy Szilágyi Dezső is tagja legyen-e az új kormánynak. Egyfelől Szilágyi személye különösen gyűlöletes volt az egyházpolitikai ellenzék szemében, másfelől viszont attól lehetett tartani, hogy elejtése esetében a nemzeti követelmények megvalósítására törekvő ellenzékhez fog csatlakozni és félelmetes ellensége lesz az új kormánynak. Akiket a király meghallgatott, majdnem mindnyájan mellőzhetetlennek mondták Szilágyi újabb kinevezését, sőt Wekerle is ahhoz kötötte a miniszterelnökség elvállalását, hogy Szilágyi mint igazságügyminiszter megmaradjon a kabinetben. Erre a király engedett és így június 9.-én Wekerle megalakíthatta az új kormányt. A lemondott miniszteriumból csak hárman távoztak végleg: gróf Csáky Albin, aki az egyházpolitikai ellenzék szemében szintén vörös posztó volt, aki azonban nyugodtan félreállt, gróf Bethlen András és gróf Tisza Lajos. Csáky utóda a vallás- és közoktatásügyi miniszteriumban báró Eötvös Lóránt lett, Tisza Lajos utódja mint Őfelsége körüli miniszter gróf Andrassy Gyula, gróf Bethlen András földművelésügyi miniszter utóda valamivel később gróf Festetich Andor lett.

A főrendiház június 21.-én vette másodízben tárgyalás alá a házassági jogról szóló javaslatot, amelynek főrendiházi ellenzői közül többen a lefolyt események hatása alatt belátták a további ellenállás hiábavalóságát, sőt aggályos voltát. A javaslatot a főrendiház ezúttal 128 szavazattal 124 ellen elfogadta. Közben a

képviselőház nagyobb izgalmak nélkül letárgyalta és elfogadta a többi egyházpolitikai javaslatot is. Nehezebben ment a dolog a főrendiházban. A vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatot a főrendiház október 3.-án csak egy szavazattöbbséggel fogadta el, de a részletes tárgyalásnál a főrendiház törölte a felekezetenkívüliségre vonatkozó szakaszokat, az így megcsonkított javaslatot pedig azután még a kormány tagjai sem fogadták el. A zsidó vallás recepciójáról szóló javaslatot pedig a főrendiház hat szótöbbséggel elvetette. Ezeket a javaslatokat csak a következő Bánffy-kormány tudta, 1895 október 21.-én, — öt új főrendiházi tag kinevezése után, — a főrendiházzal elfogadtatni. Az egyházpolitikai harcok tulajdonképeni bevégezését azonban a házassági jogról szóló javaslat szentesítése jelzi, amelyet Wekerle miniszterelnök december 10.-én jelentett be a képviselőháznak.

Ezzel a Wekerle-kormány be is fejezte feladatát. 1894 december 24.-én a kormány tagjai aláírták lemondásukat, amelyet a király elfogadott. December 27.-én Wekerle bejelentette lemondását a szabadelvű pártnak is. A lemondás okául nyíltan azt jelölte meg, hogy a kormány a korona bizalmát nemcsak egyes ügyekben, de általában véve sem bírja olyan mértékben, amint ez az ügyek sikeres és eredményes vezetése szempontjából kívánatos volna.

MAGYARORSZÁG HELYZETE AZ EGYHÁZPOLITIKAI REFORMOK UTÁN

MAGYARORSZÁG helyzete a kilencvenes években kedvezően alakult. Azok a veszélyek, amelyek előbb a hetvenes, azután a nyolcvanas évek vége felé Oroszország részéről fenyegették, legalább akut alakban nem támadtak fel újból. A monarchia a vele határos Balkán államoknak, Romániának, Szerbiának úgy uralkodóival, mint kormányaival jó viszonyt tartott fenn. A Bulgária körüli torzsalkodások nem léptek ki a normális diplomáciai akciók kereteiből. A monarchián belül pedig Ausztria állandó belső villongások színtere volt, ami szükségyszerűen emelte a monarchián belül Magyarország viszonylagos súlyát és tekintélyét. Ezt külföldön is tudták és a német diplomáciai akták számos példát mutatnak arra, hogy Berlinben és Pétervárott a magyar parlamentnek döntő befolyást tulajdonítottak az osztrák-magyar külpolitikára, míg az osztrák befolyást alárendeltnek tekintették. A gazdasági jólét soha nem fejlődött oly erőteljesen és gyorsan, mint 1890 és 1896 között. Az a generáció, amely a magyarságnak 1867 előtti nyomoruságos helyzetét és küzdelmes viszonyait még személyes tapasztalatokból ismerte, már letűnt. Viszont azok a veszélyek, amelyek Magyarországot Tisza Kálmán idejében Oroszország részéről kétízben is fenyegették, kevésbé mentek át a köztudatba és nem voltak nagyobb hatással a magyar politikusok gondolkodására. Az új generációt ily körülmények közt bizonyos szertelen önbizalom jellemezte. Szer-

telen azért, mert a monarchia és a magyarság helyzete nagyobb perspektívában nézve korántsem volt olyan rózsás, mint ahogyan azt a magyar politikai világ pillanatnyilag látta.

A veszély Magyarországot tovább is Oroszország részéről fenyegette. Fenyegette ugyan az egész monarchiát is, de ezt a veszélyt Ausztria-Magyarország népei nem egyformán ítélték meg. A szlávoknak — elsősorban a cseheknek, — egyenesen óhajtása volt az, hogy a monarchia ne Németországgal, de Oroszországgal szövetkezzék és ezt az álláspontot vallották az osztrák nemzeti-ségnek ama feudális és klerikális körei is, akik Ausztriában Hohentwart idejében a dualisztikus államforma helyébe új föderalisztikus államformát akartak léptetni. A cseh Kramarz a kilencvenes években a hármasszövetséget „elhasznált luxusongorá”-nak nevezi, amely már semmire sem való, helyette ő is a monarchiának Oroszországgal való szövetségét sürgeti. Orosz részről az Ausztria-Magyarországhoz való közeledés tulajdonképeni akadályát nem is annyira Ausztriában, mint inkább Magyarországon látják. III. Sándor cár egyenesen panaszkodik, hogy az osztrák parlament nem tanúsít elég ellenállást a magyar törekvésekkel szemben és Lobanow orosz külügyminiszter 1895 novemberében akkor, amikor az orosz külpolitika jövőjéről elmélkedik, úgy találja, hogy alig létezik még három olyan népcsoport, amelynek érdekei könnyebben volnának egymással összeegyeztethetők, mint az oroszok, a franciák és Ausztria-Magyarországnak nem-magyar és nem-lengyel lakói. De mert az uralkodó Ausztria-Magyarország politikáját a német szövetség mellett való hű kitartás szellemében irányítja, amiben elsősorban a magyarokra és mellettük még az ausztriai lengyelekre és a németek nagy részére támaszkodik, Oroszország részéről az Ausztria-Magyarország ellen irányuló támadás lehetősége soha nem volt kizárva és nem egyszer álmatlan éjszakákat okozott a külügyminisztereknek. Az ebből a helyzetből a monarchiára származó veszélyeket tisztán látják a külföldön is,

ahol Lord Salisbury angol külügyminiszter állapítja meg, hogy Oroszország útja a Balkánra Bécsen át vezet.

Az osztrák magyar külpolitika alapja tovább is a hármasszövetség és ezen belül kivált a szövetség Ausztria-Magyarország és a Német Birodalom között. Bismarck 1890 márciusában visszavonult ugyan, de utódjai Caprivi gróf és Hohenlohe herceg ebben a tekintetben tovább folytatták az ő politikáját. Osztrák-magyar szempontból a Németországgal való szövetség megerősödését jelentette, hogy Caprivi gróf röviddel hivatalának elfoglalása után elhatározta, hogy nem újítja meg azt a titkos „vizontbiztosítási szerződést”, amelyet Bismarck Oroszországgal kötött és amelyben a két ország jóindulatu semlegességre kötelezte magát, ha valamelyikük egy harmadik állam részéről, — tehát pl. Németország Franciaország részéről vagy Oroszország Ausztria-Magyarország részéről, — megtámadtnék. Ez a szerződés nem állt ugyan ellenében az osztrák-magyar-német szövetséges szerződéssel, amelyben ez a két állam arra az esetre ígért egymásnak nemcsak semlegességet, de fegyveres támogatást, ha bármelyikük Oroszország részéről támadtnék meg, de Caprivi mégis tartott attól, hogy az Oroszországgal kötött vizontbiztosítási szerződés, ha kitudódik, bizalmatlanságot kelthetne Bécsben és Budapesten Németországgal szemben. 1891 május 6-án Ausztria-Magyarország, Németország és Olaszország további hat esztendőre megújítják — olasz kívánságra kibővült tartalommal — a hármasszövetséget. Ezt a nyilvánossággal is közlik, tüntető alakban, ami olyan téves magyarázatokra ad alkalmat, mintha a három állam között létrejött szerződés egy pusztán defenzív szövetségből offenzív szövetséggé, — véd- és dacsövetséggé — alakult volna át. Ennek visszahatása nem marad el. 1891 augusztus havában egy francia hajóraj Gervais kapitány vezetése alatt látogatást tesz a finn öbölben, Kronstadtban, ahol az oroszok tüntető lelkesedéssel fogadják. Ez alkalommal történik meg — augusztus 21-én és 27-én — az a

levélváltás Giers orosz és Ribot francia külügyminiszter között, amely szövetséget létesített Oroszország és Franciaország között. Nemsokára ezután ezt egy a két ország között kötött katonai konvenció is kiegészítette. Ez az esemény kiindulópontja volt azoknak a fejleményeknek, amelyek a világháborúra vezettek, de Magyarországon nem keltett különösebb benyomást, — itt megdönthetetlen volt a hit, hogy a monarchia nagy hatalmi állása és a hármasszövetség Magyarországot minden veszély ellen biztosítja. Gróf Andrássy Gyula politikájának alapelvei nemcsak fennmaradtak, ami helyes volt, hanem valahogyan megkövesültek, dogmává változtak, amelyekből egy iótányit sem szabad engedni, ez a felfogás pedig a külpolitikában mindig veszélyes. Ami Andrássynak csak eszköz volt a monarchia és Magyarország fennállásának biztosítására, az észrevétlenül öncéllá vált, amelyet már nem kellett a változó viszonyok közepett újból vizsgálat tárgyává tenni a tekintetben, hogy helytálló-e még, és amelyhez a monarchia görcsösen ragaszkodott. A magyar politikát az egész vonalon az orosz törekvésekkel való szembehelyezkedés uralta. A berlini kormány folytatja ugyan — bár reményvesztetten és ezért bágyadtan — Bismarck törekvését, hogy a Balkán-kérdésekben Ausztria-Magyarország és Oroszország között valamilyen állandó megegyezést hozzon létre, szeretné, ha a monarchia ennek lehetővé tétele érdekében nagyobb engedékenységet tanúsítana, de a monarchia politikája Kálnoky idejében és még fokozottabb mértékben utódjának gróf Goluchowski külügyminisztersége alatt ebben a kérdésben merev és hajthatatlan maradt. A magyar politika nemcsak azonosította magát ezzel a politikával, hanem a monarchia összes népei között talán a legszívósabban követelte azt és egész befolyásával a legnyomatékosabban mozdította azt elő.

Mivel legalább is a jövőben egy Oroszország és a monarchia közötti összeütközésnek lehetőségével számolni kellett, Magyarországra nézve különösen fontos volt annak a politikai szerződés-

nek megújítása, amely 1883 óta Romániát az osztrák-magyar monarchiához és 1888 óta Olaszországhoz is fűzte és amely 1891 végével lejárt. A Romániával való szerződés Magyarország szempontjából azért volt fontos, mert megakadályozta, hogy Románia az orosz politika eszközévé váljék; de azért is, mert a hármasszövetség csak arra az esetre szólt, ha Oroszország a monarchiát támadja meg, de nem szólt arra az esetre is, ha a támadás Romániát érné, ami pedig a magyar érdekeket szintén veszélyeztette volna. A szerződésnek megújítását azonban rendkívüli módon megnehezítette a különböző magyar kormányoknak az erdélyi románokkal szemben követett politikája és annak Románia közvéleményére gyakorolt visszahatása. Ez alkalommal első ízben találkozunk a német kormány ama törekvésével, hogy a magyar kormányt az erdélyi románokkal szemben nagyobb engedékenységre bírja. Hogy ennek külpolitikai okai voltak, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a berlini kormány nem az erdélyi németekért, de a tőle fajilag távol álló románokért exponálta magát. Németország, amely a viszontbiztosítási szerződés elejtésével egy az ő biztonsága szempontjából elsőrangú kérdésben csakis azért hozott áldozatot, mert ezt Ausztria-Magyarország érdekének tartotta, jogot vélt formálhatni arra, hogy Magyarországtól is bizonyos áldozatot kérjen a hármasszövetség megerősítése érdekében. 1891 március 26-án Caprivi figyelmezteti a bécsi külügyminiszteriumot, hogy az erdélyi események visszahatásaként a román király állása megrendült, annyira, hogy kénytelen volt saját pozícióját egy kimondottan magyarelles kormány kinevezésével megerősíteni. A román királyt tehetetlenségéből — mondja Caprivi — csak egy Erdélyben követett mérsékeltebb közigazgatási politika segítheti ki. A Romániával való viszony további alakulása tehát egyedül Magyarország kezében van. „Méltatjuk azt a zavart, — így folytatja ezután, — amelyben Kálnoky gróf találja magát, amikor belső nehézségek és külső veszélyek ellen

kell védekeznie. De szerintünk az az aggodalom, hogy a magyarság egyik kedvenc óhajának nemteljesítése folytán el fog különülni az összmonarchiától és ezentúl mint elhagyatott sziget fog uszkálni a szláv óceánban, kevésbbé közelfekvő, mint az a veszély, hogy a románokat bele fogják bosszantani (hineinärgern) egy orosz elővéd és etappe-vonal szerepébe." Kálnoky a német nagykövet előtt nem titkolja, hogy a magyar kormány nemzetiségi politikájával ő sem ért egyet és hogy kivált a kisededővő intézetekről szóló 1890-iki törvényt nagy ügyetlenségnek tartja, de egyben meg is védi a magyar álláspontot, mert „nem lehet rossz néven venni a magyar kormánytól, ha érvényt akar szerezni a magyar nyelvnek és azt kívánja, hogy az általa alkalmazott tisztviselők az államnyelvet értsék.” Amikor német részről ismételten visszatérnek az Erdélyben folytatott nemzetiségi politikára, Kálnoky beismeri, hogy „a magyarok a románokkal szemben gyakran inkább a rövidlátó szenvedélynek, mint a hűvös ész megfontolásainak engednek,” de állandóan csitítja a német aggodalmakat és igyekszik megmagyarázni a magyar gondolkodást. 1892 július 25.-én azután mégis létrejön a Romániával kötött titkos szerződésnek négy évre való meghosszabbítása. A szerződést 1896-ban további négy évre kötötték meg és ugyancsak 1896-ban megújították további hat évre a hármasszövetséget is. 1896-ban Ferdinánd bolgár fejedelem elismerésével végetér a Bulgária miatt kitört konfliktus és egy évvel később Goluchowski megegyezést köt Oroszországgal a balkánkérdések egyetértő kezelésére, amely egy évtizedre viszonylagos nyugalmat teremt Oroszország és Ausztria-Magyarország egymáshoz való viszonyában, — bár korántsem jelenti azt, hogy a két birodalom érdemben megegyezett volna egymással és végleg kiegyenlítettette volna a köztük fennálló érdekösszeütközéseket. Ha ez sikerült volna, talán el lehetett volna kerülni a világháborút. Bismarck és utódai törekedtek is erre, de a monarchia ellenállt és el kell ismerni, hogy ebben igen nagy része van a magyar politiku-

sok állásfoglalásának. Ma tudjuk, hogy ez a megegyezés Oroszországgal sok áldozatot megért volna, de ez akkor nem volt olyan világos.

Egészen véve a külpolitikai kérdések alig gyakorolnak befolyást a magyar politika fejlődésére, — inkább az érdeklődés, mint a befolyás hiányánál fogva. Nagyobb, bár nem mindig kedvező hatással volt ebben az irányban az osztrák belviszonyoknak sívár alakulása.

Ausztriában gróf Taaffe kormánya, amely elsőízben támaszkodott a német klerikálisokra, az ó-csehekre és a lengyelekre, a nyolcvanas években több eredménytelen kísérletet tett azoknak az ellentéteknek áthidalására, amelyek kivált a németek és csehek közt álltak fenn. Végül 1890 január havában az ó-csehek, a feudális nagybirtokosok, a liberális németek és az alkotmányhű nagybirtokosok, csoportjai között létrejött az ú. n. „cseh kiegyezés” (*böhmischer Ausgleich*), amely a vitás iskolai, közigazgatási és törvénykezési kérdéseket elég pártatlanul, igazságosan és méltányosan intézte el. A megállapodások ellen azonban az ifjú-csehek, akiket a tárgyalásokba nem vontak be, kíméletlen harcot indítottak, úgy hogy a kívánt megnyugvás mégsem következett be, annál kevésbé, mert az 1891 elején lefolyt osztrák képviselőválasztásokban a Gregr vezetése alatt állt ifjú-csehek 37, a Rieger vezetése alatt állt ó-csehek csak 17 mandátumot kaptak. Taaffe a választásokon elvesztette eddigi többségét és kénytelen volt azt a német liberálisoknak a kormányba és a többségbe való bevonásával kiegészíteni. De a kormánynak így sem volt kellő ereje az 1890. évi megállapodások végrehajtására, amelyet az ifjú-csehek mindenáron meghiusítani igyekeztek. Az ifjú-cseh agitáció átragadt az ó-csehek egy részére is, úgy hogy végül 1892 április elsején a cseh tartománygyűlés kénytelen volt a cseh kiegyezés tárgyalását elhalasztani. Ez azután meg is pecsételte sorsát. A németek és csehek közti rivalitás ettől kezdve a legkicsinyesebb

okokból folyton újra kiéleződik és lehetetlenné tesz minden rendes kormányzást. Az ausztriai németek közt szintén a radikális irányok erősödnek meg. Csehországban az ifjú-csehek 1893 nyarán obstrukcióba lépnek a kormánnyal szemben, a tartománygyűlésen egyik botrány követi a másikat, mindenféle verekedések és utcai zavargások támadnak és végül is szeptember 13-án kivételes állapotot kell elrendelni Prágában és környékén. Októberben Taaffe gróf radikális lépéssel akar véget vetni a parlamenti zavaroknak. Oly választási reformot terjeszt elő, amely a szavazati jogot minden adófizető és írni és olvasni tudó polgárnak megadja. Ez ellen azonban Taaffe többségének összes alkatelemei felzúdulnak és Taaffe kénytelen november 11-én lemondani. Utóda Windischgrätz Alfréd herceg lett, aki 1894 márciusában óvatosabb választási reformot terjeszt be, — de míg erről a birodalmi gyűlés bizottságában végtelen tárgyalások folynak, a kormány 1895 június 19-én megbukott, mert a cilli-i gimnáziumban felállítandó szlovénnyelvű párhuzamos osztályok kérdésében, — tehát egy teljesen alárendelt jelentőségű kérdésben — saját többsége cserbenhagyta. Erre egy Kielmansegg gróf elnöklete alatt álló hivatalnokkormány alakult, amelyet 1895 szeptemberében gróf Badeni Kázmér kormánya váltott fel. Neki sikerül 1896 június folyamán tető alá hozni a maga választási reformját, amely megtartja ugyan a régi kuriális rendszert, de a választók számát a legalsóbb kuriában $3\frac{1}{2}$ millióval felemeli. 1897 márciusában Ausztria már az új választótörvény alapján választ. Áprilisban Badeni kibocsátja nyelvrendeleteit, amelyek Cseh- és Morvaországban a német és cseh nyelv egyenjogúságát ismerik el a hatóságoknak úgy belső, mint külső szolgálatában. A birodalmi gyűlésen, amely már a kilencvenes évek eleje óta folyton kiújuló obstrukciók és tumultusok színhelye volt, amelyekben egyszer a csehek, másszor a németek, legtöbbször mindketten tüntek ki és amelyek folyamán a parlamenti hang teljesen eldurvult, most a

németek indítottak obstrukciót a kormány ellen, amelynek folyamán egyik botrány a másikat érte, vaskos inzultusok hangzottak el, sőt tettelegességekre is sor került. November 25.-én Falkenhayn gróf a legnagyobb lárma közepette ügyrendmódosítást javasol, amelyet Abrahamovicz elnök azonnal elfogadottnak jelent ki és alkalmazásba is vesz. Erre azonban az utca szól bele a dolgokba, Bécs több napon keresztül zavargások színhelye és november 28.-án Badeni kénytelen lemondani. Utódja báró Gautsch Pál lett, akinek kinevezése viszont Prágában idéz fel utcai zavargásokat. A Magyarországgal való, 1897 végével lejárt gazdasági kiegyezést a Gautsch-kormány nem tudja a parlament által elintéztetni, de 1898 márciusában ő is megkísérli a nyelvkérdés szabályozását és e tárgyban rendeleteket bocsát ki, amelyek a tiszta-német, tiszta-cseh és egyes cseh-német kerületekre nézve különbözőképen intézkednek. Két nappal később Gautsch kényszerítő szükség nélkül lemondott és gróf Thun Ferencnek adta át helyét.

Ezek az osztrák események többrendbeli visszahatást gyakoroltak Magyarországra is. Mindenekelőtt teljesen akcióképtelenné tették az osztrák parlamentet és emelték Magyarország súlyát. A magyar ellenzéki pártokat ez a helyzet, — talán anélkül, hogy ennek világosan tudatában lettek volna, — arra buzdította, hogy a kiegyezésben szabályozott kérdésekben a magyar nemzeti szempontoknak erőteljesebb érvényesülésére törekedjenek. Az uralkodóban, akiben az osztrák pártok nyelvbéli igényei és e téren tanúsított érzékenysége, akcióik fékezetlensége és gyakran kifejezett államellenessége a legkomolyabb gondokat keltette és aki az Ausztriában keletkezett bábeli zürzavar közepett már csak a hadsereg egységének fenntartásában látta a monarchia és a monarchia népeinek biztonságát, az adott körülmények közt még kevesebb hajlandóságot érezhetett arra, hogy a magyar követelések teljesítésével a hadsereg egységét is megbontsa. A csehek és a németek közti elkeseredett nyelvviszály folyamán megnyilatkozott eszme-

kör tehát egyfelől a példa erejével a magyarság egyes köreit is buzdította bizonyos nyelvi igények felkarolására, másfelől ugyanakkor megerősítette a király ellenállását ez igényekkel szemben. Hogy az obstrukciót a magyarok tanulták-e az osztrákoktól vagy az osztrákok a magyaroktól, azt nehéz volna megállapítani, de bizonyos, hogy az obstrukciónak az a legellenszenvesebb formája, amely nem végtelen vitákban áll, hanem a vitának szavazások provokálása útján és hasonló módon való megakadályozásában, szóval az, amit technikai obstrukciónak neveztek, ebben a korban Ausztriában előbb honosodott meg, mint Magyarországon. Egészen kétségtelenül Ausztriából került át hozzánk a parlament hangjának az eldurvulása, amely nálunk a kilencvenes években kezdetét vette. A magyar politikusok legtöbbször a parlamentáris stílusérzék visszatartotta volna az osztrákoktól a durvaságoktól, amelyek, sajnos, a kilencvenes évektől kezdve Magyarországon is sűrűn előfordultak, ha mentségül és buzdításul az osztrák példa nem állt volna előttük. A mi ellenzékünk számos tagjában az az érzés keletkezett, hogy az ő harcukat a kormány ellen saját híveik nem fogják komolyan venni, ha nem dolgoznak ők is — az osztrák parlamenti pártok mintájára, — vitriollal. De az osztrák politikai eseményeknek voltak visszahatásai a magyar nemzetiségi politikára is. A nemzetiségek újabb reményeket merítettek belőlük. Viszont az a kíméletet nem ismerő, gyilkos harc, amely Ausztria nemzetiségei közt lefolyt, még azokra a kevesekre is, akik a magyarországi nemzetiségekkel szemben valamilyen békülékenyebb politika megkísérlésére esetleg hajlandók lettek volna, elrettentően hatottak. Az osztrák események nap-nap után beigazolták, hogy azok a nemzetiségi követelések, amelyek Magyarországon sem voltak ismeretlenek, nem békét teremtenek, de harcot és hogy ezeknek a követeléseknek elismerése nem építő, de romboló munka volna. Akik oly gyakran szemére vetik a magyarságnak, hogy nem volt képes a nemzetiségi kérdést békülékeny politikával megoldani, azoknak

gondolnoki kell arra is, hogy az, ami a nemzetiségek közt Ausztriában lejátszódott, elijesztett mindenkit az ilyen békülékeny politikának követésétől.

A magyar pártéletben az egyházpolitikai reformok körüli harcok érezhető nyomokat hagytak hátra.

Az országgyűlési pártok sorában egy új alakulat jelent meg: a néppárt, amely az egyházpolitikai reformok intranzigens ellenzőiből — főleg katolikus főurakból és papokból — állt. Az 1894 november 17.-én tartott székesfehérvári katolikus népgyűlésen az egyházpolitikai ellenzék vezére, gróf Zichy Nándor, a legnagyobb fonákságnak mondta azt a felfogást, „hogy a katolikus gondolkodás, a katolikus hitélet, a katolikus igazság a mindennapi élettől idegen és hogy annak a politikában nincsen helye” és kijelentette, hogy „nekünk nem kis pártot, hanem a katolikusok nagy pártját kell alkotnunk Magyarországon.” A polgári házasságról szóló törvény szentesítése utáni napon, december 11.-én, gróf Zichy Nándor és gróf Esterházy Miklós Móric Székesfehérvárott Steiner Fülöp püspöknél találkoztak, ott megbeszélték az alakítandó párt alapelveit és megállapodtak abban, hogy ezt a pártot az 1867. évi kiegyezés alapján fogják megszervezni. 1895 január 28.-án aztán Budapesten formálisan is kimondták a párt megalakulását és a pártiroda élére Molnár János komáromi apátplébánost állították, aki az egyházpolitikai reformoknak talán legelszántabb és legelkeseredettebb ellenzője volt. A párt programjának sarkalatos pontja volt az egyházpolitikai törvények revíziója.

Gróf Zichy Nándor, aki a néppárt megalakulása idejében már 65-ik életévét meghaladta, tisztalelkű, munkás, melegszívű, főleg pedig rendkívül vallásos férfi volt. A politikát nem hivatászerűen űzte és nem is tekintette azt, mint osztályának számos tagja, az érdekes sport egy nemének. Amikor a politikai életben részt vett, azt oly áhítatos komolysággal tette, mintha valamely szent kötelességet teljesített volna. Közzereplésre nem vágyódott,

de meggyőződésének nemes idealizmussal való hangoztatásától soha nem riadt vissza, kivált ha azt látta, hogy kevesen vannak, akik ezt a meggyőződést vallják. Ha a politika olyan mederben haladt volna, amely az ő meggyőződésének megfelelt, szerény, inkább visszahúzódó természete mellett valószínűleg egyáltalában nem vett volna részt a politikai életben. A meggyőződés azonban nála egy volt az ő vallásával. Amikor mint fiatal ember, még a kiegyezés előtti időben, egy a „Hon”-ban megjelent cikke miatt fogházba került, különös kegynek csak azt kérte, hogy mindennap misére járhasson. „A börtöntől nem fél, — írja róla Jókai Mór, — de a pokoltól igen; szereti a hazát, de a mennyszágot jobban.” A kiegyezés létrejötté után szívvel-lélekkel Deákhoz csatlakozik, bár ennek liberalizmusától idegenkedik. Elfogadja a kiegyezést, mert abban saját szavai szerint alapot látott, amelyen majd „szépségesen kiengesztelődünk, összeszokunk és mindenik fél hasznát látja benne.” Amikor Sennyey konzervatív csoportot, majd pártot alapít, Zichy őt mint képviselő örömmel követi. Még aggkorában is lelkesedik ezért a pártért: „ilyen párt nem volt még és nem is lesz soha többé,” — mondja. A konzervatív párt feloszlásakor nem követi Apponyit, hanem visszavonul a főrendiházba, ahol ő vezeti az ellenzéket a nyolcvanas évek elején lezajlott egyházpolitikai vitában. A főrendiháznak alig van olyan ülése, amelyen a magas, kissé hajlott tartású, szelid nézésű férfi részt ne venne. Nem erős, de kellemes és dallamos hangján gyakran szólal fel, védve a főrendiház prerogatíváit, a konzervatív eszméket, főleg pedig a katolikus egyház jogait. Munkatársai sorában kivált gróf Esterházy Miklós Móric emelkedett ki, aki azonban a vezetést gróf Zichy Nándor kezében hagyta.

A néppárt politikai programja, — az egyházpolitikai törvények revíziója, — alkalmas alap volt azoknak összefogására, akikben még égett az imént lezajlott harcok heve, de már csak felekezeti jellegénél fogva sem volt alkalmas olyan országos párt

megalapozására, amely a politikai fejlődésnek új utakat nyitott volna. Az élet csakhamar napirendre tért az egyházpolitikai reformok fölött és ezt a fejlődést visszazökkenteni a reformok előtti időbe alig volt lehetséges, de talán kívánatos sem. Mindenesetre nem lehetett ezzel a jelszóval a tömegeket megmozgatni. Apponyinak igaza van, amikor azt mondja, hogy „a vallási szellemnek a politikában való érvényesülése szempontjából is jobb, ha a hithű elemek nem külön párttá válva, hanem inkább a hagyományos régi nagy pártok keretében érvényesítik befolyásukat minden egyházellenes irányzattal szemben.” A hatvanhetes politika szempontjából a néppárt megalakulásának egy különös hátránya volt, t. i. megbontotta a kiegyezés híveit. Ezeknek elejétől kezdve főleg a Dunántúl egyes vidékein és a nemzetiségi vidékeken volt talajuk, a néppárt pedig éppen a Dunántúl és Felsőmagyarország tótlakta vidékein bírt gyökerekkel. Ebből folyólag a szabadelvű többség érdekeit a néppárt megalakulása igen jelentékenyen érintette és ez a körülmény szintén hozzájárult ahhoz, hogy a közvélemény túlnyomó része az első naptól kezdve élesen szembefordult az új alakulattal, amely zsidóellenes irányzatánál fogva ebben a korban a vezető sajtóban sem számíthatott soha rokonszenvre.

De a függetlenségi párt sem maradt érintetlen az egyházpolitikai harcokban. Amikor ez a harc megindult, a függetlenségi párt két csoportra oszlott: a nagyobbikban foglalt helyet a pártnak akkoriban leginkább Eötvös Károly vezetése alatt állt többsége, míg a kisebbik Ugron Gábor híveit foglalta magában. 1895 május 19-én a nagyobbik csoport többséghatározattal kimondta, hogy a Wekerle-kormány egyházpolitikáját helyesli, de azért nem kötelezte a párt tagjait a kormány javaslatainak elfogadására, amiért Eötvös Károly és 22 híve ki is lépett a pártból és külön csoportot alakított „függetlenségi néppárt” néven, míg másfelől Ugron Gábor hívei visszatértek az anyapártba. Később azonban

Justh Gyula és hívei bejelentették a pártból való kilépésüket és Eötvösökkel egyesültek. Ezekben a belső villongásokban a párton belüli ellentétek mind erősebben kiéleződtek. Úgy látszott, mintha az a közjogi álláspont, amelynek azonossága a függetlenségi párt híveit összekapcsolta, ezen a párton belül is háttérbe szorult volna és mintha ezen az oldalon a politikai világnézletekben való eltérések kezdenének a magyar pártalakulásban döntő szerephez jutni. Hogy az ellentéteket később máris annyira-amennyire át-hidalni lehetett, az főleg Kossuth Ferenc érdeme volt, aki 1894 végén telepedett le Magyarországon.

1894 március 20.-án Turinban meghalt Kossuth Lajos, aki-nek nevéhez és személyéhez egy a magyar nemzeti lélekben ki-olthatatlan nyomokat hátrahagyott dicső kornak emlékei fűződ-nek. De Kossuth Lajos egészen haláláig nem volt pusztán csak egy letűnt nagy időnek jelképe, nem volt csak a magyar multnak nagy alakja, hanem a jelenben is kifejezője egy határozott politikának, amely elvetette az 1867-es kiegyezést, nem akart a szabadságharc leveretésének fájó emlékeire fátylat borítani és amely azzal az uralkodóval, akivel a magyar nemzet kibékült, utolsó lehelletéig elenségesen állt szemben. Amikor Kossuth meg-halt, a mult rövid időre behatolt a jelenbe, régi ellentétek zavaró emlékei és érzései pár napra elárasztani látszottak a későbbi kor bölcs megfontolásokon alapuló gondolkozását. A megpróbálta-tás napjai voltak ezek úgy a nemzetre, mint az uralkodóra nézve. Kossuth temetésén az egész magyar nemzet részt vett, — csak a király minisztereinek kellett attól távol maradniok. De távol marad tőle még valaki, — a magyar képviselőháznak elnöke, báró Bánffy Dezső is. Amikor az egész országból sok ezren Budapestre sereglettek, hogy Kossuth Lajost utolsó útjára elkísérjék, Bánffy úgy találta, hogy neki Kolozsvártt az erdélyi református egyház egy konventjén kell multhatatlanul résztvennie. De azok a disszo-nanciák, amelyeket ezeknek a napoknak szükségszerűen fel kellett

kelteniök, úgy ahogy feltámadtak, ismét le is tűntek. Legfeljebb a függetlenségi párt igyekezett még belőlük egy ideig tőkét kovácsolni.

Ugyancsak az esztendőnek végén Kossuth Ferenc, aki eddig apja mellett élt és mint mérnök Olaszországban működött, Magyarországra költözött. Miután még novemberben letette az állampolgári esküt, — 1895 április havában mint a tapolcai kerület képviselője a parlamentbe került, hol csakhamar átvette a függetlenségi párt Justh és Eötvös vezetése alatt állt csoportjának elnökségét. Kossuth szereplését kezdetben azok, akiknek meggyőződése szerint Magyarország jövője csakis az 1867. évi kiegyezés alapján látszott biztosítottnak, némi idegességet keltett. Egyéniségét nem ismerték, hisz mindeddig külföldön élt és apja árnyékában huzódott meg. Ha apja nevéen kívül apja vérmérsékletét, szenvedélyességét is örökli és mindezt apja eszméinek szolgálatába állítja, valóban veszedelmes lehetett volna a dualizmusra nézve. Első szereplése Magyarországon alkalmasnak látszott ezeknek az aggodalmaknak megerősítésére. Az a nagy hódolat, amellyel a nemzet bálványának, Kossuth Lajosnak fiát a nemzeti gyász napjaiban fogadták, kissé elkápráztatta az egyéni hiúságtól különben sem ment férfit. Amikor végleges visszaköltözése után vidéki körútra indult, amelyen őt az ilyenkor Magyarországon szokásos, de a külföldön felnőtt Kossuth Ferenc szemében újszerűen és kábítóan ható szertelen ovációkkal és lelkesedéssel fogadták, bizonyos „trónkövetelői allűrök” nem álltak tőle távol. De csakhamar kitűnt, hogy ama többé-kevésbé forradalmi politika, amelyre őt neve kötelezte és amelynek erőteljes képviselését a függetlenségi párt szélsőségre hajló elemei tőle várták, merő ellentétben állt habozó, minden nehézséget gondosan latolgató, aggályoskodó és az extrém állásfoglalásoktól irtózó természetével. El volt ugyan tőkélve, — inkább a kegyeletből és egy kicsit talán hiúságból is, — hogy atyja politikai örökségét átveszi, de bensőleg nem volt

meggyőződve arról, hogy ez az út helyes, sőt voltak olyan kételyei is, nem fogja-e ez az út a nemzetet romlásba vinni. Eleinte, látván nagy népszerűségét, a magyar politikát mozgató erőkről való hiányos tájékozottsága mellett valószínűleg abban a hitben ringatta magát, hogy képes lesz a függetlenségi párt törekvéseinek olyan új utat szabni, amelyen Kossuth Lajos eszméit össze tudja egyeztetni egy minden forradalmi velleitástól távol álló józan reálpolitikával. Amikor érezni kezdte, hogy ebben tévedett, maga is olykor-olykor megijedt attól az úttól, amelyen haladt és amelynek követését nem benső meggyőződés parancsolta rá, hanem csak az a név, amelyet viselt és az a nemzeti nimbusz, amely azt körülvette. Folytatta ugyan a kísérleteket a függetlenségi politikának a realitásokkal való összeegyeztetésére, de bizonyos belső lelki meghasonlottság ebben a törekvésében mindig mutatkozott benne. Ő maga is érezte azt. Egyik párthíve, Szatmári Mór, jegyezte fel a következő nyilatkozatát: „Nálam tragikus összeütközés van a hagyományos kötelesség és a meggyőződésem közt. Hagyomány bennem a Kossuth-névvel örökölt, alkuvást nem tűrő függetlenségi politika, de az a fennforgó viszonyok közepett nem egyezik meg se hitemmel, se temperamentumommal.” Ez a nyilatkozat kétségtelenül hiteles, akik Kossuth Ferencsel a magyar politika alapvető kérdéseiről beszéltek, azok hasonló nyilatkozatokat arról, hogy milyen nehéz, sőt lehetetlen az a szerep, amelyet játszania kell, ismételten hallhattak tőle. Kossuth Lajos gondolatainak folyása hömpölygő ár volt, amely mindent magával ragadott és nem törődött a pusztításokkal, amelyeket okozott, Kossuth Ferenc eszmemenete ellenben óvatosan kiépült csatornahálózatban haladt, gondos figyelemmel arra, hogy soha ki ne áradjon és semmiben kárt ne tegyen. Ez nemcsak a nemzeti kérdésekben volt így, a demokrácia és a liberalizmus kérdéseiben Kossuth Ferenc a maga higgadt, mérsékelt, önmagával tépelődő, maga előtt ezer aggályt látó természetével szintén nem követhette apja példáját. Jóléthez

szokott, kényelemszeretetében kissé elpuhult, de becsületes, jószándéku, komoly és lelkiismeretes ember volt, akiben azonban, — vajjon szerencséjére vagy szerencsétlenségére-e? — apja lángelméjének egyetlen szikrája sem volt meg. Amikor egyéniségét Magyarországon közelebbről megismerték, — azok az aggodalmak, amelyek első szereplése nyomán támadtak, lassanként lecsillapodtak. Ő maga minden alkalmat felhasznált királyhűségének és a törvényes alaphoz való ragaszkodásának hangsúlyozására. E nyilatkozatainak őszinteségére homályt látszott vetni, hogy 1894. november 19.-én egy Debrecenben tiszteletére rendezett ebéd alkalmával, a királyra mondott első felköszöntő után a zenekar az ilyenkor szokásos tussból átment a: „Jaj de huncut a német” nóta eljátszására. Kossuth Ferenc mindenestre távol állt ettől az ízléstelenségtől, ő ezt a nótát bizonyára nem is ismerte. Amikor az eset nagy port vert fel és a képviselőházban is szóba került, Kossuth Ferenc a legelső alkalmat, — és ez november 23.-án Nyíregyházán tett látogatása alkalmával kínálkozott — megragadta arra, hogy jóvátegye az elkövetett hibát, amikor ő maga mondott felköszöntőt a magyar alkotmányos királyra és tiltakozott az ellen, hogy a Kossuth-nevet folytonos ellentétbe hozzák a magyar király iránti köteles hódolattal.

A nemzeti párt az egyházpolitikai mozgalmakból — bár ezek őt is erősen megtépázták, — egységesen került ki. Azok, akik a reformok ellen foglaltak állást és azok, akik azokat megszavazták, a harc elülte után a párt programjának gerincét alkotó nemzeti követelmények alapján ismét összefogtak. Az a program, amelyet a párt 1892. január 5.-én állapított meg, — határozottan elválasztja a párt céljait a függetlenségi párt törekvéseitől, amelyek az 1867. évi kiegyezés megváltoztatására és a közös intézmények megszüntetésére irányulnak. Vele szemben a párt annak a hitének ad kifejezést, hogy azt a „teljes nemzeti politikát”, amely a nemzeti eszmét minden téren érvényesíti, az

1867. évi kiegyezés alapján is meg lehet valósítani. Ebben a tekintetben a párt magát Deák Ferenc politikája folytatójának tartja, akárcsak a szabadelvű párt, de az utóbbinak politikáját helyteleníti, mert annak révén a nemzet „lefelé csúszik az önálló nemzeti és állami létről való lemondásig.” A szabadelvű párti kormányoknak a nemzeti párt szemére hányja, hogy „az udvartartásban a magyar királyi korona önállóságának nyoma sincs,” hogy „a közös intézmények által használt címekben és jelvényekben, sőt kifejezésekben is gondosan kerülik Magyarországnak mint önálló államnak megjelölését”, hogy továbbá: „a közös hadsereg kiegészítő részét tevő magyar hadseregben nem gondoskodnak arról, hogy a magyar katonai nevelés által a magyar szellem és hazafias érzés ébrentartassék”. E három követelésen a nemzeti párt programja nem ment túl. A benne megjelölt politikáról a nemzeti párt szónokai azt mondták, hogy az „a kiegyezés fejlesztése”-t, nem pedig annak megváltoztatását célozza. E felfogást Apponyi akkoriban azzal indokolta, hogy az 1867. évi kiegyezés Magyarország jogai önállóságát akarta biztosítani, ez az önállóság azonban szerinte csak abban az esetben van biztosítva, ha a közös intézmények elnevezésében és szervezetében az egész vonalon világosan kifejezésre jut, ha tehát a nemzeti párt az állami önállóságnak erősebb kifejezésre juttatására törekszik, akkor a kiegyezés intenciói szerint jár el akkor is, ha olyasmit kíván, ami kifejezetten nincsen benn a kiegyezésben. Később Apponyi még egy más magyarozatát adja a nemzeti követeléseknek. „Nemzetbiológiai okok”-ra vezeti vissza őket. Szerinte mindaz, amit a nemzeti párt a véderővita óta kívánt, nem volt egyéb mint „a nemzeti élet teljességének követelése a magyar nemzet számára,” ez pedig „biológiai, tehát szükségszerű követelmény”, „magából az életből folyó organikus szükség” volt. A szabadelvűpárt ezt a felfogást nem osztotta. Az ő akkor vallott nézete szerint amelynek kifejtésében gróf Andrássy Gyula jár elől, a nemzet önállósága abban

állt, hogy „minden vállalt kötelezettsége szabadon kötött szerződésnek, nem pedig egy tőle független felső tényező felette álló akaratának” következménye legyen. Az, hogy ez az önállóság az egyes intézményeken belül lehetőleg külsőleg is kifejezést nyerjen, lehet kívánatos, de azért nem szükségszerű kelléke az állami önállóságnak. Aki az önállóság külső megnyilvánulását tartja az önállóság lényegének, annak logikusan minden közös intézményt el kellene vetnie, mert hiszen elképzelhetetlen, hogy közös intézményeket úgy lehessen felállítani, hogy szervezetükben a jogi önállóság teljes mértékben kifejezésre jusson és ezért abban az esetben, ha ez a felfogás helyes lenne, minden közös intézmény, — éppen mert abba másnak is beleszólása van, — csorbítaná az állam önállóságát.

Ha Apponyi azt állította, hogy a szabadelvűpárt politikája olyan lejtőre viszi az országot, amely az állam önállóságának megsemmisítésére vezet, Apponyi politikája viszont olyan lejtőre akarta az országot vinni, amelyen az Ausztriával való közösség megszüntetéséig kellett volna jutni. Ha „nemzetbiológiai okok” szükségszerűen az állami élet teljességét kívánják, akkor a kérdés nem lehetett megoldva annak a három, viszonylag kevésbé fontos követelésnek teljesítésével, amelyet a nemzeti párt programja felsorol. Az állami élet teljessége csak akkor lett volna végleg megvalósítva, ha mindazok az ügyek, amelyekre nézve az 1867. évi kiegyezés közös intézményeket állított fel, önálló magyar intézmények kezébe mentek volna át. Igaz ugyan, hogy Apponyi ezen a téren még egyelőre nem akart tovább menni, mint amilyen messze a kiegyezés keretein belül menni lehetett. De ezeknek a lehetőségeknek teljes kimerítése után a nemzet alig jutott volna lényegesen tovább az állami élet teljességére való törekvésében. Azok a bizonyos „nemzetbiológiai okok” akkor is tovább hatottak volna és tovább hajtották volna az országot a teljes függetlenség felé. Ez utóvégre szintén lehetett politikai program, — Kossuth

Lajos megingathatatlan meggyőződéssel képviselte azt. De ez nem volt Apponyi programja. Ő szükségesnek tartotta a kiegyezést és az Ausztriával való együttműködést, — valószínűleg ugyanazokból a Magyarország integritásának, függetlenségének és fennállásának nagy érdekeivel kapcsolatos szempontokból, amelyek a kiegyezés megteremtőinek szeme előtt lebegtek. Aki ilyen alapvető politikai meggyőződésekben kiindulva lép olyan útra, amely a teljes függetlenség követelése felé vezet, az két ellentétes tendencia középpontjába kerül, ahol csak mesterkéltné eszmekonstrukciókkal tudja magát ideig-óráig ellensúlyban tartani. Ilyen mesterkéltné konstrukció volt a nemzeti párt programja. Nem is volt maradandó, mert a párt az idők folyamán valóban átcúsúzott a negyvennyolcas alapra.

De tisztán gyakorlati szempontokból is téves volt ez a politika. A nemzeti párt programjában szereplő követeléseket bármely hatvanhetes képviselő magáévá tehetette. Amit nem tehetett magáévá, az pusztán csak az a felfogás volt, hogy ezeknek a követeléseknek teljesítése nélkül nem szabad kormányzásra vállalkozni. E követelések teljesítéséhez nemcsak a király, hanem az annak uralkodása alatt álló egyéb országok hozzájárulása is szükséges lett volna. Ez a hozzájárulás ott szintén csak alkotmányos úton volt elérhető. Egy politikai párt még monarchikus országokban is keresztülviheti álláspontját az uralkodóval szemben. De nem viheti keresztül, ha olyasmit követel az uralkodótól, amelyet ez csak egy tőle független harmadik tényező pillanatilag el nem érhető hozzájárulásával adhatna meg. Azzal, hogy Apponyi olyasmit követelt, amit a király csakis az osztrák parlament hozzájárulásával adhatott meg, amely hozzájárulás akkor lehetők nem látszott, voltaképen önmagát zárta ki a kormányrajutás lehetőségéből.

A nemzeti párt követelése a Wekerle-kormány bukása idejében nem látszottak olyan túlzottaknak, hogy a pártnak a

kormányzásba való bevonása kizártnak lett volna tekinthető. Az a remény, hogy a párt lemond olyan követelésekről, amelyek teljesítésére az uralkodó nem hajlandó vagy nem képes, akkor még joggal fennállhatott. A király, aki az egyházpolitikai reformok idején belsőleg elidegenedett attól a szabadelvű párttól, amely arra kényszerítette őt, hogy maga vesse latba uralkodói tekintélyét egy neki ellenszenves reform megvalósítása érdekében és akit ez az eset meggyőzött arról, hogy nem jó, ha az uralkodó egyetlen párttól kerül függő viszonyba és ennek feltétlenül ki van szolgáltatva, még egy kísérletet akart tenni a nemzeti pártnak a kormányzásba való bevonására, de ezt mindig csak a nemzeti pártnak katonai követeléseiről való lemondása alakjában képzelte el. Álláspontját e követelésekről a nyilvánosság előtt is kifejezésre juttatta. 1893 szeptember 17.-én a nyugatmagyarországi hadgyakorlatok alkalmával Kőszegen tett látogatása alkalmával egy előtte tisztelgő küldöttséghez beszédet intézett, amelyben a magyar törvényhatóságokat arra intette, „hogy a népet ámító jelszavak és meddő ígéreték befolyásától megóvják és a békés egyetértés és hasznos munka magvait ápolják”. „Tágas tért enged mindezekre, — mondotta, — az az alap, amelyen Magyarország az utóbbi évtizedekben oly örvendetes felvirágzásnak indult s melynek, mint kétoldalú megállapodásnak megingatása úgy a fennálló törvényes állapotban való hitet csökkentené, valamint az ország és az egész mónarchia valódi érdekeivel és ennek folytán uralkodói kötelmemmel is határozottan ellenkeznek”. Ennek a királyi beszédnek egyetlen látható eredménye egy a képviselőházban lefolyt közjogi vita volt arról a szubtilis kérdésről, hogy az 1867. évi kiegyezés tényleg kétoldalú megállapodás-e, vagy pedig, — mint ezt Apponyi kifejtette, — csak egyszerű magyar törvény, amelynek intézkedései a monarchia két állama között fennálló közös ügyeket szabályozzák és amelyek csak a dolog természete és politikai józanság követelmé-

neyei szerint nem állapíthatók meg és nem módosíthatók másként, mint Ausztriával való egyetértésben.

A fuziónak megvalósítását a király annyira kívánatosnak tartotta, hogy az annak létrehozatalára irányuló tárgyalásokat ő maga vette kezébe, gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bán segítségével, akit az akció sikerének esetében kormányalakítással akart megbízni. 1895 január első hetében a király fogadta Apponyit és felszólította őt politikai elveinek ismertetésére. Amit Apponyi a belügyi kérdésekről mondott, az teljesen megfelelt a király óhajainak, Apponyi közjogi és különösen katonai követelményeire nézve azonban kijelentette, hogy azokat semmiképp sem fogadhatja el. „*Clara pacta, boni amici*”, — szólta Apponyi szerint a király — vegye tudomásul, hogy ezekkel a követelményekkel soha míg élek, megbarátkozni nem fogok.” Hogy ez mily komolyan lett mondva, azt a következő évtized megmutatta. A király igyekezett Apponyit meggyőzni a hadsereg egysége érintetlen fenntartásának feltétlen sükségességéről, de nem ért célt. Apponyi kijelentette, hogy nemcsak politikai becsülete van kötve az ő nemzeti követelményeihez, de meggyőződése szerint a nemzeti élet nyugodt fejlődése is és ezért nem vállalkozott a kormányzásban való részvételre, bár érezte, hogy döntő alternatíva előtt áll: vagy megnyeri az uralkodó bizalmát, vagy végleges elhidegülést kelt benne maga iránt. Horánszky Nándor, akit a király szintén fogadott, nem volt ennyire intranszigenens és a nemzeti párt többi tagjai egyenesen helytelenítették Apponyi visszautasító magatartását. Ő maga állapítja meg, hogy voltak pártjában olyanok „akik lelkük mélyéből hibáztatták a hatalomrajutás alkalmának elmulasztását és a nemzeti követelmények feláldozásával történő fuzió merev visszautasítását” és hogy bizonyos unottság és belső hit hiánya vett erőt néhány legbensőbb barátján is, mint pl. Horánszky Nándoron, gróf Károlyi Sándoron és Kovács Alberten. Különben a szabadelvű párt sem

lelkesedett a fuzió gondolatáért. Gróf Khuen-Héderváry Károlyt, aki a szabadelvűpárt vezérférfiaival a kormányalakításról tárgyalt, ezúttal nem utasították ugyan vissza olyan mereven, mint félévvel előbb, de a fuziónak kormányprogrammá való nyilvánítását ellenezték. Ilyenformán tárgytalanná vált a Khuen-Héderváry grófnak szánt szerep és a válság megoldását a szabadelvűpárti többségen belül kellett megtalálni.

A BÁNFFY-KORMÁNY

BÁRÓ BÁNFFY Dezső, akit a király 1895 január 14.-én nevezett ki miniszterelnöknek, viszonylag új ember volt a magyar politikában. 1875 óta két erdélyi vármegyének, Szolnok-Dobokának és Beszterce-Naszódnak volt erélyéről, sőt erőszakosságáról ismert főispánja és mint ilyen a Tisza-kormánynak hűséges embere, aki minden képviselőválasztáson sikeresen gondoskodott, hogy a reábízott megyék kerületei kormánypárti jelölteket küldjenek fel a képviselőházba. Nevét leginkább a román és szász nemzetiségekkel szemben tanúsított határozott fellépése tette szűkebb hazáján kívül ismertté. „Dobokai basának” nevezték és típusát látták benne a nemzetiségek erőszakos asszimilálására törekvő sovén magyarnak. Tudatosan hirdette a sovinizmust és nyíltan vallotta ideáljának „a legsovinisztább értelemben vett magyar államot”. Gróf Szapáry Gyula miniszterelnöksége idejében azért hagyta el főispáni állását, mert azt az álláspontját, hogy semmiféle nemzetiségi gyűlést nem szabad megengedni, a kormány helytelenítette. 1892-ben választották meg képviselőnek, ahol dacára annak, hogy semmiféle parlamenti gyakorlata nem volt, azonnal a képviselőház elnökének tették meg. A kísérlet nem vált be. Az elnöki székben botlások sorozatát követte el, mert a parlamenti légkör idegen volt számára, a házszabályokat csak felületesen ismerte és nem is tudta helyesen alkalmazni és azt a pártatlanságot, amelyet a ház elnökétől elvárnak, még csak látszólag sem igyekezett megóvni, hanem

a kormánynak a képviselőház elnöki székébe ültetett exponenseként viselkedett. Bár tanulmányainak egy részét német egyetemeken — Berlinben és Lipcsében — folytatta és fiatal korában külföldi utakat is tett, nyoma sem volt benne annak, amit európeárságnak neveznek és ami jó értelemben véve a magyar viszonyoknak és érdekeknek európai távlatban való megítélésében, rossz értelemben véve a külföld majmolásában áll. Amit az európeárságból esetleg fiatal korában a külföldről hazahozott, az hosszú főispánsága idejében Erdélynek a viláfgorgalomtól távol eső ama zúgában, ahol ő működött, teljesen lekopott róla. Tipikus képviselője volt a korabeli magyarság átlagos gondolkodásának, amelyen nem tudott, de nem is akart felülemelkedni. Voltak nálánál nagyobb államférfiak, de egy sem volt, akiben az átlagos magyareMBER minden jó és rossz tulajdonsága, gondolkozásának minden erénye és hibája annyira testet öltött volna. Átfogó, a dolgok gyökerét megragadni igyekvő politikai koncepciói nem voltak, — egyetlen nemzetiségi koncepciójának kivételével, amely azonban a komoly kritikát alig állja ki. Nagy nemzeti öntudat szűk látókörrel egyesült benne. Némi joggal szemére hányták, hogy a magyar politikát szolnok-dobokai perspektívában látja és hogy mint miniszterelnök is tulajdonképpen nem volt más mint Magyarország főispánja. Minden nagyképűségtől ment közvetlensége rokonszenves tulajdonsága volt egyéniségének, melyben különben két ellentétes tulajdonság: bizonyos ravaszság és nagyfoku naivság sajátos módon összefolyt. Mint szónok gyakran derűtséget keltett főleg nehézkes mondatalkotásaival, amelyeknek különös sajátossága az ígék szenvedő alakjainak sűrű használata volt. A sok -tattatik, -tettetik pattogó benyomást tett, amely ettől függetlenül is jellemezte Bánffy szónoki modorát. Nagyobb szónoki megnyilatkozásaival ritkán ért el sikert. Fontosabb beszédeinél gyakran csak a tisztviselői által előkészített kéziratot olvasta fel s emellett olyan lapszusokat kö-

vetett el, hogy pl. egyszer Saint-Simon-t Szent Simon-nak olvasta. Bemutatkozó beszédét is kéziratból olvasta fel, ami a képviselőházban, hol oly számos kiváló szónok foglalt helyet, egyenesen kínos benyomást tett. De ha a maga saját színvonalán beszélt, eléggé ügyesen vagdalkozott. Hogy milyen indokok bírták rá a királyt, hogy éppen Bánffyt bízta meg a kormányalakítással, az nem egészen világos. Érthető ugyan, hogy a király és a volt kormány közt az egyházpolitikai kérdésekben keletkezett ellentétek folytán azok, akik a Wekerle-kabinet tagjai voltak, nem jöhettek számításba mint miniszterelnök-jelöltek. Ámde Bánffy szintén exponált híve volt ezeknek a reformoknak. Ezenkívül egyike volt azoknak, akik a szabadelvűpártnak a nemzetipárttal való fuzióját, — amely akkor a király szívében feküdt, — a legmerevebben ellenezte. Nem lehetetlen, hogy a király, aki legfontosabb feladatának, amelynek minden más szempontot alárendelt, az 1867. évi kiegyezés érintetlen fenntartását és az osztrák-magyar hadsereg megóvását tartotta, kísérletet akart tenni arra, hogy a figyelemnek a közjogi kérdésekről való elterelése, amely sem a közigazgatási reform kérdésének, sem az egyházpolitikai kérdések felvetésével nem sikerült, nem lesz-e elérhető, ha Magyarország szabad kezet kap a belpolitikában azoknak, a nemzetiségek asszimilációjára irányuló gondolatoknak megvalósítására, amelyeket Bánffy hirdetett. De nincsen támpont annak megállapítására, hogy a királyt valóban ilyen megfontolások vezették Bánffy kinevezésénél.

Minisztériumának összeállításánál Bánffy nagy emberismeretről tett tanúbizonyságot. A szabadelvűpártnak az egyházpolitikai harcokban elsősorban állt vezérlő egyéniségeinek nem akart kormányában helyet adni, részben azért, mert a király nehezítése ezekre is kiterjedt, de bizonyára azért sem, mert érezte, hogy ránézve veszedelmes lehetne, ha nálánál nagyobb tekintélyű és a kormánypártban erősebb gyökerekkel bíró férfiak élére akarna

állni. Azokhoz fordult, akik az akkori politikai generációban mint második garnitúra szerepeltek és akik között a maga vezéri tekintélyét könnyebben tudta érvényesíteni. De olyan széren csésén választotta ki kormányának tagjait, hogy a sokat gúnyolt „szürke kabinet”, amelyet összeállított, igen erősnek bizonyult. A kormány pénzügyminisztere Lukács László lett, aki 1893 óta mint államtitkár működött Wekerle oldalán. Rendkívül higgadt, józan ítéletű, szakmájában tájékozott férfi volt, aki Magyarország nagy pénzügyminisztereinek sorában előkelő helyet biztosított magának. A belügyi tárca élére Perczel Dezső került, aki addig a képviselőház alelnöke volt és kifogástalan jellemű, okos, nagy közigazgatási gyakorlattal bíró, kötelességtudó és pártját feltétlen hűséggel szolgáló férfinak bizonyult. A vallás- és közoktatásügyi miniszteri tárcát egy kiváló jogász kapta, Wlassics Gyula, aki 1891-ig az igazságügyminiszterium igen használható tisztviselője, attól kezdve a budapesti egyetemen a büntetőjog tanára volt és aki az egyházpolitikai vitában a kötelező polgári házasság mellett exponálta magát. Őreá hárult az egyházpolitikai reformok végrehajtásának feladata, amelynek sok tapintattal felelt meg, de különben is jól vált be és éber gondossággal karolta fel a reábízott ügykörnek minden részletét. A néhány hónappal később kinevezett új földművelésügyi miniszter, Darányi Ignác, mindenre kiterjedő figyelemmel, sok hasznos alkotás létesítésével rendkívül értékes tevékenységet fejtett ki. Ideális szakminiszternek bizonyult, aki nem annyira nagy koncepciók megvalósítására, mint inkább eredményes részletmunkára, a létező intézmények megóvására, megerősítésére és fejlesztésére törekedett, de sok újat is alkotott, úgy hogy a földművelésügy terén többet tett, mint bármely előde vagy utóda. Igazságügyminiszter Dániel Ernő, Ő Felsege személye körüli miniszter báró Jósika Samu lett; mint honvédelmi miniszter megmaradt a kormányban báró Fejérváry Géza, mint horvát miniszter pedig Josipovich Imre.

Szilágyi Dezső a képviselőház elnöki székébe került. Bánffy ismerte, — mint különben a szabadelvűpárt minden tagja, — azt a veszélyt, amely ennek a nagyvezír és nagyravágyó, intrikákban és nyílt parlamenti harcban egyaránt kiváló, mindenkit lenéző és mindig külön utakon járó rendkívüli egyéniség részéről minden kormányt fenyegetett, de kivált olyan kormányt, amelyben ő nem volt benn és amelynek sűrű tagjai felett toronymagasságban érezte magát. A képviselőház elnökévé való megválasztása alkalmasnak látszott a politikai harcokból való kiemelésére és tekintettel arra a megtisztelő formára, amelyben ez a szándék megvalósult, ő még rossz néven sem vehette, ami vele történt. A benne rejlő őserő a házelnöki székben is teljes mértékben érvényesült. Mindenki félt tőle és akik nem könnyen hunyáskodtak meg a házelnök intézkedéseivel szemben, azok is meghajoltak Szilágyi Dezső tekintélye előtt. De a kormányra nézve nem volt kényelmes elnök, már az első időben sem, és ismételten előfordult, hogy a minisztereket, sőt a miniszterelnököt is megleckéztette a házelnöki székéből, — sokszor egészen jelentéktelen okokból. Látszott, hogy kedve telik benne. Éreztetni akarta a kormánnyal, hogy ő a házelnöki tisztet másként fogja fel, mint elődje, aki most a miniszterelnöki székben ül és hogy nem tekinti magát a kormány és a kormánypárt exponensének azért, mert az ő bizalmukból került az elnöki székbe.

Bánffy pár hónappal kinevezése után, 1895 áprilisában, jutott először abba a helyzetbe, hogy bizonyosságot tegyen arról az „erős kézről”, amelyet neki még főispánságának ideje óta tulajdonítottak. Alkalmat adott erre Agliardi bécsi nunciának a magyar katolikus egyházfejedelemnél Esztergomban és Nagyváradon tett látogatása, amelynek az egyházpolitikai reformok által felkavart, a katolikus egyházat érintő kérdésekben még mindig rendkívül ideges közvélemény nagyobb jelentőséget tulajdonított, mint amilyen azt tulajdonképpen megillette. Agliardi csak

udvariassági látogatásokat akart tenni, amilyeneket elődei is tettek Magyarországon. A kormány is így fogta fel szándékát, amikor magyarországi útjához előzetesen hozzájárult. Az útnak időpontja azonban szerencsétlenül volt megválasztva, mert előrelátható volt, hogy az izgatott közhangulat közepette azoknak a kérdéseknek érintése, amelyek csak néhány hónappal ezelőtt olyan súlyos disszonanciákra vezettek a magyar kormány és a katolikus egyház között, úgy a nuncius tiszteletére rendezett ünnepi fogadtatásoknál, mint különösen az e fogadtatásokkal kapcsolatban a sajtóban megjelent kommentárookban nem lesz elkerülhető. Az adott körülmények között jobb lett volna, ha Agliardi elhalasztotta volna látogatását és ha a kormány, — ami kétségkívül lehetséges volt, — ilyen irányban érvényesítette volna a maga befolyását. A nuncius számot vetett a fennforgó nehézségekkel annyiban, hogy szemmeláthatóan igyekezett az olyan nyilatkozatoktól tartózkodni, amelyek a magyar egyházpolitikai vitába való beavatkozást jelentettek volna, de a legjobb akarattal sem tudta elkerülni, hogy nyilatkozataiba ezt a beavatkozást belemagyarázzák. Ha általánosságban beszélt a modern szellemnek vagy modern jogalkotásnak az egyház szempontjából való károságáról, ha általánosságban rámutatott a katolikus egyház által képviselt igazságok és érdekek örök érvényére, talán nem mondott mást, mint amit a katolikus egyház előkelő képviselői minden alkalommal mondani szoktak, — de az akkori hangulatban ezeknek a nyilatkozatoknak a Magyarországon létrejött egyházpolitikai reformok ellen irányuló élt tulajdonítottak. Annak a különösen kifogásolt nyilatkozatának is, amelyet Esztergomban tartott pohárköszöntőjében tett, amikor Vaszary Kolos hercegprimást felszólította, hogy „folytasd tovább nemes küzdelmedet,” nem kellett szükségszerűen a magyar egyházpolitikai törvényhozás elleni tendenciát tulajdonítani. De a liberális sajtó ilyen értelmet magyarázott bele a nuncius nyilatkozataiba, a

katolikus sajtó hevesen válaszolt ezekre a magyarázatokra és a pletyka még tovább szélesítette az ellentéteket, amikor mindenféle — valószínűleg alaptalan — híresztelések kerültek forgalomba, olyan nyilatkozatokról, amelyeket a nuncius állítólag négyezemközt lefolyt beszélgetésekben tett volna magyar egyházfejedelmek előtt. Ezek közé a pletykák közé tartozott egy, amely Bánffy-t különösen közélről érintette. Nagyvárad látogatása alkalmával a nuncius felkereste Pawel Mihály görög katolikus román püspököt is és vele másfél órás beszélgetést folytatott. Nem volt semmi feltűnő abban, hogy a nunciust érdekelték a magyarországi görög egyesült egyház dolgai, hisz ez az egyház a görög-keleti egyház hívei egy részének a pápa fennhatósága alá való visszatéréséből keletkezett, már pedig ismeretes, hogy a szentszékek kedvenc gondolatai közé tartozott a latin és a görög szertartású egyházak közötti schizmának megszüntetése. Közelfekvő az a feltevés, hogy Agliardit a Pavel püspökkel folytatott beszélgetés ebben a vonatkozásban érdekelte. De a pletyka mást magyarázott bele és igyekeztek Bánffyval elhitetni, hogy Agliardi a román nemzetiségű egyházfejedellel olyan bécsi udvari körök — esetleg Kálnoky külügyminiszter — megbízásából tárgyal, akik Magyarországból nemzetiségi államot akarnak csinálni és így akarják megbuktatni a liberális irányzatot, a sovíniszta szellemet és különösen a kálvinista miniszterelnököt.

Komoly ember az ilyen pletykáknak nem adhatott hitelt. Akinek csak halvány fogalma van a pápai diplomácia feladatairól és szelleméről, az egy pillanattig sem gondolhatott arra, hogy a pápai nuncius valamely ország külügyminiszterének kérésére ilyen belpolitikai akcióra vállalkozhassék. De bármilyen naiv legyen ez a felfogás, egyáltalában nincs kizárva, hogy Bánffy-t ezek a pletykák irritálták. A sajtó is állandóan valamilyen a nuncius elleni fellépésre serkentette és a kormánypártnak az egyházpolitikai reformok mellett exponált tagjai szintén ilyen irányban gya-

koroltak rá befolyást. Dacára ennek semmi ok nem volt arra, hogy a kormány valamilyen nyílt konfliktusba keveredjék akár a szentszékkal, akár csak a nunciussal is. Ha a kormány annak idején elmulasztotta Agliardit figyelmessé tenni magyarországi utazásának időszerűtlenségére, akkor most kötelessége volt melléje állni mindaddig, amíg Agliardinak nem lehetett más szemrehányást tenni, mint azt, hogy nyilatkozatai, — éppen az utazás időszerűtlensége folytán, — hamis látszatot keltenek. Ha a kormány csak az utazás megkezdése óta jött volna annak felismerésére, hogy az az adott helyzetben aggodalmakra ad okot, akkor is számtalan mód állt volna rendelkezésére, hogy a nunciust erre figyelmeztesse és feltűnés nélkül vessen véget e kellemetlenné vált incidensnek. Bánffy azonban a magyar parlamentben, a nyilvánosság előtt akarta az ügyet elintézni. Előzetesen érintkezésbe lépett a külügyminiszterrel és kérte őt, hogy az esetről való nézetét közölje a magyar kormánnyal, amely azon az állásponton van, hogy semmi külhatalomnak nem adhat jogot a magyar belügyekbe való beavatkozásra. A külügyminiszter válaszában kijelentette, hogy a nunciusnak a magyar belügyekbe való avatkozásáról nincsen teljesen tájékozva, de aztán hozzátette, hogy neki is úgy tetszik, „hogy a nuncius részéről megrovandó tapintatlanság követtetett el azáltal, hogy a nuncius nem elégedett meg azzal, hogy azoknál az egyházfejedelmeknél, akik őt meghívták, látogatást tegyen, hanem ellentétben elődeivel, akik ily alkalmakkor soha feltűnőleg előtérbe nem léptek, nyilvános beszédeket tartott, amelyek a kormány politikájával szemben csak ellentétesek lehettek.” Egyszermind a külügyminiszter készségét nyilvánította, hogy amennyiben a magyar kormány azt kívánatosnak tartja, fel fogja szólítani és panaszt fog emelni a Szentszéknél a nunciusnak ezen „a jelen helyzetben határozottan tapintatlan fellépése és beavatkozása ellen” és kifejezést fog adni annak az álláspontnak, hogy a pápai nunciusnak belpolitikai viszonyokba és harcokba való bármilyen

beavatkozását ki kell zárni. A külügyminiszter e válaszában vétele után Bánffy május 2-án egyik párthívével, Terényi Lajossal, interpellációt intéztetett magához Agliardi pápai nunciushoz magyarországi útja tárgyában, amelyre azonnal felelt. Válaszában kijelentette, hogy bár egyáltalában nem emelhet a nuncius ellen akár tényei, akár szavai tekintetében direkt vádat, mégis „a modor, az időpont, a föllépés, a vonatkozás, melyek minden jelentkezésénél őt kísérték” azt a benyomást keltették benne, hogy túllépte azt a határt, amelyet neki, mint egy külhatalom képviselőjének, be kellett volna tartania. „Ilyen körülmények között, — mondotta Bánffy, — ha nem is a ténye, ha nem is a szándéka, de a látszata mindenesetre fennforogni látszik annak, hogy jog- és hatáskörét, — talán tudatosság nélkül, — Agliardi pápai nuncius túllépte.” Azután Bánffy így folytatta beszédét: „Ez a nézetem nekem és ez a kormány nézete is, egyetértésben a közös külügyminiszterrel, ki e tekintetben a kormány álláspontját magáévá tette. A kormány pedig ezen nézetének diplomáciai úton, a közös külügyminiszter közvetítésével a Szentszéknél kifejezést is adott, először kívánván felvilágosítást, továbbá kívánván tudomásulvételét annak, hogy ezen ténykedés a belügyekbe való beavatkozás látszatával bír.”

Bánffy e nyilatkozata csak egyetlen pontban ment túl azon a jegyzéken, amelyet a külügyminiszter hozzá intézett: megtörténnének mondotta azokat a lépéseket, amelyeket a külügyminiszter csak ezután helyezett kilátásba. Valószínű, hogy a külügyminiszter azt gondolta, hogy az egész incidens diplomáciai téren fog maradni és hogy nyilatkozatát nem szánta a nyilvánosság részére, lehetséges az is, hogy kellemetlenül érintette őt, hogy Bánffy a képviselőházban szükség nélkül nyilatkozott, mert önmaga provokálta a hozzá intézett interpellációt, — az sincs kizárva, hogy megütközött azon, hogy Bánffy nyilatkozatainak összességével szolidarissá tette őt, — de még ha mindez így volt is, az előzmé-

nyek után teljesen érthetetlen, hogy a külügyminiszterium a magyar miniszterelnök nyilatkozatával, alig hogy az elhangzott, — szokatlanul éles cáfolattal fordult szembe, amelyben meglepetésének ad kifejezést Bánffy beszédének tartalma felett. „Megütközést kelt, — mondja a cáfolat, — hogy Bánffy kijelentései több lényeges ponton nyilván helytelenek és ezért a külügyminiszter nézeteivel nem kongruensek. Ez áll a miniszterelnök nyilatkozatának úgy megokolására, mint következtetéseire nézve. Teljesen homályos, hogyan érezhette magát Bánffy feljogosítottnak annak kifejezett kijelentésére, hogy a külügyminiszter a magyar kormány által ismertetett álláspontját magáévá tette. Erre vonatkozólag az akták nem voltak lezárva, éppoly kevésbé, mint arra az esetleges kérdésre vonatkozólag, hogy mennyiben és mily alakban tétessenek Rómában bizalmas megjegyzések Monsignore Agliardi fellépésére. Ennek a külügyminiszternek még kezei között nem lévő adatoktól kellett függnie, amelyek a nunciusnak magyar belügyekbe való avatkozását kimutathatják. Ha tehát báró Bánffy a magyar parlamentben kijelentette, hogy e lépés már megtörtént, úgy ez csak diplomáciai ügyekben való járatlanságának tulajdonítható és nyilván ennek róható fel az is, hogy a miniszterelnök saját felelősségére és tekintet nélkül a Szentszékhez való barátságos viszonyunkra a parlamentben csatakiáltásként hangzó nyilatkozatot tett, minek az ügyre magára csak káros következményei lehetnek. Bánffy nyilatkozata tehát valószínűleg további konzekvenciákra fog vezetni.”

Ezt a megleckéztetést Bánffy nem dughatta zsebre; — vagy be kellett bizonyítania, hogy a külügyminiszter jegyzéke alapján joga volt kijelentéseinek megtételére, vagy be kellett adnia lemondását. Ő meg volt győződve róla, hogy igazolni tudja eljárását. Azonnal Bécsbe utazott és jelentést tett az esetről a királynak, aki nyilván kénytelen volt Bánffynak igazat adni abban, hogy az előzetes jegyzékváltás után bizonyos joggal mondhatta, hogy a

külgügyminiszter a magyar kormány álláspontját helyesli. Május 7.-én Bánffy a képviselőházban is felolvasta a külgügyminiszterrel váltott jegyzékek szövegét és a ház többsége tudomásul vette kijelentéseit. Most már Kálnoky külgügyminiszter került nehéz helyzetbe. Felajánlotta lemondását, de a király szeretett volna minden válságot kikerülni és ezért egy május 8.-án megjelent kéziratban megtagadta a lemondó-kérvény elfogadását és Kálnokyt legteljesebb bizalmáról biztosította. Ezt viszont a magyar kormány tekinthetetlen szemponyjából tartották meg nem felelő megoldásnak és az ellenzék a képviselőházban állandóan napirenden tartotta a kérdést, hogy kapott-e Bánffy elégtételt vagy pedig beadta-e lemondását? Végre a király, ki közben Bánffyt ismételten kihallgatáson fogadta, május 17.-én elfogadta Kálnoky lemondását és gróf Goluchowski Agenort nevezte ki utódjának. Agliardi, 1896 június 27.-én bíbornoki kalapot kapott és tekintettel arra, hogy bíbornokok nem lehetnek pápai nunciusok, elhagyta bécsi állását.

Bánffy ebben az ügyben határozott győzelmet aratott, bár az ügynek sajátos kezelésében éppenséggel nem mutatott nagy államférfiúi képességeket. Nem volt meg benne az előrelátás, hogy Agliardit visszatartsa az adott kedvezőtlen időpontban magyarországi látogatásától. Nem volt meg benne az a felelősségérzet, amely arra indította volna, hogy ha már a látogatásokhoz való hozzájárulásával ő is elősegítette egy kellemetlen helyzet felidézését, ennek ódiумát ne varrja kizárólag Agliardi nyakába, akinek ő sem tudott mást szemére vetni, mint hogy látogatásai bizonyos kellemetlen látszatot keltenek. Nem volt meg benne az az államférfiúi megfontoltság, amely egy barátságos külhatalommal való viszony megzavarásának elkerülését a parlamenti sikernek elébe helyezte volna. Egész eljárásában sok volt a diletтанtizmus, minimális a diplomáciai érzék, de ha államférfiúi képességeket nem is, erőt mindenestre mutatott. Ellenfelei ugyan azt mondták, hogy ez egy porcellánboltba tévedt

bika ereje, — de parlamenti helyzete ettől kezdve valóban jelentősen megszilárdult.

Az 1896-ik esztendő Magyarország ezeréves fennállása megünneplésének volt szentelve. Méltó bevezetése volt ezeknek az ünnepeknek, hogy Apponyi egy 1895 karácsony napján megjelent cikkében felszólította a pártokat arra, hogy nyujtsanak egymásnak erre az egy esztendőre békejobbot és kössenek egymással Treuga Dei-t, kiküszöbölván a politikai életből minden meddő viszályt és pártoskodást. Ez a fegyverszünet azután valóban létre is jött, ha nem is tartott egy egész esztendeig. A millenniumot a nemzet és a király teljes egyetértésben ünnepelték meg. Egy országos kiállítás bemutatta azt a nagy haladást, amelyet Magyarország minden téren felmutatott. Valóban ez a haladás ebben az esztendőben érte el tetőpontját, — innen kezdve legalább is tempója meglassult.

Az őszi hónapokban a király feloszlatta az országgyűlést, amelynek mandátuma a télen lejárt volna. A választásokban Bánffy eléggé nehéz helyzettel állt szemben. 1867 óta az Alföld inkább ellenzéki képviselőket küldött az országgyűlésbe, a kormány hívei főleg a Dunántúlról és a perifériákról kerültek ki. Most azonban az új néppártnak a dunántúli kerületekben és Felsőmagyarországon való erős térfoglalása veszélyeztette a kormánypárt birtokállományát. Azonkívül kétségtelennek látszott, hogy az 1892-ben megejtett utolsó választások óta a nemzeti irányzatu pártok is megerősödtek a választóközönségben. Erre való tekintettel Bánffy szükségesnek tartotta, hogy ezeken a választásokon a kormány erősebben érvényesítse a maga befolyását saját pártjának jelöltjei érdekében. A mentség ezúttal is az volt, hogy az 1867. évi kiegyezést meg kell védeni azokkal a veszélyekkel szemben, amelyek azt a nemzeti irányu pártoknak egy választási győzelme esetében érhatték volna. Emellett azonban Bánffy erőszakosságokra hajló — vagy legalább is azoktól vissza nem riadó

— természete szintén hozzájárult ahhoz, hogy a kormány ezeken a választásokon a hatósági nyomásnak rendelkezésére álló összes eszközeit minden irányban kimerítse. Főispán korából Bánffy ismerte azokat a módszereket, amelyekkel a választók állásfoglalását befolyásolni lehetett. Mint miniszterelnök és pártjának vezére most ezeket a módszereket az egész országra kiterjedően érvényesítette. Megfeledkezett arról, hogy azt, ami azon a félreeső vidéken, ahol ő szerezte közigazgatási gyakorlatát, nem keltett nagyobb megütközést, nem lehetett utánozni olyan kerületekben, amelyek felé az egész ország figyelme fordult. Látóköre túlszűk volt ahhoz, hogy a hatósági befolyásolás és a választási korrupció minden eszközével lefolyt választási hadjáratnak őrá nézve is veszélyes következményeit előrelátta volna. Így a választásokon nagyobb többséget, de elkeseredettebb ellenzékét is kapott mint elődei. A szabadelvű párthoz az új képviselőházban 287 képviselő tartozott, a nemzeti párthoz 32, a néppárthoz 19, a függetlenségi párthoz 60 képviselő (ezek közül 8 volt az Ugroncsoport tagja). A ház tagjai közül 14-en álltak a pártokon kívül. Újonnan jöttek be a képviselőházba: Plósz Sándor, Tallián Béla, Kristóffy József, Lukács György, Vörös László, báró Harkányi János és gróf Serényi Béla későbbi miniszterek, — mindnyájan a szabadelvű párt tagjai, valamint Mezőssy Béla későbbi miniszter mint a függetlenségi párt híve, továbbá a kormány támogatóiként Lánchy Leó, Herczeg Ferenc és mások. Az új néppárt tagjai között szerepel gróf Zichy János és gróf Zichy Aladár, Rakovszky István és sok katolikus pap között Molnár János apát is.

Bánffy eléggé ügyes taktikus volt ahhoz, hogy bevárja a választások által felkeltett és a felirati vitában szenvedélyesen megnyilatkozott izgalmak lecsillapulását, míg kényesebb javaslatokkal lép a ház elé. Egyelőre olyan törvényjavaslatokat terjesztett elő, amelyek az ellenzék régi vágyainak megfeleltek. Megalkotta a közigazgatási bíróságot, de megoldotta Apponyi kedvenc kato-

nai követelésének, a magyar katonai oktatásnak ügyét is. 1897 tavaszán ugyanis a képviselőház báró Fejérváry Géza honvédelmi miniszter egy törvényjavaslatát fogadta el, amely a honvédtisztek kiképzésével foglalkozó Ludovika Akadémiát a közös hadsereg katonai akadémiáival egyenrangúvá tette, továbbá egy honvéd főreáliskola és két honvéhadapródiskola felállítását rendelte el, végül pedig kimondta, hogy ezeknek az intézeteknek végzett növendékei mint tisztek a közös hadseregbe is felvehetők. Valószínűleg mint ártatlan, az ellenzéknek nem provokáló javaslatot hozta a Ház elé Erdély Sándor igazságügyminiszter az új bűnvádi perrendtartás életbeléptetéséről szóló javaslatot is, amelynél a kormány hosszabb vitát nem várt. Az ellenzék azonban fennakadt e javaslat 16-ik szakaszán, amely a nyomtatvány útján elkövetett rágalmozást és becsületsértést ki akarta venni az esküdtszékek hatásköréből és hivatásos bírák elé akarta utalni. Erre az intézkedésre az adott okot, hogy a sajtó színvonalának az újságolvasók száma szaporodásával bekövetkezett süllyedése és hangjának eldurvulása mellett mindinkább szaporodni kezdtek azok az esetek, amikor egyes lapok csupán csak az érdekesség kedvéért sokszor sértegető módon és alapos indok nélkül egyes emberek magánéletében kezdtek turkálni és amikor az esküdtbírószágok ezekben az esetekben sűrűn hoztak felmentő ítéleteket. Ez ellen az ú. n. sajtószakasz ellen az egész budapesti sajtó állást foglalt és melléje állt a függetlenségi pártnak Kossuth Ferenc vezetése alatt álló része is. A szabadelvű pártban is akadtak egyesek, akik az esküdtbírószágok hatáskörének megszükitését helytelenítették. Chorin Ferenc ennek az álláspontnak a szabadelvű párt értekezletén beterjesztett határozati javaslatban is kifejezést adott, de a párt többsége az eredeti szöveg fenntartása mellett foglalt állást. A függetlenségi párt a javaslattal szemben, amelynek tárgyalását a képviselőház június 4.-én kezdte meg, elejétől kezdve obstrukciót folytatott, bár a kérdés, amelyről szó volt, alig volt oly kardinális

jelentőségü, hogy ez az elhatározás indokoltnak tűnhetett volna fel. De a függetlenségi párt kedveskedni akart a sajtónak, amelynek befolyását a maga javára ebben a korban már erősen igénybevette. Voltak talán olyanok is, akik ezt az alkalmat fel akarták használni, hogy véget vetve az egyházpolitikai vita óta a kormánypárt és a függetlenségi párt között fennálló közeledésnek, újból élesebb ellenzéki állásfoglalásba vigyék bele a függetlenségi pártot a kormánnyal szemben. Talán olyanok is voltak, kik kormánybuktatásra is gondoltak. Az obstrukciónak ilyen alárendelt jelentőségü, mesterségesen felfujt alkalommal való kitörése mindenestre világosságot vetett arra, hogy a többízben bevált obstrukciós taktika az ellenzék körében mennyire tért hódított, — hisz már-már az a vélemény kezdett felülkerekedni, hogy az az ellenzék, amely nem obstruál, nem is folytat komoly oppozíciót. Az obstrukciót, amelyet Justh Gyula dirigált, előmozdította az a körülmény, hogy a javaslat tárgyalását meg kellett szakítani a cukoradóról szóló javaslat elintézése érdekében, amely az osztrák kormánnyal való megegyezés értelmében határidőhöz volt kötve. Az obstrukció kiterjedt a cukoradóról szóló javaslatra is, amelyről szintén hosszú, de teljesen komolytalan és pusztán csak agyonbeszélési célból folytatott vita támadt. A kormánypárton Tisza István ez alkalommal kezdte először sürgetni az obstrukció meggátolására alkalmas házszabálymódosításokat, de minden remény nélkül. A kormány inkább engedett. Július 21-ére Szilágyi Dezső képviselőházi elnök pártközi értekezletet hívott össze az obstrukció befejezése érdekében és e hónap végén a kormánypárt többsége és az ellenzék elfogadták gróf Andrássy Gyulának kompromisszum-javaslatát, amely szerint a közhivatalnokok és nyilvános számadásra kötelezett vállalatok tisztviselői ellen sajtó útján elkövetett deliktumok tovább is az esküdtbíróóság hatáskörében hagyattak meg. Ez alkalommal jelentkeztek a nyilvánosság előtt legelőször Tisza Istvánnak az obstrukció letörésére

és Andrássy Gyulának az ellenzék kibékítésére irányuló ellentétes törekvései. A köztük ebben a vonatkozásban fennállt nézeteltérés néhány évvel később a magyar politika döntő problémájává lett. Augusztus elején a képviselőház módosított alakban elfogadta a javaslatot és az ellenzék ismét az obstrukciónak sikerét könyvelhette el.

Még egy szempontból emlékezetes a sajtószakasz elleni obstrukció, — ez alkalommal szerepelt ugyanis elsősorban a szociáldemokrata párt mint a régi ellenzéki pártok fegyvertársa. A függetlenségi párt május 23-án népgyűlést rendezett a sajtószakasz ellen, de nagyobb tömegeket már csak a szociáldemokrata párt segítségével tudott megmozgatni. Egészen a véderővitáig az egyetemi ifjúság volt az, amely nagyobb politikai izgalmak idejében az utcát uralta és az utcai tüntetéseket rendezte. Valamit megtartott ebből a szerepéből még az egyházpolitikai reformok korában is, bár ebben a kérdésben az egyetemi ifjúság is két pártra szakadt és felváltva vagy az egyik, vagy a másik tüntetett. 1897-ben azonban már a szociáldemokraták voltak az utca urai. a budapesti iparnak 1890 és 1896 közt kibontakozott rohamos fejlődése, kapcsolatban a munkásosztály politikai megszervezésének haladásával volt az, ami ezt a változást létrehozta.

A magyarországi munkásmozgalmak 1867-től 1890-ig a vajudás stádiumában voltak. 1868-ban Táncsics Mihály szerepel velük kapcsolatban, aki már 1848-ban kommunista ízű elveket vallott, de amikor nyilvánosságra kerül, hogy az általa vezetett „Általános Munkásegylet” részére a kormánytól anyagi támogatást kért, eltávolítják őt a mozgalomból. Egy ideig Politzer Zsigmond kerül a mozgalom élére, aki 1871-ben kb. ezer munkással utcai tüntetést rendez az akkori párisi kommünnel való rokonszenv ki nyilvánítására. Ezért felségsértés miatt elítélik és kiszabadulása után külföldre költözik. 1876 óta Frankl Leó, a párisi kommün magyarországi születésű volt közlekedésügyi minisztere, állt a

magyar munkásmozgalom élén. A mozgalom eddigi résztvevői inkább Lassalle befolyása alatt állottak, Frankl azonban a Marx-féle elvek számára nyeri meg őket. 1878-ban a hatóságok még nem engedik meg, hogy a szocialisták kongresszust tartsanak, mire azt dr. Csillag Zsigmond mint „a nem-választók kongresszusá”-t tartatja meg. 1880-ban alakul meg a „magyar szociáldemokrata párt”. Frankl, Csillag és az ez alkalomra Párisból visszatért Politzer együttes elnöksége alatt, — programmul a párt elfogadja a német szociáldemokráciának ú. n. gótai programját. A pártnak egy ideig sok baja van egy anarchista frakcióval, amelynek mozgalmát azonban 1883-ban a rendőrség végleg elfojtja. 1882 végén Frankl, ki a német szociáldemokrata párt egy kiáltványának közvételéért miatt másfélévi államfogházbüntetést szenvedett el, visszaszautazik Párisba, mire a mozgalom Csillag Zsigmond és Kürschner Jakab vezetése alá kerül. Komolyabb alakot öltenek a politikai munkásmozgalmak 1890-től kezdve, amikor az előző évben lefolyt párisi szocialista kongresszus határozatai alapján szorosabb összeköttetésbe kerülnek az ausztriai munkásmozgalmakkal. Az agitáció ettől kezdve intenzívebbé válik és 1890 május elsején a szociáldemokratáknak már kb. 30.000 jól fegyelmezett híve vonul fel Budapest utcáin. Ugyanennek az esztendőnek decemberében a párt a „magyar szociáldemokrata párt” elnevezést a „magyarországi szociáldemokrata párt” elnevezéssel cseréli fel és mint ilyen a nemzetközi szociáldemokrata párt tagjának vallja magát. Az ez alkalommal elfogadott pártprogram az eddigitől eltérőleg már nem egyes konkrét követeléseket sorol fel, hanem általános elveket állapít meg. A párt vezetésében egyideig Engelmann Pál játszik vezetőszeropet, de 1893-ban elmozdítják és ettől kezdve Pfeiffer Sándor, Bokányi Dezső és Kiss Adolf neveivel találkozunk legsűrűbben a munkásmozgalmakkal kapcsolatban. A párt ebben az időben főleg a mezői munkások megszervezésére törekedett, aminek következtében 1891-ben több

alföldi városban (Békéscsabán, Orosházán, Battonyán) zavargások is keletkeztek.

Az 1895 március 23.-i népgyűlés tényleg bebizonyította, hogy Budapest tömegeit a szociáldemokraták uralják. A budapesti polgárság a függetlenségi párt minden erőlködése dacára csak elenyésző kis hányadát alkotta a Városligetben megtartott népgyűlés résztvevőinek. A felszólaló képviselőket, Komjáthy Bélát, Hock Jánost, Eötvös Károlyt, bár gyakorlott és hatásos népszónokok voltak, teljes csöndben hallgatták végig, — csak mikor a szociáldemokrata szónok, Pfeiffer Sándor, beszélt, jött lelkesedés a tömegbe.

Bánffy a sajtószakasz elleni obstrukciót nem vette nagyon tragikusan. Bármennyire szerette is az erőshez államférfiút játszani, arra mégsem érzett kedvet, hogy megkísérelje az obstrukció folytonos kiújulásának lehetetlenné tételét megfelelő házszebálmódosítás útján. Ennek a politikának, amely az akkori parlamenti helyzetben önmagától adódott, Tisza Kálmán, fia Tisza István és néhány bizalmas emberük — az ellenzék Tisza-klikknek nevezte őket, — voltak egyedüli szószólói. Míg az obstrukció folyt, úgy Bánffy, mint a többség egy része játszott ugyan a házszebályok szigorításának és a klotür bevezetésének gondolatával, — de megkönnyebbülést éreztek, amikor a kompromisszum megkötésével ennek a gondolatnak megvalósítására nem került sor. A házszebályrevíziótól való idegenkedésnek sok oka volt. Közöttük a legsúlyosabb az volt, hogy a házszebálmódosítás teljesen felforgatta volna a parlamenti helyzetet, mert egészen kétségtelen volt, hogy az ellenzék ezt a rá nézve annyira kényelmes harci eszközt nem fogja kiadni a kezéből a leghevesebb ellenállás nélkül és a legszélsőbb erőszaktól sem fog visszariadni a parlamenti ügyrend minden szigorításának megakadályozására. Voltak olyanok is — ide tartozott pl. Andrássy Gyula, — akik idealizmusukban azt hitték, hogy az obstrukció mint a magyar

parlamentari küzdelmek fegyvere lomtárba fog kerülni, ha olyan kormány jut az ország élére, amely magas színvonalú, korrekt politikával nem hívja ki az ellenzék haragját. De olyan kormány-párti képviselők is akadtak, akik a házszabályszigorítástól való félelmüket azzal a megfontolással takargatták, hogy nem lehet tudni, mikor lesz az országnak szüksége a korlátlan szólásszabadságnak és az obstrukciónak nemzeti érdekekben való igénybevételére. A helyzet igazi megértéséről egyedül a két Tisza tett tanubizonyosságot. Bánffy azonban kitért az ellenzékkel való összeütközés elől és inkább folytatta a polgári perrendtartás életbeléptetéséről szóló javaslatának balsikere után is a választások után megkezdett kísérletét az ellenzéknek kibékítésére. Ezt egyfelől régi ellenzéki óhajok teljesítésével akarta elérni, — e célból vette munkába a képviselői mandátumok érvényessége ellen beadott petícióknak a független bíróság legfőbb szerve, a kir. Kuria elé való utalását, — másfelől igyekezett a nemzeti hiúságot ki-elégíteni, mint pl. II. Vilmos német császár 1897 szeptemberében Budapesten tett látogatása alkalmával, a király által a nemzetnek ajándékozott, a magyar történet nagy alakjait ábrázoló tíz szobornak Budapesten való felállításával és a Hentzi szobornak a Szentgyörgy-térről való eltávolításával. Ez utóbbi azonban megint nem ment símán, mert az ellenzék megütközött azon, hogy ez alkalomból a hadvezetőség részéről kegyeletesen emlékeztek meg Hentziről és őt a katonai kötelességtudás példaképe gyanánt ünnepelték.

AZ OSZTRÁK-MAGYAR VÁMSZÖVETSÉG NEHÉZSÉGEI ÉS BÁNFFY BUKÁSA

ATISZA Kálmán miniszterelnöksége idejében megújított osztrák-magyar vámszövetségnek és a vele kapcsolatos gazdasági megállapodásoknak — más szóval a magyar-osztrák gazdasági kiegyezésnek — hatálya 1897. év végével lejárt és megújítása a kormánynak mind komolyabb gondokat okozott. Az új kiegyezés nem volt kész. Badeni osztrák miniszterelnökkel és Bilinski pénzügyminiszterrel létrejöttek ugyan bizonyos megállapodások, amelyeknek megkötésében magyar részről báró Bánffy Dezső miniszterelnök mellett kivált Lukács László pénzügyminiszter működött közre, de mivel a Badeni-kormány 1897 novemberében megbukott, ezeknek a megállapodásoknak sorsa bizonytalanná vált. A nehézségeket fokozta, hogy az osztrák kormány a megállapodásokat függővé tette annak az arányszámnak — a kvótának — felemelésétől, amelyben Magyarország a közös kiadásokhoz hozzájárul, amelyről viszont az ebben a kérdésben közvetlenül illetékes magyar parlament nem akart még hallani sem. A legfőbb nehézség azonban az volt, hogy az osztrák parlament egyáltalában nem volt munkaképes és így a kiegyezési megállapodásoknak parlamenti elintézése Ausztriában lehetetlennek bizonyult. Már pedig az 1867. évi kiegyezési törvény 61-ik szakasza azt írta elő, hogy a két kormány által előkészített kiegyezési megállapodásokat úgy Ausztriában, mint Magyarországon, az országgyűlés elé kell terjeszteni és hogy a

két országgyűlésnek megállapodásai lesznek a király szentesítése alá bocsájtandók, ami természetesen az ideiglenes rendezést célzó javaslatokról is állt. Ennek az útnak betartása nem volt lehetséges. Ausztriában 1897 végén, — a Badeni nyelvrendeletei elleni obstrukció idejében, — a parlamenti helyzet annyira feldőlt volt, hogy a kiegyezési javaslatoknak a parlamentben való letárgyalásáról szó sem lehetett. Nem volt tehát lehetséges az sem, hogy a két országgyűlés a lejárt kiegyezést ideiglenesen meghosszabbítsa. Az osztrák kormány vállalkozott ugyan arra, hogy a meghosszabbítást a parlament megkérdezése nélkül fogja elrendelni az osztrák alkotmány híres szükségszakasza, — a 14. § — alapján, de ez beleütközött volna a magyar álláspontba, mert Magyarország ragaszkodott az 1867-iki kiegyezési törvény azon intézkedéséhez, amely a vámszövetség létesítését kifejezetten a két országgyűlés megegyezéséhez kötötte. Ebből a helyzetből a függetlenségi párt azt következtette, hogy mivel 1897 végéig nem lehet a vámszövetség kérdésében a kiegyezésben előírt formák között megegyezést létesíteni, a vámszövetségnek december 31.-én véget kell érnie és Magyarországnak 1898 január elsejétől az önálló magyar vámterületet kell felállítania.

Hogy a függetlenségi párt ezt a helyzetet igyekezett a maga politikai céljára kihasználni, az természetes. Ez minden parlamentben így lett volna. Meglepő volt azonban, hogy ez az érvelés erős hatást gyakorolt a kormánypártra is. Ez a párt feltétlenül szükségesnek tartotta az Ausztriával való vámközösség fenntartását és katasztrófának tekintette volna az önálló vámterületet. A természetes megoldás ebben a helyzetben az lett volna, hogy ha az osztrák parlament munkaképtelen, intézzék el ott a vámszövetség kérdését a 14-ik § alapján, amelyben az osztrák alkotmány kifejezetten intézkedett a parlament munkaképtelenségének esetére. Hogy a kiegyezési törvény erre a rendkívüli esetre nem intézkedett, az nem lehetett

döntő szempont, hisz 1867-ben minden eshetőséget nem lehetett előrelátni, még kevésbé szabályozni. Hogy a kiegyezés megalkotóinak az lebegett volna szemük előtt, hogy az osztrák parlamenti viszonyoknak rövidebb vagy hosszabb ideig tartó felborulása folytán Magyarországnak fel kell bontania a vámszövetséget, akár hasznos ez rá nézve, akár nem, azt józan ésszel nem lehetett állítani. Hogy nemcsak az ellenzék, de Bánffy és a kormánypárt is olyan rendkívül bonyolultnak látták a kiegyezési törvény betűszerinti alkalmazásának lehetetlenségéből keletkezett helyzetet, legjobban bizonyítja, hogy az üres jogászkodás, a szavakon való lovaglás a magyar parlamentben mily végzetes előhaladást tett a lefolyt évtizedek közjogi vitái és hajszálhasogatásai után. Bánffy novemberben a képviselőházban benyújtott javaslatában a megoldást abban kereste, hogy a két állam közötti gazdasági viszonyt illetőleg a fennálló tényleges állapotnak egyoldalú intézkedéssel való fenntartását javasolta azzal a feltétellel, hogy ugyanaz fog megtörténni Ausztriában is. Egyben a javaslat utasította a kormányt, hogy amennyiben a gazdasági kiegyezésre vonatkozó egyezmények 1898 május 1.-ig nem volnának a két országgyűlés elé terjeszthetők, javaslatokat terjesszen elő a vámszövetség és a jegybank ügyének a kiegyezési törvény 68. §-ában az országnak fenntartott önálló törvényes intézkedési joga alapján, még pedig olyan időben, hogy azok 1898 végéig letárgyalhatók legyenek.

A függetlenségi pártot ez a megoldás természetesen nem elégítette ki. Szerette volna a kormányra nézve előállt kényszerhelyzetet a programjának egyik sarkalatos pontját alkotó önálló vámterület tényleges megvalósítására fordítani. Ennek érdekében erős harcra készült, amely talán obstrukcióvá fajult volna el. Ebben a helyzetben Apponyi volt az, aki a kormánynak segítségére sietett. Mindig emelkedett gondolkodása függetleníteni tudta magát az ellenzéki pártszempontok merev érvényesítésétől.

Belátta, hogy az átmenet az önálló vámterületre, — amelyet különben sem tartott kívánatosnak, — mindenesetre gondos előkészítést követel és hogy azt máról holnapra nem lehet megvalósítani súlyos gazdasági rázkódtatások felidézése nélkül. Ezért határozottan a kormány mellé állt és ennek az álláspontnak megnyerte — nem minden nehézség nélkül, — pártját is. Bánffy javaslata így nagyobb nehézségek nélkül keresztülment a képviselőházban. Az 1908. évi I. törvénycikk gyanánt van törvénybe iktatva.

A magyar politikai körök figyelme 1898-ban az egész esztendőn át Bécs felé irányult. Márciusban ott Thun gróf alakított kormányt, aki, — bár alig beszélt a cseh nyelvet, — elég jó lábon állt a cseh körökkel. Ez azonban elég ok volt arra, hogy a németek lépjenek obstrukcióba a kormány ellen, úgy hogy a parlament mégsem volt munkaképes. A halaszthatatlan ügyeket a 14. szakasz segítségével kellett elintézni, aminek azután különböző, a Thun-minisztérium ellen irányuló vádalahelyezési indítványok betérjesztése lett következménye. Közben azonban a kormányok csakugyan végleg megegyeztek a gazdasági kiegyezés részleteiben. Ez a kiegyezés nem volt kedvezőtlen Magyarországra nézve. Abban a két kérdésben sikerült eredményt elérni, amelynek kedvező elintézésére Tisza Kálmán a hetvenes években hiába törekedett: Ausztria hozzájárult a paritás elvének az osztrák-magyar bankon belül való érvényesítéséhez, valamint a fogyasztási adójövedelemnek ama területre való átutalásához, amelyen a fogyasztás történik. Ez az „átutalási eljárás” a szeszre vonatkozólag már régebben fennállt, — az osztrák kormánynak az Ausztriába irányuló magyar szesz kivitel emelkedése folytán nyilvánított kívánságára, — most pedig azt kiterjesztették a cukorra, sörre és kőolajra is. Hogy ezek az osztrák részről húsz évvel azelőtt oly szívós kitartással megtagadott engedmények most elérhetőkné bizonyultak, egyik szimptomája volt annak, hogy

a monarchián belül a Magyarország és Ausztria közötti erőviszonyok mennyire eltolódtak Magyarország előnyére. Igaz ugyan, hogy Ausztria ezekért az engedményekért Magyarország részéről rekompenzációt kért a közös kiadások Magyarország által fedezendő hányadának, a kvótának, felemelése alakjában, de tagadhatatlan volt, hogy az a hatalmas gazdasági fellendülés, amelyet Magyarország 1867 és 1897 között felmutatott és amely viszonylag nagyobb volt, mint Ausztriának e korban elért anyagi gyarapodása, az egyfelől Magyarország, másfelől Ausztria teherviselési képességei közötti arányban olyan eltolódást eredményezett, amelynek a kvóta megállapításánál is kifejezést kellett nyernie. Ebben a kérdésben az okozott nehézségeket, hogy a kvóta megállapítása a helyes jogi álláspont szerint, amelyet Magyarország minden alkalommal hangsúlyozott, nem tartozott az Ausztriával való gazdasági kiegyezés keretébe, hanem ettől függetlenül volt intézendő, nem is volt az 1867-iki kiegyezés értelmében tulajdonképeni alku tárgya, hanem a két ország teherviselő képességét megállapító bizonyos számítás eredményeként kellett megtörténnie. Ebből kifolyólag a magyar kormány nem adhatott a kvóta felemelésében rekompenzációt az egyéb kiegyezési megállapodásokban elért eredményekért, sőt a közjogi kérdésekben rendkívül érzékeny magyar képviselőházra való tekintettel még látszatát is kerülnie kellett ennek. Osztrák részről, viszont, ahol a dolgokat inkább materiális, mint jogi szempontból ítélték meg, a kérdés között u. n. „junktim”-ot konstruáltak, azaz függővé tették a gazdasági kiegyezésben foglalt engedményeket a kvóta felemelésétől. A kiegyezés még így is kedvezőnek lett volna mondható, ha a kormány nem járult volna hozzá az 1898 augusztus 5.-e és 14.-e közt Bécsben folytatott tanácskozásokban olyan egyességhez, amelyről előre volt látható, hogy az a magyar képviselőházban a legélesebb ellenállással fog találkozni. Ez az egyesség, — amelyről az volt a vélemény,

hogy az Ischl-ben, a király nyári tartózkodási helyén jött létre, — tévesen mint „ischli klauzula” ment át a köztudatba. Lényege az volt, hogy az imént megkötött kiegyezési megállapodások tartama nem tíz évben lett megszabva, amint ezt az 1867-es kiegyezési törvény előírta, hanem ilyen határidő nélkül, úgy hogy a megállapodások nem jártak volna le automatikusan tíz év elteltével, hanem érvényben maradtak volna mindaddig, amíg a magyar törvényhozás másként nem intézkedik. Ez feleslegessé tette volna a gazdasági kiegyezésről való tíz-tíz évenként automatikusan megismétlődő tárgyalásokat, bár Magyarországnak új tárgyalások kezdeményezésére való joga fennmaradt volna. A klauzulát Lukács László pénzügyminiszter, aki ahhoz Bécsben hozzájárult, később ideiglenes kisegítő eszköznek mondta, amelynek szükségességét a kiegyezés parlamenti elintézését Ausztriában gátló viszonyok idézték elő. Előrelátható volt, hogy ehhez az „ischli klauzulá”-hoz a magyar képviselőház sohasem fog hozzájárulni, — hisz tartalma feltűnően emlékeztetett az 1889. évi véderőtörvény 14-ik szakaszára, amely az ujonclétszám megállapítására vonatkozólag akart hasonló intézkedéseket életbeléptetni és amelyet a magyar parlamenttel szintén nem lehetett elfogadtatni.

Az „ischli klauzula” néven ismert megállapodásokat a kormány titokban tartotta ugyan, de azok híre mégis kiszivárgott és erősen nyugtalanította a magyar politikai köröket. Az általános idegesség nőttön nőtt, amikor a kormány az elterjedt híreket nem cáfolta meg. Azonkívül közeledett az 1898-ik év vége és ősszel már előrelátható volt, hogy a kiegyezésnek parlamenti elintézésére Ausztriában ezúttal sem lehet számítani. A függetlenségi párt váltig ragaszkodott ahhoz a nézetéhez, hogy ennek folytán most már haladéktalanul hozzá kell látni az önálló magyar vámterület megalkotásához, bár egy nyáron megtartott nagy vámpolitikai ankét eredményei azt a magyar mezőgazdaság érdekei szempontjából hátrányosnak tüntették fel. Az

1898. évi első törvénycikkben foglalt utasítás értelmében Bánffy-nak már be kellett volna terjesztenie az önálló berendezkedésre vonatkozó javaslatokat, — ez azonban nem történt meg és ha a függetlenségi párt e tárgyban kérdést intézett a kormányhoz, csak kitérő feleleteket kapott. De nyugtalanság volt észlelhető a nemzeti pártban is, amely kijelentette, hogy az előző, 1897. év végén Apponyi kívánságára elfoglalt álláspontja a jövőben precedensnek nem tekinthető.

Ebben a hangulatban kért Bánffy 1898 októberében négyhavi indemnitást, azaz felhatalmazást arra, hogy az állami háztartást megszavazott költségvetés nélkül 1899 első négy hónapjában tovább vezethesse. Az ellenzék azonnal elhatározta, hogy ennek az indemnitásnak megadását minden rendelkezésére álló eszközzel meg fogja hiúsítani. Ez az obstrukció bejelentése volt. Számos mozzanat hatott közre az ellenzék ez elhatározásában: az ischli klauzula felett való felháborodás, a függetlenségi pártnak az Ausztriával való vámközösség felrobbantására irányuló törekvése, a nemzeti pártiaknak vágya, hogy Bánffy megbuktatásával olyan helyzet álljon elő, amelyben ők hatalomra kerülhetnének, a néppártnak az egyházpolitikai reformok mellett exponált, kálvinista miniszterelnök iránti ellenszenv, — mindenekfelett azonban az összes pártok elkeseredett gyűlölete Bánffy ellen a választásokon elszenvedett erőszakosságok miatt. Úgy érezték, hogy most ütött a bosszú órája. A kormány erőszakosságainak logikai következménye volt az ellenzéki erőszak. Ez tényleg az egyetlen mentség, amelyet az obstrukció mellett fel lehetett hozni. Ezúttal Polónyi Géza volt az, aki az obstrukciót rendezte, egy minden skrupulustól ment, bőbeszédű ügyvéd, akinek rabulisztikus fejtegetései képesek voltak a legvilágosabb igazságot is eltorzítani és elferdíteni és aki a most kezdődő „hecc”-ben igazi elemében érezte magát. A függetlenségi párton Kossuth Ferenc ellenezte az obstrukciót, — nem törődtek vele.

A nemzeti pártban Apponyi szólalt fel az obstrukció ellen, olyan orvosságnak mondva azt, mely rosszabb a betegségnél és amely többé el nem tüntethető mérgező anyagot olt bele a parlamentbe, — leszavazták. A néppárton nem beszéltek, nem határoztak, — de vígan résztvettek az obstrukcióban. Az ellenzék most már nem vett magának fáradságot arra, hogy agyonbeszélje a javaslatot. Megelégedett azzal, hogy minden ülés elején 4—5 módosítást indítványozzon a jegyzőkönyvhöz és mindegyikre nézve 20 képviselő aláírásával névszerinti szavazást kérjen. A házszabályok szerint az ilyen kérdéseknek feltétlenül helyt kellett adni, mivel pedig minden névszerinti szavazás egy óráig tartott és a képviselőházi ülések ideje a házszabályokban négy órában volt megszabva, — igazi tárgyalásra sor sem kerülhetett. Közben, hogy az akció unalomba ne fuljon, Polónyi és társai gondoskodtak apróbb heccekről, amelyek főleg Bánffy elleni durva piszkolódásokból és sértegetésekből álltak.

Hogyha egyáltalában megalkuszik valaki az obstrukciónak, mint a parlamenti harcok egy eszközének gondolatával, akkor el lehet mondani, hogy az 1898-ban kialakult obstrukcióért felelősség terheli úgy az ellenzékot, mint a kormánypártot. Az ellenzék joggal érvelhetett azzal, hogy a parlament nem tiszta választások útján jött létre, hogy hallatlan erőszakoskodások sok helyt megátolták a valódi többség érvényesülését és hogy ennél fogva a népképviselő nem hű tükre az ország közhangulatának. De bizonyos, hogy a választási visszaélések csak növelték azt a többséget, amely tiszta választások mellett előállt volna, azt azonban soha senki kétségbe nem vonta, hogy a kormánynak tiszta választások mellett is meg lett volna a maga jelentékeny többsége. Csak azt lehetett tehát kétségbevonni, hogy az ilyen nagy kormánypárti többség megfelel-e az ország közvéleményének, azt azonban, hogy a parlament többsége az ország többségét is képviselte, nem lehetett kétségbevonni egy pillanatig sem. Már

pedig egyetlen eset van, amelyben el lehet ismerni, hogy a kisebbségnek jogai vannak a többség felett, s ez az az eset, amikor a többség jogtalanul bitorolja a hatalmat. Ily eset Magyarországon nem állt fenn és ezért a kisebbségnek semminemű joga nem volt arra, hogy magát a parlament urává tegye. Az obstrukció ily körülmények között nem volt más, mint jogtalan terrorizmus.

Arra, hogy a kormány és hívei az obstrukciót erőszakosan letörjék, hiányzott a lehetőség, de a párt egy részében, amely gróf Andrassy Gyula körül csoportosult, az akarat is. Ennek a csoportnak tagjai hiábavalónak tartották minden ilyen irányú kísérletet, szerintük egyszerűbb megoldás volt a szemükben úgyszólván ellenszenves Bánffy lemondása. Akik Tisza István körül csoportosulva tisztán látták a most már minden álarcát levett obstrukció végzetes következményeit, nem voltak elég számosak arra, hogy az obstrukció letörését megkíséreljék. Tehetetlen elkeseredésükben gyakran kifakadtak — ha csak magánbeszélgetéseikben is, — Szilágyi Dezső ellen, aki flegmatikus nyugalommal, talán egy kis kárörömmel is, ragaszkodott a házszabályok minden intézkedésének utolsó betűjéhez is és ezzel sokak nézete szerint egyenesen előmozdította az obstrukciót. Amikor a kormánypárt egy részének ez a hangulata közhírré vált, Szilágyi Dezső december 5.-én, a legkritikusabb időpontban lemondott az elnökségről és vele együtt lemondott a két alelnök — Kardos Kálmán és Láng Lajos, — is. Szilágyi lemondásának a képviselőházban való bejelentése alkalmával Kossuth Ferenc azt indítványozta, hogy a ház azt ne vegye tudomásul, Bánffy ellenben azzal az indokolással, hogy Szilágyi egyéniségének ismeretében úgysem lehet őt elhatározásának megmásítására bírni, az új elnök megválasztásának napirendre tűzését javasolta. A szavazásnál a szabadelvű párt többsége nem a miniszterelnök, hanem Kossuth Ferenc javaslata mellett foglalt állást, amely így el is fogad-

tatott, — de eredménytelen volt, mert Szilágyi megmaradt elhatározása mellett. Mivel a képviselőház egész elnöksége lemondott, új elnökség megválasztását pedig az ellenzék obstrukciója megakadályozta, december 13-án a ház legidősebb tagja, a 84 éves Madarász József mint korelnök vette át az elnöklést. Madarász a függetlenségi párthoz tartozott és ott is annak legszélsőségesebb árnyalatához. Nem is a negyvennyolcas, hanem a negyvenkilences eszmék hívének vallotta magát. Elképzelhető, hogy az obstrukció nála buzgó támogatóra talált.

Az ellenzék bevallott szándéka az volt, hogy a képviselőház üléseit a megindult technikai obstrukcióval kihuzza december 31-én túl, úgy hogy a kormánynak január elsejétől kezdve ne legyen felhatalmazása sem állami kiadások folyósítására, sem állami jövedelmek beszedésére. Ezt az „exlex”-állapotot az ellenzék és sajtója olyan katasztrófának tüntette fel, mintha abba az országnak bele kellene pusztulnia. Később az ország megszokhatta ezt az ezentúl sűrűn ismétlődő állapotot. A szabadelvű párt is szükségesnek tartotta, hogy a fenyegető „exlex” állapottal szemben állást foglaljon. December 7-én tartott értekezletén Tisza Kálmán azt javasolta, hogy a párt, illetve annyi képviselő, amennyi a képviselőház tagjainak abszolút többségét alkotja, írásban jelentse ki, hogy ők hajlandók megadni a kormánynak a szükséges pénzügyi felhatalmazást és abban őket csak az ellenzék technikai obstrukciója akadályozza. Ez a „lex Tisza” természetesen sohasem célozta a képviselőházi határozatnak párt-határozattal való helyettesítését, — de nyilvánvalóvá akarta tenni, hogy az exlex állapot bekövetkezéséért való felelősséget nem Bánffy viseli, akinek megvan a többsége, hanem egyedül az obstruáló kisebbség. Kétségtelenül a költségvetésenkívüli állapot enyhébb elbírálás alá esik, ha a kormánynak, amely abba belejut, megvan a többsége, amely neki ezért felmentést adhat, mint ha egy kormány azt a többség ellen provokálja. A „lex Tisza”

— amelyet 234 képviselő, tehát a képviselőház tagjainak abszolút többsége írt alá — ezt célozta és semmi mást. De a párt számos tagja akkor már végleg elejtette Bánffy-t. Alkotmányjogi kifogásokat támasztottak Tisza Kálmán indítványa ellen és mint „disszidensek” sorra kiléptek a pártból. Összesen 32-en voltak, köztük gróf Andrassy Gyula, Tivadar, Géza és Sándor, gróf Batthyány Lajos, gróf Csáky Albin, gróf Széchenyi Aladár, gróf Sztáray Gábor, gróf Thorotzkay Miklós, gróf Serényi Béla, gróf Wass Béla, báró Perényi Zsigmond, báró Fiáth Miklós, Hieronymi Károly, Chorin Ferenc, Semsey László, Emmer Kornél és mások. A magyar arisztokrácia klubjának, a Nemzeti Kaszinónak tagjai voltak azok, akik — ha nem is mindannyian — szakítottak Bánffyval. Ez a szakítás olyan időpontban történt, amikor Bánffy ellenzéki részről a legközönségesebb szitkokkal illették, úgy hogy a kilépések által az a — valószínűleg nem szándékosan felidézett — benyomás keletkezett, mintha az arisztokráciának becsületügyekben kényesebb elemei nem tartanák többé illőnek, hogy magukat Bánffyval azonosítsák. A disszidensekhez természetesen csatlakozott Szilágyi Dezső is. December 23.-án nyílt levelet intézett választóíhoz, amelyben határozottan állást foglalt a kormány ellen és azt az elméletet állította fel, hogy exlex esetben sem adót szedni, sem ujoncot állítani nem szabad.

Amikor Bánffy, dacára a helyzet ilyenmódon való kiélesedésének, mégsem akart távozni, — az ellenzék becsületében kezdte őt megtámadni. Amíg ez csak függetlenségi oldalról történt, Bánffy mosolyogva hallgatta a támadásokat, mert azokat senki sem vette komolyan, hiszen az ilyen személyes sértegetések a függetlenségi pártnak már régóta rendes harci eszközei közé tartoztak. Most azonban a nemzeti párt is csatlakozott ehhez a taktikához. December 24.-én a képviselőházban Horánszky Nándor állt fel és szemére vetette Bánffynak azoknak a politikai megállapodásoknak megszegését, amelyek közte és Apponyi között az ú. 11.

Treuga Dei megkötésénél létrejöttek. Ezek alapján kétségbevonta Bánffy egyéni tisztességét, kijelentvén, hogy meggyőződése szerint nincs az országnak olyan kaszinója vagy olvasóköre, amely ilyen tagot a maga kebelében megtúrne. Horánszky szájából ilyen támadás másként hatott, mint ha az a függetlenségi párt valamely hevülékeny tagja részéről hangzott volna el. Komoly és száraz ember volt, akit soha a szenvedély el nem ragadott. Ha ő sértett, azt nem pillanatnyi fellebbanásában tette, hanem hideg megfontoltsággal, szándékosan és politikai célzattal, amivel sértegetései nem ugyan rokonszenvesebbekké, de hatásosabbakká váltak. Ezt már a véderővitában is kipróbálta, amelynek szintén volt oly fázisa, amikor Tisza Kálmán becsületét kezdték ki. Akkor Horánszky Tiszát elnevezte annak a kóranyagnak, amely megront mindent, amibe Tisza belehel. Bánffy — akit a parlamentben nem engedtek szóhoz jutni, — nyílt levélben válaszolt Horánszkyknak, azt mondván, hogy Horánszky a képviselői immunitás mögé bujva mondott valótlanúságot és sértegetett, ami közönséges gyávaság. Ebből ama különös lovagias ügyeknek egyike keletkezett, amelyek a magyar politikai életnek egy nem tudni ki által szankcionált párbajkódexben foglalt, a józan ésszel gyakran ellentétes, de mégis dogmaszerű merevséggel kezelt intézkedéseknek scholasztikus értelmezésével egészen érthetetlen megoldásokhoz jutnak, mint pl. ebben az esetben is, amikor végül is nem Bánffy és Horánszky álltak ki párbajra, de párbajsegédek: gróf Károlyi István báró Fejérváry Gézával és Gajáry Ödön Szemere Miklóssal verekedett meg. Komoly baja természetesen egyiknek sem történt.

Bánffy azonban még mindig nem tágított és megmaradt helyén. Ő maga valamely olyan intézkedésre gondolt, amely az alkotmány felfüggesztésével lett volna egyértelmű, de ez ellen Tisza István állást foglalt. Tisza viszont az obstrukció erőszakos letörése mellett foglalt állást, — esetleg házszabálysértéssel is.

Erre az osztrák parlamentben egy évvel előbb benyújtott „Lex Falkenhayn” adott példát, bár ez nem volt nagyon vonzó, mert hisz ott sem járt sikerrel és csak Badeni bukását siettette. Ekkor az ellenzék utolsó kártyáját játszotta ki. Felállította azt a tételt, hogy a király alkotmányértést követne el és megszegné koronázási esküjét, ha az exlex állapotban is kitart a kormány mellett és megengedi, hogy az adókat és ujoncokat szedhessen. Gróf Károlyi István, Kossuth Ferenc és Polónyi Géza voltak azok, akik ezt a szempontot a vitába belevetették. Ez a felfogás nem volt komolyan megokolva. Semmiféle szörszálhasogatással és rabulisztikával nem volt kimagyarázható, hogy e törvényenkívüli állapot előidézéséért a királyt terheli a felelősség, amikor azt kizárólag az ellenzék idézte elő. De nem is az volt a fontos, hogy a király felelős volt-e ezeknek az állapotoknak bekövetkezéséért vagy sem, — a cél a király megfélemlítése volt, annak a látszatnak felkeltése, hogy Bánffy hivatalban tartása a magyar nemzet loyálisát és királyhűségét ingatja meg. Valószínű, hogy ez a méreg valóban hatott is.

December 30.-án gróf Andrassy Gyula közvetíteni próbált egyfelől Bánffy és másfelől az ellenzék vezérei — Kossuth és Horánszky — között, de a kísérlet nem sikerült. Bánffy úgy érezte, hogy kötelessége helyén maradni és az obstrukció sikerét meghiusítani, — csak azt nem tudta, hogy ez miként történjék. Leginkább Tisza István akcióterve felé hajolt, de a király, aki hasonló elgondolásokkal Ausztriában keserű tapasztalatokat tett, érthető okokból előbb tájékozódni akart a magyar helyzetről és e célból Széll Kálmánt is kihallgatáson fogadta. Széll természeténél fogva nem volt a szélsőséges módszerek híve. Óvott tőlük és kompromisszumot ajánlott az ellenzékkel, annál inkább, mert Bánffy elejtését elkerülhetetlennek tartotta. Kihallgatása után Széll már most a király felhatalmazásával puhatolózott az ellenzéknel egy kompromisszum feltételei tekintetében. Mivel Bánffy hivatalbanmaradásáról nem volt többé szó és az ellenzék másra, mint Bánffy

megbuktatására amúgy sem törekedett, kedvező hangulatot talált. Az ellenzék két kérdésre vetett súlyt, egyfelől a választások tisztaságának biztosítására és a választások fölötti bíráskodásnak független bíróság elé való utalására másfelől az osztrák-magyar vámszövetség kérdésének valamilyen, az 1867-es kiegyezési törvénynek megfelelő olyan elintézésére, amely Magyarországnak az önálló vámterületre való jogát igénybe veszi. Nehézségeket csak az utóbbi kérdés okozott. Széll Kálmán ezeket egy formulával hidalta át, egyikével azoknak a bonyolult jogi konstrukcióknak, amelyekben a magyar parlamentnek ez időkből különös kedve telt. Arra az álláspontra helyezkedett ugyanis, hogy mivel a régi vámszövetség lejárt és újat a kiegyezési törvény 61-ik szakasza alapján, — azaz a két országgyűlés hozzájárulásával — megkötni nem lehet, Magyarország a külön vámterület jogi állapotában van. Dacára ennek azonban nem akar mint ilyen külön vámterület berendezkedni, hanem fenntartja a két állam közti gazdasági viszonyt illetőleg az eddigi tényleges állapotot, feltéve, hogy Ausztriában is ugyanez történik. Ez röviden azt jelentette, hogy ettől kezdve úgy Magyarország, mint Ausztria, jogilag külön vámterületet, tényleg azonban vámszövetséget fognak alkotni. Aki a magyar jogászai gondolkodásban nem otthonos, az ezt a konstrukciót nehezen érti meg, — hisz a vámszövetség sohasem egyéb, mint külön vámterületeknek egyesítése, amelyek éppen ezzel megszűnnek külön vámterületként szerepelni. De az adott politikai helyzetben a „Széll-formula” tényleg ügyes volt és el is hártotta a nehézségeket.

Amikor a helyzet annyira tisztázódott, hogy az ellenzékkel való megegyezés biztosítottnak látszott, a király február 15.-én Széll Kálmánt, báró Bánffy Dezsőt és Lukács Lászlót kihallgatáson fogadta. Bánffy másnap beadta lemondását és ezt február 19.-én a képviselőházban is bejelentette. Február 20.-án Széll megbízást kapott az új kormány megalakítására. Két nappal később Széll

megkötötte az ellenzékkel az egyezséget, amely 23.-án nyilvánosan is közzététetett. Most Széll külön tárgyalást kezdett a nemzeti pártnak a szabadelvű pártba való beolvadása érdekében is. Horánszky, aki ebben az időben tulajdonképeni vezetője volt a pártnak — mert Apponyi nemes egyénisége sehogysen tudott megbarátkozni az obstrukcióval és pártjának az obstrukcióban való részvételével, — határozottan a fuzió mellett volt. Ő már a Wekerle-kormány visszalépése után hibáztatta, hogy Apponyi abba a pártegyesülésbe, amelyet akkoriban a király óhajtott, nem egyezett bele. Vele érzett a nemzeti párt zöme is. Mikor 1897 tavaszán a honvédtisztoktatásról szóló törvények meghozatalával a nemzeti párt katonai követeléseinek legfontosabbika — mondhatni, az egyetlen fontos közöttük, — megvalósult, a párt nagy része — ismét Apponyi szavai szerint — „örült, hogy egy föl felé imposszibilis katonai program nyugétől szabadult,” amivel „az ellenzéki szerep meguntóságának érzete mind általánosabbá és erősebbé lett” a pártban. Ettől kezdve a nemzeti párt már csak Bánffy személyében látta a fuzió akadályát. Hibáztatta, hogy Apponyi nem ragadott meg minden eszközt a kormány megbuktatására és kivált mióta az obstrukció ellen foglalt állást, lassanként félre is toltá őt. Most Horánszky nyíltan megmondta Apponyinak, hogy úgy ő, mint a nemzeti párt zöme, kívánja a fuziót és a magyar katonai nevelés kérdésének megoldása után nem lát okot a céltalan ellenzékieskedésnek folytatására. Apponyi nem osztotta ezt a nézetet. Neki a magyar katonai nevelés — mihelyt az meg volt valósítva — már csak a katonaságra vonatkozó nemzeti követelmények egy részének tűnt fel, amelyre más hasonló reformoknak kell következniök. Az uralkodó áramlatnak azonban nem tudott ellenállni. Hozzájárult a fuzióról való tárgyalások folytatásához, de maga a fuzió — atyjának február 28.-án bekövetkezett halála miatt elkerülhetetlen távolléte folytán — a pártban az ő kifejezett hozzájárulása nélkül ment később a Széll-kormány kinevezése után, határozatba.

NAGYMAGYARORSZÁG ÁLMA ÉS A NEMZETISÉGEK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

A magyarság nemzeti önérzetének 1900 körül bekövetkezett hatalmas megerősödése érezhető hatással volt Magyarország politikai fejlődésére. Történetileg, politikailag és gazdaságilag akkor szerencsés konjunkturában éltünk, amely sokakat elkápráztatott. A magyarság politikai eszmévilágának a realizmus sohasem volt erős oldala. Mindig jobban tudott eszményekért lelkesedni, mint alapos számításokat végezni megvalósításuk lehetőségéről. Jobban tudta azt, hogy mit óhajt, mint azt, hogy mi keresztülvihető és hajlott arra, hogy valóságnak tekintse azt, ami csak vágya volt. Szívesen engedte át magát ama tények optimista mérlegelésének, amelyek titkos reményeit, kívánságait alátámasztani látszottak és éppen olyan szívesen zárkózott el minden olyan kellemetlen felismerés elől, amely ábrándjainak ködfelhőit eloszlathatta volna. Ennek a gondolkozási módnak megvolt a maga jó oldala. Bizalmat öntött a nemzetbe és ezzel megacélozta erejét. De voltak hátrányai is. A magyarság hatalmas épületeket emelt reményeiből és vágyakozásaiból, anélkül, hogy alapjaikat gondosan megvizsgálta volna. Hajlott arra, hogy a házépítést a tetőnél kezdje és vakon bízott európai hivatásában és a jó sorsban. Mind kevésbé volt képes észrevenni a létét fenyegető veszélyeket és ha észtevette azokat, egy-egy vállvonogatással napirendre tért felettük, hogy azután nyugodtan továbbsszőhesse álmait.

Ez volt az az idő, amikor Rákosi Jenő 1899-ben a 30-milliós

magyarságnak eszményét hirdette és egy új, Nagy Lajos korára emlékeztető magyar imperializmus lehetőségét látta maga előtt. Ráterelte a figyelmet arra, hogy míg a nemzet folytonos közjogi perpatvarokra összpontosítja minden erejét, „nem érünk rá, az országot nemzeti erejében, számában és fanatizmusában földuzzasztani, ami, ha elértük, minden kellelten kérdést, ami most fontosnak látszik és minden politikai tevékenységet elnyel, egy csapással megoldana.” Nem kell ide más, így kiált fel, mint 30 millió magyar és miénk volna Európa keletje. Tehát „ennek kellene minden magyar ember — politikus és nem politikus — zászlójára felírva lenni: harminc millió magyar, — és meg volna oldva minden kérdésünk egy csapással. Ezt kitartással, makacs és okos munkával el lehet érni. Nem kell ehhez más, mondja később, mint hatalmas egységes nemzeti Magyarország, amely szellemében, intézményeiben, gondolkozásában, érzületében, értelmiségében, műveltségében öntudatosan és önérzetesen magyar . . . , amely mellé állni, hozzá csatlakozni, vele szövetkezni annyi, mint jogainak, szabadságainak, vágyainak, ideáljainak biztos birtokát élvezni. A magyar nemzet mindenüvé, hová lábát betette, jogokat, kiváltságokat, szabadságokat, dicsőséget és gazdagságot vitt, aminek hagyományai még most is ott élnek a Balkánon. A magyar nemzetnek tehát ismét fel kell emelkednie egy uralkodó nemzet magaslatára és ezt el tudja érni, ha környékénül magyar lesz minden ízében és minden intézményében, ha minden ember egész lelkével megostromolhatatlan magyar sovíniszta lesz.” Ugyanezt a gondolatot tovább szövi Beksics Gusztáv, aki egész kis könyvtárt írt össze hasonló eszmemenettel. Magyarország összlakosságának egyfelől és a magyarságnak másfelől szaporodási viszonyai szerinte arra a reményre jogosítanak, hogy 1950 körül a magyarság az ország lakosságának 65 százalékát fogja kitenni, ami nézete szerint elégséges nemcsak a faji szupremáciának biztosítására, hanem a nemzeti állam minden következményének bizto-

sítására is. Sőt Beksics azt is elérhetőnek tartja, hogy a XX. század közepén Magyarországnak 24 millió lakosa lesz, akik között 17 millió lesz a tiszta magyar. Szerinte a geográfia törvényei szerint Ausztriának, Csehországnak, Romániának, Szerbiának, Boszniának Dalmáciának többé-kevésbé szoros formában Magyarország vezetése alatt kellett volna állammá megszervezkedniök és a közép-dunai alakulás nem is szilárdulhat meg mindaddig, míg Magyarország nem lesz ez államok vezérhatalmává. Ennek elérésére csak az szükséges, hogy Magyarország számbelileg Ausztria és a balkán népek fölé kerekedjék, ami meggyőződése szerint aránylag rövid idő alatt megtörténhetik. A magyarság megerősödését a természetes expanzivitástól és az asszimilációtól várja, ez utóbbit azonban a nemzetiségi törvény akadályozza, mely túlsok engedményt tett a nemzeti egység rovására. Hoitsy Pál 1902-ben egy „Nagy-magyarország” eszményképét látja maga előtt. Szerinte Magyarországot nem lehetett feldarabolni eddig, nem fog az sikerülni ezután sem. Egységes uralom fog itt fennállani mindig és ez csak magyar lesz, „mert nem lehet más.” Ez a magyar állam rövid idő alatt, — talán még a mostani nemzet életében, — érdekkörébe fogja vonni a kelet, illetőleg a dél felé eső népeket. Hoitsy szerint bizonyos, hogy a magyar nemzet Szerbiára, ha azt talán nem is fogja elfoglalni, valamely formában rá fogja kényszeríteni akaratát. A szerbektől függ, hogy megvárják-e az erőszakot, vagy önként engednek, mert a szerbekben nincsenek meg azok a kvalitások, amelyek önálló nemzeti lét fenntartásához szükségesek. Bulgária is kénytelen lesz előbb-utóbb elismerni a magyar szupremáciát. Utódaink megérhetik, hogy Szofiában is hangzatos lesz a magyar nyelv s közvetlenül érvényesül ott a magyar befolyás. De ha meg is marad Bulgáriának önállósága, politikusai, sőt maga a nemzet is, a magyar érdekeket fogják szolgálni. Hasonló lesz Romániának hozzánk való viszonya. Utódaink meg fogják kísérelni, hogy Magyarországhoz csatolják ezt a földet s meg fogják

ismételni ezeket a kísérleteket, amíg csak el nem érik a célt. Bosznia-t rövid időn belül Magyarországhoz fogják csatolni, Dalmácia visszacsatolása szintén csak rövid idő kérdése. Egyelőre a magyar nemzet még átmeneti stádiumban van. Már elég erős, semhogy meg merjék támadni mások, de még nem elég erős arra, hogy hódítólag támadjon meg másokat. Amint elég erőt gyűjtött, el fogja magát szánni a támadásra. Mivel kulturája és érdekei a nyugathoz kötik, önmaga iránti kötelessége, hogy meginduljon a kelet felé és meg is fog indulni bizonyosan. A nyugat ellen legfeljebb akkor fog fordulni, ha Ausztriát csakis erőteljes közbelépéssel lehet a szétzülléstől feltartóztatni. Attól, hogy hódítások esetében a szláv elem felülkerekedhetnék a magyarságon, Hoitsy szerint nem kell tartani, mert az államokat véleménye szerint nem a nyelv tartja össze, hanem az érdek. Még az sem lenne veszedelem, — mondja például, — ha az anyaországhoz visszacsatolt Dalmácia és Bosznia szláv lakossága ellenséges indulattal viseltetnék a magyar nemzeti iránt. De a visszacsatolás által mindenki csak nyerne, hálás barátokra számíthatna tehát a nemzet és nem ellenségekre. Azokról a veszedelmekről, amelyek Magyarországot az Oroszország vezetése alatt álló szlávság részéről fenyegethetik, úgy Hoitsy mint Beksics könnyen siklik át. Mindketten Ázsiára utalják Oroszországot, mert szerintük csak ott lehet missziója. Hoitsy meg van győződve, hogy Oroszország nem képes támadásba lépni a nyugat ellen, ezt Európának egyik hatalmassága sem nézhetné tétlenül, mert közös veszedelmet képezne minden népre. Beksics pedig azt hiszi, hogy a Balkán felé irányuló orosz politika már nem fog komoly alakot ölteni, ellenben a jövőben Magyarország fog nagy vonzóerőt gyakorolni a szlávokra, oláhokra és egyáltalában a keleti népekre.

Ezeknek az okoskodásoknak logikai hibáit és fonákságait a világháború utáni magyarságnak nem kell kimutatni. Rettenetesen folytatta le a polémiát velük szemben a történelmi fejlődés.

De azoknak az eszmeáramlatoknak, amelyekből ilyen nagyratörő tervezetések fakadtak, az ismerete nélkül nem lehet megérteni az 1900 után kifejlődött politikai mozgalmakat. Rákosi, Beksics és Hoitsy nem megteremtői, inkább csak kifejezői voltak a kor gondolkodásának, ők nem új utakat szabtak annak, hanem csak rendszerbe foglalták. Amit írtak, az nem forrása, de eredménye volt az uralkodó közhangulatnak. Ugyanaz a gondolkodás, amely az ő műveikben nyert kifejezést, nyilatkozott meg a magyar sajtó nagy részében is, ahol ezeket a gondolatokat aprópénzre váltották fel és így hozták nap-nap után forgalomba. A hatás nem is maradt el. A nemzet kezdte erejét túlbecsülni és ellenségeit semmibe venni. A hangulat bizonyos hasonlatosságot mutatott ahhoz, amely 1848-ban uralkodott, amikor a magyar politikusok egyszerre kezdtek ki Ausztriával, a horvátokkal és a nemzetiségekkel. A kor gondolkodása messze került a világpolitikai helyzetnek ama gondos, minden részletre kiterjedő, a dolgok mélyére hatoló latolgatásától, amelyet a kiegyezés megalkotóinál találunk. Ezek igen helyesen ennek a helyzetnek objektív taglalásából vonták le következtetéseiket a Magyarország részéről folytatandó politikára, míg az 1900 körül élt publicisták a maguk eszményeinek megfelelően igyekeztek beállítani az európai helyzetet. A kiegyezési korszak bölcsesége azért nem veszett teljesen ki a magyarságban. Gróf Andrássy Gyula ebben a korban írta meg műveit, amelyekben a magyar állam fennmaradásának okait fürkészte és kideríteni igyekezett azokat a módokat, amelyek igénybevételével azt tovább is biztosítani lehet. Gróf Tisza István illúziók nélkül a nemzet belső megerősödésére terelte a figyelmet és nemcsak nem óhajtotta Magyarország terjeszkedését a szlávok rovására, hanem egyenesen félt tőle, mert az megszaportotta volna az országon belül élő szláv elemeket. Ámde ezeknek a férfiaknak a magyar politikai közszellem kialakulására nem volt döntő befolyásuk. Ők az ár ellen úsztak, amely végül Andrássyt magá-

val ragadta, Tiszát egy időre elnyelte. A napilapokban, amelyek a magyar közönség túlnyomó nagy részének egyedüli szellemi táplálékát alkották, nem Andrassy és Tisza szelleme nyilatkozott meg, hanem annak ellentéte.

Ezzel a magyarságban kifejlődött szertelen önérzettel egyidejűleg a magyarországi nemzetiségek körében is élénkebb tevékenység mutatkozott, ami még ríkítóbbá tette a magyarság szép álmai és a keserű valóság közti disszonanciát és elkerülhetetlenül újabb összeütközésekre és a magyarság és a nemzetiségek közötti ellentétek kiélesedésére vezetett.

Kivételt jelentenek e tekintetben ebben az időszakban is a magyarországi németek, akik tovább is teljesen azonosítják magukat a magyarság törekvéseivel, sőt a bánszágban egyenesen nemzeti párti képviselőjelöltek iránt mutatnak rokonszenvet. Ha a német-ség körében önálló politikai törekvésekről egyáltalában szó lehet, úgy azok az erdélyi szászok körében nyilvánultak meg, de itt sem annyira általános politikai elvekért, mint a szászoknak a románok terjeszkedése folytán fenyegetett nemzetiségi birtokállományának megóvásáért és azért, hogy a maguk iskoláiban és saját intézményeikben a német nyelvet megóvhassák. A Királyföld felosztása után az erdélyi szászok 1881-ben megállapított politikai programjukból végleg törölték a szászok külön autonómiájának helyreállítására vonatkozó követelést és ettől kezdve az állampolitikát érintő kívánságokra soha többé nem tértek vissza, úgy hogy a szász néppárt programját ettől kezdve azok a kormánypárti és ellenzéki képviselőjelöltek is, akik szász kisebbségekkel bíró kerületekben léptek fel, rendszerint magukévá tették. 1882-ben Trefort, 1883-ban Tisza Kálmán Teutsch György Dánielhez, az erdélyi evangélikus szász egyház püspökéhez kérdést intézett, nem lehetne-e a magyarság és a szászok között állandó békét létesíteni. Teutsch igenlően felel és a béke előfeltételül csak a jó és igazságos közigazgatást és a törvények lelki-

ismeretes és jóindulatu alkalmazását jelöli meg. Tisza végül kijelenti, hogy kezdjék a kibékülést a szászok „bizalmat keltő cselekményekkel” és ezzel az akció abba is marad. 1887-ben Tisza ismét fogadja Teutsch püspököt és kijelenti neki, hogy a magyarság mindig óhajtotta a szászokkal való békés egyetértést és mindig a törvény alapján állt, mire Teutsch azt válaszolja, hogy a szászok ugyanezt hiszik önmagukról, ha tehát az egyetértés mégsem jött létre, nyilván félreértéseknek kell fennforogniok. Egy 1888-ban felmerült kínos incidens azonban megint kiélesíti a helyzetet. I. Vilmos német császár halála alkalmával az erdélyi evangélikus szász egyház konzisztóriumuma részvétnyilatkozatot határozott el, amelyet a magyar kormány útján akart a bécsi német nagykövethez juttatni. Ha ez a szokatlan lépés a magyar kormányt már magában véve is kellemetlenül érintette, még fokozta megütközését a határozatnak az a szerencsétlen kitétele, hogy a szász evangélikus egyház „abban a hűségben, amelyben évszázadok óta a hazával össze van forrva,” érzi magát indíttatva részvétének kifejezésére. A nem egészen világos kifejezést — mint azt később maga a konzisztórium megmagyarázta, — utólag azért iktatták be a részvétnyilatkozatba, amelynek eredeti tervezete ezt a mondatot nem foglalta magában, mert szükségesnek találták, hogy ugyanakkor, amikor az egyház egy külföldi uralkodó haláláról megemlékezik, egyúttal hangoztassa a hazához — t. i. Magyarországhoz — való hűségét is. Ez a magyarázat bizonyára igaz és őszinte volt, de kétségtelen, hogy a használt kifejezést úgy is lehetett érteni, mintha a szászok a „haza” szó alatt Németországot értették volna. Tisza továbbította ugyan a részvétnyilatkozatot, de április 15.-én felszólította a konzisztóriumot, hogy a jövőben tartózkodjék olyan kifejezések használatától, amelyekből arra lehetne következtetni, hogy a konzisztórium a maga hazáját nem a magyar szent korona országainak határain belül látja. Teutsch püspök erre megjelent Budapesten Tisza Kálmánnál és Bécsben

Kálnoky külügyminiszternél és Szőgyény-Marich külügyi osztályfőnöknél és kimagyarázta a tévedést.

A magyarság körében már Tisza Kálmán idején kezdik felismerni, hogy a szászok megtartása és külön egyéniségük megóvása magyar érdek is és hogy az erdélyi németységnek anyanyelvétől való elidegenítése és német öntudatának elvesztése, csak a románságnak szolgál javára. Ahol Erdélyben a szászok kipusztultak, ott nem a magyarok, de a románok léptek helyükbe. Báró Sennyey Pál volt talán az első, aki tudatosan vallotta, hogy a szászoknak fennmaradása a magyar nemzetnek is nagy érdeke. Ilyen szellemben munkálkodott gróf Bethlen András is, aki 1882 óta mint brassói és 1887-től kezdve mint szebeni főispán és szász comes működött. Valószínűleg az ő befolyásának tulajdonítható, hogy a Szapáry-kormány, amelynek gróf Bethlen András is tagja volt, jóindulatot tanusított a szászokkal szemben és azokat a főispánokat, kik velük szemben addig merev álláspontot foglaltak el, — köztük báró Bánffy Dezsőt is, — másokkal váltotta fel, sőt szebeni főispán és szász comes Thalmann Gusztáv személyében ismét szász férfi lett. A szászok erre 1890. június 17.-én új programot állítottak fel, amely a szász kerületek képviselőinek ezentúl zsinórmértékül szolgál. Ez a program annak megállapítása után, hogy a szász nép az 1867. évi kiegyezéshez ragaszkodik, kijelenti, hogy „a magyar államnak meg kell adni készségesen mindent, ami szükséges ahhoz, hogy mindinkább jogállammá alakuljon” és aztán azt kívánja, hogy: „a magában véve teljesen jogosult állameszme, valamint az államnak szükségszerű egységessége” ne szolgáltatson ürügyet olyan beavatkozásokra, amelyek a szász nép jogos érdekeit veszélyeztethetnék vagy károsíthatnák. A magyar államnyelvhez való ragaszkodást a program jogosultnak mondja, de a nemzetiségi törvény intézkedéseit az ország nem-magyar nemzetiségei által igényelhető jogok minimumának tekinti és a szász kerületek képviselőinek szabad kezét ad

abban a tekintetben, hogy a pártokon kívül akarnak-e maradni, avagy pedig valamely párthoz akarnak csatlakozni. A szászok ettől kezdve főképp arra szorítkoznak, hogy a népük fennállását érintő kérdésekben szólaljanak fel, amire bőven van alkalmuk, mert a kisdedóvó-intézetek felállítása, mely a nem iskolaköteles gyermekeket is el akarja vonni a szülői befolyástól, a népiskolai tanítók fizetési minimumának megállapítása, amely a szász községekre, ha nem akartak állami támogatást igénybevenni és iskoláikat az állam befolyása alá helyezni, nagy anyagi áldozatokat rótt, továbbá a szász evangélikus egyház alkotmánya körüli nézeteltérések, a helységnevek megmagyarosítása, stb. kétséggkívül megnehezítették a szászoknak saját külön egyéniségük megóvására irányuló törekvéseit. A szász képviselők Bánffy idejében kiléptek ugyan a kormánypártból, de Széll Kálmán kormányrajutása után ismét csatlakoztak hozzá és azóta egészen a háborúig — egy-két kivételtől eltekintve — a józan és okos Melzer Vilmos vezetése alatt a magyarsággal való viszony bensőbbé tételén dolgoztak.

A magyarsággal mereven szembenálló nemzetiségek körében a vezetés a hetvenes évek óta a szerbek kezéből mindinkább a románok kezébe ment át. A közel 2.6 millió román a legerősebb nemzetiséget alkotta az országban. A nemzeti öntudat is bennük volt a legerősebb. Míg a tótok csak azért, hogy az iskolaadóktól szabaduljanak, szívesen látták, hogy tótnyelvű felekezeti népiskolák helyébe magyarnyelvű állami népiskolákat kapjanak, úgy hogy a tótnyelvű népiskolák száma 1880 és 1900 között 1.700-ról 500-ra olvadt le, a románok szívósan fenntartották iskoláikat, amelyeknek száma ugyanabban az időben 2756-ról csak 2309-re apadt le. A nemzetiségi program hirdetésében a román napilapok jártak elől. Tisza Kálmán igyekezett ezt a politikai agitációt a törvény erejével, sajtóperek útján elnyomni. Az első két ilyen sajtóper 1884 decemberében és 1885 januárjában a nagyszombati esküdtszék előtt folyt le, de mindkettő felmentéssel végződött.

Erre a Tisza-kormány a nagyszebeni esküdtbíróságot 1885 június 27.-én beszüntette és ügykörét a kolozsvári esküdtbíróságra ruházta át. Itt aztán a perek többnyire elítéltetéssel végződtek, amire leggyakrabban a büntetőtörvény 172. szakasza adott módot, amely büntetéssel sújtja azt, aki valamely osztály, nemzetiség vagy hitfelekezet ellen gyűlöletre izgat. Az újságcikkek, amelyek szerzőit a kolozsvári esküdtek vétkesnek találták, többnyire az ország nem-magyar lakosainak állítólagos üldöztetéséről panaszkodnak, felszólítják a román lakosokat, hogy ébredjenek, a magyar államnak szemére hányják, hogy az csak a magyarság érdekeit védi, különösen pedig azt a gondolatot fejtegetik a legkülönbözőbb alakban, hogy Magyarország nem a magyarságé, hanem az összes határain belül élő nemzeteké és hogy a „magyar állameszme” fogalmát ki kell írtani a politikai lexikonból. 1886-tól Tisza lemondásáig nyolc ilyen pör folyik le, amelyek közül csak egy végződött felmentéssel. Gróf Szapáry Gyula kormányzása idejében három ilyen per folyt. A Wekerle-kormány idejében ezek a perek mindinkább szaporodnak; 1893-ban 7, 1894-ben pedig 13 ilyen per folyik le. Ezek között különös jelentősége volt két nagyobb pernek, amely a „Replika” és a „Memorandum” szerzői ellen indult meg a kolozsvári esküdtbíróság előtt.

A „Replika” a romániai és a magyarországi egyetemi hallgatók közötti polémiák egyik láncszeme volt. 1891-ben az előbb nevezettek „az erdélyi és a magyarországi románok helyzetére vonatkozó memorandum”-ot adtak ki, amelyben azt állították, hogy a magyarok a nemzetiségeket, elsősorban pedig a románokat, erőszakosan be akarják olvasztani a magyar nemzetbe. A magyarországi főiskolák magyar hallgatói erre a memorandumra „Választ”-t tettek közzé, amelyben kimutatják, hogy Magyarországon a nemzetiségek a magyarokkal egyenlő jogokat élveznek. Erre a válaszra a magyarországi főiskolák román hallgatói 1892-ben „Repliká”-t szerkesztettek, amelyet 21.000

példányban terjesztettek különböző nyelveken. Ez a röpirat terjedelmesen, élesen és sok tekintetben túlzott beállításban sorolta fel a románok sérelmeit. Az ügyészség izgatást látott benne és a kolozsvári esküdtszék 1893 augusztus 31.-én a röpirat szerzőjét, Popoviciu Aurélt négy évi államfogházra ítélte; a röpirat kiadója, Brote Jenő, már a tárgyalás előtt külföldre szökött. A következő évtizedekben úgy Brote mint Popoviciu igen erős és nem egészen eredménytelen tevékenységet fejtettek ki az európai közhangulatnak a románok mellett és a magyarok ellen való megdolgozásában és lényegesen hozzájárultak ahhoz, hogy külföldön a magyar nemzetiségi politika kedvezőtlen színekben volt ismeretes.

A „Memorandum” a román nemzetiségi pártnak hivatalos megnyilatkozása volt. A párt 1892 január 20.-án tartott konferenciája konstataulta, „hogy a románok helyzete Magyarországon mindinkább súlyossá válik,” aminek okát abban a „kárhuzatos ábránd”-ban látja, amely a jelenlegi állampolitikát arra hajtja, „hogy a különböző nemzetiségekből álló Magyarországból egy egységes magyar nemzeti államot csináljon.” Mivel pedig, — mondotta ki a konferencia, — a bizalom a magyar kormánnyal és az összes parlamenti tényezőkkel szemben megdőlt, a bajok orvoslását csakis a koronától lehet várni. A konferencia tehát régebbi határozatának felújításával memorandum kidolgozását határozza el, amely a románok sérelmeit felsorolja és amely közvetlenül a királyhoz lesz felterjesztendő. A konferencia határozatában ezután előreveti árnyékát a passzivitás feladása is, mert elhatározták, hogy minden törvényhatóság területén megfogják szervezni a román nemzetiségi pártot. A memorandum, amely azután csakugyan létrejött, részletesen felsorolja a románok panaszait, kétségbevonja az erdélyi unio létrejöttének törvényességét és autonómiát kíván Erdély részére. A memorandumot 1892 május 28.-án egy háromszáztagu küldöttség akarta Bécsben át-

nyújtani az uralkodónak, ez azonban nem fogadta azt, mikor pedig a románok a memorandum egy példányát a kabinetirodához juttatták, gróf Szapáry Gyula miniszterelnök azt július 26.-án visszaküldte a komité elnökének, azzal az indokolással, hogy aláírónak nincsen joguk arra, hogy a magyarországi románok nevében beszéljenek. A románok erre a memorandum szövegét, amelyet 1893 július 24.-én a román nemzeti konferencia is magáévá tett, nyomtatásban terjesztették. Az ügyészség sajtópert indított a román nemzeti komité összes tagjai ellen a memorandum szerkesztése és terjesztése miatt. A végtárgyalás ez ügyben 1894 május 17.-én kezdődött a kolozsvári esküdtszék előtt, ahol a vádat — úgy mint a „Replika” miatti perben is — Jeszenszky Sándor kir. ügyész képviselte, aki a nemzetiségi kérdésben Bánffy Dezső szélsőséges álláspontján állt. A perbefogott román komité elnöke Ratiu János, a tárgyalás során az összes vádlottak nevében deklarációt olvasott fel, amelyben kijelentette, hogy a románok, nem találván igazságot sem a törvényhozásban, sem a kormánynál, kénytelenek voltak panaszaikkal az állam legfőbb tényezőjéhez és a világ közvéleményéhez fordulni. „Amiről ebben a perben szó van, — mondotta Ratiu, — a román nép elnyomatással fenyegetett léte, hite és nyelve, ezért a perbefogottak nem is vádlottaknak tekintik magukat, de inkább vádlóknak.” „Van egy Önöknél nagyobb, felvilágosodottabb és bizonyára pártatlanabb bíróság, — így fejezte be nyilatkozatát, — ez pedig a művelt világ, amely Önök felett fog pálcát törni. Ha elitélnék bennünket, ez a világ előtt csak újabb bizonyítékául fog szolgálni annak a középkori türelmetlenségnek és faji fanatizmusnak, amelyet a magyarság képvisel az európai nemzetek sorában.” A nyilatkozat egyik első nyílt bevallása annak, hogy a magyarországi románok a külföldi közhangulat Magyarország ellen való felidézésének fegyveréhez kívánnak nyulni, ami ettől kezdve röpiratokban, újságcikkekben, előadásokban és magánbeszélgetésekben

sűrűn meg is tettek. Az a szörnyű ellenszenv, amely Magyarországon irányában a világháborúban és ezután megnyilvánult, nagyrészt ennek az agitációnak volt mérges gyümölcse. A magyar kormányok és a magyar közvélemény jóformán semmit sem tettek ennek a nemzetközi akciónak idejében való ellensúlyozására. Eleget tartották a rideg jogi álláspont érvényesítését egy kifejezetten politikai akcióval szemben, ami azonban, — ha a merev jognak alkalmazása nem jár együtt megfelelő politikai eszközök alkalmazásával, — soha és sehol célhoz nem vezetett. A magyar közvélemény nyilván nem is volt tudatában annak, hogy ez az akció minő veszedelmeket rejt magában Magyarországra nézve. Félvállról kezelte és lenézte azt. Ebben része volt annak a nagymérvű önbizalomnak, amelyet a magyarság ebben az időben mutatott és annak a vak hitnek, hogy Magyarországnak az osztrák-magyar nagy hatalmon belül elfoglalt erős pozíciója, kapcsolatban a Németországgal kötött szövetséggel, elegendő biztonságot nyújt minden az országot fenyegető veszéllyel szemben. De része volt ebben a magyar közvélemény amaz aggasztó hajlamának is, hogy kizárja a maga látóköréből vagy agyonhallgassa a kellemetlen szimptomákat és mozzanatokot, ha pedig lehetetlen észre nem venni őket, néhány frázissal napirendre térjen fölöttük. A magyar közvéleményben az a tévhit terjedt el, hogy a külföldön folytatott román agitációnak csak az adna súlyt és jelentőséget, ha itt Magyarországon mint komoly politikai akcióval foglalkoznánk vele és hogy ha ez nem történik meg, a külföld sem fog a mozgalomnak jelentőséget tulajdonítani. Ez a hibás gondolat kegyetlenül megbosszúlta magát. Sem a románok kibékítésére, sem külföldi akciójuk ellensúlyozására nem történt kísérlet. Nem a monarchia hivatalos külképviseleteire kellett volna bízni a külföldi közvélemény alaposabb felvilágosítását, mert a hivatalos megnyilatkozásoknak a forradalmi jellegű társadalmi megmozdulásokkal szemben nincs elegendő súlyuk és azokat a köröket, ame-

lyekben ezek a mozgalmak visszhangot keltenek, alig befolyásolják. A magyar társadalomnak, a magyar politikai világnak kellett volna ezt a mozgalmat ellensúlyozni. Lehetséges, hogy ez nem sikerült volna, de hogy kísérlet sem történt erre, az súlyos mulasztás volt, amelyért az 1900 körüli magyar politikai nemzedéket az utókor joggal felelőssé teheti. A memorandumper különben 16 vádlottnak elítéltetésével ért véget. Államfogházbüntetést kapott többek közt a román komité elnöke, Ratiu János (2 év), titkára Lukaciu László (5 év), másodtitkára Comsia Demeter (3 év), Ilyefalvi Papp György (1 év), Mihali Tivadar (2 év), stb. Azok az elítéltek, akik 1895 szeptember 16-án még fogságban voltak, ezen a napon kegyelmet kaptak és szabadon bocsáttattak.

A román nemzetiségi mozgalmat különösen aggasztóvá tette az a támogatás, amelyben azt a román királyság társadalma és gyakran kormánya is részesítették. 1891/92 telén Bukarestben megalakult „Az összes románok kulturális egységének ligája” (Liga pentru unitatea culturala a tuturor Romanilor), amely állandóan pénzzel támogatta az erdélyi románok iskoláit és egyéb kulturális intézményeit. Hogy ez a „kultúrliga” elejétől kezdve az összes románok politikai egyesítésére is törekedett-e, amit magyar részről állítottak, avagy pedig csak kulturális munkát végzett, mint ezt a románok hangsúlyozták, az ma már túlhaladott kérdés. Azok, akik akkoriban megvető vállvonogatással beszéltek azokról a magyarokról, akik olyan naívak feltételezni azt, hogy akadjanak olyan „politikai álmodozók,” akik az összes románoknak egy országon belül való egyesítésére törekszenek, ma valószínűleg maguk is belátják, hogy a románok között igenis voltak, — még pedig minden időben — olyanok, akik nemcsak szöttek ilyen álmokat, de komolyan dolgoztak is azon, hogy azok valósággá váljanak.

A román nemzetiségi mozgalmaknak a kultúrliga megalapításával és a memorandumperrel kapcsolatos kiéleződése össze-

esett annak a szerződésnek meghosszabbításával, amely Romániát a hármasszövetséghez fűzte és amelynek érvénybenmaradásához a monarchiának és különösen Magyarországnak igen nagy érdekei fűződtek. Ezt olyan magyar politikusok is elismerték, akik, mint pl. Ugron Gábor, nem rajongtak a hármasszövetségért. A román király azokban a tárgyalásokban, amelyeket a szerződés megújításáról folytatott, ismételten tért ki az erdélyi románok helyzetére. Így pl. 1892 június 8.-án Bülow német követ előtt helytelenítette ugyan a románok részéről követett politikát, a memorandumot és a román politikusoknak az ifjúcsehekkel, szlovénekkal és a bécsi antiszemitákkal való kacérkodását, de mégis kéri, hogy magyar részről kerüljék minden, ami a magyar-román antagonizmust kiélesíthetné és a román közönségnek még erősebben tudatára hozná. Hasonló értelemben beszélt az akkori Románia legbefolyásosabb államférfia. Sturdza Demeter, a hármasszövetségnek erős támasza. Két emlékiratában, amelyet Károly román király elé juttatott, azt mondja, hogy a románoknak és a magyaroknak önfenntartási ösztönből össze kellene fogniok, „a kettő között kitört harc nem más, mint öngyilkosság, amelyet mindketten egy hatalmas, mindkettőjüket fenyegető ellenség érdekében követnek el.” Sturdza megütközik azon, hogy Magyarország nem látja be, hogy az európai népcsaládban bírt jelentékeny súlyát csakis annak köszönheti, hogy része az osztrák-magyar monarchiának. Szerinte „a kifelé ható szláv és a befelé ható magyar mozgalomnak egy közös vonásuk van, hogy mindkettő az osztrák-magyar monarchia felbomlását mozdítja elő.” Sturdza továbbá kifejti, hogy az erdélyi románok csak a magyarosítási törekvések ellen védekeznek, de követeléseik között nincsen olyan, amelynek irredentisztikus jellege volna. A román irredentának Budapesten dívó folytonos hangoztatása, — mondja, — sokkal alkalmasabb irányu, ma nem létező törekvések felidézésére, mint a tényleges mozgalom megfékezésére. Hogy a románok számára nem közömbös az erdélyi

románok sorsa, az természetes. De amit az erdélyi románoktól hallanak, az csak gyűlöletet fakaszt Magyarországra ellen. Ilyformán a romániai népesség mindinkább oly hangulatba hajtódik bele, „amelyben kezdenek a magyarokban az oroszoknál is veszélyesebb ellenségeket látni.” Sturdza eleve figyelmeztet arra, hogy ez veszélyes és előbb vagy utóbb alá fogja ásni a lehetőséget, hogy Románia a hármasszövetség mellett kitartson.

Az ilyen eszmemeneteket a külügyminiszterium valószínűleg a magyar kormánynak is tudomására hozta, — de ettől eltekintve, nincs jel arra, hogy a magyar nemzetiségi politikába akár az uralkodó, akár más hivatalos körök Bécsből beleszóltak volna. Ezt legfeljebb Lueger engedte meg magának, aki Ausztriában mindenkit támadott. Nem igazolható tehát sokaknak az a feltevése, hogy Bánffy erősebben és eredményesebben léphetett volna fel a nemzetiségekkel szemben, ha Bécsben vissza nem tartják ettől.

Röviddel a memorandumper befejezése után a Wekerle-kormány belügyminisztere, Hieronymi Károly, 1894 június 16.-án feloszlatta a román nemzeti pártot. Az erre vonatkozó miniszteri rendelet utal arra, hogy az akkor érvényben volt választási törvény 104-ik szakasza a képviselőválasztások folyamán megengedi ugyan pártgyűlések tartását, de állandó működést kifejtő, politikai célzatu társaságok csakis az egyesületek számára előírt módon, alapszabályaiknak a belügyminiszter által való megerősítése után fejthetnek ki működést. Mivel a román nemzeti pártnak ilyen jóváhagyott alapszabályai nincsenek, a belügyminiszter annak további működését súlyos büntetések terhe alatt megtiltotta. E tilalom dacára a román nemzetiségi konferencia 1894 november 28.-án újból összeült és határozatában alkotmányellenesnek mondotta a belügyminiszter rendeletét és kijelentette, hogy „nem fog meghajolni egy olyan intézkedés előtt, amely létét és politikai működését a kormány önkényétől tenné függővé.” A

konferencia továbbá kimondta, hogy a román nemzeti párt fenntartja 1887-iki programját, ünnepélyesen tiltakozik „azon politikai üldöztetések ellen, amelyeket azért indítottak a román nép ellen, mert ez törvényes és alkotmányos módon követeli jogainak a tiszteletbentartását” és kijelenti, hogy a konferencia a kormánynak a memorandumper megindításával a komité ellen elkövetett eljárást olybá veszi, mint amely az egész román nemzet ellen irányul. A konferencia továbbá elítéli a kormánynak a magyar nemzeti állameszme nevében folytatott politikáját, amely által figyelmen kívül hagyatnak a nemzetiségi törvény által biztosított jogok, új törvényekkel pedig „a nemzetiségek kiirtása céloztatik” és kívánatosnak mondja az összes magyarországi nemzetiségek kongresszusának összehívását. Végül pedig visszautasítja azt a feltevést mintha a román nép küzdelmének irredentisztikus jellege volna, „mert a román nemzeti párt csakis törvényes téren harcol, még pedig törvényes eszközökkel.” Hieronymi belügyminiszter erre 1895 január 6.-án újabb rendelettel figyelmeztet a román nemzeti párt működésének már megtörtént betiltására és annak megszegését kihágásnak minősíti. A tilalom azonban nem volt más mint erősebb gesztus. A román nemzetiségi párt nem szűnt meg, sőt nemsokára azután megjelent a képviselőházban is, anélkül, hogy a betiltó rendelet alkalmazására még csak gondolni is lehetett volna.

1895 augusztus 10.-én az összes magyarországi nemzetiségek bizalmi férfiai Budapesten kongresszusra ültek össze, — a Bánffy-kormány tudtával és engedélyével. A nemzetiségi kongresszus elnökei Polit Mihály szerb nemzetiségű volt képviselő, Mudrony Pál tót nemzetiségű turócszentmártoni ügyvéd és Ilyefalvi Papp György román nemzetiségű erdélyi földbirtokos voltak. Ez a kongresszus megállapította a magyarországi nemzetiségek közös politikai programját. A program kijelenti, hogy Magyarország néprajzi viszonyaira és történeti fejlődésére való tekintettel

nem olyan állam, amelyre egyetlen nép üthetné rá a maga kizárólagos bélyegét. A románok, szerbek és tótok ezért kívánják, hogy ebből a helyzetből — tiszteletben tartva a Szent István koronájához tartozó országok integritását, — levonassanak mindazok a következmények, amelyek a Magyarországon élő nemzetiségek létének megóvása, valamint fejlődése szempontjából kívánatosak. A magyar nemzeti állam eszméje a program szerint ellentétben áll Magyarország néprajzi viszonyaival, valamint történeti fejlődésével és a nem-magyar lakosság létérdekeit fenyegeti. A kongresszus kimondta, hogy e veszély elleni védekezés érdekében a románok, tótok és szerbek szövetkeznek külön nemzetiségi érdekeiknek minden törvényes eszközzel való megvédésére és remélik, hogy a németek és a rutének is csatlakozni fognak hozzájuk. A program ezután teljes szabadságot kér a nem-magyar nemzetiségek számára, még pedig — az országnak nemzetiségi territóriumok szerint való felosztására vonatkozó régebbi követelések hallgatólagos elejtésével — úgy, hogy az egyes autonóm közületek (megyék) nyelvi határok szerint alakíttassanak ki. Ezeken a közületeken belül a közigazgatásnak és a bíróságok előtti eljárásnak az illető nemzetiség nyelvén kellene folynia. Az 1868-ik évi nemzetiségi törvény a kongresszus tagjainak véleménye szerint ebből a szempontból nem kielégítő, nem is tartatik be és csak arra szolgál, hogy a külföldi közvéleményt rá való hivatkozással félrevezessék amaz állítólagos türelmesség tekintetében, amelyet Magyarország a nemzetiségekkel szemben tanúsít. A nemzetiségi törvényt a nemzetiségi autonómiák szellemében kell módosítani. A nemzetiségek — mondja tovább a program, — nem vehetnek részt az állami törvényhozásban, mert a választási törvény a nem-magyar választók érvényesülését megnehezíti és erőszak és hatósági nyomás is érvényesül ellenük. Ezért a program az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választói jog megalkotását, a választókerületek igazságosabb beosztását és a hatósági nyomásnak a vá-

lasztásokból való kiküszöbölését tartja szükségesnek. Kívánja az egyesülési és gyülekezési jognak törvényes úton és demokratikus szellemben való biztosítását, az egyházi és iskolai autonómiának tiszteletbentartását, a teljes sajtószabadságot és a sajtóügyekben való bíraskodásnak oly helyeken való gyakorlását, ahol az eljárás tolmácsok nélkül folytatható, a teljes vallásszabadságot, stb. A programm tárcanélküli nemzetiségi miniszter kinevezését is követeli és egy 4—4 román, szerb és tót egyénből álló központi bizottságot szervez, amelynek feladata lesz, hogy időről-időre tiltakozzék az uralkodó asszimiláló törekvések ellen és ilyen irányban az európai sajtóban is fejtsen ki tevékenységet.

Ennek a programmnak megállapításával tulajdonképpen a magyar nemzetiségi párt alakult meg, — bár egyelőre még passzivitásban maradt és csak az 1905. évi képviselőválasztásokon léptetett fel saját jelölteket.

A magyarság élénken reagált ezekre a nemzetiségi törekvésekre. Gróf Apponyi Albert — a román memorandummal foglalkozva — a képviselőházban fejtette ki, hogy az „irányozva van létünk összes megőrzendő alapjai ellen, irányozva van a magyar állam területi integritása ellen, mert nemcsak az erdélyi unió felbontását, de még a szerb vajdaság helyreállítását is kitűzi politikai célul; irányítva van a nemzeti egység ellen, mert nem egyes románajku honpolgárok nevében beszél, hanem a román nemzet nevében és egyenesen azt a postulatumot fejezi ki, hogy a román nemzet mint államalkotó tényező nyerjen elismerést.” Ez a nyilatkozat visszatükrözteti az egész magyarság hangulatát. Egyedül a néppárt vezére, gróf Zichy Nándor, helyezkedett a nemzetiségekkel szemben konciliánsabb álláspontra, így pl. 1897 január elsején tartott újévi beszédében, amelyben azt mondta, hogy a nemzetiségek elnyomatása sem nem liberális, sem nem politika és hogy a kormány jól tenné, ha velük szemben elfoglalt magatartását revízió alá venné.

A magyar nemzetiségi politika legmarkánsabb képviselője báró Bánffy Dezső volt, aki teljes meggyőződéssel képviselte a nem-magyar nemzetiségek megmagyarosításának — asszimilációjának — gondolatát és e tekintetben eszmeileg szakított Deák Ferenc és báró Eötvös József hagyományaival. Bánffy e kérdésről való véleményét lemondása után könyvalakban is kifejtette. Ebben „a legsovinisztikusabb értelemben vett, magyar irányban fejlődött magyar államot” vallja a maga gyakorlatilag is megvalósítandó eszményének. Amikor ennek eszközeit keresi, arra az eredményre jut, „hogy abszolút elméleteken nyugvó jogállami és idegen példákön épített doktrinér elméletekkel még csak alakulásban levő államot nagygyá és erőssé tenni nem lehet.” A dualizmust szerinte el kell fogadni, mert az „a legbiztosabb alap arra, hogy erőben és gazdagságban gyarapodva, egységes nemzetivé átalakulva Magyarország képes leendő létrehozni az egységes magyar nemzeti államot, mint súlypontját a leendő magyar-osztrák monarchiának s mint egyetlen biztosítékát annak, hogy a legsovinisztább értelemben egységesített magyar állam trónján a sovinszta egységes magyar nemzeti iránnyal együttérző dinasztia üljön.” Ha Magyarország nem tud nemzetivé lenni, — mondja tovább, — úgy csak szláv és román alakulásnak nyujthat anyagot, sőt területi integritását sem biztosíthatja örök időkre. A magyar közéletben semminek nem szabad érvényesülnie, ami az egységes magyar állam magyar jellegét bent vagy kifelé gyöngíti és lehetővé teszi a magyar államban más kulturának, mint a magyarnak fejlődését, mert az olyan kulturai haladás, mely nem a nemzeti egységet támogatja, csak a szétbontó erőket gyarapítja. Az eddigi nemzetiségi politika szerinte azért volt hibás, mert nem vette észre, hogy a nemzetiségeknek megadott kedvezmények csak átmeneti eszközök az egységes magyar nemzeti jelleg megbontására és az egységes magyar kultúra és társadalom fejlődésének meggátlására. A végcél ugyan a jogegyenlőség, de erre addig, míg

az egységes magyar állam megvalósítva nincs, csak annyiban szabad törekedni, amennyiben az egységes magyar nemzeti jellegnek gátat nem vet. Bánffy nem tagadja, sőt helyesli, hogy az 1868. évi nemzetiségi törvényt sok tekintetben részben hallgatagon, részben kifejezetten hatályon kívül helyezték.

Bánffy ezekben a fejtegetésekben tudatosan és kifejezetten a sovinizmus mellett foglal állást. Ezt a kifejezést rendszerint az olyan gondolatvilágra alkalmazzák, amely az igazi nemzeti érzületnek eltúlzott torzképe. Abban az értelmezésben is, amelyet Bánffy ad a szónak, türelmetlenséget és minden nem-magyar megmozdulás elfojtását jelenti. Ezzel szemben a kérdés nem az, hogy ez a politika helyes-e vagy helytelen, hanem az, hogy sikeresen keresztülvihető-e vagy sem. Sok példa mutatja, hogy nem az. Még azok az esetek is, amelyekre Bánffy mint követendő példákra hivatkozik, azok az írtóháborúk, amiket a spanyolok a németalföldiek ellen, az angolok az irek ellen folytattak, azok az asszimilációra való törekvések, amelyek Németországban mutatkoztak a pózeni lengyelekkel szemben, ezt bizonyítják. Pedig mindez esetekben aránytalanul nagyobb erőök álltak az asszimilációs politika szolgálatában, mint amilyenekre a magyarság támaszkodhatott. A tapasztalat azt mutatja, hogy ahol valamely nemzetiség nagyobb tömbökben él együtt, ott az szívósan megtartja a maga külön nyelvét és külön sajátságait, még akkor is, ha ezzel — mert művelődési eszközök nem állanak rendelkezésére — elbutul vagy pedig, mert gazdaságilag aláássák létalapjait — elnyomorodik.

Az eszközök megjelölésében, amelyeket az egységes és sovinizta magyar állam megteremtése érdekében igénybe lehet venni, Bánffy nem mutat nagy leleményességet. A magyar társadalomnak szerinte soviniztának kell lennie, — nem szabad nem-magyar cselédeket alkalmaznia, magyarul nem beszélő kofáknál vásárolnia, a család- és községnevek megmagyarosítását erőlyesebben kell folytatni, stb. Mindez alig alkalmas a problémának

még csak részleges megoldására is. Két nagyobb jelentőségű eszköz van azok között, amelyeknek használatát ajánlja. Az egyik a népoktatás államosítása, mert felekezeti iskolákban a nyelvi egység létrehozatalára alkalmas nemzedéket szerinte nevelni nem lehet. A másik eszköz a telepítés, amely azonban a nemzeti szempontokat csak úgy szolgálja, ha „tervszerűen, összefüggően történik, folytatólágossággal a már úgysis meglévő magyar medencékhez”. Bánffy nemzetiségi politikájának egész programja ilyformán eléggé szegényes. Akik a háború után a sovinizmust a magyarság egyes Magyarországtól elszakított részei ellen érvényesítették, azok sajnos sokkal nagyobb találatkonyságot mutattak az asszimiláció előmozdítására, bár — eddig legalább, — szintén eredménytelenül.

Ha már az a nemzetiségi politika is erőtlen volt, amelyet Bánffy lemondása után publicisztikai téren hirdetett, még erőlenebb volt az a politika, amelyet mint miniszterelnök követett. Nagy részben elődei politikájának folytatásában merült ki. Talán az egyetlen komoly rendszabály 400 új állami iskolának felállítása volt, amely 1896-ban a millenium emlékére történt. A miniszterelnökségen Bánffy nemzetiségi szakosztályt állított fel, amelyet annak a Jeszenszky Sándornak vezetése alá helyezett, aki a Replika és Memorandum miatti perekben Bánffy nemzetiségi politikai nézetei meggyőződéses követőjének bizonyult. Folytatta az izgatás miatti sajtópereket, amelyek kormánya idejében egymást érték és mindinkább szaporodtak, jeléül annak, hogy egyáltalában nem hatottak elrettentően, hanem csak új agitációs anyagot szolgáltatottak. 1898 elején a kormány rendeletet bocsátott ki a családnevek megmagyarosítása érdekében és ugyanakkor a községi és egyéb helynevekről is törvény létesült, amely elrendelvé, hogy minden községnek csak egy hivatalos neve lehet, módot nyújtott arra, hogy a községek magyar elnevezése tétessék hivatalossá, amely esetben hivatalos használatban csakis

ez az elnevezés volt használható. Ezt a törvényt később Tisza István ismételten helytelenítette. Egy ilyen törvény talán helyénvaló volt ott, ahol egyes megmagyarosodott községeknek nem-magyar nevük volt, ami azonban csak igen elvétve fordult elő; ott ahol nem-magyar lakosságu községeknek adtak magyar helyneveket, csak hamis külszin keletkezett, amely — ha nem is vizsgáljuk, hogy ez az intézkedés helyes volt-e vagy nem — Magyarországot valósággal egyetien lépéssel sem vitte tovább az egységes nemzeti állam felé.

Horvátországban gróf Khuen-Héderváry Károly horvát bán a 90-es években is fenntartotta a nyugalmat és a rendet. Az 1892. évi választásokon a választók, — akiknek száma akkoriban nem egészen 50.000 volt, — többséget adtak a nemzeti pártnak, amelyre a bán támaszkodott. A független nemzeti párt a választásokban nem vett részt. 1891-ben elveszítette vezérét, Brlics Ignácot, — aki Horvátországban ugyanarra törekedett, mint Apponyi Magyarországon: kormányképes ellenzéket akart teremteni mérsékelt közjogi haladás alapján. A pártnak olyan kimagasló személyisége, ki Brlics halála után a vezetést átvehette volna, nem volt. De mélyebb gyökerei sem voltak a horvát népben és inkább csak az intelligencia egy részére támaszkodott, mert a választók ellenzéki része a jogpárt elveit vallotta. Passzivitását a független nemzeti párt a kormánynak a szabad véleménynyilvánítást lehetetlenné tévő rendszerével indokolta meg. Az ellenzéket ilyen formán a választásokon egyedül a Starcsevics Antal vezetése és Frank József elnöklete alatt állt jogpárt képviselte, amely 8 mandátumot tudott a maga részére megszerezni. Starcsevics politikai programja Horvátország állami önállóságának és függetlenségének az osztrák-magyar monarchián belül való kivívása volt, amely a jogpártot Magyarországgal hozta ellentétbe. Ugyanakkor azonban Starcsevics a legélesebben hirdette a horvátok körében a gyűlöletet a szerbek ellen, akiket „már az anyaméhben

megromlott faj"-nak nevezett el. Starcsevics 1896-ban meghalt és a jogpárt vezetése ettől kezdve Frank kezébe ment át. 1895 októberében Ferenc József király tett látogatást Zágrábban, ahol hódolattal fogadták, bár a látogatást néhány kínos incidens zavarta meg. Az egyetemi ifjúság ugyanis felhasználta az alkalmat, hogy Horvátország függetlensége mellett tüntessen, Jellachich szobra előtt elégették a magyar zászlót és nagy néptömeg tett kísérletet arra, hogy a görög-keleti szerb egyház templomából erőszakosan eltávolítsa a szerb színeket viselő egyházi zászlót. A példa követésre talált, mert nem sokára ezután Belgrádban és Bukarestben is elégették a magyar zászlót. Az incidenseket Zágrábban rendőri, Belgrádban és Bukarestben a rendes diplomáciai úton intézték el. Zágrábban több diákot kizártak az egyetemről, akik azután Prágában folytatták tanulmányaikat. Közöttük volt Radics István is, a háború után a horvát parasztpártnak vezére. A tartománygyűlés mandátumának lejáratá után 1897 májusában ismét választások voltak. Ezekon a független nemzeti párt a közben kettészakadt jogpárt egy részével egyesülve Derencsin, Mazzura és Banjavcsics vezetése alatt mint „egyesült ellenzék” vett részt, míg a jogpárt másik szárnya Frank és Starcsevics Dávid vezetése alatt mint „tisza jogpárt” különállást foglalt el. A nemzeti párt ezeken a választásokon 60, az egyesült ellenzék 24, a tiszta jogpárt pedig 2 mandátumot tudott szerezni, az 1901 novemberében megejtett következő választásokon a nemzeti párt 75, az egyesült ellenzék 11 és a jogpárt 2 jelöltjét tudta behozni. A kormánypártnak tehát a választókörében nagy többsége volt, a nem-választók azonban erősen túlnyomó részben az ellenzékhez vonzódtak, úgy, hogy a Khuen-Héderváry regime Horvátországban mégis csak ingatag alapokon állt. Valódi, benső közeledés a magyarság és a horvatság között nem jött létre.

SZÉLL KÁLMÁN KORSZAKA

AMIKOR Széll Kálmán a magyar kormány élére került, ebben a magyar politikai világ egy „új éra” kezdetét látta. Lényegében véve ugyan az ő politikája nem volt más, mint kísérlet annak az alapnak — az 1867. évi kiegyezésnek, — fenntartására, amelyen Magyarország biztonsága nyugodott, de új módszereket alkalmazott ennek a célnak elérésére. Tisza Kálmán rendszere, amely a kiegyezés fenntartása érdekében a kormány hatalmi befolyását érvényesítette, Szapáry és Wekerle rendszerei, amelyek a figyelmet a közjogi kérdésekről nagy belső reformalkotások felé akarták terelni, Bánffy rendszere, mely Tisza Kálmán politikájának túlhajtása mellett a magyarság sovíniszta körei ösztöneinek kielégítésével igyekezett a nemzeti irányban való haladás iránti szomjuságot lecsillapítani, egyaránt csődöt mondtak. Egy ideig lehetett velük operálni, állandóan nem lehetett velük berendezkedni. A nemzet nem azután vágyódott, amit megkaphatott, hanem azután, amiről 1867-ben lemondott. Széll Kálmán új módszerrel próbálkozott meg: ugyanazzal, amelyet a király már Wekerle Sándor lemondása után szeretett volna alkalmazni. Bevonta a többségbe a nemzeti pártot, amelynek akkori nemzeti követelései közben kielégítést nyertek és igyekezett korrekt — saját szavai szerint „a jog, törvény és igazságosság alapján álló” — kormányzással, a hatósági erőszak és politikai korrupció teljes mellőzésével, sőt intézményes kiküszöbölésével és a szélsőbaloldali politikusokkal

szemben való udvarias, előzékeny modorral olyan parlamenti helyzetet teremteni, amely az ellenzéknek nem szolgáltat újabb ürügyeket az 1867. évi kiegyezést is veszélyeztető erőszakos akciókra.

Széll Kálmán egyénisége igen alkalmas volt ennek az új módszernek alkalmazására. Míg Bánffy Dezső büszke volt vasmarkára és kiméretlen eréllyel, olykor-olykor erőszaktól sem riadva vissza, igyekezett politikáját érvényesíteni, addig Széll bársonypuha kezekkel nyúlt a politikai kérdésekhez és inkább kérlelte ellenfeleit, hogy engedjék meg neki megvalósítani azt, amit szükségesnek tartott. Bánffy sohasem habozott, sohasem transigált, soha senkit nem hagyott kétségben célja felől és az eszközökben, amelyeket céljainak megvalósítására igénybevett, sohasem volt válogató; Széll Kálmán ezzel szemben szerette a kérdéseket megkerülni, mestere volt a kompromisszumoknak és a legnagyobb gondossággal választotta meg a céljainak elérésére alkalmas eszközöket. Ha Bánffy Dezsőt ellenfelei az ország főispánjának nevezték, mert az a milieu, amelyben pályája első felében az ország perifériáin működött, letörölhetetlen nyomokat hagyott egyéniségén, Széll Kálmánt viszont némi joggal Magyarország vezérigazgatójának lehetett gúnyolni, mert az a környezet, amelyben addig ő élt, a bankok és pénzüzetek milieuje, amelyben folyton alkalmazkodni kell a változó konjunkturákhoz, szüntelen engedményeket kell kérni és adni, erősen rányomta bélyegét egész egyéniségére. Bánffy szónokolni nem szeretett és nem is nagyon tudott, a frázisokat gyűlölte és ha beszélt, mindig mondott valamit, néha talán helytelen vagy hamis dolgokat is, de üres fecsegő sohasem volt. Széll Kálmán ellenben sokat és bizonyos szenvedélyességgel szónokolt; beszédei terjengősek és sokszor túlnyomó részükben üresek voltak, szerette a bombasztikus kifejezéseket és az alapjában véve semmitmondó frázisokat, bár világosan ki tudta fejteni álláspontját és alkalomadtán magá-

val is tudta ragadni a hallgatóságot. Bánffy szerette világosan elhatárolni a maga álláspontját ellenfeleinek álláspontjától, Széll nagy gyönyörűséggel igyekezett minden ilyen ellentétet eltüntetni és észrevehetetlenné tenni. Bánffy nem nagyon elegyedett be szakminisztereinek ténykedéseibe, Széll valósággal gyámködása alá vette az összes ügyeket és befolyást szeretett gyakorolni mindenre ami történik. Bánffy mentes volt az egyéni hiúságtól és közvetlen modorával mindenkivel meg tudta magát kedveltetni, ki közelébe került, — Széll ellenben módfelett hiú volt, csak ezen az ő hiúságán keresztül volt megközelíthető és azokat szerette legjobban, akik vele éreztetni tudták, hogy őt legalábbis második Deák Ferencnek tartják. Különben Széll szívós munkaerő volt. Hosszú tapasztalatai, amelyeket magának a legkülönbözőbb, de mindig vezető állásokban szerzett, kifejlesztették benne azt a tehetséget, amely szükséges arra, hogy valaki gyorsan és határozottan intézkedjék és a szegyet rövidesen fején találja. Önállóan és öntudatosan gondolkodott és tág ismeretek éles ítélőképességgel párosultak benne. Óvatos volt elhatározásaiban, gondosan vizsgálta a talajt, mielőtt bármilyen lépésre rászánta volna magát; a csökönységnek, önfejűségnek, erőszakoskodásra való hajlamnak még nyoma sem volt benne. Simulékony, rugalmas természete alkalmasnak látszott arra, hogy elkerülhetővé váljanak azok a szükségtelen és többé-kevésbé alaptalan politikai súrlódások, amelyek elődének kormányzását annyira megnehezítették és végül lehetetlenné tették.

Az új kormányban bennmaradtak a lemondott kabinet kiváló szakminiszterei: Lukács László, Darányi Ignác és Wlassics Gyula és megmaradt báró Fejérváry Géza is, aki 1884 óta most már az ötödik kormányban vezette — a király különös bizalmát élvezve — a honvédelmi tárca ügyeit és mint állandó és szilárd pólus állt az események forgatagában. A belügyi tárcát Széll Kálmán maga tartotta meg, — a Bánffy-kormány

belügyminisztere, Perczel Dezső, a képviselőház elnöki székébe került. Kereskedelemügyi miniszter Hegedüs Sándor lett, a szabadelvű pártnak régi, értékes tagja, az igazságügyminiszteri tárcát a magyar jogászvilág egyik kitünősége, Plósz Sándor addigi államtitkár vállalta el. Josipovich Imre helyett, aki a Bánffy-kormány utolsó vergődéseiben egy az exlex-állapotról tett elővigyázatlan nyilatkozata miatt kénytelen volt a kormányból távozni, Cseh Ervin lett horvát miniszter, Ő Felsege személye körüli miniszter gróf Széchenyi Manó volt.

A Széll-kormány kötött marsrutával indult meg útján. Az ellenzéki pártokkal a kormányalakítást megelőzően kötött paktumban a kormány és az ellenzék kötelezettséget vállalt bizonyos reformok megvalósítására, sőt ezeknek még sorrendjét is megállapították. A kormány kötelezte magát a képviselőválasztások érvényessége felett való ítélkezésének a m. kir. kuriára való átruházására, az ellenzék arra, hogy beleegyezik a házszabályok szigorításába és az Ausztriával kötött gazdasági kiegyezésnek bizonyos határozott feltételek mellett való meghosszabbításába. A kuriai bíráskodásról szóló javaslatot már a Bánffy-kormány előkészítette, — betervezése egyik feltétele volt az 1896 elején Apponyi kezdeményezésére létrejött Treuga Dei-nek — de tárgyalásra mindeddig nem kerülhetett. A törvény Szilágyi Dezső műve, aki azonban soká idegenkedett a választási bíráskodásnak a rendes bíróságokra való átruházásának gondolatától, — féltve ettől úgy a parlament szuverénitását, mint a bíróság tekintélyét, — és ebbeli tépelődése némi nyomot hagyott a törvény szövegében, főleg abban, hogy csak a bizonyos taxative felsorolt érvénytelenségi okok feletti bíráskodás lett a kuriára ruházva, míg az olyan érvénytelenségi okok felett, amelyek a javaslat szerint bírói eldöntésre alkalmatlanok, a képviselőház maga gyakorolta tovább is a bíráskodást. A törvény részletesen írja körül azokat az okokat, amelyek fennforgása esetében a választás érvény-

teleníthető és ebben a tekintetben Széll törvénye bizonyos vonatkozásokban szigorította Bánffy eredeti javaslatát. A törvény kétségkívül javította a magyar választási erkölcsöket. A házszabályok szigorítása szintén simán ment keresztül a képviselőházban, de — mint csakhamar kiderült, — félmunka volt, amely korántsem tette lehetetlenné az obstrukció alakjában megnyilatkozó ellenzéki erőszakot. Megelégedett azzal, hogy a lélekölő „technikai obstrukciónak” bizonyos módszereit tette lehetetlenné, de még ezeket sem radikálisan. A klotür intézményét nem vezette be és így az „agyonbeszélés” lehetőségét fenntartotta, a renitens képviselők ellen pedig nem adott a ház elnökének hatáskör jogokat. A házszabályszigorítás igen távol állt attól a parlamenti reformtól, amelynek szükségességét Tisza István sürgette, ő megint az egyetlen volt, aki az ebből származó veszélyeket világosan előrelátta, míg mások, akik az obstrukciós eszközök aggályos voltaival ugyancsak tisztában voltak, mint például Tisza nagy ellenlábasa, gróf Andrássy Gyula, e tekintetben rózsás illúziókban ringatták magukat. A házszabályszigorítás elégtelensége volt az, amely Tisza Istvánt már a Széll-kormány bemutatkozásakor arra a kijelentésre bírta, hogy ő az adott helyzetben — bár nem lát elegendő garanciát arra, hogy az ellenzék nem fogja-e előlről kezdeni az obstrukciót, — elfogadja ugyan a békealkut, de ezt teszi „nyitott szemmel annak hátrányai és veszélyei iránt”.

Kevésbé simán ment a kiegyezés meghosszabbítása, de ennek oka nem annyira a magyar parlamentben rejlett, mint inkább az osztrák helyzet alakulásában. Azonnal az új kormány megalkulása után 1899 februárjában, törvény útján meghosszabbított az Ausztria és Magyarország között létező állapotot 1899 végéig, kimondatván az ú. n. Széll-formula szerint, hogy Magyarország jogilag az önálló vámterület alapján áll. Széll azután tárgyalásokba fogott az osztrák Thun-kormány-

nyal a kiegyezés végleges megkötése iránt. Ezen belül neki az ellenzékkel kötött paktum értelmében ki kellett eszközölnie azt, hogy az új kiegyezési megállapodások lejárta összeesésük a monarchia vám- és kereskedelmi szerződéseinek lejártával, mert a monarchiának idegen államokkal szemben vállalt kötelezettségei az önálló vámterület létesítését, ha azt a magyar törvényhozás el akarná határozni, megnehezítették vagy éppenséggel lehetetlenné tették volna. Ezek a szerződések 1903 végére felmondhatók voltak, tehát a kiegyezést is csak addig az időpontig lehetett megkötni. A Thun-kormány azonban a Bánffy-Badeni-féle kiegyezést, amely fontos engedményeket tartalmazott Magyarország javára, csak abban az esetben akarta vállalni, ha azután a kiegyezés terén huzamosabb időre szóló nyugalmi állapot következik be. Hosszabb tárgyalások után 1899 június 10-én megegyezés jött létre a két kormány között, amely szerint a magyar-osztrák vámszövetség — illetve a Széll-formula terminológiája szerint az „annak megfelelő jelenlegi állapotok”, — bizonyos módosításokkal 1907 végéig hatályban hagyatnak, feltéve, hogy Ausztria ugyanazt teszi. A kereskedelmi szerződések lejáratának a kiegyezés megszűnésével való egybeesése biztosítására megállapodás történt olyképp, hogy a két kormány legkésőbb 1901-ben tárgyalásokat fog kezdeni új vám- és kereskedelmi szövetségnek létesítése és az idegen államokkal kötendő kereskedelmi szerződéseknek előkészítése végett és kimondatott az is, hogy amennyiben ezek a tárgyalások 1903 végéig eredményre nem vezetnek, a kereskedelmi szerződések 1907-en túl terjedő időtartamra nem köthetők. Azok a megállapodásban említett módosítások, amelyeket a létező állapotokon ejtettek, többek között magukban foglalták az átutalási eljárásnak a Bánffy-Badeni-féle megállapodásokban foglalt szabályozását és a paritás elvének a jegybanknál való biztosítását is. Ezt a megállapodást a magyar országgyűlés elfogadta (1899 : 30. t. c.), míg Ausztriá-

ban, ahol a parlament nem volt munkaképes, azt szeptember 21.-én az osztrák alkotmány szükségszakasza, a 14. § alapján léptették életbe. Mivel a Széll-formula szerint a kiegyezési kérdés rendezése nem egy a két ország közt kötött szerződés becikkelyezésével, hanem a létező állapotoknak egyoldalú magyar törvényhozási intézkedéssel való fenntartása útján történt, a magyar közjogi felfogás szerint mellékes volt, hogy a viszonyosság fenntartása osztrák részről az ottani parlament hozzájárulásával avagy pedig császári rendelettel történt-e. 1899 végén aztán az osztrák és magyar parlament kvótabizottságai megállapodtak a magyar kvótának 31.2%-ról 34.2%-ra való felemelésében, aminek folytán a Magyarország részéről a közös kiadásokhoz való hozzájárulása címén fizetett összeg kb. 3 millió koronával emelkedett. De Ausztriában, ahol október 2.-án egy Clary-Aldringen gróf elnöklete alatt álló kormány, majd december 21.-én egy Wittek elnöklete alatt álló hivatalnokminisztérium került az ügyek élére, a kvótakérdést sem lehetett parlamenti úton rendezni, úgy hogy az új kvótát a kiegyezési törvény értelmében az uralkodó állapította meg a kvótabizottságok által helyesnek tartott arányban. Ezzel aztán Széll Kálmán és az ellenzék paktumának a kiegyezésre vonatkozó része is perfektuálva volt.

A magyar képviselőházban Széll Kálmánnak a szabadelvű párt és a nemzeti párt egyesülése, valamint a disszidenseknek a pártba való visszatérése után igen nagy többsége volt: a kormány 320 hívével szemben csak 93 ellenzéki képviselő állt. A többségen belül azonban a régi szabadelvű párti elemek és a volt nemzeti párt tagjai sohasem forrtak teljesen össze és a surlódások közöttük napirenden voltak. A régi szabadelvűpártiak előszere-ttel hangsúlyozták, hogy a kormánypárt a fuzió folytán csak számban gyarapodott, de politikai felfogását semmiben sem változtatta meg. A volt nemzeti pártiak éppen olyan szívesen hivatkoztak az új szellemre, amely Széll Kálmán kormányralépte

óta meghonosodott és amelynek érdemét maguknak tulajdonították. 1900 júniusában például gróf Tisza István nagyváradi beszédében azt állította, hogy a szabadelvü párt programja teljesen azonos Széll Kálmán elődeinek programjával és hogy a szabadelvüpart a nemzetipártiak belépése óta semmiképen sem változott. Ugyanekkor gróf Apponyi Albert kijelentette, hogy Széll Kálmán tényleg csak a volt nemzeti párt programját fogadta el és ezt kényszerítette rá a szabadelvü pártra is. Tisza István kijelentette, hogy csak azért lépett Széll Kálmán támogatóinak sorába, mert a szabadelvüpart Széll alatt ugyanaz, mint volt Bánffy alatt. Apponyiék viszont hangoztatták, hogy ők, ha a szabadelvü párt nem volna Széll alatt más, mint Bánffy idejében, kénytelenek volnának azonnal kilépni a kormánypártból. Ugyanez a vita megismétlődött 1900 szeptemberében Tisza Kálmán egyik nagyváradi és gróf Apponyi Albert egyik jászberényi beszéde alkalmával és a feszültség a párt két szárnya között akkor oly mértéket öltött, hogy Apponyi bizalmasa, Szentiványi Árpád, egy pohárköszöntőjében egyenesen azt követelte, hogy vagy Tisza, vagy Apponyi lépjen ki a kormánypártból. Mikor 1901 újev napján Falk Miksa a miniszterelnökhöz intézett üdvözlő beszédében olyanokat mondott, mint hogy a régi gárda nem halt meg, sem meg nem adta magát és hogy a nemzeti párttal való fúzió nem változtatott meg mást a pártban, mint a tagok számát, Apponyi és hívei felhördültek és politikai integritásuk sérelméről beszéltek, úgy, hogy Széll csak nehezen tudta a kedélyeket lecsillapítani. Ezeket az ellentéteket az ellenzék igyekezett kiélesíteni. Kivált Rakovszky István és Beöthy Ákos lelték kedvüket abban, hogy folyton beledobják Eris almáját a szabadelvü párt táborába, a következő dilemmát állítván fel: vagy volt rendszerváltozás Széll Kálmán kormányralépésekor, és akkor Széll Kálmánnak, mint a régi rendszer támogatójának, nincs mit keresnie a kormányon, vagy nem volt rendszerváltozás,

és akkor a volt nemzeti pártiaknak nincs helyük a kormány háta mögött.

A valóság az, hogy a szabadelvűpárt és a nemzetipárt között már egyesülésük előtt sem álltak fenn mélyreható különbségek. Apponyi és hívei maguk sem állították, hogy a szabadelvűpárt programja megváltozott és ezért a régi szabadelvűpártiak joggal mondhatták, hogy a párt a fuzió után ugyanaz maradt, ami volt. A volt nemzeti párt hívei szerint azonban „a kormányzati szellem” változott: más volt Széll idejében, mint Bánffy alatt. Ebben van is igazság. Ámde az a kormányzati szellem, amelyről szó van, csak Bánffy kormányzati szelleme volt és nem a szabadelvű párté. Kétségtelenül igaza volt tehát Tisza Istvánnak, amikor azt hangoztatta, hogy a szabadelvű párt és ennek a pártnak programja ugyanaz maradt, ami volt húsz, tíz vagy öt évvel azelőtt. És kétségtelenül igazuk volt Apponyiéknek is, amikor kijelentették, hogy csak a Széll Kálmán egyéniségében megnyilatkozó kormányzati szellem tette nekik lehetővé a szabadelvű párthoz való csatlakozást. Az egész kavarodás azt a benyomást tette, mint ha két vándor, akiknek különböző pontokból kiinduló útjaik egymást érintik és akik azután egy darabig, — vagy talán állandóan is, — egy és ugyanazon úton folytatják vándorlásukat, ahelyett, hogy egymás mellett szépen tovább haladnának, leülnek az út szélére s azon kezdenek vitatkozni, hogy melyik is volt az, aki a másikkal csatlakozott. Annak a ténynek azonban, hogy a párt régi és új elemei sohasem tudtak teljesen amalgamálódni, káros következményei voltak. A párt két csoportja ugyanis ilyformán az első alkalommal ismét széthullott és az a cél, hogy a fuzió nyugalmat teremtsen a közjogi követelések terén, ismét nem volt elérhető.

Árnyalati különbségek különben a kormánypárt régi és új elemei között tényleg voltak. A régi szabadelvű párti elemek gazdasági téren túlnyomóan liberális — az akkori terminológia

szerint merkantilista — tendenciákat követtek, a nemzeti pártiak a Németországból akkoriban átszivárgott agrárkövetelések mellett exponálták magukat. Gróf Károlyi Sándor, aki 1901 őszén a „gönci levél”-ben Magyarországon elsőnek bontotta ki az agrárizmus zászlóját, Apponyi legbizalmasabb híveihez tartozott. Követelései: az uzsora szigorú üldözése, a Lengyelországból betóduló zsidók letelepülésének eltiltása, a gabona árának magas vámokkal való megvédése, a földbirtok adójának leszállítása, a tőzsdeadó behozatala, az őrlési forgalom eltörlése stb., főleg — bár nem kizárólagosan, — a szabadelvűpárt új embereiben keltettek visszhangot. Ezzel szemben Tisza Kálmán az agrárelveket a szabadelvűséggel össze nem férhetőeknek jelentette ki és tudtára adta az agrár köröknek, hogy nézete szerint semmi keresni valójuk nincs a szabadelvű táborban. Széll Kálmán a két tábor közötti ellentéteket szokott virtuóizálásával kente el, kijelentvén, hogy az agrárprogram az ő nézete szerint is sok a szabadelvűpárt elveivel össze nem férő túlzást tartalmaz, hogy azonban, e kérdések egyelőre akadémikus természetűek lévén, nincsen ok arra, hogy az agráriusok a pártból kilépjenek.

Különösen éles volt az ellentét a szabadelvű párt két szárnya között a képviselői összeférhetlenség kérdésének törvényhozási szabályozásánál. Ezt kivált gróf Apponyi Albert hívei, de Szilágyi Dezső is és lehangosabban talán a néppárt, — különösen Rakovszky István — kívánták. Ezúttal az összeférhetlenségi törvény szigorítására nem megtörtént konkrét visszaélések adtak okot, mint a hetvenes években. Az erre irányuló mozgalom inkább politikai indokokból fakadt. A kilencvenes évek kezdete óta az ellenzék azzal is igyekezett a közvélemény előtt kompromittálni a kormánypártot, hogy ennek egyes tagjai, akik mint magánemberek a kereskedői, ipari és bankvilágban fejtettek ki működést, a képviselőházban magánérdekeket szolgálnak és politikai befolyásukat üzleti érdekek istápolására használják fel. Konkrét

eset, amely ezt az állítást igazolta volna, nem fordult elő, — az egyetlen ilyen irányu leleplezésről, amely 1901 áprilisban az Adria Tengerhajózási Rt. állami szubvenciójának tárgyalása alkalmával Rakovszky Istvántól indult ki, kiderült, hogy alapja rossz tréfa volt, amellyel őt a kormánypárt egy élecelődéseiről ismert tagja, Bessenyei Ferenc, beugratta. Nem annyira purifikációról, vagy a képviselőház függetlenségének biztosításáról volt szó, mint inkább egy az uralkodó áramlattal ellentétbe jutott politikai csoportnak, — amelyhez gróf Tisza István is tartozott, — a képviselőházból való kirekesztéséről. Akik a Bánffy-kormány idejében az összeférhetetlenség kérdését feszegették, nem azért választották ki éppen ezt a kérdést támadásaik célpontjául, mert elvi okokból féltették a parlament függetlenségét, hanem azért, mert ez a kérdés alkalmasnak látszott arra, hogy vele az akkori kormány támogatóinak azt a részét, amely leginkább hajlott az ellenzékkel szemben erélyes fellépésre, lejárassák a közvélemény előtt. S mikor az új éra kezdetén azok, akik az „inkompatibiliseket” oly hevesen támadták volt, egyszerre csak a megtámadottakkal egy táborban találták magukat, talán azért is éreztek bizonyos hajlandóságot az összeférhetetlenségi kérdés lehető szigorú szabályozására, mert az általa érintett néhány elsőrangú férfinak a képviselőházból való kirekesztése gyengítette a régi szabadelvű párti elemeket és emelte az új elemek viszonylagos súlyát. Ez azoknak, akik az összeférhetetlenség szigorítását sürgették, talán nem volt bevallott célja, — nagyrészüik bizonyára azt hitte, hogy a reform a parlament hasznára lesz, — de hisz az ember oly könnyen emeli meggyőződésévé és elvvé azt, ami voltaképen csak érdeke.

Tisza István, az összeférhetetlenségi hajszának ezt az irányzatát világosan felismerte és határozottan szembeszállt a tervezett reformmal. Már mikor a reform első ízben került komolyan szóba, nyíltan kijelentette, hogy az ő nézete szerint semmi kivetni való nincs

abban, ha a képviselők közigazdasági téren is tevékenységet fejtenek ki, mert ezzel az országnak használnak. Hogy minél nyomatékosabban foglalhasson állást a tervezett reform ellen, felbontotta egyes bankokkal, kereskedelmi és ipari vállalatokkal fennálló minden összekötését is. Az összeférhetlenségi törvényt nemcsak súlyos hibának, hanem — saját szavai szerint — egyenesen nagy szerencsétlenségnek tartotta. Értékes férfiakkal nem voltunk soha annyira bővében, mondotta, hogysemhelyes lenne azok egy részét akár a képviselőházból, akár a gazdasági életből kirekeszteni. Az ellenkező álláspontot gróf Apponyi Albert képviselte, amikor azt a tételt állította fel, hogy inkább veszítsen a képviselőház 80%-ot szakértelemben, semhogy elszalassza az alkalmat, hogy egy százalékot nyerjen függetlenségében. Vele együtt mindazok, akik Tisza István politikai ellenfelei voltak, a leghatározottabban követelték az összeférhetlenségi törvény szigorítását. Ebben az akcióban Szilágyi Dezső járt elől és a később csakugyan létrejött törvény leginkább az ő munkája. Utolsó műve volt, mert röviddel azután, 1901 július 30.-án váratlanul meghalt. Széll Kálmán is azok mellé állt, akik az összeférhetlenségi törvény szigorítását szükségesnek tartották. Különben is mindinkább összeforrt a szabadelvű párt ama tagjaival, akik a Bánffy-kormány agóniája idejében gróf Andrássy vezetésével mint disszidensek otthagyták a szabadelvű pártot vagy akik régebben a nemzeti párthoz tartoztak. Tisza Istvánra és szűkebb környezetére nem tudott támaszkodni, mert ők elejétől kezdve helytelenítették Széllnek az ellenzékkal kötött paktumát, nem rajongtak a fuzióért sem és mindig tartózkodó álláspontot foglaltak el a Széll-kormánnyal szemben.

1901 október havában folytak le, eléggé színtelen választási mozgalom után, a képviselőválasztások, — ezúttal minden hatósági nyomás nélkül. Az új képviselőházban a szabadelvű párt 276, a néppárt 24, a Kossuth-párt 81 és az Ugron-párt 13

taggal volt képviselve. Hosszú idő után ismét megjelent a képviselőházban egy kis nemzetiségi frakció is, — 4 tót és 1 szerb képviselő, a ház 14 tagja pedig a pártokon kívül helyezkedett el. A képviselőház külső képe megváltozott. Szilágyi Dezsőt, Pulszky Ágostot elragadta a halál, Matlekovits Sándort, Chorin Ferencet, Lánczy Leót az összeférhetlenségi törvény zárta ki a képviselőházból, Tisza Kálmán, Láng Lajos, Emmer Kornél, Gajáry Ödön a választásokon buktak ki. A szabadelvű párton belül gróf Károlyi Sándor vezetése alatt eléggé jelentékeny agrárcsoport alakult ki, hozzája tartozott az új képviselők közül gróf Zselénszky Róbert és Rubinek Gyula. Az Andrássy-csoport gróf Hadik Jánossal, a Tisza-csoport Tisza István sógorával Sándor Jánossal, Széll személyes híveinek csoportja Vészi Józseffel, az Apponyi-csoport Günther Antallal erősödött meg. Mint egy a fővárosban létesült demokrata párt egyedüli képviselője jelent meg a házban Vázsonyi Vilmos, aki már szűzbeszédében elsőrangú szónoknak bizonyult. A néppárt soraiban megjelenik báró Kaas Ivor, aki az 1875 évi fuzió alkalmával mint képviselő szembefordult Tisza Kálmánnal és 15 éven át nem volt tagja a háznak, továbbá Csernoch János későbbi hercegprimás és Simonyi-Semadam Sándor, a függetlenségi párt soraiban gróf Bethlen István, Lovászy Márton és Rákosi Viktor. Az új képviselőház elnöke gróf Apponyi Albert lett.

Nemsokára az új képviselőház összeülése után 1902 március 4.-én Hegedüs Sándor kereskedelemügyi miniszter lemondott. Utóda Horánszky Nándor lett, akivel a régi nemzeti párt végre bevonult a kormányba. Az akkor már 63 éves, épp oly szorgalmas és becsületes, mint fanyar és epés ember nem sokáig örvendhetett annak, hogy régi célját, a miniszterséget elérte, mert már hat héttel rá meghalt. Utóda Láng Lajos lett, úgy hogy a régi nemzeti párt megint nem volt képviselve a kormányban.

A képviselőházi vitákban és a körülöttük forgó publicisztikai

fejtegetésekben ez időtt némi nyoma látszik annak, hogy a nyugodtabb politikai atmoszférában a politikusok kissé mélyebben és nemcsak párttaktikai célokból kezdtek foglalkozni a magyar politika alapvető problémáival. Hogy ez csak most történt, az talán legjobb jele annak, hogy a véderővita óta feldúlt politikai helyzet milyen végzetes hatással volt a politikai életre, — a kormánybuktatásra irányuló harcokban szünetnek kellett beállania, hogy a figyelem ama kérdések felé fordulhasson, amelyek a magyarság szempontjából sorsdöntőek voltak. Sajnos ez a szünet nem tartott soká és az obstrukció kiújulása nemsokára megint elfojtotta a komoly elmélkedéseket. A nemzetiségi kérdés, amelyben különben Széll Kálmán enyhítette Bánffy politikáját, aminek jele volt a miniszterelnökségben létesített nemzetiségi osztály feloszlata is, a képviselőházban Sebess Dénes egy beszéde kapcsán komoly és tárgyilagos fejtegetések tárgya volt, amelyben nemcsak arról beszéltek, miként kell a nemzetiségi agitációt elfojtani, hanem arról is, miként lehet a magyarságot hatékony intézkedésekkel megerősíteni. Komoly elmélkedések tárgya volt az osztrák belviszonyok Magyarországra való visszahatása is. Láng Lajos két a magyarországi és ausztriai nemzetiségekről tartott akadémiai előadásához írt előszavában rámutat arra, hogy Ausztriában a szlávok, kivált a csehek jelentékenyen megerősödtek a németiség rovására és arra int, hogy ebből a magyarság is vonjon le bizonyos konzekvenciákat. Nem tartja helyesnek, hogy a magyarság magának mesterségesen ellenfeleket teremtsen az osztrák szlávokból. Hogy az osztrák szlávok nem egyszer szövetkeztek a magyarországi nemzetiségekkel a magyarság ellen, annak magyarázata szerint csak abban rejlik, hogy az osztrák szlávok a magyarságban ellenséget látnak. Pedig a magyar állam megerősödése és a monarchia szervezetében való előtérbenyomulása nem a föderalisztikus hajlamu szlávoknál, hanem a centralisztikus hajlamu németeknél találkozik a legnagyobb ellenszennvel. Csá-

volszky Lajos pedig egy röpiratában azt kívánta, hogy Magyarország az osztrák németek helyett a csehkekhez közeledjék, amiből idővel egy osztrák-magyar-cseh monarchia válnék, vagy esetleg, ha az ausztriai németek hátat fordítának ennek az új alakulatnak, amit Csávolszky nem nagyon bánt volna, egy magyar-cseh monarchia. Ezek az elmélekedések talán kissé felületesek voltak és a magyar közvéleményre semmi hatást nem tettek, — de mégis azt bizonyítják, hogy ebben a nyugodt politikai korszakban volt idő a politikai problémáknak eredeti szempontból és önálló gondolkodással való mérlegelésére. Ezekből az elmélekedésekből és azoknak alapos megvitatásából — ha az folytatódik, — több előny származhatott volna a magyarság jövő alapjainak megszilárdítására, mint az örökös közjogi vitákból. Ugyanez áll azokról az elmélekedésekről, amelyek ebben az időben egy magyar imperialista politika körvonalait akarták megrajzolni, mert ezek polemikus tárgyalása is tisztázta volna a fogalmakat. Ugron Gábor tovább folytatta akcióját, amely arra irányult, hogy Ausztria-Magyarország forduljon a hármasszövetség ellen és keresen közeledést Oroszországhoz és Franciaországhoz. Ha mindezek a tervezetek sok tekintetben naivak és kezdetlegesek voltak is, kétségkívül a magyar politika alapvető problémái egy frissebb, elevenebb, simulékonyabb és a változó viszonyokhoz jobban alkalmazkodó felfogása csíráinak látszanak. Alkalmasak voltak arra, hogy a legfontosabb politikai problémáinkról való felfogásokat kiemeljék abból a megkövült állapotból, amelybe az 1867-i kiegyezés óta kerültek és amelyben az, ami akkor helyes volt, olyan dogmává változott, amelynek helytállóságát, bármint alakultak legyen azóta a viszonyok, többé megvitatás tárgyává tenni nem szabad. Alig szenved kétséget, hogy ezekben az 1900 körül kifejlődött vitákban az igazság inkább azoknak oldalán volt, akik ezeknek az egyéni elgondolásoknak helytelenségére mutattak rá, de a velük való vitáknak jótékony és ter-

mékenyítő hatása lehetett volna a magyar politikai életre. Ha annyi időt és elmeelt szenteltek volna politikusaink ez alapvető politikai kérdések mérlegelésének, mint amennyit a sokkal kevésbé fontos közjogi kérdésekre fordítottak, talán még sok mindent el lehetett volna kerülni. De ez a nyugodt atmoszféra, amelynek megteremtése Széll Kálmán érdeme, sajnos nem tartott soká.

A MAGYAR KÖZVÉLEMÉNYT ebben az időben kezdte érdekelni a trón várományosának, Ferenc Ferdinánd főhercegnek személye. Már 1900 őszén foglalkoztatta a képviselőházat, amikor a főhercegnek Chotek Zsófia grófnővel, — a későbbi Hohenberg hercegnővel kötött morganatikus házassága alkalmából Széll Kálmán becikkelyezés végett a képviselőház elé terjesztette azt az ünnepélyes nyilatkozatot, — renunciációt — amelyben Ferenc Ferdinánd kijelentette, hogy sem hitvese, sem a vele kötött házasságából születendő gyermekei nem igényelhetik azokat a jogokat — elsősorban a trónöröklést — amelyek az uralkodócsalád tagjainak egyenrangú hitvesét vagy egyenrangú házasságából származó utódait megilletik. Egy alkalommal hosszú vita folyt a *pragmatica sanctio* értelmezéséről, az uralkodócsalád házi törvényeinek Magyarországon való érvényességéről, a morganatikus házasságnak a magyar törvényekben ismeretlen intézményéről, az ilyen házasságból született gyermekek jogi helyzetéről, stb. A trónörökös és hitvesének későbbi tragikus halála folytán ennek a vitának ma már csak akadémikus értéke van.

Másodízben 1902 február havában került Ferenc Ferdinánd főherceg a magyar politikai körök érdeklődésének középpontjába. Szentpétervárott teendő látogatásánál egy osztrák és egy magyar főurat akart kíséretébe bevonni. Magyar kíséretül a néppárt vezérét, gróf Zichy Jánost szemelte ki. A magyar kormány nem akart belenyugodni abba, hogy éppen az ellenzék egyik vezére, egy

politikailag a kormánnyal szemben exponált személyiség, részesüljön ebben a megtiszteltetésben, tekintettel arra, hogy ezt szívtében politikai demonstrációnak tekintették volna, amely ártott volna úgy a kormánynak mint a trónörökösnek. Amikor azonban Széll ilyen értelemben Bécsben felszólalt, csak azt érte el vele, hogy most már a trónörökös magyar kísérőt egyáltalán nem vitt magával. De egyelőre ebből az esetből nem vontak le más következtetést, mint hogy a trónörökösnek bizonyos klerikális hajlandóságai vannak és az ügy felett napirendre tértek.

A Széll-kormány tevékenységének legnagyobb részét az Ausztriával folytatott kiegyezési tárgyalások foglalták le. 1901 január 18-án ott Körber Ernő alakított kormányt, amely hosszú idő óta először volt képes az osztrák parlament munkaképességét annyira-amennyire helyreállítani. Kíváló képességű, modern gondolkodású férfi volt, aki a problémákat gyökerüknél igyekezett megragadni és fáradhatatlanul törekedett a maga nagy rábeszélőképességét felhasználni arra, hogy az osztrák parlamenti pártokat is a dolgok hasonló szemléletére bírja. Érzéke volt a gazdasági kérdések iránt és politikai sikereit legalább részben azoknak a nagy gazdasági befektetéseknek köszönhette, amelyeket Ausztria legkülönbözőbb részeiben kezdeményezett. Maradandóan nem tudta ugyan a német-cseh ellentéteket kiküszöbölni, de azért kormányzása alatt a különböző osztrák nemzetek és pártok között némileg enyhült a feszültség.

Széll 1901 folyamán megindította a tárgyalásokat az osztrák-magyar vámszövetség megújítása és egy új osztrák-magyar vámtarifa megalkotása érdekében. Ezek aztán 1902 május havától kezdődőleg gyorsabb tempóban folytak és állandóan lekötötték Széll Kálmán munkaerejét. Körber arra törekedett, hogy a Bánffy-Badeni-féle kiegyezésnek Magyarországra kedvező intézkedéseit — az átutalási eljárást és a jegybankon belüli paritást — Ausztria javára megváltoztassa. Erre oly kevés kilátás volt, hogy ezt a

követelést Körber valószínűleg csak a tárgyalási taktika okából vetette bele a tárgyalásokba, — de azért igen szívósan ragaszkodott hozzá.

A tulajdonképeni sikert Ausztria javára Körber másutt akarta elérni. Osztrák részről felállították azt a tételt, hogy az osztrák-magyar vámszövetségnek az a célja, hogy az osztrák iparnak biztosítsa a magyar piacot, a magyar mezőgazdaságnak az osztrák piacot. Ebből folyólag Ausztria lemond mezőgazdasági termékeinek védelméről, amelyet egy külön osztrák vámterületen belül biztosíthatna részükre, viszont azonban Magyarországnak le kell mondania arról, hogy a maga iparát mesterséges eszközökkel fejlessze és ezzel bizonyos mértékben kiszorítsa az osztrák ipartermékeket a magyar piacról. Ausztria — mondták osztrák részről, — nyitva is tartja a maga piacát a magyar mezőgazdasági termékek számára, Magyarország azonban a maga iparpártolási politikájával állandóan igyekszik a termelési és értékesítési feltételeket a magyar gyárak számára kedvezőbbekké tenni, amiből Ausztriára nézve az a helyzet áll elő, hogy ő meghozza ugyan a közös vámterület érdekében mezőgazdaságának hátrányára szükséges áldozatokat, de viszont ipara nem élvezti teljesen ennek fejében a közös vámterület előnyeit.

Magyar részről ezzel szemben arra utaltak, hogy a magyar iparpártolási politika nem vonja maga után az osztrák ipar lényeges megkárosítását és hogy Ausztria ipara ez akció dacára is megkapja a közös vámterületen belül a teljes ellenértéket a magyar mezőgazdaság javára tett engedményekért. Rámutattak arra, hogy a magyar iparpártolási politika a magyar ipar termelési feltételeit nem teszi kedvezőbbekké, mint amilyenek közt a nagyobb tőkékkel, amortizált befektetésekkel és kipróbáltabb munkaerőkkel rendelkező régi osztrák ipar dolgozik. Ha Magyarországnak a közös vámterületen belül az iparfejlesztésnek szerény mértékéről le kellene mondania, mondták, akkor

mindörökre el volna zárva attól, hogy a gazdasági kultúra magasabb fokára emelkedjék, amely esetben tényleg fontolóra kellene venni az önálló magyar vámterület létesítését, dacára azoknak a súlyos megpróbáltatásoknak, amelyeknek egy ilyen intézkedés az utolsó évek folyamán amúgyis megviselt magyar mezőgazdaságot kitenné. A tárgyalások során aztán Ausztriának a magyar iparpártolási akció beszüntetésére vonatkozó kívánságai némileg háttérbe szorultak, de Körber kijelentette, hogy az osztrák mezőgazdasági termelés érdekében hasonló intézkedéseket fog életbe léptetni, amilyeneket Magyarország az ő iparának fejlesztésére használ és hogy meg fogja nehezíteni a magyar mezőgazdasági termékeknek Ausztriába való behozatalát. Ezt az álláspontot a magyar kormány szintén nem fogadta el. Júliustól kezdve azután a tárgyalásokban mindinkább az új osztrák-magyar vámtarifa kérdése nyomult előtérbe. Az osztrák kormány e téren az ipari vámok felemelésére törekedett, amit a magyar kormány ellenezett, mert azok előnyét túlnyomóan a nagyobbára osztrák ipari termelés élvezte, terheit a részben magyar fogyasztóközönység viselte volna. Ehhez az álláspontjához azonban Széll nem akart mereven ragaszkodni, annál kevésbé, mert a magyar ipar egyik-másik ága is határozottan kívánta a hatékonyabb vámvédelmet. Így végül Széll a vámtarifa kérdésében tett engedményeket, Körber viszont elejtette a Bánffy-Badeni-féle kiegyezés módosítására és a magyar iparpártolási akció elejtésére irányuló kívánságait.

A tárgyalások egész az év végéig húzódtak el és, bár végül már csak részletkérdések körül mozogtak, a legnagyobb szívósággal folytak. 1902 december 31.-én már-már a tárgyalások megfeneklésére számítottak, mert az utolsó még függő kérdésben — a tiroli gabonavámok kérdésében, — a két kormány egyike sem akart engedni. Végül Szilveszter éjjelén létrejött közöttük a végleges megállapodás úgy a vámszövetség megújítására, mint az új

vámtarifára nézve. Apróbb engedményeket tartalmazott úgy Ausztria, mint Magyarország javára, de lényegesen újat nem hozott. Széll joggal mondhatta 1903 újév napján, hogy „nincs győzelem és nincs vereség, nincs győző és nincs legyőzött, csak siker van mind két fél javára s legyőzve vannak azok az akadályok, amelyek eddig egymás megértésének útjában állottak”.

AZ I. KÖTET TARTALMA

	Oldal
1. A kiegyezés és megalkotói	5
2. A pártalakulás	24
3. Az Andrássy-kormány	38
4. Kiegyezés Horvátországgal	57
5. Unió Erdéllyel és nemzetiségi törvény	69
6. Az Andrássy-korszak bel- és külpolitikai problémái	89
7. A Lónyay-kormány	111
8. Pártbomlás és fuzió	126
9. Gazdasági kiegyezés és újabb pártbomlás	145
10. Andrássy külpolitikája és Bosznia okkupációja	166
11. Nemzetiségek és horvátok	185
12. Szabadelvű párt és ellenzék	204
13. Tisza Kálmán korszaka	219
14. Magyarország gazdasági fejlődése Andrássytól Tiszáig	253
15. A Szapáry-kormány kora	270
16. Az egyházpolitikai kérdések	290
17. Magyarország helyzete az egyházpolitikai reformok után	313
18. A Bánffy-kormány	336
19. Az osztrák-magyar vámszövetség nehézségei és Bánffy bukása	355
20. Nagymagyarország álma és a nemzetiségek együttműködése	370
21. Széll Kálmán korszaka	394

ISBN 963 05 6271 5 össz. kötet
ISBN 963 05 6272 3 I. kötet
ISBN 963 05 6273 1 II. kötet

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest

Első kiadás: 1934

© Gratz Gusztáv jogutódja

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Zöld Ferenc

Budapest, 1992

Nyomdai táskaszám: 20638

Felelős szerkesztő: Klaniczay Júlia

Műszaki szerkesztő: Szakács Sándorné

Kiadványszám: II/2936

Megjelent: 21,06 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0237-6458

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Printed in Hungary

